

A. DUBOIS

*De
Muren
Spreken*

*De Muren
Spreken*

J.N. Voorhoeve
DEN HAAG

DE MUREN SPREKEN

(In 2021 gedigitaliseerde versie)

Korte verantwoording

Niet alleen de inhoud van deze versie is hierna gelijk gehouden aan die van de 2e druk van het originele boek, ook de pagina-nummering en de inhoudsopgave zijn identiek (de voorkaft en de schutbladen werden destijds door de uitgever meegeteld, zodat het 'TEN GELEIDE' op pagina 9 begon, en dat is bij het hierna volgende daarom ook zo).

Na het slot van het boek volgt nog aanvullende informatie en een inhoudsopgave.

W.H. Polet

DE MUREN SPREKEN

DOOR

A. DUBOIS

MET EEN WOORD TEN GELEIDE VAN
Prof. Mr. P.S. Gerbrandy

MET TEEKENINGEN
VAN H. BERSERIK

2^E DRUK

J.N. VOORHOEVE - DEN HAAG - 1946

TEN GELEIDE

TOEN de Nederlandsche Regeering uit Londen was teruggekeerd, had ik eindelijk de gelegenheid met de leden van mijn gezin, die achtergebleven waren, en met andere landgenooten te spreken over het leed, dat gedurende de jaren van de bezetting over de bevolking was uitgestort.

Eén ding heeft mij daarbij bijzonder getroffen. Ik hoorde nu, in de gesprekken met de verdrukten zelf, wat wij in Londen uit schriftelijke rapporten hadden begrepen. In al die gesprekken stond dit ééne voorop: ontstellend was geweest de honger, de berooving, maar wat alles heeft overtroffen, was de terreur, het sadisme, zich openbarend in de wijze waarop de Duitschers op elk oogenblik van dag en nacht de weerlooze burgers hebben aangegrepen. Men tracht in het verleden een parallel voor dit regiem te ontdekken maar het bestaat niet; zelfs niet in den oorlog tegen Spanje.

Het afgrijselijk gevoel elken dag aan dit, alle scrupules opzij zettend regiem van de Deutsche bezetters en hun beestachtige handlangers te zijn overgeleverd, kan niet zoodanig in woorden worden uitgedrukt, dat vastgesteld blijft, welke verkrachting van recht, vrijheid en menselijkheid is beleefd. Toch behoort dit stuk geschiedenis vast te liggen, onze kinderen en kindskinderen moeten het weten, de wereld mag het niet vergeten.

In het boek van Ds Dubois, dat hierbij aan het publiek wordt gepresenteerd, vind ik een welgeslaagde poging om althans een bepaald gedeelte van dit terrorisme een beeld te geven. Dat is waardevol. De schrijver is daarbij een eigen weg gevolgd. Hij heeft in zijn woorden gestalte gegeven aan wat betrokken slachtoffers hem hebben meegedeeld.

Misschien zullen sommige lezers zeggen: maar het is afschuwelijk aan dit alles herinnerd te worden. In zekeren zin wordt hier inderdaad geboden een opdelven van ontzettende gebeurtenissen. Maar Ds. Dubois is geslaagd in de wijze waarop hij deze naar voren brengt. Hij is geslaagd met name om twee redenen.

De eerste reden is, dat hij zijn relaas objectiviteit heeft verleend. De wijze waarop hij de zaak zelf, persoonlijk heeft leeren kennen, waarborgt de waarheid van hetgeen is verteld. De andere reden is, dat het den schrijver gelukt is te ontkomen aan dorre opsomming van gruwelijkheden, welke (dat bewijzen vele voorbeelden heden ten dage, bijv. in Amerika) niemand tenslotte treffen. De schrijver heeft een vorm gekozen die tot de menschen nog waarlijk spreekt, zelfs de humor in veel gevallen is niet vergeten.

Inderdaad is dit boek een waardevolle bijdrage tot de geschiedenis van het lot van het Rijk der Nederlanden in de donkerste dagen van zijn bestaan. Daarom vraag ik voor dit boek uw belangstelling.

Ik hoop, dat verlevendigd wordt door het lezen van de beschreven tafereelen ons gevoel van eenheid met de slachtoffers, ons volksbewustzijn, ons roepingsbesef voor de toekomst, onzen dank aan God, Die ons ondersteunde en ons lijdensbereid maakte.

Dat het Duitsche terrorisme, hetwelk het merkteeken van het beest vertoonde, onze walging heeft opgewekt, ons rechtsgevoel heeft verdiept en dat wij er tenslotte aan zijn ontkomen, daarover kan de vreugde in onze ziel nooit te groot en de dank aan God, onzen Verlosser, nooit te diep zijn.

De litteekens, de zware wonden, die ons volksleven thans vertoont, herinneren ons dagelijks aan wat over het Nederlandsche volk werd uitgestort. Wat wij nu noodig hebben, is het samenbrengen van de bouwsteen, die het gebouw der geschiedbeschrijving noodig heeft, waardoor voor alle eeuwen begrijpelijk blijft hoe groot Nederlands ellende van 1940 tot 1945 is geweest en daarom hoe machtig de uitredding.

Laten wij de bijdrage van Ds. A. Dubois vooral in dit licht zien.

P.S. GERBRANDY

EEN WOORD VAN RAAD EN DANK

Allereerst een woord van raad.

Lees dit boek niet „hier en daar” maar van het begin af aan. Dan blijft er iets behouden, dat anders zeker verloren gaat. Lees het boek in de verzekering (die u gaarne wordt gegeven) dat u hier een getrouwe weergave geboden wordt van datgene, wat velen ons hebben medegedeeld van hun persónlijke belevenissen in kampen en gevangenissen. De kopij is door hen tevoren ingezien en accoord bevonden.

Lees het boek, bedenkend de bedoeling van den schrijver, om door een groot aantal getuigen (zoo objectief mogelijk dus) een beeld te geven van het meest ontzettende, maar ook van het gewone „dagelijksche leven” in gevangenissen, gijzeling en concentratiekampen. Daarbij valt er ook licht op het geestelijke leven. Waar mogelijk werd ook de achtergrond belicht van de gevangenneming.

Dan een woord van dank.

Dank aan allen, uit allerlei rang en stand, die (waardeerend het historisch en vaderlandsch doel) op zulk een spontane wijze hun ervaringen den schrijver ter beschikking stelden en met hem in dezen wars waren van een „historischen doofpot.” Dank aan allen, die ook op technische wijze hebben medegewerkt, niet het minst de dames Boot, Both, Post, de Rooy, Moesman, van Kleef, van der Chijs en van der Voort. Warmen dank aan Prof. Dr. P.S. Gerbrandy, oud-minister-president, die zoo welwillend was dit boek van een Ten Geleide te voorzien.

Gouda

A. Dubois

Een voetstap nadert ... Is 't voor mij ?

DE MUREN HEBBEN HET GEHOORD

Een cel, een vierkant stukje grond,
Met hoge muren in het rond,
De vloer, een bank soms als een bed
En in een hoek een blik gezet

Vier stappen heen, vier stappen weer.
Men loopt het, telt het, keer op keer.
In 't schemer staat de grauwe muur,
En traag verloopt er uur na uur.

Een voetstap nadert.... Is 't voor mij?
Brengh hij den dood, of.... kom ik vrij ?
Een spannend wachten, totdat hij
O, God! gelukkig, 't gaat voorbij

De muren hebben het gehoord,
Het bidden, vloeken, woord voor woord.
Geen mensch op aard, die zooveel weet,
Getuige was van zooveel leed.

Vier stappen heen, vier stappen weer,
Men loopt het, telt het, keer op keer.
Een vierkant stukje grond, een cel.
't Kan zijn een hemel of een hel

NELLY VAN DEN BOSCH

DE MUREN SPREKEN

WIJ zagen een kaart, die een wereld van leed vertolkte. Op den voorgrond stekelig prikkeldraad. Op den achtergrond gebouwen, muren....

In het midden, hoog opwaarts, wappert een hakenkruisvlag.... Wat heeft deze vlag veel plaatsen aangewezen, waar wij nu pas ten volle van kunnen zeggen: „Wat is dáár veel geleden....!” Ja, nú tenvolle....

Toen het leed geleden werd, hebben de muren van gevangnissen en concentratiekampen het gekerm gehoord, de geboden beluisterd. „Indien de muren spreken konden!” hebben we toen vaak gezegd. Maar dat mócht niet.

Er moest telkens geteekend worden, dat men zwijgen zou.... De muren zwegen.

De vrijgelatenen zwegen.

Maar nú, nu spreken zij. Hier èn in Indië en Azië. Werelden van verborgen leed worden nu geopenbaard.

De muren spreken....

Dat wij dan luisteren.

De gevangenen hebben recht op ons medelijden en medeleven. En indien er nog leering ligt in de weergave van een stuk „verborgen leven en leed” nu dan.... de muren spreken !

DE BURGEMEESTER VAN GOUDA IN DE CEL
Mr. Dr. K.F.O. JAMES

BURGEMEESTER James, die vroeger als plaatsvervangend rechter in naam der Koningin velen naar de strafcel moest verwijzen, zit nu, in naam van den Führer, in de cel van het „Oranjehotel”.

Geen wonder. De burgemeester bleef, ondanks het Deutsche „lintje”, een Hollander in hart en nieren, voor wien op den fatalen datum 10 Mei 1940 slechts één ding gold: Nederland is aangevallen, de aanvaller is „de vijand”.

Hij weigerde den Duitschen commandant, bij zijn komst ten stadhuijze, de hand, wilde geen arbeidskrachten beschikbaar stellen voor egaliseering van een vliegveld en gaf ook op andere wijze onverholen blijk, geen vijanden te willen steunen. Zulk een houding kon niet verborgen blijven. Later kwam zelfs de Deutsche opmerking, dat van iemand, die door den Führer „ausgezeichnet” was, wel een andere houding verwacht had mogen worden.....

Dit is niet gebeurd. Gelukkig! Maar, de rekening werd al spoedig gepresenteerd: „Schuldig aan belediging van de Wehrmacht!” Geen vonnis, maar toch..... één jaar de gevangenis in.

Neen, zóó gedecideerd ging het niet. Het ging aanvankelijk veel vriendelijker, meer gehuicheld.

Na eind Mei '40 met veel drukte van het stadhuis gehaald te zijn, kwam, na deze ééndagsarrestatie, op 7 Juni '40, een telefoontje van den Ortscommandant. Heel vriendelijk, een vraagje over de Waterleidingmaatschappij, ziet ge, met veel verontschuldigen, „dat hij den Burgemeester aan tafel had moeten storen”. Alles poeslief met..... bedoeling. Dat blijkt. Na vijf minuten stond er een Deutsche auto voor de deur. Of de burgemeester „even wilde meegaan”. Het betrof maar een kleinigheid. Koffertje was volstrekt niet noodig. Voor mevrouw James gold het „Gnädige Frau” voor en na. „Binnen een uurtje,” zei de „degelijke” Duitscher, „zou de burgemeester weer terug zijn.”

Als de auto voor het Scheveningsche „Oranjehotel” aankomt,

de poorten achter den Burgemeester dichtvallen, is de vriendelijkheid verdwenen en klinkt het kort en norsch: „Sie sind verhaftet.”

Het zou blijken, dat het woord „uur”, in het Duitsch van de nieuwe orde beteekende: een jaar.....

„'t Was toch zeker wel een emotioneel moment in uw leven, burgemeester, toen u zoo in de fuik liep?”

„Ja, ik was een van de eerste slachtoffers. Later, toen menigeen illegaal werk deed, had men dit te verwachten, maar het was toen nog in het beginstadium (ik was misschien de 15e politieke gevangene) en je verwacht dan niet bepaald, dat je voor een jaar van huis zult gaan. Het opbellen van den Ortscommandant over die waterleidingkwestie kwam mij al dadelijk verdacht voor, maar eerst later bleek uiteraard, dat dit de inleiding van een jaar gevangenis was.

Als men je voorspiegelt, dat het een uurtje duren zal en je hoort dan, bij het dichtvallen van de gevangenisdeuren: „Sie sind verhaftet,” dan ben je gedurende het eerste moment eenigszins verbijsterd en verontwaardigd. Het is eigenlijk heel moeilijk dien indruk weer te geven.”

In gedachten zien wij nu burgemeester James in de grauwe baksteen cel zitten..... Eerlijk gezegd, vinden we, dat hij wel wat vreemd, wat onevenwichtig doet.....

Zoo nu en dan gooit hij een speld van zich af en gaat die dan weer zoeken. Als de speld gevonden is, begint hij weer opnieuw, „pik”..... Dan weer zoeken. En zoo blijft het geruimen tijd doorgaan. Is de rustige magistraat geschokt in zijn zenuwen? Zoiets lijkt toch niet normaal meer?

„Toen ik binnengebracht was,” gaat Mr. James voort, „werd ik gefouilleerd. Alles werd me natuurlijk afgepakt en toen werd mij gevraagd (het klinkt wonderlijk) of ik „Selbstversorger” wilde zijn. Een „Selbstversorger” bleek in de gevangenis iemand te zijn, die voor eigen rekening bijzonder goede maaltijden kreeg opgediend en die zodoende, tenminste op dit gebied, een soort luxe-verzorging kreeg. Zoo heb ik eenige maanden het bijzonder goed gehad, ik kreeg bijvoorbeeld spek en rookvleesch op de boterham, soep, aardappelen, groenten en vleesch met pudding en vruchten aan den war-

men maaltijd.

Maar al spoedig kwam daar een eind aan en werd overgegaan tot het andere uiterste: bepaald onvoldoende eten. De Nederlandsche koks deden echter al hun best, om nog zoo veel mogelijk eten klaar te maken; daarom hadden zij op zekeren dag ook aardappelschillen door het eten verwerkt.

De Duitsche gevangenen beklaagden zich over de Hollandsche koks en de Duitsche directie wilde die klacht gaarne ondersteund zien door de Hollanders zelf, vandaar dat mij gevraagd werd, of ik geen aanmerking op het eten had.

Mijn antwoord was toen ontkennend. Ik zei, dat ik die aardappelschillen door het eten heel niet erg vond, want dat de Hollandsche koks zulks zeker deden om het eten rijker aan vitaminen te maken.....

De directie was vreeselijk boos. Duitschers hadden wel klachten, de Nederlanders niet! Zij hadden graag klachten van mij gehad, om een Nederlander tegen het Nederlandsche personeel uit te spelen.

„Wat waren uw eerste emoties in de cel?”

„Na de eerste dagen van verbouwereerdheid ga je je vervelen, wanneer je niet al te contemplatief van aard bent. Je hebt niets om handen. Er valt niets te werken, niets te lezen of te spreken. Je gedachten dreigen in een kringetje rond te draaien.

Wij werden maar op zijn hoogst een kwartiertje per dag gelucht. Toen ik eens aan Jhr. van Karnebeek, den Commissaris der Koningin, die mij bezocht, de klacht over het weinige luchten uitte, viel de Duitsche directeur dadelijk in, dat er geen gelegenheid was om te luchten..... De Nederlandsche gevangenisinrichting maakte dit onmogelijk.....

In werkelijkheid echter hadden de Duitschers niet de minste belangstelling om de gevangenen gezond af te leveren, eerder het tegendeel, ofschoon men na mijn tijd heeft ingevoerd om de gevangenen de laatste week extra te luchten en in de zon te laten zitten, opdat zij na hun vrijlating met hun celkleur geen medelijden zouden opwekken.

„Maar die speld, burgemeester, hoe kwam u dáár eigenlijk toe?”

„Ik verveelde mij toen na eenige weken van niets doen en niets kunnen doen heel erg en toevallig vond ik achter de

Om afleiding te hebben pikte ik telkens die speld weg
en ging 'm dan weer zoeken ...

revers van m'n colbertjasje een speld. Om afleiding te zoeken pikte ik dan telkens die speld weg en ging 'm dan weer opzoeken.”

Het was dus geen bewijs van zenuwachtige onevenwichtigheid, maar eigenlijk het tegendeel, een rustig overwogen middel om in de eenzame cel de verveling als een aanvallend monster van het lijf te houden.

Men verzon van alles, om den tijd door te komen. Er waren er, die rekensommen uit het hoofd oplosten, anderen, die verzen reciteerden en zoo meer. Na een week of drie kwamen er boeken. Een uitkomst. Familie van de gevangenen zond allerlei (zelf gewenschte) boeken naar den Nederlandschen bibliothecaris en deze gaf ze door aan de gevangenen. Burgemeester James kreeg na een half jaar zelfs de begeerenswaardige benoeming van..... boekenknechtje en werd de rechterhand van den bibliothecaris, den heer Ter Heide, die alles deed om onze gevangenen te helpen. (Later werd hij zelf daarvoor gearresteerd.)

Het burgemeesterlijk boekenknechtje moest de boeken kaffen, catalogiseeren, verzorgen, op last van de Duitschers nazien op..... smokkelbriefjes (die natuurlijk nooit gevonden werden) verder alles doen wat „des boekenknechts” was.

Hier ging het spreekwoord weer eens in vervulling: „die het dichtst bij het vuur zit, warmt zich het best.”

Honderdvijftig boeken in één cel, wat zegt u daarvan?

„'s Ochtends” (zoo vertelt de burgemeester) „na het einde van het boekenwerk, studeerde ik wat theologie, 's middags juristerij en 's avonds las ik een romannetje. Ook las ik daar Italiaansch en haalde er een weinig mijn Latijn en Grieksch op. Zelfs kon ik een ontwerp voor een Algemeene Politieverordening voor Gouda maken, welk ontwerp juist dezer dagen op het stadhuis verder in studie wordt genomen.

Om verder het lichaam fit te houden, deed ik veel aan kamergymnastiek, op dit punt werd ik zelfs fanatiek.”

Toen in het Oranjehotel de stroom van onvrijwillige gasten al grooter werd, kwamen er soms drie, vier of vijf man in één cel (van 2 bij 2½ M.) terecht.

Eén sliep dan op de brits (een soort opklapbed) de anderen op stroozakken op den grond. Erg benauwd. Bovendien in

den hoek maar één tonnetje voor allen..... Verder kregen allen (ook de „Oranjeboeven”) een gevangenispakje aan. Dit pak bestond uit een broek, een hemd en een jasje, waarmee de burgemeester het niet trof. „Mijn broek was te kort en in het jasje zat een groot gat in den elleboog, zoodat ik een flinke rheumatiek te pakken kreeg, want het was soms erg kil in die baksteen cel. Bij een opmerking over de gevangenskleeuren werd gezegd: „Der Vorgänger ist d'rin gestorben, das können Sie auch machen.”

's Morgens om 7 uur was het reveille met een bel. Al gauw werden dan de celdeuren geopend, moest de leege waterkruik ter vulling op de gang gezet worden, werden de dekens volgens een bepaalde methode opgevouwen en was verder de dag bestemd voor werken, zooals enveloppen vouwen en labels plakken.

De ton moest je zelf naar buiten brengen, als je gelucht werd, en daarna ledigen. Dat was een onplezierige bezigheid. Het ding placht in de laatste maanden, toen wij met zijn vieren of vijven zaten, over te loopen, je kleeren werden dan besmeurd en nooit werden deze gewasschen of door schoone vervangen. Later kregen wij, eens in de drie weken, een heet douchebad, maar in een tochtig hok. Je moest sterk zijn om daar geen longontsteking op te doen. Maar de douche was een welkom verzetje.

Allengs werd alles minder in het Oranjehotel. Eten slechter, bezoek minder (eerst om de twee, later om de zes weken) het schrijven werd beperkt tot één klein zijdje in de maand, geestelijke verzorging in de gevangenis niet meer toegestaan, het burgerpak uit en het boevenpak aan, kortom, het regiem werd strenger.

De verdediging van de gevangenen was, juridisch gedacht, belachelijk slecht. Zoo werd bijvoorbeeld den burgemeester bij zijn verhoor door een commissie van onderzoek een Duitse verdediger toegevoegd, die procuratiehouder op een zeepfabriek bleek te zijn. Deze deed niet de minste moeite om de stukken in te zien; hij zou gedurende het verhoor wel merken waar het over ging.....

Met het recht nam men het niet nauw. Enkele cellen bij burgemeester James vandaan werd iemand (een jongeman uit Vlaardingen) van de gevangenis naar het Binnenhof gebracht en daar 's nachts door de S.D.-manschappen verhoord en geslagen. Zóó vreeselijk, dat hij zoo goed als dood in de

Scheveningsche gevangenis werd teruggebracht.

's Nachts werd er nog een dokter gehaald, maar het was, helaas..... te laat. De machtswellustelingen hadden het slachtoffer doodgeslagen, op zijn buik!

De Duitsers begrepen in dien tijd wel, dat dit een ernstige zaak was, want ze waren doodsbang, dat het geval zou uitlekken. (Wij leven nog in 1941 en het masker was nog niet afgelegd.)

De Nederlandsche bewakers en de gevangenen, die op de gang hadden gewerkt, en getuigen waren van dezen S.D.-moord, moesten na deze gebeurtenis bij den Duitschen directeur komen. Hun werd op het hart gedrukt, dat zij nooit iets van het gebeurde mochten vertellen. Gebeurde dit toch, dan was hun leven niet veilig, aldus de aanzegging.

Werd het recht verkracht, 't werd ook wel (als het in hun kraam te pas kwam) scrupuleus, dwaas-nauwgezet gehandhaafd: de teekeningen, die burgemeester James in de cel gemaakt had, werden bij de periodieke cellencontrole in beslag genomen. Ze waren op W.C.-papier gemaakt en dat was.... „Statseigentum”!

Angstig nauwgezette handhaving van het recht, als het gaat over een stukje..... W.C.-papier!

Grove verkrachting van het recht, als het gaat over..... een menschenleven!

Een menschenleven (zoo bleek dus al in het begin van de bezetting) had geen waarde.

„Verschillende gevangenen” (ging burgemeester James voort) „kregen in „mijn tijd” den kogel. Zoo werd luitenant ter zee Van Hamel tijdens mijn gevangenschap ter dood gebracht. Hij hield zich kranig. Door smokkelbriefjes had ik contact met hem. Andere officieren verhuisden later naar concentratiekampen, waar zij allen stierven. Hun poging om naar Engeland over te steken, was verraden.”

„Waren er nog andere omstandigheden in het gevangenisleven, die „zenuwstorend” werkten?”

„Inderdaad,” is het antwoord, „het gebeurde soms, dat een van je naaste celbewoners in een zenuwoverspanning plotseling begon te gillen. Dat geeft dan hetzelfde effect als wanneer bijvoorbeeld in een dierentuin een leeuw begint te brul-

len. Alle dieren worden dan zenuwachtig en stemmen mee in het koor.

Als een mensch uit zijn cel wil, gillend tegen zijn celdeur begint te trappen en te slaan en dan door slagen tot zwijgen wordt gebracht, begin je zelf ook onrustig te worden.

Ook kwamen zelfmoordpogingen voor. Menschen, die het in de eenzaamheid niet langer konden uithouden, of die bij een hardhandig verhoor vreesden „door te slaan”, sloegen een bord kapot en met een scherf of scheermes (reeds spoedig afgenomen) werd dan de slagader doorgesneden. Sommigen zochten den dood door ophanging.

Hinderlijk voor het zenuwleven was vooral het gevoel, dat je bespied werd.

Op vilten zolen slopen de bewakers soms langs de cellen heen. Je dacht alleen te zijn, maar door het „glazen oog” werd je dan bespionneerd. Als de vent zag, dat je keek, liet hij gauw het luikje weer vallen, om na een korte poos je weer te komen beloeven.

Het gebeurde op een Zondagmiddag, dat we op een geïmproviseerd dambord zaten te dammen. Zonder dat wij er zelf erg in hadden, werden wij door het kijkgat bespionneerd. Plotseeling vloog de celdeur open en werd het heele boeltje, met veel lawaai, in beslag genomen....

Ik heb het bijna altijd met mijn celgenooten goed getroffen. Menschen met innerlijke beschaving kunnen het elkaar heel gezellig maken. Een goede opgewekte geest in de cel, op zijn tijd het gebed en op zijn tijd een grap en een lach moet gehandhaafd worden. Anders ga je er onderdoor of is de gevangenis op zijn minst een afbrekende episode in je leven.

Mijn eerste mede-celgenoot, na drie maanden alleen-zijn, was Prof. van Poelje, de secretaris-generaal van Onderwijs. Hij vertrok naar mijn smaak te spoedig.

Zijn opvolger was een Engelsche vice-consul, een zeer beschaafd iemand, met wien ik o.a. Shakespeare heb gelezen. Daarna werd ik gezelschap gehouden door een dokter, met wien ik het ook goed vinden kon.

Toen kwam ik weer voor vijf maanden alleen te zitten.

Is dit eerst een schrikbeeld, later went het weer, en ben je eerder beducht voor gezelschap, dat je geen minuut alleen laat.

Gedurende de laatste maanden heb ik veel met middenstan-

ders en arbeiders vertoefd, aan wie ik ook erg prettige herinneringen heb. Deelend in hetzelfde lot voelde je innerlijke verbondenheid aan elkaar. En die blijft ook na de bevrijding. Deze solidariteit in het gevangenisleven kwam op allerlei wijze tot uiting.

Zoo gaf men elkaar, terwijl gewacht moest worden bij den dokter, vliegensvlug allerlei ervaringen of berichten door en probeerde men van alles uit te visschen. De Nederlandsche gevangenisdokter Porthaine (later verwijderd) deed voor mij wat hij kon en gaf mij zelfs menig nieuwtje door, wanneer hij mij uit de cel liet komen, zoogenaamd om mijn oogen te onderzoeken.

Een voorname „nieuwsbron” voor mijn cel was toevallig een tijdlang luitenant Van Rossum, een eveneens gevangen zee-officier. Bij het luchten liep hij telkens langs het celraampje van mij en mijn lotgenooten, gaf dan, zacht sprekend, de hoofdzaken van de couranten berichten door (luitenant Van Rossum zat in een aparte afdeling en mocht kranten lezen) en sprak dan op korten toon:

„Churchill heeft speech gehouden,” en zoo bij elke voorbijgang een korte stoot:

„Landing op Kreta!”.....

„Amerika zal nu wel in den oorlog komen!”.....

„De „battle over Britain” is gewonnen!”.....

„Alle hoop op gunstige wending is gekomen!”

In de cel probeerden wij, om de beurt op een krukje staande voor het celraampje, het wereldnieuws op te vangen.

Op hun beurt konden de burgemeester en zijn celgenooten luitenant Van Rossum, die later in een concentratiekamp stierf, een dienst bewijzen. Deze mocht namelijk geen bezoek ontvangen en geen brieven schrijven. Nood zoekt echter list. De luitenant wierp zijn briefjes in de matglazen ruif voor het celraampje, en dan kwamen ze verder wel buiten de poort.

De „ruif” was van binnen toegankelijk, omdat de stopverf van een ruitje werd verwijderd. 's Nachts werd dit er uitgehaald om meer ventilatie te geven. Overdag deed kauwgummi van luitenant Van Rossum weer dienst als stopverf. Het duurde weken vóór dit bemerkte was. Toen trilden de muren van het gevloek.

Hoe werden deze briefjes gesmokkeld? Heel eigenaardig, soms namelijk via den mond. Bij een afscheidskus werd zoo'n

briefje in den mond van de echtgenoot gewerkt en mevrouw ging heen als een..... „wandelende brievenbus”!

Niet sterk, toch slim!

Later werd dit bemoeilijkt, doordat de burgemeester en zijn lotgenooten hun vrouwen moesten ontvangen achter kippen-gaas.

Wij wilden van den magistraat ook gaarne iets hooren over het godsdienstig leven in de gevangenis.

„Hoe was het met het religieuze leven, burgemeester?”

„U kunt er dit van zeggen. De gewone, „eerzame” inbreker mocht iedere week naar de gevangeniskerk, wij mochten eerst na vier maanden. Dit is toen, meen ik, tweemaal gebeurd, daarna weer afgeschaft.

Het is in die gevangeniskerk een eigenaardige sensatie. Je zit alleen in kleine hokjes (met gaas er voor) zoodat je elkaar niet kunt zien. Toch kreeg je hier een grootsch gevoel van gemeenschap. Na maanden alleen zitten, kon je hier weer gemeenschappelijk zingen. Je werd niet afgesnauwd, maar er werd als mensch tot je gesproken. De gevangenispredikant was een bijzonder aantrekkelijke figuur, die veel goed deed in de gevangenis.

Zooals ik reeds zei, werkt de eenzaamheid verdiepend, en wordt in nood innig gebeden tot God. Ik heb dit ook van veel anderen gehoord. Maar de vraag is natuurlijk of dit blijvend is geweest, blijvend ook wanneer de druk weer is weggenomen en het bezige leven weer dreigt beslag te leggen op den geest.

Bijbels mochten wij niet hebben. Ik heb toen grooten steun gehad aan de Psalmen en Gezangen, maar ook dit werd ons ontnomen. Wij mochten ook geen Psalm- en Gezangenboek meer hebben.

Eens stuurde Prof. Van Rhijn mij via de bibliotheek 'n Duitsch commentaar op den brief aan de Romeinen, dat werd toegelaten, maar een volgend exemplaar, een commentaar op den brief aan de Hebreëen werd geweigerd. Ze dachten natuurlijk: „De Romeinen, dat zal wel in orde zijn,” maar van de „Hebreëen” moesten zij niets hebben....

De godsdienstaat kwam eens heel sterk tot openbaring.

Doordat ik boekenknechtje was, had ik veel boeken in mijn cel. Op een keer kwam er een Duitscher de celdeur binnen:

„Heb je Duitse boeken?“ Ik gaf hem het eenige, dat er toevallig was, den roman „Inri“ van Petrus Rosegger.

„Inri“? wat“?.....

Ik vertelde hem toen, dat dit boven het kruis van Christus stond.

„Wat? Christus? Vuiligheid!“..... sprak hij.

„U moet Christus niet bespotten,“ was mijn antwoord. Hij spotte evenwel verder: „Hij heeft jou toch óók maar niet uit de gevangenis gehaald.“ Ik antwoordde hem: „Dat is heelemaal niet noodig. Hij is hier met mij!“

Hierop lachte hij wat, haalde zijn schouders op en ging heen.

Gelukkig ging ook burgemeester James heen, al was het wat later en met grooter blijdschap, bovenal met dank aan God in het hart, want de kluisters vielen af en de poort ging open.....

Op den dag af, precies één jaar na de gevangenneming.

7 Juni '40 in boeien.

7 Juni '41 vrij!

Mevrouw James kwam juist dien dag voor haar zeswekelijksch bezoek. Zij kwam den burgemeester zoo eigenlijk afhalen.....

„Eindelijk was ik dus weer vrij man! Het was juist een prachtige lenteavond. Bloeiende seringen! Bloeiende gouden regen! Een prachtige blauwe lucht! In de gevangenis niets anders dan schemer, grauw en nog eens grauw. En nu opeens weer bloemen en allerlei diepe schoone kleuren! Het was of er schellen van je oogen vielen.

Een plotseling besef ontwaakte: Wat is er toch veel schoons op de wereld, en daar mag ik weer in wonen en werken.“

Zijn burgemeester en mevrouw James, thuisgekomen, bang geworden voor straf, met een boekske in een hoekske gaan zitten?

Verre van dat!

Als wettig burgemeester uit eigen stad verbannen, gingen zij beiden illegaal krachtig aan het werk. Mevrouw James vertegenwoordigde in Rotterdam „Vrij Nederland“, terwijl burgemeester James later spionnagewerk verrichtte en bij ondergrondsche persartikelen ook de eerste brochure schreef over

het annexatieprobleem, getiteld: „Naar een groter Nederland?”

Het bleef dus een strijd voor het Vaderland, de gevangenen ten spijt.

Tot 5 Mei 1945 aanbrak. Om 9.20 uur v.m. sprak de wettige burgemeester weer vanaf het bordes van het stadhuis.

Toen brak een nieuwe periode van strijdbaren arbeid aan.

EEN DAPPERE VROUW

MEVROUW v.d. Stam wilde zoo graag iets doen voor haar vaderland en had in den bezettingstijd dan ook druk haar werk.

Vooraf hielp zij veel joden. Een der medewerkers van de illegale groep bleek evenwel (alhoewel zélf jood) een verrader te zijn.

„In naam der wet arresteer ik je,” sprak de N.S.B.-politiedienaar in slaventrouw aan den grooten jodenhater, terwijl twee collega's van Hollandschen bloede, bij het latere verhoor, vernemend, dat de vrouw Gereformeerd was, al hun anti-Goddelijke gal over haar uitspuwden.

„De Bijbel was een boek van joden, schaapherders, soute-neurs en hoeren, van dat volk was niets te verwachten.

En Jezus (wij moeten het toch ook hier voor de historie vastleggen, al weigert haast de pen) was ook maar een smerige jood.” De Obersturmführer, die haar ook verhoorde, en den bijnaam had van „Jodentyran”, schaterde: „Zal die joden-God je nu komen helpen?”

„Ik was verslagen over zooveel gemeens,” zegt de dappere vrouw.

Het leven in een cel van één vierkanten meter, waar je niet kan liggen, valt niet mede, het was staan of zitten op een plankje.

Later ging het in een andere cel wat beter, vooral door toedoen van bewakers met een echt Hollandsch hart.

Zoo kwam er ook spoedig (welk een feest!) eenig bericht door van thuis.

Vier en een halve week heeft de Hollandsche vrouw daar gezeten. Ze las veel in haar Bijbeltje, bad tot God en voelde zich gesterkt, ook hierin, dat ze kon zwijgen, als ze tot spreken werd gedwongen. De joden zijn tot de capitulatie in haar huis geweest.

Twee jongens, een van 15 en een van 16 jaar, van school gehaald en een dag vastgehouden, waren van moeders hout gesneden. Zij zwegen!

„KEES, JE WORDT GEHAALD!”

VERGEZELD van een „mensenjager” in Duitsch uniform, komt mevrouw, die om vijf uur in den morgen open had gedaan, de slaapkamer in en zegt: „Kees je wordt gehaald,” en Kees (die door 't raam al gezien had, wat er gaande was) antwoordt: „Ik ben me al aan 't kleden!”

Zoo was de heer C. de Jong spoedig gereed voor de „start”. Het afscheid van vrouw en kinderen was beheerscht. Hoe pijnlijk ook, „er werd gelukkig geen traan gelaten, dat wilden we niet in het bijzijn van een Duitscher.”

Flinke taal!

In een schoolgebouw te Rotterdam hoorde Kees de Jong, in eigen villa van het bed gelicht, met nog meer lotgenooten, „dat men met het leven borg stond voor de daden van landgenooten.”

Het werd begrepen. De heeren waren gijzelaars! En gijzelaars moesten naar Haaren, achter prikkeldraad.....

„Wij zagen in de verte de menschen vrij loopen en wij? Wij zaten achter het prikkeldraad, bewaakt door S.S.-mannen. Of het Duitschers of Hollanders waren, weet ik niet, want wij spraken er niet mee.” Af: Ze waren lucht.....

Verder ga je wennen en doe je ongewone „huishoudelijke” dingen. Zorgen voor het eten, brood snijden, opscheppen (natuurlijk niet figuurlijk bedoeld!) de boel schoonhouden en zoo meer.

Voorts is er bij spel ook ernst! Zorg voor je gezin, emotie bij het wegvoeren van gijzelaars naar..... den dood! Dat was op 15 Augustus en 16 October '42.

„Ik zie ze nog gaan. Met opgeheven hoofd en flauwen glimlach om den mond. Ja, in die dagen,” zegt de heer De Jong, „heb ik menschen oud en grijs zien worden.”

Welk een blijdschap, dan weer naar huis te gaan.

Was het eerste woord van mevrouw: „Kees, je wordt gehaald,” nu brengen terwijl de heer „Gijzelaar” te tafel „afruimt,” lotgenooten het groote nieuws over: „Kees je bent vrij!” O, welk een woord: „Vrij!”.....

WETHOUDER E.A. POLET ALS DOOR EEN WONDER TERUGGEKEERD

WAT Polet betreft, hebben we het een wonder gevonden dat hij teruggekeerd is uit Buchenwald, want we hadden grooten angst voor zijn leven,” zeide Mr. de Wilde eens en ieder, die kennis neemt van wat de heer Polet heeft ervaren, zal toegeven: „Inderdaad, dat is een wonder.” Het relaas van den Goudschen Wethouder van Openbare Werken laat ons huiveren, tot diep in de ziel. Niet, dat hij zulks zoekt.

Met zijn rustig en beheerscht karakter (wij kennen den wethouder van nabij) is sensatie hem vreemd. Des te hooger stijgt de waarde van zijn woord.

Dikwijls hebben we samen op zeer vriendschappelijke wijze over al deze ervaringen gesproken, die de heer Polet tenslotte ook nog schriftelijk vastlegde.

Het voegt zich alles saam tot een veelzins gedetailleerd getuigenis aangaande datgene, wat het Nazi-dom duizenden, in en buiten ons land, heeft aangedaan.

De kalender wijst aan 30 juni 1941. Dien dag werd Wethouder Polet..... gevangene.

Eén van de velen, want een week vóór alle politieke partijen in Nederland verboden werden, arresteerden de Duitschers een groot aantal politieke personen.

Wethouder Polet, die voor het laatst in Februari 1941 met Dr. Colijn een bespreking te zijnen huize had, werd op dien zwarten dag naar Rotterdam vervoerd, terwijl een groot pak correspondentie in beslag genomen werd.

Bij het verhoor toonde de Deutsche politie niet het minste begrip voor de grondbeginselen der Anti-Revolutionaire partij. „Vertrouwensman” van Dr. Colijn te zijn, was voldoende reden iemand uit de maatschappij te verwijderen. Overigens bleek al van iedere verdachte een, door verraad en spionage saamgesteld, dossier aanwezig te zijn.

Verzamelpunt van de uit alle oorden des lands komende gevangenen was Amsterdam. Daar werden allen in een gymnastieklokaal van een onderwijsinrichting opgesloten.

Eten of drinken werd dien dag niet uitgereikt. Toch was de stemming van de groep uitstekend. Ieder nieuw aangekomen werd hartelijk begroet en oude vriendschap hernieuwd. Een Duitse dokter verrichtte een keuring en ter demonstratie van de gevolgde methode is het wel aardig te vermelden, dat hetgeen voor een urineonderzoek noodig was, van alle heeren werd verzameld in één en dezelfde „bokaal”! Commentaar is hierbij overbodig.....

Denzelfden avond nog werden de circa 90 personen, in gesloten vrachtauto's, getransporteerd naar een kamp in de Schoorlsche duinen.

Het barakkenkamp te Schoorl was, eenige maanden tevoren, bevolkt met gevangen genomen communisten, zoowel mannen als vrouwen.

Dit gedeelte was afgescheiden van de andere barakken, wat niet verhinderde, dat er onderling toch eenig contact bestond. Zoo kon het gebeuren, dat het bekend communistisch Kamerlid Lou de Visser, bij zijn corveediensten ontmoetingen had met A.R. Kamerleden en oud-ministers.

De anti-revolutionaire en enkele christelijk-historische gevangenen hadden de positie van gijzelaars. Zij genoten zekere voorrechten. Beperkte briefwisseling en de ontvangst van pakketten was toegestaan. Al spoedig werden wegen gevonden om ook clandestien met de buitenwereld in contact te komen, dank zij ook de gewaardeerde hulp van den kampkok, een hotelier uit het naburige Schoorl.

Verblijfplaats was de barak no. 11a en 11b onder één dak. Tegenover deze barak bevond zich een dito waarin gehuisvest was een groep gearresteerden uit Maassluis. De Maassluische burgemeester was met twee Hervormde dominees en één Gereformeerd predikant aanwezig.

Tusschen deze beide barakken bevond zich, de met trottoirtegels bedekte, kampstraat. Dit was de wandelplaats en tevens de plaats waar de openluchtsamenkomsten, de appéls, enz. werden gehouden. De oppervlakte was niet al te ruim, precies geteld 212 bij 26 tegels. Dit was de zoogenaamde „Oranje-boulevard”.

Barakcommandanten waren Dr. Ruigers en Dr. Knoppers. Dezen deden elken morgen hun: „rijzen heeren!” en elken avond hun: „en nu slapen heeren!” hooren.

De stemming was uitstekend. De oorlog met Rusland, kort tevoren uitgebroken, gaf hoop op een spoedige verlossing; menigeen voorspelde vóór Kerstmis 1941!

De dagverdeling was zoodanig, dat verveling was uitgesloten. Scheren (Philips zond elektrische apparaten), wasschen, ontbijt, aardappelen schillen, middageten, werden afgewisseld met schaak- en damwedstrijden, lezingen, avondwandelingen achter accordeonmuziek en avondsluiting. Bij de avondsluitingen gingen bij toerbeurt alle aanwezige predikanten voor.

Aan tafel kreeg iedere kampbewoner de beurt als voorganger bij Schriftlezing en gebed.

Des Zondags werd tweemaal een kerkdienst gehouden. Bijbels en zangbundels waren in ruim voldoende aantal toegezonden. Lezingen en Bijbelcursussen vonden regelmatig plaats.

Er was in Schoorl ook een gezonde humor, die op allerlei wijze tot uiting kwam.

De Amsterdamsche predikant Dr. Knoppers b.v. werd eerst „ont-doctord”..... Hij mocht geen Doctor meer heeten.

De doctorsbul zou hem nu, in Schoorl, pas worden uitgereikt: Het geschiedde alles op dezelfde plechtige wijze als het in de vrije wereld plaats vindt.

Zelfs de gebruikelijke costuums werden geïmiteerd, met toga's van omgekeerde jassen en witte beffen van papier, terwijl de Pedel met zijn staf evenmin ontbrak.

Zoo werd dan aangekondigd de:

„Promotie van den heer B. A. Knoppers tot doctor in de theologie op 18 Juli 1941.

Proefschrift: „Het interneeringskamp bij de Wederdoopers.”

Stellingen:

„.....” (dertien in getal).

Dr. Knoppers overgoot zijn eigen theologenstand met lof, door zijn auditorium te laten hooren:

„Stelling 5. Dienstplicht voor theologen is én met het wezen der theologie in strijd én overbodig, wijl deze van nature strijdbare helden en onverbeterlijke polemisten zijn.”

Aan het adres van den heer Wagenaar, directeur van „De Nederlander” kwam het volgende terecht:

„Stelling 10. Linguistisch uitgedrukt moet „De Nederlander”,

een dialect van „De Standaard” (dit orgaan in zijn oude hoedanigheid) genoemd worden; alleen zóó beschouwd is het bestaansrecht van dit overigens keurig uitgegeven blad te verdedigen.”

Den tweeden voorzitter van de Tweede Kamer, den heer C. Smeenk, die de zittingen placht te presideeren „in rok”, werd aldus zijn „jasje uitgetrokken”:

„Stelling 12. Het verdient geen aanbeveling, dat de 2e Voorzitter van de Tweede Kamer der Staten Generaal „in rok” de zittingen van dit Hooge College presideert; dit excellente gewaad dient aan den eigenlijken President te worden overgelaten.”

Zoo kregen verschillende barakgenooten beurt:

Een van de heeren, die nogal de gewoonte had, veel zekere (niet ernstig gemeente) „voorspellingen” te doen, waarom in het kamp de ronde deed, dat „ie nog al..... „loog”, werd in het zonnetje gezet, door het inzenden van een gewichtigen brief luidend:

Aan de Senaat der roemzuchtige Volksuniversiteit te Schoorl.

Ondergeteekenden brengen onder Uwe aandacht, dat de naam van Uw faculteit der „Philo-logie” aanwijzingen geeft, dat het woord „logie” gedachten wekt aan:

- 1e. „woord”, namelijk het Hollandsche „logos”, dus ook aan „woordenrijkdom”, „woordenvloed”, desnoods „woordenpurgatie”.
- 2e. „logica”.
- 3e. het oud Nederlandsche woord „logen” en zijn vervoe-ging „loogie”.
- 4e. het woord „philos” oftewel „vriend”.

Redenen waarom wij U in vluchtige overweging geven, den titel van doctor honoris causa in de philo-logie toe te kennen aan den barokbewoner no. 35, bekend onder den naam C.B. v.d. Wal, omdat hij een vriend genaamd kan worden van allen woordenvloed, een kind is in de logica en een jongleur in de meest logenachtige voorspellingen.

Overtuigd, hiermede een open deur in te trappen, Schoorl, 31-7-'41.

w.g. B.A. KNOPPERS
Dr. J.H. SCHEURER enz.

De Senaat willigde het verzoek in, zoodat werd overgegaan tot de „Eere-promotie C.B. van der Wal.”

Ook deze promovendus uit 's-Hertogenbosch wist, al „loogie” dan veel, toch rake dingen te zeggen.

De heer Chr. van den Heuvel, het Tweede Kamerlid, die „ten tijde des aardappelschillens” nog al veel op den achtergrond placht te blijven en liever ging schaken met burgemeester Mr. G. van Baren, van Delft, kreeg te hooren waar zijn fout vandaan kwam. Het kwam voort uit een „doopersche mijding”! Luister.....

„5e (Algemeene stelling). De afwezigheid van N.N bij het aardappeljassen is in den grond der zaak doopersch; ze komt voort uit een verfoeilijk dualisme tusschen natuur en ambt (specialis) en toont verwantschap met de toestanden in het kamp bij de Wederdoopers.”

„Wat de Duitsche commandant van deze Calvinistische promotieplechtigheden dacht, werd ons nimmer medegedeeld”, zeide wethouder Polet. Wel is bekend, dat hij vol verbazing stond te kijken. Niet onmogelijk dat hij heeft gedacht: „die Hollanders blijven nog maar fit en geestig.”

Dit kwam ook tot uiting in de manier waarop de barakcommandanten Dr. Knoppers en Dr. Rutgers hun lange lijst van ordemaatregelen bekend maakten, aanvangend met: „Wij, Knoppers en Rutgers, bij de gratie van den Kampcommandant fungeerend als barakcommandanten van 11a en 11b, hebben besloten, onze bijzitters gehoord, het volgende te ordonneeren en te verordenen”.....

En dan was er een „Kampcourant”, die door de aanwezige journalisten werd uitgegeven.

Op zekeren dag lazen de kampbewoners een advertentie, die heette ingezonden te zijn door Mevrouw Prof. K. Dijk, en luidde als volgt:

„Klaas D. Kom terug. Alles vergeten en vergeven!
Mevr. D.-geb. X.”

„Prof. Dijk zal zich deze advertentie nog wel herinneren,” sprak Wethouder Polet, die door het vertellen de vroolijkheid in zijn gezellige huiskamer had gaande gemaakt, terwijl hij, voortgaande, weer een andere zijde van het kampleven belichtte.

De hygiënische inrichting van het kamp was zeer onvoldoende en als gevolg daarvan brak in de warme zomermaanden van 1941 meermalen dysenterie uit.

De toiletten bestonden uit een latrine waarbij men broederlijk naast elkaar op een zitbalk zat.

Zoo hoorde ik eens een bekend Kamerlid zuchten: „Hier eindigt alle cultuur,” waarop een oud-minister, naast hem gezeten, slagvaardig antwoordde: „Wat? Hier begint de nátuur.” Het medeleven uit den lande was groot. Pakketten met kostbaren inhoud aan levensmiddelen en versnaperingen werden toegezonden en gelijkelijk onder allen verdeeld. De gevolgen waren soms van dien aard, dat onze eigen arts druk werk had.

Niets was echter in staat den gemeenschapszin te verstoren. Nu, na zooveel jaren blijft de herinnering levendig en de band onverslapt. Zelfs den Duitschers zal de gang van zaken in het kamp te Schoorl hebben doen vermoeden, dat het samenbrengen van een zoo eensgezinde groep, méér tot opbouw dan tot afbraak van de anti-fascistische beginselen moest leiden.

De uitwisseling van gedachten zou vruchten dragen tot in verre toekomst, een toekomst, waaraan niemand twijfelde, al vergisten allen zich in het tijdstip waarop deze zou aanbreken.”

Intusschen was de maandkalender in Schoorl al tweemaal omgeslagen. Er staat nu boven de aangebroken maand:

Augustus 1941. Er waren voor Schoorl veranderingen op til. Het veertigtal gijzelaars dat nog over was (de rest was weg) ontving bericht, dat het naar een „beter ingericht oord zou worden overgebracht.”

Rees bij sommigen al eenigszins argwaan, de stellige verzekering van den Duitschen commandant, dat dit „betere oord” in Nederland gelegen was, deed de teleurstelling van het „gevangen blijven” beter dragen.

Zoo gingen onze mannen, in hoop en vrees, op reis naar „'t betere oord in Nederland”.

In den vroegen morgen van 25 Augustus 1941 werden de veertig achtergeblevenen („de gevaarlijksten”) in twee dichte auto's gepakt, met de noodzakelijkste bagage tusschen de beenen.

Snel reed men, bijna zonder eenig oponthoud, in de richting

van..... de Duitse grens en eenmaal Hengelo gepasseerd, was alle hoop op een „verblijfplaats in Nederland” den bodem ingeslagen.

Na een ganschen dag gereden te hebben, werd eindelijk des Zondagsmorgens 4 uur een groot kamp bereikt.

Het was Konzentrationslager „Buchenwald”.....

In Buchenwald bleek men op de aankomst van groote gezelschappen ingesteld te zijn.

In minder dan geen tijd waren allen geheel ontkleed. Onder de groote elektrische lampen was de aanblik min of meer komisch. De stille vrees in de harten kon niet verhinderen dat bij menigeen een glimlach op het gelaat kwam.

Het stof van de slingerende berg- en boschwegen was tusschen de linnen overdekking der auto's binnengedrongen. Gelaat en handen en voeten staken zwart af tegen de blanke lichamen.

Zoo stond de keur (naar de Duitschers meenden) der Anti-Revolutionaire partij, moedernaakt op muilen, elkaar aan te gapen.

Klepperend ging het de steenen trappen af naar een douche-kelder, waarna blauwgestreept ondergoed en een kamppakje de uitrusting voltooiden.

Gelukkig werd de groep niet in het eigenlijke concentratiekamp geborgen. In twee, van steen opgetrokken gebouwen van twee verdiepingen, bevonden zich, reeds vanaf 1940 al de zoogenaamde Indische gijzelaars. Dat waren „eere-Häftlingen”. De haren van hun hoofd werden niet gekortwiekt, arbeid werd niet verricht. Appels werden voor de eigen gebouwen, en dan nog vrij slordig, gehouden.

Een prikkeldraadafscheiding verhinderde iedere gemeenschap met het concentratiekamp. Slechts voor het bezorgen van het eten, het transport van zieken en dergelijke werd de toegang eenige oogenblikken geopend. Beperkte briefwisseling in de Duitse taal met de betrekkingen in het Vaderland was toegestaan. Het Roode Kruis zond maandelijks pakketten, waardoor een welkome aanvulling op de beruchte Duitse soep verkregen werd.

Een week na aankomst werd Koninginnefeest gevierd. Des Zondags werden kerkdiensten gehouden, waarbij de aanwezige Roomsche Katholieke en Protestantsche geestelijken voor de eigen kudde getrouwelijk optraden.

Cursussen, lezingen en gramfoonmuziek maakten het leven dragelijk.

Natuurlijk waren er verdrietelijkheden, spanningen, zieke kameraden, ups and downs. Een wrange noot vormde het uitzicht over het prikkeldraad.

In de verte zag men dan de groote appélplaats en het gruwelkamp der ongelukkigen, met wie geen gemeenschap mogelijk was.

Ja toch..... de gebochelde Duitsche kapper uit het concentratiekamp, die ook de, in het kamp afgezonderde gijzelaars bediende, bracht clandestien wel eens berichten over uit het kamp, terwijl de uit het kamphospitaal ontslagen zieken hetzelfde deden.

Kwam er op deze wijze dan bericht binnen, dat een of andere vaderlander zich in een moeilijke positie bevond, dan werd bijvoorbeeld door omkoopning van de bewakers met tabak en sigaretten, getracht verbetering te verkrijgen.

De Indische gijzelaars hebben zoo verschillende Nederlanders in Buchenwald aan zich verplicht.

Hadden de Indische gijzelaars, samengesteld uit Indische ambtenaren en Nederlanders van naam, een dragelijk bestaan, toch waren er in het vroege voorjaar van 1941 een twaalfstal sterfgevallen. Dit was de aanleiding, dat, zoowel in Nederland als via het Zweedsche gezantschap, pogingen werden aangewend tot overplaatsing naar een milder klimaat, d.w.z. naar Nederland. De winters in Buchenwald zijn zeer streng!

Na veel beloften en veel geduld is deze overplaatsing in het najaar 1941 inderdaad geschied.

Na een wandeling naar het, op ongeveer 9 K.M. afstand gelegen station te Weimar, werden wij op behoorlijke wijze per trein naar Haaren in N. Brabant vervoerd.

Dat wil zeggen: allen op één na!

Die eene achterblijver was Wethouder Polet!

Op zekeren morgen (eind October 1941) werd via den luidspreker de naam van den heer Polet afgeroepen.

Dit behoefde niets verontrustends te zijn, aangezien een bijzonder bericht over familie-aangelegenheden wel meer op deze wijze doorkwam.

De Wethouder vertelde:

„Prof. Dr. Pos, hoogleeraar aan de Gem. Universiteit te Amsterdam, vergezelde mij naar de bureaux van het kamp. Daar lag een vonnis klaar. De inhoud kan ik slechts uit mijn geheugen weergeven. Het luidde ongeveer als volgt:

„E.A. Polet, wethouder der gemeente Gouda, jarenlang bestuurslid van de verboden Anti-Rev. partij, welker werkzaamheden gericht waren tegen de Duitsche bezettende macht en oorzaak waren tot onrust onder de bevolking van het bezette gebied....”

Dit vonnis, zonder nadere motiveering of behoorlijk verhoor, moest worden ondertekend. Ik was „Schutshäftling” geworden en onder nr. 4495 inwoner van het concentratiekamp! Daarbij den strengen winter 1941-1942 voor den boeg. Reeds einde October viel de eerste sneeuw.

Het begon met drie uur in de houding staan bij den ingang. De smeedijzeren hekken, die den toegang vormden, stonden open. Tusschen het eene hek en den muur bevond zich een Pool, die ik-weet-niet-wat misdaan had. Iedere tien minuten trad een S.S.-officier naar buiten en duwde met alle kracht tegen het hek, als moest de man er achter plat gedrukt worden. Vervolgens werd het hek van den muur even weggedraaid en met een langen rotting er op los geslagen, zoodat het bloed uit neus, mond en ooren, over het gelaat stroomde.

Er gaat heel wat in een menschenziel om, als men naar zulk een bedrijf drie volle uren moet kijken. En het voorspelde niet veel goeds.....

Het veel gebruikte woord, dat nood leert bidden, krijgt in de werkelijkheid van 't heden glans, kon ik toen den dichter in gevangenschap wel nazeggen.

Eindelijk werd mij m'n nieuwe verblijf aangewezen: het was blok 14, waar circa 160 Hollanders zaten. Blok-oudste was een Beiersch communist, een naar verhouding gemoedelijk man, die slechts zelden een lotgenoot sloeg. Deed hij dit, dan had het slachtoffer het ook verdiend.

Een paar maal redde deze oudste mij voor de indeeling bij een „vernietigings-commando”.

Ieder, die in het concentratiekamp binnenkomt, wordt kaal

geknipt van top tot teen en daarna in een kuip ijskoud zwa-
velhoudend water ondergedompeld. Vervolgens een douche-
bad, inname van alle bagage en kleding, waarna het boe-
venpak wordt aangetrokken. Van dit laatste bewaar ik nog
heden een staaltje in mijn portefeuille.

Hoe is het concentratiekamp „Buchenwald” toch wel inge-
richt?” was onze vraag.

Wethouder Polet vertelde het ons uitvoerig.

„Buchenwald” is gelegen op de helling (waarschijnlijk op de
Noordelijke) van een berg in de beboschte omgeving van Er-
furt-Weimar.

Bovenop het plateau bevinden zich groote S.S.-kazernes,
slechts gedeeltelijk bezet, verder cantine's, hospitalen en op
de Zuidelijke helling mooie villa's, bewoond door den com-
mandant en zijn officieren. Deze gebouwen zijn allen van
steen en er werd steeds in en aan gewerkt door de gevangene-
nen.

Komt men uit de vrije buitenwereld, dan ziet men op een
kruispunt van wegen een, uit een beukenstam gehouwen,
wegwijzer met twee armen. De ééne arm wijst in de richting
van de S.S.-kazernes en op dezen arm staan kunstig ge-
beeldhouwd, de half levensgrooten figuren van vroolijke Duit-
sche soldaten, die elkaar opdringen in de aangegeven rich-
ting. De andere arm strekt zich uit in de richting van het
concentratiekamp en de figuren, die hierop staan, zijn zeer
beteekenisvol. Zij stellen zeer natuurgetrouw voor: een jood,
een pastoor, en een predikant, met daarachter de kolf van
het geweer, gehanteerd door een S.S.-man, dringend en
stotend in de richting van het kamp..... Het is de symboli-
sche uitbeelding van den godsdiensthaat van Hitlers nazi-
staat!

Aan het begin van een toegangslaan staan drie-meter hooge
muren, waarop links en rechts godslasterlijke opschriften
als: „Onze Heere is onze plicht”! Dan volgen links en rechts
de administratiegebouwen, garage, alle meest van hout. Ook
een diergaarde is aanwezig, al zag ik nooit anders dan be-
ren.....

Dan volgt het eigenlijke poortgebouw met de bovenaange-
deuide ijzeren hekken. Het poortgebouw, precies boven den
ingang heeft een galerij, waarop een soldatenwacht met mi-

trailleur, een groote luidsprekerinstallatie en de elektrische klok. De ééne vleugel bevat de kantoren en wachtkamer van de dienstdoende S.S.-mannen en de andere vleugel de gevreesde bunkers, zoodanig ingericht, dat de gestraften niet kunnen zitten. In één daarvan heb ik een nacht doorgebracht. Direct na het passeeren van den ingang onder den toren strekt zich de groote appélplaats uit. Deze plaats is wel juist geteekend in het gedicht:

NA HET MORGENAPPÉL

Dreigend grauw plein in stervenden nacht,
Vervloekte appélplaats, vervloekt ied'ren dag.
Verlaten door werkers, nog niet ontkracht,
Gevuld met stervenden en den hoonenden lach
Van sadisten, die trappen op buik en op nieren
Van onmachtigen, zieken en zwakken; om macht
Over leven en sterven wellustig te vieren.
Dreigend grauw plein in stervenden nacht.....

MELIS STOKE

Rechts van de appélplaats staan de verbrandingsovens, dag en nacht met door vuurgloed omkranste schoorsteenen. Want slechts door deze schoorsteenen verlieten duizenden hun verblijf.....

De appélplaats overstekende, staan de rijen genummerde barakken. Rechts, afzonderlijk omheind door prikkeldraad, de „Werkstätte” waarin de zoogenaamde binnencommando's werkten. Timmer-, smids-, electriciens-, schilders-, klompenmakersbedrijven en wat dies meer zij.

Rechts liggen ook de keuken en kledingwasscherij, voorzien van de modernste machines, bergplaatsen voor de enorme kwantum levensmiddelen en de douchekeelder. Daarboven kleeding- en schoeiselzalen en de zoogenaamde effectenkamer, waar alle gelden van de gevangenen werden geadminestreerd en uitbetaald.

Geheel links en op den achtergrond staan het „Revier”, typische benaming voor het hospitaal en de operatiezalen.

Verder afdalend langs boschwegen een varkens- en ganzenhouderij, werkterreinen en een waterzuiveringsinstallatie,

waardoor het rioolwater weer tot drinkwater en waschwater werd omgevormd en opgepompt.

Dit geweldige terrein was door een droge gracht en meters-hoog draadafscheiding op porceleinen isolatiepotten afgezet.

Rondom staan de wachttorens met galerijen als verdieping. Op deze galerijen staan de mitrailleurs, dreigend op het kamp gericht met daarnaast de dienstdoende schildwachten.

In de periode 1941-'42 telde Buchenwald 12.000 gevangenen (plus 2.000 Russische krijgsgevangenen), voor een groot deel Duitsche communisten, reeds opgepakt toen Hitler aan het bewind kwam. Menschen zonder familie, afgeschreven en gedoemd in het kamp te sterven. Verder duizenden joden van iederen landaard, Duitschers, Polen en ook wel Nederlanders, bij elkaar in barakken ondergebracht.

Deze joden droegen een gelen driehoek op jas en broek en voor hen was steeds het slechtste werk. Duizenden gevangenen van alle nationaliteiten, de zoogenaamde „Ariërs”, dus Duitschers, Nederlanders, Noren, Belgen droegen een rooden driehoek met in zwart de letter van hun land.

De groote groep zoogenaamde „Bijbelvorschers”, meest Duitschers doch ook eenige Nederlanders, hadden weer een paarse kleur, evenals de Tsjechen. Verder hadden sommigen nog zwarte strepen en punten, terwijl er ook de „groenen” waren, dit waren oud-tuchthuis- of gevangenisboeven, die, na het beëindigen van hun straffen, eveneens in de concentratiekampen werden opgevangen. Uit deze categorie werden nog al eens de capo's en voorarbeiders gerecruteerd.

Zooals gezegd, waren al deze „kleuren” in verschillende barakken ondergebracht. Het was op zware straffen verboden een andere barak te betreden.

De barakken waren van hout, in twee deelen gescheiden. Bij het binnentreden een klein portaal, van waaruit men eenerzijds een vertrek met een grooten waschbak en daarnaast de afdeeling met den „zevenzit” (zeven closetpotten naast elkaar) binnentrad.

Links en rechts toegangen naar het dagverblijf en daarachter de slaapvertrekken. In barak nr. 14 verbleven de Nederlandsche vrienden, ongeveer 160 in aantal. In het midden een kachel, met bruinkool en hout gestookt.

In een hoek was de slaappleats van den „block-oudste”. In de Hollandsche barak heerschte een zekere „reinheid”. Een eerepalm alzoo voor de bekende Hollandsche zindelijkheid.

„Wij hebben zoo heel wat gehoord van de inrichting van het kamp. Hoe leefden onze mannen nu in barak nr. 14?”

„Overdag was het natuurlijk werken. 's Avonds na het appél evenwel werd er geschaakt of gedamd. Dobbelen om geld was streng verboden.

Het St. Nicolaasfeest werd op oud-Hollandsche wijze gevierd, zij het zonder de bekende versnaperingen.

Kerstavond 1941 hield Prof. Telders een toespraak en las ik het Kerstverhaal. Kerstliederen, de twaalf artikelen des geloofs en wat zoo liturgisch noodig was, moesten, bij gebrek aan gezang- en psalmboeken, voor allen worden uitgeschreven.

Is er in Nederland thans een interkerkelijke geestelijke verzorging in de verschillende gevangenkampen, in Duitschland was dat anders.

De Bijbel was in het concentratiekamp streng verboden. Gelukkig is het nu niet meer gevaarlijk te vermelden, dat er twee exemplaren binnengesmokkeld waren. Veel werden deze gebruikt, ook juist door hen, die thuis niet meer aan godsdienst deden. Des avonds kwart over acht, nadat de nieuwsberichten per radio waren doorgegeven (in die dagen beweerde Hitler de Russen verslagen te hebben) moest ieder zich ontkleeden. De kleeren werden netjes op iedere plaats op de zitbanken neergelegd.

Naar de slaappleats gaande werd men gecontroleerd, omdat men geen wollen pullover of andere kleeding mocht aanhouden. Het spreekt vanzelf, dat de „minder geharde” wel probeerde, vóóruit een jas of ander kleedingstuk naar de slaappleats te smokkelen.....

Het was daar niet verlicht. Te bed liggende, werd eerst het nieuws van den dag met gedempte stem besproken. Hoewel in den winter 1941-1942 de kansen nog nauwelijks keerden (Japan was in den oorlog getreden en maakte zich al direct van ons Indië meester) bleef toch, onder alle ellende, de hoop op een uiteindelijke nederlaag van Duitschland steeds levendig.

Na het bespreken van het nieuws kwam dan eindelijk de slaap. Een uitkomst....., doch ook maar betrekkelijk, want door de koude en het slappe voedsel werd deze slaap spoedig beëindigd of onderbroken, ook omdat de meesten drie- tot zesmaal hun legerstede moesten verlaten.

Men verwarmde zich, op iederen tocht naar de toiletten, even bij de warme kachel, smoesda wat met den nachtwacht (waarvoor ieder om de beurt werd aangewezen) om vervolgens de koude slaappleaats weer op te zoeken.”

De heer Polet gaat voort:

„Wat is er in die nachtwake een zielestrijd gestreden! Allereerst zwierven de gedachten naar het verre vaderland, naar het eigen gezin. Men zegt wel eens, dat de mensch op zijn sterfbed zijn geheele leven in bonte tafereelen aan zijn ziels-oog ziet voorbijtrekken. Dat is ook het geval, als men zich „levend dood” in het concentratiekamp weet.

Men leert zich losmaken van alles wat lief en dierbaar is. Men realiseert zich, nimmer zijn vrouw en kinderen in het land der levenden te zullen terugzien. In den omgang met anderen houdt men zich dapper en in brieven schrijft men moedige woorden van spoedig weerzien. Maar een gevangene, een bekend letterkundige, heeft het eens aldus uitgedrukt:

'k Heb, om der wille van uw heil,
een moedig krijgsman willen zijn.
Maar in de stilte van mijn cel
werd vaak mijn hart zoo bang, zoo klein,
uit wanhoop om dit vreemd verwijl.
En wat ik nu erkennen moet,
en voor uw aller oog verborg
is dit: „'k Hervond alleen den moed,
wanneer ik op mijn knieën lag!”
Ik ben geen heilige en geen held.
Maar 'k trachtte 't in uw oog te zijn,
tot meerder glorie van mijn Heer,
in Wien 'k in bangen nood en pijn
mijn eenig uitzicht had gesteld.
Maar 'k zeg u, al ons bang zijn is
verbonden aan ons zondig „ik”,
waaruit ons Christus' bloed verlost.

Dat wist ik ieder oogenblik
in deze strafgevangenis.

MELIS STOKE

Voor den gevangene, die Christen is, was, als de slaap niet wilde komen, de ure des gebeds aangebroken. De zaakge-rechtigheid van den politieken gevangene en van de onder-drukte volken stond vast, doch anderszins was in dit alles de tuchtroede Gods over land en volk en over eigen schuld en zonde op te merken.

Het lijkt schier heiligschennis dit terrein te betreden. De zie-leworsteling tusschen God en onze ziel leggen we niet gaarne bloot voor ieders oog. Men leert wel echt uit diepten van el-lende roepen om redding. Roepen niet in de eerste plaats om lichamelijke bevrijding, maar om vrijspraak van schuld en straf. De verdoemelijkheid voor God, de zonden van een schijnbaar fatsoenlijk leven, de zonden, aanklevende de hei-ligste verrichtingen in het leven, daarvan ontvangt men diep besef.

En dit drijft uit tot een roepen en smeeken om ontferming. Tot een pleiten op Gods barmhartigheden, op de verdiensten van den Heere Jezus Christus. Pleiten ook op de gebeden van vrouw en kinderen en van de vrienden in het vaderland. Want het is persoonlijke ervaring, dat wordt gevoeld, dat die gebeden met eigen smeekgebed als samengebundeld de heem'len doorboren tot voor 's Heeren Genadetroon.

Men voelt zich in die oogenblikken niet eenzaam meer. Men voelt de gemeenschap der Heiligen. Dit zijn aangrij-pende oogenblikken en men ondervindt dan verhooring van het gebed en ontvangt de zekerheid tot Gods uitverkoren volk te behooren. Dat geeft ook kracht den nieuwen dag, vol nieuwe ellende, aan te vangen en bij het sneller en steeds meer bonzend slaan van het broze hart onder zwaren arbeid toch te weten, dat het goed zal zijn, ook..... als dat hart het begeven zal.

Dit is de geestelijke kracht, waarop degenen, die dat houvast missen, jaloersch waren.

Het missen van deze geloofskracht was dikwerf oorzaak, dat men den levensstrijd des te vlugger opgaf of, voor dit leven

uit, een zoogenaamde „uitkomst” werd gezocht in een gewelddadigen dood.

Zooals men begrijpen zal, is een concentratiekamp ingesteld op zwaren arbeid. Als overal, leert de mensch zich langzamerhand aanpassen.

Er waren ook lichte en zware commando's. Men kan worden tewerkgesteld binnen en buiten het kamp. Groot verschil is er tusschen de „kousenstopafdeeling” en bijvoorbeeld de „steengroeve”.

Er waren steeds ook de „baantjesgasten”, meestal degenen, die al jaren in het kamp waren. Maar het overgroote deel der duizenden namen hun plaats in bij de werkcommando's, waarbij schop, houweel en spierkracht de attributen zijn.

De gewone gang van zaken is, dat iedere nieuweling eerst één maand wordt gezonden naar de beruchte steengroeve. Na het morgenappél wordt afgemarcheerd, stram in het gelid. Geregeld bij de nadering van een geuniformde, klinken de commando's „mutsen af” en „mutsen op”.

Terloops zij opgemerkt, dat een gevangene niet op de trottoirs mag loopen, en steeds, op 6 meter afstands, eerbiedig z'n hoofddekseel moet afzetten als er een S.S.-er nadert.

Eenmaal gearriveerd op het werkkerrein moet alles in loop-pas geschieden. Zware lorries op slingerende rails worden bergopwaarts getrokken. Een dertigtal mannen plaatsen zich aan dwarsboomen, die aan een ketting voor zoo'n wagen bevestigd zijn. Vier man per dwarsboom en links en rechts met stokken en gummislangen ranselende capo's en voorarbeiders.....”

Tot goed begrip zij opgemerkt, dat de mensch-vermoordende steengroeve zich in het dal bevond. Daar moesten de afgebeulde, uitgehongerde slaven van de „nieuwe cultuur” de steenbanken weghakken.

Dan moesten deze losgewrikte bonken 400 meter hoog den berg opgebracht worden.

De dertig „menschelijke trekhonden” worden met de slingerende lorie achter zich aan, dan letterlijk omhoog geranseld. Te zwaar? Te onmenselijk? In het uitgemergelde lichaam te weinig kracht? Er dood bij neervallen?

„Niets mee te maken!”

„Vooruit!” brult de stok.

„Omhoog!” striemt het gummi.

Boven aan de circa 400 meter stijgende baan wordt dan de wagen leeggestort en gaat het in looppas met veel struikelingen over dwarsbiels, steenen en glibberig leem weer naar beneden.

Vliegt de ijzeren kiepkar uit de rails, dan schijnt de hel losgebroken en vertellen de builen en wonden van het ongenoege, dat de slaven zich op den hals haalden.

Toen ik de eerste maal, op mijn eersten werkdag, aan het einde was, meende ik dat mijn hart breken zou en ik dacht, dit werk niet nog één dag te kunnen uithouden. Daarbij hadden medegevangenen het door mij medegenomen brood gestolen, zoodat ik dien middag geen eten had.

Volgende dagen heb ik berekend, dat door de gestraften in deze ploeg circa 30 K.M. per dag in steil klimmend trekwerk werd afgelegd!

Den eersten dag had ik naast mij een intellectueelen Duitschen jood. Een jonge man, die mij als nieuweling en als Hollander allerlei vragen stelde. Naar hij vertelde was hij opgepakt als „Raschverbrecher”. Hij had dus zijn „ras” niet zuiver gehouden. En dat bestond hierin, dat hij verloofd was geweest met een niet-joodsch Duitsch meisje.

Voor dit vreeselijke kwaad, dat hij met zijn jodensmetten het „reine Deutsche ras” heeft willen bezoedelen, moest hij nu ontzettend boeten. Ja, tot in den dood!

Hij klaagde over „voetensmart”.

Deze, toen bloedende voeten hebben nimmer vrijen grond betreden.

Toen ik met hem sprak over voor ons heel gewone dingen, namelijk Israëls slavernij in Egypte, de vervolging onder de Makkabeën en later onder de Romeinen, verwonderde hij zich over mijn kennis.

Joden kwamen de steengroeve nimmer levend uit. Vooral de ouderen vielen links en rechts dood of halfdood neer, of bezweken onder den zwaren lagersteen, die ieder aan den avond van den moeizamen dag op z'n schouders moest meedragen naar het twintig minuten afgelegene kamp.

Behalve de zoogenaamde „lorrieploegen” waren er ook ploegen, die het gesteente met een pikhouweel lossloegen, de wagens vulden en anderen zwaren arbeid deden.

Menigmaal werd mij, als ik van onder tot boven beslijkt terugkwam, den raad gegeven een ongeluk te forceeren om zodoende een gedeelte van de eerste maand in het hospitaal door te brengen. Gelukkig heb ik dezen aandrang tot zelf vermindering niet opgevolgd. Een gebroken arm of been leek mij ook niet erg aantrekkelijk, hoewel menigeen op die wijze aan deze hel ontkwam.

Dank zij de hulp van de Indische gijzelaars, die de eerste weken nog niet vertrokken waren, had ik een paar sterke bergschoenen clandestien ontvangen, benevens de noodige wollen kleeding, die ik onder mijn werkgoed aantrok.

Deze hulp kwam mij buitengewoon te stade en als één van de oude vrienden dit leest, zal deze of die, of hij nu oud-minister, Kamerlid of Vakverbondleider is, mijn dank wel willen aanvaarden.

Na één maand waren de extra sterke dubbele zolen en hakken van deze schoenen totaal afgesleten, wel een bewijs wat er van gevergd werd!

De mentaliteit van de tewerkgestelden bleef ook niet normaal onder de beestachtige omstandigheden. Nam men bijvoorbeeld zonder erg een anders schop ter hand, dan volgde zonder verwijl een slag met dit voorwerp op het hoofd of de handen. Een trap of klap was al even vlug gegeven.

Er werkten Poolsche jongens van 18 jaar, die dus al op 16-jarigen leeftijd met broertjes en zusjes uit Poolsche steden en dorpen opgepakt waren en naar de kampen gezonden waren.

Het is zeker wel overbodig te zeggen, dat er in alle weer en wind gewerkt werd. Schuilgelegenheid was niet aanwezig. Ook geen schaftlokaal, waar het meegebrachte brood kon worden genuttigd.

's Morgens marcheerde men af en eerst 's avonds keerde men terug met een steenbrok op de schouders!..... Vele keeren heb ik voor een amechtigen jood diens houweel of steen gedragen. Onderweg moest men, in gelid marcheerende, voortdurend uitkijken, omdat geregeld ouderen het steenbrok niet konden houden op de vermagerde schouders en men het dan op de voeten kreeg. Of er vielen mannen plotseling neer. Deze werden dan bij de beenen over de schouders genomen en zoo meege dragen!

Het gebeurde dan wel, dat het hoofd botsend over de bonke-

rige steenen sleepte, als wij kampwaarts gingen. De dooden of halfdooden moesten mee terug.

Het aantal dat 's morgens vertrok, moest, dood of levend, 's avonds ook terugkomen!

Rondom de plaatsen waar gewerkt werd, stonden, tusschen de boomen en struiken, om de vijftig meter S.S.-soldaten met geladen geweer.

Eerst na afloop van het avondappél werd deze „Postenkette” per radiobevel ingetrokken.

Na een maand strafcommando volgde indeeling bij andere groepen. In mijn geval „Planierung” en later „Kabellegung”. Daarbij werkte ik o.a. met twee Poolsche burgemeesters, die, meenende, dat ik hetzelfde ambt bekleed had (wat een wet-houder is, kon ik hun niet duidelijk maken) allerlei vragen stelden over het „rijke Holland”. Zij wisten, dat de Prinses een vacantie in Polen had doorgebracht. Van ons Koninklijk huis heb ik hen in geuren en kleuren verteld. Zij beklagden zich zeer terecht over het schandaal, niet dat zij als politieke menschen gevangen genomen waren, maar dat zij tot dwangarbeid werden verplicht met de bijna zekere gevolgen daarvan.

De Polen in het algemeen waren verstandiger, dan men misschien denkt. Zelfs in een concentratiekamp saboteerden zij zooveel zij konden. Een Hollander bijvoorbeeld is vreesachtiger van aard, vooral in het begin en dies werkt hij hard. Ik heb wel met een Pool den ganschen dag geloopt met een draagbak, waarin puin van de eene plaats naar de andere werd gebracht. Men moet dan eerst wat leeren, aangezien deze Polakken, zooals de Polen genoemd werden, de kunst verstaan: één stap vooruit en twee stappen achteruit te doen, zonder dat het blijkbaar werd opgemerkt. Men leert zoo langzamerhand de krachten wat sparen. Toch moest men hierbij voorzichtig zijn, omdat plotseling uit kelderuitgangen van de S.S.-kazernes een S.S.-officier te voorschijn kon komen.

Als zoo'n S.S.-officier van het „Herrenvolk” het werkkerrein betrad, werden alle in zijn omgeving toevende gevangenen op bijzondere wijze begroet!

Dat ging zoo.....

De arme slaven bogen zich snel voorover (rug en beenen in een hoek van 45 graden) met hun „partes posteriores” naar

den aankomenden officier gekeerd.

Deze begroette dan de zoo diep voorovergebogen mannen heel „hartelijk”, door stuk voor stuk met zijn rotting een striemenden slag op de knokige botten van het zitvlak te geven.....

Na deze „gevoelige” begroeting van den S.S.-beul, die wethouder Polet ook menigmaal aan den lijve ondervond, konden dan de nog van pijn trillende mannen weer aan 't werk. En hárd..... want ze wisten nu, dat er een S.S.-officier in de buurt was!

Hoe vernederend en erg dit was, nog erger was, als men uren lang werd gedwongen op handen en voeten in den glibberigen leemgrond als een kikker rond te springen. Dit was een uiterst afmattende bezigheid!

Ook werd er wel dagen op de appélplaats gemarcheerd, waarbij het echt „Pruisisch” toeging.

Des Zondags werd alleen 's morgens gewerkt, doch niet buiten het kamp.

Het sjuuwen van dikke boomstammen, uit het in de laagte gelegen bosch naar de zagerij in de „Werkstätte” geschiedde zonder vervoermiddelen. Een aantal mannen, zooveel als de lengte van den stam toeliet, plaatste zich met de schouders er onder, en voetje voor voetje ging het dan naar de plaats van bestemming.

Het laatste commando, waarbij ik tewerk gesteld werd, was dat in de „Steinmetz”, de steenhouwerij van Buchenwald.

Deze steenhouwerij stond onder commando van den eenigen capo, die de Hollandsche taal meester was. Hij had vroeger gewerkt bij Berkels Patent.

Na verschillende mislukte pogingen van menschen, die eenige verbetering in mijn lot bewerkten, gelukte het eindelijk, mij daar geplaatst te krijgen.

Hier werkten de arbeiders onder een afdak, zoodat eenige bescherming bestond tegen het ruwe winterklimaat. Het werk bestond uit het vlak hakken van den ruwen lagersteen.

In het commando was ook ondergebracht de bekende Nederlandsche schrijver-dichter Herman Salomonson, beter bekend onder zijn pseudoniem Melis Stoke. Met hem ik den laatsten tijd voor zijn vertrek uit Buchenwald, steeds samengewerkt.

Zoo hebben we in „de Steinmetz” van Buchenwald samen steen gehakt, sneeuw geveegd, balen cement versjouwd en wat dies meer zij.

De gevoerde gesprekken met Melis Stoke zal ik nimmer vergeten; hij deed ons zijn nieuwste, in gevangenschap gemaakte gedichten toekomen. Een aantal daarvan werd in bezettingstijd clandestien uitgegeven. In die dagen Januari 1942 was hij reeds aangewezen, met nog een 900 joden, voor een transport naar Polen. Hij was daar neerslachtig onder. Zijn voorgevoel zal hem niet bedrogen hebben. Het bericht van zijn overlijden hoorde ik later door de B.B.C. of Radio Oranje uit Londen.”

„Was er dan niets goeds in Buchenwald?”

„Zeer weinig.

Tot dat weinige mag gerekend worden de douche-inrichting, ondergebracht in een, half onder den beganen grond gemaakten kelder, waar naar schatting een honderdtal sproeiers aan het plafond waren aangebracht. Voor de vermagerde gestalten behoefde de tusschenruimte niet groot te zijn.

Tot de kleine ergernissen behoorde het volgende:

Het was gewoonte, dat des Zondagsavonds, voor het naar bed gaan, luizencontrole werd gehouden. Alle barakbewoners ontkleedden zich en stelden zich in een rij achter elkaar op voor de tafel, waar een Duitscher de controle verrichtte. Een honderdvijftig mannen stonden dan totaal naakt in de rij en schoven, één voor één, voorbij de tafel, om gecontroleerd te worden. Met stokjes werd dan tusschen de lichaams-haren naar luizen gezocht.”

Al noemde de wethouder dit een van de „kleine ergernissen” wij konden wel merken, dat hij en mannen als Prof. Telders dit zeer vernederend en irriterend vonden.

In de Hollandsche, oftewel „Geuzenbarak”, werd in dien tijd geen ongedierte aangetroffen.

Het behoeft geen uitvoerige vermelding, dat iederen Zondagmiddag het hoofdhaar geknipt werd; de blonden om de veertien dagen.

De beschouwing van het leven in de concentratiekampen zou niet volledig zijn, wanneer niet iets over de appels werd gezegd. Aan deze appels ontkwam niemand, ook niet de....

zieke, doode of halfdoode! Alles werd er naar toe gesjouwd, zelfs de lijken.....

De zwaarste zieke, moest, voor hij in het hospitaal terecht kwam, toch op het appél verschijnen. Eerst als aan alle formaliteiten op het appél voldaan was, werden vandaar de zieken naar het hospitaal gebracht, en de lijken vervoerd naar den verbrandingsoven.

Voor dit lijkenvervoer was een apart commando „lijkendragers”.

„Ik heb het meegemaakt,” zegt de heer Polet, „dat iemand, die 's nachts de hevigste maagbloedingen had gehad tóch op een bank werd megedragen naar het appél.....

's Avonds, teruggekeerd van het werk, hoorden we, dat onze kameraad al overleden was....”

Geen wonder, daar had een duivelsch „appél-sadisme” wel voor gezorgd!

„Reeds vroeg, in halfdonkere morgenschemering, werd aangetroden. Groep voor groep werd „gericht” en geteld, waarna door den dienstdoenden S.S.-commandant het appél werd afgenomen en de verschillende orders voor den dag werden bekend gemaakt.

Dit alles duurde geruimen tijd, zoodat veel geleden werd van de winterkoude en den zwaren laaghangenden mist.

De boomen rondom het kamp waren meestal zwaar berijpt. In een der eeuwenoude boomen van den „dierentuyn” hing dan een..... groote bruine beer, nieuwsgierig den ruigen kop links en rechts wendend.

's Avonds, terwijl een muziekkorps speelde, moesten de afgebeulde slaven, stram-in-den-pas, de poort inmarcheeren, waarna dadelijk weer een appél werd afgenomen.

Het avondappél duurde vaak nog langer dan des morgens, al naar gelang het humeur van den dienstdoenden S.S.-officier uitviel. Daarbij moesten allerlei Duitsche liederen worden gezongen en wee dengene, die erop betrappt werd, niet flink te hebben meegezongen!

Voorals er iets met de telling niet klopte, of om andere onbekende redenen duurden die appéls lang, terwijl het eten dan in de barakken wachtte.”

Terecht merkt wethouder Polet hier bijzonder op: „Je moet het persoonlijk hebben meegemaakt, zoo tergend langzaam de wijzers van de klok zich voortbewegen, als je, voortdurend

turend op het uurwerk, daar één, twee soms wel drie uren op dezelfde plek moet staan, zonder dat ook maar iemand zich mag of kan verwijderen.

Wat zich dan, bij niet te bedwingen lichamelijke functioneringen, hier voordeed, laat zich niet beschrijven.”

Op de appels werden meestal ook de straffen voltrokken.

De slachtoffers kregen daar 25 slagen „over den bok”, een soort dubbele schraag. Met een lederen zweep en door een sterke hand toegediend, was deze straf niet malsch. Met een dubbel aantal slagen brachten de slachtoffers het er niet levend af!

Ook zette men de te straffen personen wel op den sintel- of cokeshoop, waar het slachtoffer in weer en wind en zonder voedsel bleef staan tot hij vanzelf ineenzakte.....

Een andere straf was de bevestiging aan een paal, waarbij het slachtoffer dan aan de polsen werd opgehangen, met de voeten even van den grond.....

Het gevolg van deze onmenselijkheid was dan weer, dat de gewrichten uiteen gerukt werden.

Men begrijpt, dat deze straoefeningen wel voldoende waren, om de geringste poging tot verzet in de kiem te smoren.

En dan de medische onderzoekingen en experimenten met gifinspuitingen!

Daarvoor werd in Buchenwald gebruik gemaakt niet van dieren, maar van..... mensen; van joden.....

Deze mensen behoeften niet te werken, kregen goede voeding en wachtten verder op het oogenblik..... dat de medische sadist met zijn spuitje op zijn proefdier, pardon, „proefmensch” aankwam en het serum in de aderen drukte..... om nu verder te onderzoeken, hoe het menselijk lichaam daarop reageerde.

Of de mensen hierdoor ziek werden, de grootste smarten leden, ja, stierven, dàar werd minder op gelet.....

Het trof ons bijzonder, dat de man, die ons zooveel van het verschrikkelijke leven in de hel van Buchenwald vertelde, tenslotte er aan toevoegde: „Daar is geen pen, die den diepen zin van het lijden kan beschrijven, en iedere taal schiet te kort, om al den weedom in woorden uit te drukken”.....

Na Buchenwald toefde Wethouder Polet in Duitschland nog in vier gevangenis. Wij luisteren weer....

Bij een morgenappél werd mijn nummer met dat van enkele anderen afgeroepen. Met angst en vreeze, maar ook met stille hoop in het hart, vraagt men zich af, wat dit beteekenen zal. Er zijn zoovéel mogelijkheden: Dood door kogel, galg, verplaatsing naar een ander, misschien nog slechter kamp, misschien..... o, vonkske van hoop....., naar een kamp in 't vaderland?

Onmiddellijk wordt een opgeroepene afgezonderd en begeleid naar het hospitaal ter keuring.

In de barak geeft men 't overtollige weg. Uit de keuken krijgt de weg te voeren gevangene een dagrantsoen brood, terwijl in de „effectenkamer” de kampkleeding wordt verwisseld met eigen kleeding.

De beproefde methode: „Ontkleeden in de ééne zaal en aankleeden in een andere,” maakte het medenemen van ook maar de kleinste snipper papier onmogelijk.

Dienzelfden middag was er geen vervoergelegenheid, zoodat ik (uit het kamp ontslagen) den nacht maar moest doorbrengen in een van de bunkers, bij de poort van het kamp. De „beruchte bunker” was een betonnen cel met een klein vierkant gat er in, voor licht en lucht, zonder eenig gerief, zonder water, zonder toilet.....

Moest men hiervan gebruik maken, dan kon men bellen en volgde, na enkele minuten vrijlating, de rest.

Des nachts mocht er evenwel, zeiden de bewakers, wat er ook gebeurde, niet „geklingeld” worden..... De gevolgen zijn duidelijk.

In sluwe wreedheid was deze cel van beton zóó gebouwd, dat de gevangene niet kon zitten.....

Het vroor hard dien nacht! En binnen in den bunker was het niet veel warmer dan buiten. In een regenjas gehuld, strekten wij getweeën, Hollanders, ons uit, de derde in een cel naast ons. Stroozak of deken werd niet gebracht!

Maar aan alles komt een einde tenslotte, ook aan zóó'n nacht en des morgens zeer vroeg, terwijl het in de natuur nog donker was, bracht men ons naar de bureaux, waar een verklaring geteekend moest worden, bevattende het met den dood bedreigde verbod, ooit iets mede te deelen over de behandeling of het wedervaren in het pas verlaten concentratiekamp.....

In een dichten overvalwagen werd naar het station Weimar gereden. Hier voor het eerst (en daarna in de volgende weken) zagen wij, wat zich afspeelde op de uiteinden van de perrons der Spoorwegen in het Nazi-rijk.

Daar stonden groote scharen „op transport gestelden”, Duitschers, Polen, Franschen, Nederlanders, zoowel mannen als vrouwen.

De gevangenen werden in speciale wagons geladen. In het midden een gang en rechts en links alle afzonderlijke cellen. Een „rijdende gevangenis” alzo.....

Zulk een transport is één marteling. De treincellen zijn steeds overbevolkt, zoodat men zich met een staanplaats tevreden moet stellen.

Verder is er geen waschgelegenheid, zeep, handdoek of zakdoek, terwijl zoo'n transport soms wekenlang duurt, omdat er voornamelijk in den vroegen morgen en laten namiddag gereden wordt.

Is men 's avonds aan de plaats van bestemming, dan staat een sectie politie op het verduisterde perron gereed. De gevangenen moeten dan „inhaken”, d.w.z. op rijen van vijf, gearmd, zich door tunnels of kamers naar gevangenisauto's begeven, om vervolgens in snel tempo naar de nieuwe verblijfplaats gereden te worden.

Den eersten keer was dat in mijn geval een groot tuchthuis te Kassel. Ik kon mijn oogen niet gelooven, toen ik dit kolosale gebouw binnen kwam. Een soort plein in het midden, met rondom opgaande galerijen, vele verdiepingen hoog. Met z'n dertien moest één cel betrokken worden, die normaal op hoogstens drie man berekend was.

Het pakje, dat de eigenlijke oorspronkelijke tuchthuisboeven aanhebben, heeft veel van een generaalsuniform....., breede gele strooken op broek, jas en muts.

's Morgens en 's avonds gaan de celdeuren een oogenblik open voor het binnenbrengen van eten, een kan water en het verwisselen van de ton.

De militaire bewakers hebben maar zeer weinig tijd, dus moet men zich in eenige minuten ontkleeden, op een draf alle bovenkleeding en schoenen op de galerij, om den hoek van de celdeur neerleggen. Dan wordt de deur gegrendeld en staat men in 't schemerdonker, met in de handen een pan-

netje koolsoep en een netje met eenige in de schil gekookte aardappelen....

De stroozakken, die des daags in een hoek zijn opgestapeld, worden dan over den geheelen vloer uitgelegd en bij gebrek aan andere zitplaatsen moet het diner zoo genuttigd worden!

De jassen vervangen de ontbrekende dekens.

De hygiënische toestand in de cel laat alles te wenschen over, reeds om 10 uur des avonds loopt de ton over en kan dit vieze meubel niet meer gebruikt worden, vóór de wisseling den anderen morgen.

Des morgens na het opstaan worden de matrassen in een hoek opgestapeld en nadat de celdeur is geopend wordt de kleding weer binnengehaald.

Het ontbijt bestaat uit een paar sneden brood en smeerkaas. Iedere gevangene ontvangt een blokje hout, waarin een gat is geboord ter grootte van een rijksdaalder en twee centimeter diep, volgestreken met de kaas.

Na het tuchthuis in Kassel „logeerde” wethouder Polet nog te Hamm in Westfalen.

In de gevangenis aldaar werd een verblijf gevonden in een grootendeels onder den grond gelegen kelder. Hier waren ijzeren ledikanten, twee hoog, terwijl het daglicht binnendrong door kleine raampjes tegen het plafond in den zijmuur. Het eten was hier slecht en het broodrantsoen klein. Hiervan werd waarschijnlijk door oppassers gestolen!

's Avonds ontstond in 't donker een ruilhandel, waarbij door de genoemde raampjes eenige sneden brood tegen een paar handschoenen of een sjaal van bezitter verwisselden. Een briefje tevoren onder de toegangsdeur geschoven, had de aanwezigheid op deze mogelijkheid attent gemaakt.....

Allengs begonnen wij te piekeren: „Waarheen gaan we toch als oud-Buchenwalders?”

De gevangenis-opinie was: „Waarschijnlijk naar de veenderijen van een groot concentratiekamp bij de Nederlandsche grens.”

De heer Polet en zijn vrienden begonnen zich al te troosten, dat turf toch niet zoo zwaar was als Buchenwalds gesteente. Langzaam maar zeker begon er eenig begrip van de reisroute te komen. Het ging eerst naar Duisburg, waar even „gerust” werd in de stationscellen. Toen ging de reis naar Kleef, naar

de strafgevangenis! En tenslotte werd Emmerik bereikt. Daar werd logies aangewezen in het..... politiebureau! Gefouilleerd! Jas uit, hoed af, bretels af, broekriem af (het geboefte kon zich wel eens ophangen!) en zóó naar de cel. Hier kon de Goudsche wethouder in stilte overdenken, dat hij dien dag juist 21 jaar getrouwd was..... De Hollandsche spreuken en namen op de celmuren getuigden dat verschillende vaderlanders hem in deze cel al waren voorgegaan. Door de stad Emmerik ging het te voet naar de grenspolitie, langs wegen, die door den barren winter van '42 haast onbegaanbaar waren.

Vandaar ging het naar 't vaderland, de vrijheid tegemoet? Neen, dát niet, want de in burger gekleedde Gestapo-agent, die als „geleider” optrad leverde den heer Polet zonder dralen af aan den commandant van het..... gijzelaarskamp te Haaren in Noord-Brabant.

„De commandant te Haaren,” zoo hooren we dan, „informerde naar de behandeling in Buchenwald.” Door ondervinding geleerd en door voorzichtigheid geboden, antwoordde ik „dat het klimaat daar uitstekend was!” Dat hij toch wel eenigszins op de hoogte was, zou zijn af te leiden uit zijn opmerking: „dat ik in ieder geval, van nu af aan, „in den zevenden hemel” was aangeland.” „De ontvangst te Haaren door de oude kameraden was allerhartelijkst. In een minimum van tijd werd ik geschoren, in een bad gestopt en van frissche onderkleeren voorzien. Aan dit verblijf van eenige maanden, denk ik nog altijd met blijdschap terug. Dat de verhoudingen zoo prettig waren, was naar mijn meening te danken aan het hoogstaande karakter van de Indische gijzelaars. De besten onzer natie waren daar samengevoegd. En de in Indië geboren en, onder de Indische ambtenaren, wedijverden met de rasechte Nederlanders in gaafheid van karakter en liefde tot Vorstenhuis en vaderland.

De Duitsche keuken was als altijd slecht, maar het tekort werd meer dan goed gemaakt door hetgeen van particuliere zijde en door het Roode Kruis werd toegezonden.”

De wethouder gaat verdere bijzonderheden voorbij. Eén dag is, meent hij, een extra vermelding waard.

„Het was de Goede Vrijdag van het jaar 1942. Op dien dag werd, zoowel door de Hervormden als de Gereformeerden het Heilig Avondmaal gehouden. Een volledig zilveren Avondmaalsstel was binnengesmokkeld. De Kerkeraad van 's Hertogenbosch, waaronder Haaren ressorteert, had Prof. Dr. K. Dijk uitgenoodigd het Avondmaal voor de Gereformeerden, waarbij ook de Chr. Geref. predikant Ds. Van der Zaal als gast aanzat, te bedienen. Hij werd geassisteerd door een viertal gijzelaars, die in de plaats hunner inwoning in Nederland en Indië, ouderling waren.

Prof. Dijk las het bekende hoofdstuk, Romeinen 8.

Hoe heerlijk en toepasselijk klonken aan dit Avondmaal-inverdrukking de laatste woorden van dit hoofdstuk:

„Wie zal ons scheiden van de liefde van Christus? Verdrukking, of benauwdheid, of vervolging, of honger, of naaktheid, of gevaar, of zwaard?

Gelijk geschreven is: „Want om Uwentwil worden wij den ganschen dag gedood; wij zijn geacht als schapen ter slachting.

Maar in dit alles zijn wij meer dan overwinnaars, door Hem, die ons liefgehad heeft.

Want ik ben verzekerd, dat noch dood, noch leven, noch engelen, noch overheden, noch machten, noch tegenwoordige, noch toekomstige dingen, nog hoogte, noch diepte, noch eenig ander schepsel, ons zal kunnen scheiden van de liefde Gods, welke is in Christus Jezus, onzen Heere.”

Er ging wat om in de harten van de aanzittenden!

Vanzelfsprekend werd aan deze diensten geen ruchtbaarheid gegeven, omdat er geen vergunning voor gevraagd was. De Rooms-Katholieke gijzelaars was het houden van de mis ook verboden, al wisten we, dat zij het daarom niet gelaten hebben.

Op Eersten Paaschdag traden voor alle Protestanten op Prof. Dijk des morgens en Ds. van Vessum des middags, terwijl op Tweeden Paaschdag Ds. Hoogstra voorging.

Het is met groote dankbaarheid, dat het werk van de aanwezige predikanten-gijzelaars wordt gememoreerd. En het moet den achtergelaten gezinnen goed gedaan hebben, als

zij uit onze brieven daarvan kennis kregen. Omgekeerd werden wij versterkt als door hen verhaald werd over de Zondagen thuis, en dikwijls ontstond een onderlinge correspondentie over de gehouden predikatiën.”

Zo schreef wethouder Polet op het Paascheest naar huis (er moest in het Duitsch geschreven worden):

„Die Frauen kommen ganz früh zum Grabe. Aber Sie wussten nichts von die Erstandung Christus. Sie suchten der Lebenden beim Toten. Wir wissen dasz der Stein schon abgewalzen war.”

Het geloof zag hier in de Opstanding van den Heere Jezus Christus, en dies in den weggerolden steen, een bron van zaligheid en kracht, wijl nu blijkt, dat de zonden aan het Kruis zijn verzoend.

Zoo kwam de heer Polet thuis, in een weg van groote verschrikking, gesterkt door zijn God.

Thuis, ja, maar niet, dan nadat nog eenigen tijd werd doorgebracht in het Seminarie „Beekvliet” te St. Michielsgestel. Dit was materieel een groote achteruitgang, omdat genoemd gebouwencomplex niet berekend was voor de huisvesting van de meer dan duizend volwassen personen. Waschgelegenheid en toiletten, alles was even onvoldoende.

Ook de zending van Roode Kruispakketten moest gestaakt worden. Gelukkig zorgden de burgemeesters van de omliggende gemeenten voor den aanvoer van groenten en fruit. Dit geschiedde veelal per paard en wagen, waarbij de gemeente-veldwachter op den bok zat.

Evenals in Haaren werd in Michielsgestel alles gedaan om: „elk wat wils” te bieden.

Zondags tweemaal kerkdienst.

Op werkdagen avondwijdingen, colleges, cursussen, lezingen, muziekaavonden enzoovoort.

Twee dingen zijn in St. Michielsgestel diep in het geheugen geprent.

Het eene werd aldus omschreven:

„Nimmer zal ik den dag vergeten, waarop aan mijn vrouw en oudste dochter werd toegestaan, mij te bezoeken.”

Het andere luidde:

„Een sterke schok gaf de laffe vermoording van een vijftal

bekende kameraden. Als ware helden hebben zij hun leven op het altaar des vaderlands geofferd.”

Gouda's wethouder van Openbare Werken besluit dan:

„Op het totaal aantal gijzelaars is het aantal slachtoffers evenwel zeer gering geweest, en verdwijnend klein tegenover de duizenden die zijn omgebracht.

Nimmer mag het Nederlandsche volk deze gevallen vergeten.

Wij hebben de dure roeping het nageslacht te verhalen van de terreur, waaronder ons volk heeft gezocht. Eisch is, dat dit zonder overdrijving geschiedt.”

Welnu, ook in deze bladzijden uit het levensboek van een trouw getuige, is het geschied naar dezen eisch, zonder eenige overdrijving, naar nuchtere, soms vreeselijke werkelijkheid.

PATER EN DOMINEE SAMEN IN DE CEL

ILLEGAAL werk is gevaarlijk. Kunnen de bezetters bij een onderzoek den hoofddader niet vinden, dan nemen ze gerust een heele familie gevangen.

Dat ondervond ook Pater Engering. Zijn broer niet te vinden? Dan met de verdere familie, ook de geestelijke, maar ingerekend. Ja, die zelfs in het bijzonder, want hij zou wel weten, waar zijn „gevaarlijke” broer was.

Als Zijn Eerwaarde bij het verhoor zei: „Ik weet het niet,” was dan ook het wederwoord: „Ach, dat zult u niet weten? Iedere pastoor helpt onderduikers, uw broer zal heusch wel in uw omgeving zijn. In ieder geval, u blijft hier zitten, net zoo lang, tot we uw broer gevonden hebben.”

Daar zit dan de pater, na bretels, sokkenhouders, veters, boord en manchetknoopen, bril en geld (op last) afgegeven te hebben, in een stinkende, donkere cel.

Volgenden dag grendels weg..... Even een gedachte:

„Vrij?”

Neen, naar een andere „bajes” met als celgenoot een ras-echte inbreker. „Drie genoeglijke dagen mee doorgebracht,” is toch des paters bescheid.

Dan volgt nieuwe sensatie.

„Klaar maken voor de reis!” klinkt het commando, en als de oog en den priester den bewaker vragend aankijken, is het antwoord: „Ik weet niet waarheen, maar u had beter hier kunnen blijven.”

Maar ja, dat gaat niet, twee zwarthemden, ijverend voor de Duitsche belangen, komen den gevaarlijken geestelijke reeds halen. „Denk er aan, je houdt je mond dicht! En nu naar buiten!” klinkt het.

In een dievenwagen, waarin een schoonzuster en twee broers reeds een plaats hadden, ging het naar het „Oranje-hotel” te Scheveningen.

De ontvangst daar in de nieuwe cel was allerhartelijkst. Daar werd de pater ontvangen door drie eerbiedwaardige figuren met..... lange baarden! „Het kunnen wel zendelingen zijn uit de binnenlanden van Afrika,” flitste het door zijn

brein. Toch niet..... „Mag ik mij even voorstellen: Ds. de Koning uit Schipluiden”, de ander: „Fred. Boorsma uit Amsterdam,” de derde: „Willy Aarnoudse uit Bergen op Zoom.” Uitstekend gezelschap! „De vaderlijke woorden van den dominee werkten al dadelijk geruststellend,” vertelt de pater. „Wij hielden den moed er in, door lezen (iedere week 5 boeken voor vier man) voorlezen, celgymnastiek en op z'n tijd een potje schaak. Als vrienden zijn wij uit elkaar gegaan.” Zij baden gemeenschappelijk vóór en ná den maaltijd en overigens disputeerden dominee en pater samen voor een „klein maar aandachtig” gehoor, zijnde de overige celgenooten..... Met de S.D-bewakers was geen mensschelijk contact. 't Eenige wat je van hen hoorde, was commandeeren, schreeuwen, snauwen: „Antreten!” „Marsch!,” „Halt!”, „Sm.... houden!” en zóó meer, doch niet bepaald wat vriendelijks! Geleidelijk werd de familie Engering weer vrij gelaten. Helaas, één broer, de „hoofddader”, werd later gearresteerd en in Vught gefusilleerd, met vijfhonderd andere helden. Een tweede broer liet het leven in een Duitsch gevangenkamp. Het zijn offers op het altaar van het vaderland.

Offers..... Treffend, een uur nadat we deze laatste woorden schreven, lazen we in de pers: „Bij de familie is bericht ingekomen, dat te Neuengamme in Duitschland is overleden Dr. J. de Koning, predikant der Gereformeerde Kerk te Schipluiden. Dr. De Koning is 49 jaar oud geworden.” Wij ontroerden. Ook hier een heel zwaar offer. God sterke ook déze familie!

GIJZELAAR NR. 30
Oud-minister Mr. J.A. DE WILDE

Naam en voornamen:

de Wilde, Mr. Jacob Adriaan.

Adres:

(nu) Voorburg, Westeinde 43 (destijds) Duinweg 18, Den Haag.

Beroep:

Oud-Minister van Binnenlandsche Zaken.

Lid van de Tweede Kamer.

Leeftijd bij gevangenneming:

62 jaar.

Datum van gevangenneming:

30 Juni 1941.

Duur van gevangenhouding:

Van 30 juni '41 tot 18 Dec. '42.

Oud-Gijzelaar.

Oud-Politiek gevangene.

Vastgehouden.... „als tweede Voorzitter Centraal Comité van A.R. Kiesverenigingen.”

Ik bracht den tijd mijner gijzeling door:

in **Schoorl** van 30 Juni 1941-22 Aug. 1941,

in het hotel „De IJzeren Man” te **Vught** van 22 Aug.-15 Dec.'41,

in Groot Seminarie te **Haaren** van 15 Dec. '41-11 Mei '42,

in Beekvliet, **St. Michielsgestel** van 11 Mei-18 Dec. '42.

ZIEDAAR, de „dooptceel” van een oud-Minister gelicht;
althans wat den „gijzelaartijd” betreft.

Wij hadden Mr. de Wilde de voor de samenstelling van dit boek gebruikelijke vragenlijst gezonden, die wij „aldus ingevuld” terug ontvingen.

Er onderscheiden zich zoo al dadelijk vier perioden in het ministerieele gijzelaarsleven. Bovendien gaan wij even rekenen.....

„Leeftijd bij gevangenneming: 62 jaar,” dus is Mr. de Wilde nu 66 jaar. Direct denken wij, als wij bij den oud-minister binnen komen: „Dat zou je hem toch niet geven, 66 jaar....” Inderdaad, Mr. de Wilde is nog bijzonder vitaal.

Dat blijkt ook uit zijn spreken. Als vlot en gezellig causeur vertelt hij ons zijn wedervaren als gijzelaar:

„Op 30 juni 1941, 's morgens om 8 uur ongeveer, kwam één der dienstboden mij vertellen, dat er een geweldige drukte

voor het huis van Dr. Colijn was. Ik woonde toen op den Duinweg en Dr. Colijn op de Stadhouderslaan. Ik ging direct kijken wat er aan de hand was.

Kort daarna fietste mijn dochter mij achterop, en vertelde mij, dat er een overvalwagen voor ons huis stond, en dat de Duitschers mij kwamen halen.

Twee Duitschers moesten mijn kamer zien. Zij zeiden tegen mijn vrouw, dat zij zich niet ongerust behoefde te maken, want dat ik maar „even mee moest” voor een verhoor. Maar dat het wel goed was, als ik een jas meenam.....

Ik heb toen gauw mijn koffertje gepakt, dat ik anders altijd klaar had staan, maar toen juist niet!

Met verscheidene anderen heb ik toen tot 's middags half vier, zonder voedsel, gezeten op het Departement van Koloniën.

Om ongeveer dien tijd kwam er een groote reisauto voor, en met plus minus 25 man werden we toen naar Amsterdam gebracht. Intusschen informeerde ik al eens, waar we naar toe gingen.

„Naar Schoorl,” werd er gezegd.

In de Euterpestraat te Amsterdam werden we gekeurd. Er vielen er daardoor aanstonds een tiental af.

Verschillende lotgenooten hadden brood bij zich, ik echter niet. We kregen toen 's avonds negen uur na aankomst in het kamp te Schoorl brood en moesten daarna gaan slapen. We kregen ook allen een nummer. Ik was No. 30!

'k Moet zeggen: in Schoorl was het heusch genoeglijk. Dat wil evenwel niet zeggen, dat er ook niet minder genoeglijke dingen waren.....

We sliepen daar met 48 man in een barak, op een stroozak, aanvankelijk zonder kussen en zonder laken onder een heel dun dekentje.

De „gasten” mochten dadelijk naar huis schrijven, om datgene, wat tot verbetering kon strekken van de „stroozakkenlegering”, van welke vergunning een dankbaar gebruik werd gemaakt.

Een kwestie van „kampgenoegen”, waar over te praten valt, wat het „al of niet genoegelijke” betreft, was het „aardappelschillen”.....

We moesten ook elken morgen aardappel-jassen, o.a. Dr.

Donner, Smeenk, Dr. Rutgers, Prof. Dijk en ik, aan hetzelfde tafeltje.”

Wij zien ze daar in Schoorl zitten, overgoten door een gezellig zonnetje..... twee oud-ministers, een oud-gouverneur van Suriname, een professor en een Kamerlid met hun, zoo ongewoon bezoedelde vingers grabbelend in een aardappelbak! Met hun Excellent- Hooggeleerd- en Hoogedelgestreng-geschilde aardappelen, lossen de heeren uit Den Haag ditmaal het vraagstuk op van..... de maag!

Die aardappels werden in Schoorl al even „gewichtig” aangevoerd als ze geschild werden, namelijk door een Kamerlid..... „Ze werden meestal bij ons gebracht door een paar communisten uit andere barakken onder leiding van Lou de Visser, het communistisch Kamerlid. Wij mochten niet met hem spreken, maar deden het toch uren.”

Zoo werd er dan op „breede basis” voor het eten gezorgd. De kampkeuken scheen toch evenwel niet genoeg te verschaffen, want met groote dankbaarheid werden de vele pakketten, die uit het heele land ontvangen werden, broederlijk verdeeld.

Ook werd veel lectuur ontvangen, terwijl het leven veraangenaamd werd door lezingen, voordrachten en door met elkaar te schaken.

Verder was het echt kampleven.

„We moesten altijd 's morgens om 7 uur naar buiten, om ons te wasschen. Daar waren tachtig kranen en dan spoot je maar

De dag werd altijd besloten met een avondwijding, die meestal geleid werd door Prof. Dijk, Ds. Ruys, Ds. v.d. Zaal en andere predikanten.

Het hart werd afgestemd op Hem, Die met wijsheid voortgaat langs een weg, die voor ons soms dwaasheid schijnt.

Dit neemt niet weg, dat het hart wel eens zijn vragen heeft. Ook oud-minister De Wilde vroeg zich af: „Waarom ben ik hier?” Toen hij deze vraag den Duitschers voorlegde, was het antwoord: „U bent hier, omdat u plaatsvervanger bent van Dr. Colijn.”

Omstreeks 20 Augustus begon er wat spanning te komen. We meenden uit enkele voortteekenen te mogen opmaken, dat we nu wel spoedig vrij zouden komen, maar dat was mis-

gerekend. Ik moest op een oogenblik mijn koffers pakken en bij den Duitschen commandant komen. Ik werd tot mijn bedroeven van mijn vrienden gescheiden. Eerst later hoorde ik, dat ze naar Buchenwald gebracht werden. Zelf werd ik op 22 Augustus, gebracht naar Hotel „De IJzeren Man” te Vught, waar ik op eigen kosten werd geïnterneerd.”

En dat bleek niet mis te zijn, want zoo luidde het verder:

„Die drie maanden hebben mij 1800 gulden gekost.”

„U werd dus wel, als oud-minister, met onderscheiding behandeld?”

„Ja, aan den gérant van het hotel (een N.S.B.-er in uniform) werd gezegd, dat ik „höflichst” behandeld moest worden. Evenwel heb ik moeten teekenen, dat ik met niemand over politiek zou praten en dat ik mij niet verder dan 6 K.M. van het hotel mocht verwijderen.

Ook mochten mijn vrouw en kinderen geregeld komen. Het was eerst de bedoeling, dat mijn vrouw bij mij zou komen wonen, maar dat is niet gebeurd, in verband met haar gezondheidstoestand.”

„Mocht u zich daar geheel vrij bewegen?”

„Neen, ik werd op mijn wandelingen geregeld gevolgd door twee menschen, maar zij deden dat niet hinderlijk. Als ik aangesproken werd (en dat gebeurde heel dikwijls) dan liepen ze door en bleven even verder staan. Zij liepen steeds zoo'n veertig meter achter mij.

Ik heb die heeren tenslotte maar als bode gebruikt en hen aanstonds gezegd, dat ik mij niet begrijpen kon, hoe ze zulk onvaderlandsch werk konden doen, terwijl ze toch Nederlanders waren.

Er waren in het hotel nog al wat logee's, in het begin voornamelijk N.S.B.-ers, maar op den duur kwamen daar ook wel vrienden van mij logeeren.

Ik had ook mijn fiets laten komen. Toen ik op een keer een lekken band had, vroeg ik aan de vrouw van den spoorwachter, of haar man (die ook fietsen repareerde) mij kon helpen. De vrouw gaf mij ten antwoord: „Mijn man repareert nooit voor gasten van „De IJzeren Man” (het N.S.B.-hotel) „maar voor oe doet hij het wel!”

Zij bleek mij te kennen en wetend wie ik was, bood zij mij aan..... naar de Engelsche radio te komen luisteren. Iets wat ik op een ander adres ook heel veel deed.”

„U vond deze manier van gijzeling zeker wel te prefereeren boven het kampleven?”

„Toch niet,” is het bescheid, „liever was ik in gemeenschap met de andere gijzelaars, waarom ik, geheel uit mijzelf, toen ik hoorde, dat mijn vrienden uit Buchenwald waren overgebracht naar Haaren, gevraagd heb, of ik bij hen in het kamp kon worden opgenomen, hetgeen mij na eenige moeite toegestaan werd.”

Zoo deed de oud-minister op 15 December '41 „gepakt en gezakt,” zijn intrede in het groot-seminarie te Haaren, het kamp, waar honderden trouwe vaderlanders in gijzeling werden gehouden. Vaderlanders, die door een niets ontziende Duitsche tyrannie ieder oogenblik in den dood konden worden gejaagd.

Mr. De Wilde was zich dit ook bewust.

„Men had mij gezegd, dat als ik naar het kamp te Haaren ging, het wel eens mijn hoofd kon kosten, omdat ik dan gijzelaar was, wat ik in „De IJzeren Man” niet was,” sprak hij, „maar dat risico heb ik maar genomen.”

We hooren nu verder, hoe het leven in Haaren is geweest.

„In Haaren kreeg ik een kamertje apart. Ik had vrije correspondentie en heel veel bezoek, wat ook een voorrecht was.

Verder leek Haaren wel een universiteit te zijn! Het was een brandpunt van intellectueel leven. Geen wonder. Zooveel „hooggeleerde” heeren, door den machtigen arm van den bezetter uit het dagelijksche leven weggerukt en in een gijzelaarskamp op één hoop gedreven, konden daar zoo plotseeling geen punt zetten achter het denkend leven. Op zeer onderscheiden gebieden kon men er wat leeren: geologie, sterrenkunde, rechtswetenschap, vaderlandsche geschiedenis, zelfs hieroglyphenschrift enz.

Vandaar de opmerking: „Ik heb er veel college geloopen, véél meer dan in mijn studententijd!”

In Haaren liep de tijd ten einde.

De kamertjes werden door muren in de kozijnen tot cellen omgebouwd. Het kreeg hier schijnbaar een andere bestemming en Mr. De Wilde ging, na den Haarenschen winter, op 11 Mei '42 naar het nabijgelegen St. Michielsgestel.

„Ook hier kreeg ik een kamertje apart en mocht ik een ka-

mergenoot kiezen. Ik koos Prof. K. Dijk, die toen mijn „slaapje” is geworden.”

Lief en leed werd samen gedeeld.

Van nabij leefde Mr. De Wilde mee met het leed van Prof. Dijk, die toen plotseling zijn zoon verloor, die nog slechts twee dagen tevoren een bezoek aan zijn vader in het kamp gebracht had.

Niet minder en zelfs in veel grooter getale, werd de baar van het leed getorst, toen er in St. Michielsgestel vijf Nederlanders werden gefusilleerd.

In Augustus '42 werd er aangekondigd, dat er sabotage was gepleegd op de spoorlijn Rotterdam en als er binnen acht dagen niet bekend was, wie het gedaan had, zou er revanche genomen worden op de gijzelaars.

Welk een spanning! Zal het gebeuren? Wie zullen het zijn? „Veeleer dachten we nog, dat het slechts een dreigement was.

Toen zijn er vijf gefusilleerd. Het waren de heeren Mr. Robert Baelde, baron A. Schimmelpenninck van der Oye, graaf E.O.G. van Limburg Stirum, de hoofdinspecteur van politie te Rotterdam Chr. Bennekers en Willem Ruys.

Ds. Bos uit Assen kwam het ons 's ochtends om 7 uur vertellen. Hij had 's nachts geestelijken bijstand verleend.”

Vijf trouwe vaderlanders (en dat onschuldig) door het moordend lood den dood ingejaagd.

Vijf gezinnen in zwaren rouw gedompeld.

„Hoe was tegenover deze schokkende gebeurtenis de algemeen geestelijke houding?”

„Waardig!” is het besliste antwoord.

Geen uitroepen, geen zwakke verslagenheid, maar een werkelijk waardige houding.

„Prof. Dijk heeft 's Zondags daarop gepreekt. De aula was vol, en wij waren allen zeer onder den indruk van zijn aangrijpend woord.”

Zoo werd het leed samen gedragen, maar ook het lief.

„Sommigen van ons kregen veel gestuurd, zooals kaas, suiker, koffie, aardbeien, kersen enz., wat onderling verdeeld werd. Eén keer kreeg ik zelfs 130 gerookte palingen, die we natuurlijk ook broederlijk hebben gedeeld. Omdat het eten daar soms karig was, waren de pakketten alles voor ons!

Met groote dankbaarheid denk ik terug aan de vele vrienden uit alle deelen van het land, die op zoo tastbare wijze aan ons dachten. Vooral vele Indische gevangenen waren dankbaar voor deze onderlinge distributie, omdat zij in het land geen relaties hadden en dus niets ontvingen.

Ook op andere wijze werd er nog voor elkaar gezorgd. Dr. Rutgers was één dergenen, die het plan hebben opgevat, om de vrouwen van die gijzelaars, die het moeilijk hadden, te ondersteunen. Er kwam op die manier ongeveer tweeduizend gulden per maand in. Ook Quarles van Ufford, de burgemeester van Apeldoorn en tal van anderen hebben daar veel aan gedaan.”

Het was dus wel terecht, zooals Mr. De Wilde zei: „De geest onder elkaar was heel goed.” En dat is een belangrijke factor. „Het was toch kennelijk de bedoeling van den Duitscher, om je in den put te drukken, zoodat je je zelfrespect zou verliezen. Iemand, die bijvoorbeeld aan zijn vrouw schreef, dat hij zijn gedachten in het concentratiekamp niet zoo kon concentreren, hebben ze toen drie weken naar het concentratiekamp te Amersfoort gebracht, om het verschil te laten voelen tusschen St. Michielsgestel en een concentratiekamp.”

Tegenover dezen geest van murw maken, mocht dus wel degelijk het commando klinken: „Kop op!” Op allerlei wijze werd dit betracht.

Bijzonder aardig waren de onderlinge voetbalwedstrijden in allerlei typische combinaties, bijvoorbeeld notarissen tegen kamerleden en dan weer burgemeesters tegen notarissen enz.”

De gijzelaars probeerden fit te blijven en lichaam en geest bleven daartoe in actie. Bovenal werd geestelijke kracht gezocht in Gods Woord. Velen toch maakten gebruik van de prediking, die in het kamp door de gegijzelde predikers geboden werd. Ook vermocht de opgewekte stemming van den een den ander soms op te beuren.

Een benijdenswaardige gave, die ook gijzelaar no. 30 in hooge mate mag bezitten.

„Ik ben nogal opgewekt van aard,” sprak Mr. De Wilde, „en zat nooit in den put. Daarom kon ik menigeen wel eens het hart onder den riem steken.”

Dat was in het kampleven een uitnemend tegenwicht tegen

al wat neer kon drukken.

En dat „neerdrukken” deden de „heeren” met een duivel-sche spitsvondigheid, tot het laatste oogenblik.

Toen er een lijst voorgelezen werd van degenen, die vrijgela-ten zouden worden, en er natuurlijk geweldige spanning heerschte bij een ieder, hielden ze bij de D op..... en gingen pas den volgenden morgen verder!

„U ging nog in 1942 naar huis?”

„Ja, 's avonds 18 December mocht ik naar huis, nadat ik twee keer met verlof was geweest.”

Het blijkt verder uit het gesprek, dat de oud-minister dade-lijk voortging met..... ondergronds werk.

Mr. De Wilde denkt tenslotte nog aan enkele figuren, die niet weergekeerd zijn.

„Heengegaan zijn Dr. H. Colijn en Prof. V.H. Rutgers. Ook Prof. B. Telders is niet weergekomen.”

„Wat Polet betreft” (bedoeld wordt de wethouder van Gouda) „hebben we het een wonder gevonden, dat hij teruggekeerd is uit Buchenwald, want we hadden grooten angst voor zijn lot.”

Tenslotte is onze vraag: „Hoe denkt u terug aan den tijd van uw gijzeling?”

En dan laat het opgewekte karakter van Mr. De Wilde zich weer heel duidelijk gelden. Het laconieke antwoord luidt: „Als een langdurige vacantie! Heel veel is niet prettig, toch behoef ik niet beklagd te worden, want als ik kijk, wat an-dere menschen hebben moeten doormaken, dan is het met mij niets. Ik ben nooit gemarteld of gepijnigd. Ik had een apart kamertje, mocht studeeren, bezoek ontvangen en ben nooit ziek geweest, zelfs niet verkouden. Zelfs in den streng-sten winter heb ik met de ramen open geslapen.

Je leert ook in zoo'n kamp de menschen heel goed kennen. Je merkt, of ze bijvoorbeeld egoïstisch zijn of niet. De wer-kelijke karakters komen daar heel goed uit, ook of iemand veel praats heeft en weinig presteert.

Het is werkelijk een leerschool geweest.....”

IN CEL 27 MET PSALM 27

LEVE de Koningin!” was, bij de opening van de Staten-Generaal na het uitspreken van de troonrede, de traditionele uitroep van luitenant-generaal L.F. Duymaer van Twist, waarna de instemming van anderen volgde. „Wég de Koningin!” was, bij de nachtelijke overrompeling op 10 Mei 1940, de inzet van de Duitschers. Dit strookte niet met wat het grijze Kamerlid altijd had geroepen. Met zooveel anderen was vanzelfsprekend ook generaal Duymaer van Twist „geteekend”. Viermaal is hij in handen geweest van de S.D. Op 24 Oct. 1940 volgde arrestatie. Dit gebeurde te Oosterbeek tijdens een weekend in het hotel „De Bilderberg” aldaar. Vanzelf bracht dat eenige opschudding in het hotel te weeg.

„Zelf stond ik” (zoo vernamen we) „over de arrestatie verbaasd, niet zoozeer omdat er geen politieke redenen voor aanhouding zouden zijn geweest, maar meer, omdat ik ruim 14 dagen tevoren met de Deutsche politie in aanraking geweest zijnde, toen (vermoedelijk in verband met mijn leeftijd) werd ontslagen.

De arrestatie geschiedde op „hoffelijke wijze”, waarschijnlijk, omdat de Duitschers toen nog pas aan het begin van den weg stonden, die later leidde tot onhebbelijke en vaak schandelijke methodes.

In het Huis van Bewaring te Arnhem ging cel 27 voor het Kamerlid open. Het was de „minst geschikte”, zei de directeur, maar het kón niet anders, want alles was vol.....

Ja, de gevangenen maakten „drukke zaken” in de jaren van bezetting. Grosso modo een teeken, dat het „Leve de Koningin”, alhoewel bestorven op de lippen, toch leefde in het hart!

„Het was wel uw eerste emotie?”

„Het is een critiek moment, wanneer de deur van de cel gesloten wordt. Ik kreeg het gevoel: „Hier zit ik nu, wanneer kom ik er weer uit?” Ik gevoelde mij eenzaam en verlaten.

Het is een critiek moment, wanneer de deur van de cel gesloten wordt ...

Doch dat gevoel duurde slechts kort.

In mijn koffer (welke steeds gepakt ter beschikking stond) vond ik al dadelijk mijn Bijbel. Belangstellend naar wat de Heere met mijn arrestatie voorhad, sloeg ik Gods Woord open, waarbij mijn oog viel op Psalm 89 en wel bijzonder op het 20e vers, alwaar ik las: „Ik heb hulp besteld bij een held.” Dat was voor mij genoeg.

Ik wist nu welk uitzicht ik had. De Heere Jezus Christus (de Held) zou mijn Helper zijn. Dat gaf mij niet alleen een veilig gevoel, maar ook troost om rustig af te wachten, wat er komen zou. Bovendien werd Psalm 27 (het nummer van mijn cel) welken ik daarna las, aan mijn ziel geheiligd. Zoo ging ik rustig op den stroozak liggen, na de mijnen en mijzelf aan den Heere te hebben opgedragen en mocht Vrijdagmorgen 25 October verkwikt ontwaken.

Hier was het in Cel 27 met Psalm 27:

Ik lag en sliep gerust
Van 's Heeren trouw bewust,
Tot ik verfrischt ontwaakte
Want God was aan mijn zij,
Hij ondersteunde mij
In 't leed dat mij genaakte.

Psalm 3 : 3

Het was nu maar wachten op de dingen, die komen zouden. Overgebracht naar Den Haag, volgde daar bij de S.D. na vier uur wachten een verhoor van een uur, waaruit duidelijk werd dat opsluiting als gijzelaar in de Scheveningsche gevangenis zou volgen.

Generaal Duymaer van Twist protesteerde en..... met vrucht! Na oplegging van meldingsplicht werd hij vrijgelaten en hoorde verder van de Duitschers niets meer.

„IK VERLANGDE NAAR M'N EIGEN KLEINE CEL”

EEN radio verbergen was „heel erg”, vooral als het verraden werd. Dan kwam je terecht in de cel. Dat is toch wel wat al te erg, dat je voor je eigen radio, die je ergens in je eigen huis neerzet, naar de gevangenis moet, opperde ongeveer Jan Vanderland, de oud-stuurman ter koopvaardij, bij zijn verhoor.

„Heelemaal niet erg,” sprak de S.D.-officier, „dat is de schuld van de Hollanders zelf, die maar niet nalieten, naar de Engelsche radio te luisteren.”

Dit laatste was waar! We konden het ècht niet laten.....

Maar ja dan moet je bij „Deutsch-freundlich” verraad ook de gevolgen aanvaarden, de cel!

Bretels af, zakken leeg en daar zit je dan „verslagen op een stoel”. De oude stuurman kwam echter spoedig tot zichzelf. Ging „filosofeeren” en..... vond de eenzame cel nog zoo kwaad niet.

„Het anderhalf uurtje luchten trok mij wel aan, maar ik was toch ook weer blij als het voorbij was; ik verlangde naar mijn eigen kleine cel.....”

Vandaar viel het in de volgende cel met 8 personen niet mee.

„Het was gedaan met de heerlijke eenzaamheid”.....

Bovendien „slapen op een onzindelijken vloer” en te weinig voedsel, „echt honger” en een N.S.B.-behandeling, die „maar slecht” was.

Bij de rivierpolitie in Rotterdam was de behandeling beter, maar het ging verder „bergafwaarts” naar een gezelschap van een 40 personen.

„Ik dacht met weemoed aan mijn eenzame cel, waar ik een stukje eigen leven had doorgebracht.”

Zijn nog al spoedige vrijheid had de oud-stuurman te danken aan het feit, dat hij in den vorigen oorlog, bij een zeeslag voor de Deensche kust, acht Duitschers had gered.

„De eene dienst is den anderen waard”.....

AANGEZIEN VOOR EEN ONDERGEDOKEN PARACHUTIST

IN de omgeving van Zwolle is een vliegtuig neergeschoten. De bemanning is per parachute omlaag gesprongen en.... ondergedoken.

De heer A. van Vliet, voor de zaak van zijn vader op reis, wordt aangezien als een „ondergedoken parachutist” en deswege in Zwolle, uit een hotel komend, ingerekend.

Het had wel losgelopen, als bij de fouilleering maar geen illegaal geschreven boek en een foto van de Koningin voor den dag gekomen waren.

Geboeid ging het naar de S.D. in Arnhem.

Hier was het weer fouilleering, verhoor, een paar uur „neus tegen den muur” en naar de cel van de strafgevangenis.

De verhooren waren daar „rauw en gemeen” en niet zonder provocatie. Er werd erg gepolst naar een eventueele reactie op de invasie.

Het rasechte Engelsche woord „gentleman” in een verhoor door Van Viet gebruikt, bezorgde hem een afranseling met een bergstok. Een „voorproefje” van het concentratiekamp in Amersfoort.

Op reis daarheen volgde op het station te Amersfoort een oogenblikje van „intens geluk”, toen de zoon daar zijn moeder zag.

Wat wij hooren over het concentratiekamp waar een leider van een afdeeling, waar de jonge vriend werken moest, een „onmensch” wordt genoemd, terwijl de bewakers „beulen” worden geheeten en een bekende op dit gebied zelfs beschreven wordt als een „satanisch ondiep” spreekt alles voor zich zelf.....

De knuppel ging er ook bij Van Vliet overheen, die verder ook gewaagt van honger, felle kou, voddentenuue, zware appels en bijzonderen haat tegen zijn Gereformeerden godsdienst.

Welk een opluchting als dan de laatste slagboom achter je dichtvalt. Het werd toen hollen en maar schichtig achterom kijken, of ze je soms niet achterna kwamen, dan maar weer hollen..... tot de stad bereikt was.

De bevolking van Amersfoort was, zoo luidde het, „in één woord fideel”. Van alles werd toegestopt. Thuis werd de jonge vriend in 't eerst nog elken morgen om 5 uur wakker en dacht dan aan het „ochtendappél”.....
De schrik zat er nog in.

IN GEVANGENISGEZELSCHAP O.A. VAN
Ds. NIEMÖLLER EN Dr. VON SCHUSCHNIGG
Oud-minister Dr. J.J.C. VAN DIJK

ER is in de oorlogsjaren illegaal heel wat werk verzet in Nederland. Zoo werd er o.m. een Nationaal Comité gevormd, bestaande uit ongeveer 15 leden dat zich ten doel stelde (indien zich het geval zou voordoen dat de Nederlandsche Regeering bij het wegtrekken der Duitschers nog niet aanwezig zou zijn) al de voorloopige maatregelen te nemen, die noodig zouden zijn, om orde en rust te handhaven en de belangen van ons land in die tusschenperiode te dienen.

Zes heeren van dit Nationaal Comité vormden het werkcomité, waarvan Dr. J.J.C. van Dijk (den oud-minister van Defensie) deel uitmaakte met de heeren Menten, Dr. Ringers, Jan Schouten, Koos Vorrink en den in gevangenschap overleden oud-minister Verschuur. Deze heeren verrichtten een omvangrijken, voorbereidenden arbeid, die mede ten doel had desgewenscht de Regeering van voorlichting en advies te kunnen dienen, zoodra deze weer in het vaderland terug zou zijn. Uitstekend, maar niet naar het oordeel der Duitschers. Zij kregen er lucht van en heel het „werkcomité” kwam werkloos achter slot en grendel te zitten, op 1 April 1943. (De heer Menten was reeds tevoren gevangen genomen wegens andere den Duitschers niet welgevallige handelingen).

Om te beginnen kon de oud-minister van Defensie eenige maanden in de cel van het „Oranjehotel” nadenken over de gestoorde plannen, terwijl de laatste weken werden doorgebracht in het stadsziekenhuis.

„Het leven in de cel”, aldus Dr. Van Dijk, „heb ik niet zóó neerdrukkend gevonden als er veelal van gezegd wordt, vooral toen na eenigen tijd een Bijbel in mijn bezit kwam en ook overigens lectuur werd toegestaan. De komst van den „onderwijzer” met zijn boekenkar was steeds een welkom oogenblik, ook omdat hij daarbij in snelle fluistering veelal eenige mededeelingen verstrekke; de brave man moest later boeten voor zijn hulpvaardigheid aan vele gevangenen bewezen en kwam zelf in de cel terecht.

Je ontwende er aan, je eigen stem te hooren; des te meer hoorde je het geschreeuw van de Duitsche bewakers en ondervond de onhebbelijkheid van velen hunner.

Aanvankelijk zat ik wel te piekeren, wát de Duitschers van de zaak en van mijzelf zouden weten, vooral nadat ik door één der fluisteringen vernomen had, dat er verraad in het spel was geweest. Door de verschillende verhooren kwam ik geleidelijk tot de wetenschap, wat zij wel en wat zij niet wisten. Dat maakte de verdediging gemakkelijker en gaf rust.”

Als we zoo met den oud-minister spreken, blijkt uit alles wat wij hooren en merken, dat hij, ondanks de kroon van zilverwitte grijsheid, nog zeer vitaal is en in de gevangenis behoorlijk kon acclimatiseeren, terwijl er toch van een onderscheiden behandeling geen sprake was.

U werd na vijf maanden overgebracht naar.....?”

„Naar St. Michielsgestel. Daar kwamen ook oud-minister Verschuur en later Dr. Ringers. Wij hadden daar een groote mate van vrijheid van beweging. Je leefde met iedereen mee. Op de verdieping waar ik was ondergebracht, had iedereen een klein kamertje met een bed, een waschbak en een kastje. Alles vrij behoorlijk. Verder was er een heel aangename verhouding onder elkander en een wederzijdsche hulpverlening.

Het eten was zeer matig, maar wij ontvingen pakketten van vele goede vrienden, en dat maakte het goed. Voorts konden we daar (binnen het prikkeldraad natuurlijk) vrij rondwandelen.

Afgedacht van de vrijheidsberoving was het in St. Michielsgestel volstrekt niet zwaar, ja eigenlijk wel het beste wat men zich onder die omstandigheden kan denken.”

Als Dr. van Dijk ruim een jaar op Nederlandschen bodem in gevangenschap heeft doorgebracht wordt voor hem plotseeling een buitenlandsche reis gearrangeerd.....

Het moest alles zeer haastig gaan.

Alleen het hoogst noodige kon maar worden ingepakt, vele dingen (ook nog levensmiddelen) moesten in St. Michielsgestel achterblijven.

In een kar ging het met een aantal lotgenooten naar Eindhoven en vandaar per trein naar Roermond. De heeren Vor-

rink, Verschuur, Ringers en Schouten gingen van hier naar Sachsenhausen of elders, en Dr. Van Dijk naar Dachau.

Dachau.

Eén der vreeselijkste concentratiekampen. Echter was het in de zoogenaamde „Sonderabteilung”, waar de bijzondere politieke gevangenen werden opgesloten, belangrijk beter dan in het algemeene „Lager”. Geen afranselingen enz., voor zoover men daarover spreken kon, nog eenige vrijheid van beweging.

Na eenige dagen verblijf in de afgesloten cel, bleef deze overdag geopend en kon men zich op een binnenplaats, ingesloten door verschillende gebouwen, ophouden.

In die „Sonderabteilung” bevonden zich buitenlandsche gevangenen van verschillende nationaliteit: een groep Roemeenen, die echter na den val van Antonescu werden vrijgelaten, een paar Italianen, een Engelschman, een Ier, een Pool, een paar Noren, een paar Czechen, een paar Macedoniërs, later een Fransche generaal en een Fransche bisschop, enz.; daarnaast eenige Duitsche gevangenen, tegenstanders van het regiem: Pastor Niemöller, een drietal R.K. geestelijken, onder wie een abt en de Domprefaat van München, nu en dan een paar Duitsche generaals e.a.

„Die drie geestelijken,” sprak Dr. Van Dijk, „waren een voorbeeld voor ieder. Van de levensmiddelen, die zij van hun familie uit de omgeving toegezonden kregen, deelden zij met volle handen uit. Ook ik heb daarvan mogen genieten, hetgeen mij vooral in de eerste maanden door de diëetmoeilikheden heeft heengeholpen, aangezien de pakketten met levensmiddelen die mij uit Holland werden toegezonden, toen werden uitgereikt aan een naamgenoot in het algemeene „Lager”. Gelukkig is dat ten goede gekomen aan een Hollander, die ernstig ziek was en niet lang daarna overleden is.

Bijzonder groote hulp ontving ik dag aan dag als vriendendienst van den Poolschen graaf Zamoyski, die reeds langen tijd in Dachau was en met behulp van een electricch kookapparaat in zijn cel, waar een stopcontact was aangebracht, voor mij het eten kookte, dat ik voor mijn diëet noodig had. Zoo was er een onderling hulpbetoon, waaraan ook ik zelf gelukkig kon deelnemen, toen de mij gezonden pakketten ook werkelijk in mijn bezit kwamen.”

Dr. Van Dijk vertelde verder, dat hij ook, om lichamelijk zoo goed mogelijk in conditie te blijven, de wandelsport beoefende met enkele medegevangenen, voornamelijk met de Noeren. En dat in de vrije natuur? Neen, op een..... binnenplaats van 50 meter lang en 12 meter breed, waarop nog een sportveldje voor handbal was uitgespaard. „Daar hadden we langs eenige smalle paden een parcours uitgezet van 200 M. Een telraam, aan een der muren gespijkerd, was het hulpmiddel om vast te stellen, hoeveel maal het parcours geloopt was. Met een snelheid van 6 K.M. per uur werden aldus wandelingen gedaan van 12 K.M., soms 16 K.M. per dag. Eentonig was het wel, maar het ging.”

„Toen de geallieerde legers van Oost en West steeds meer Centraal-Duitschland naderden, werden de bijzondere politieke gevangenen uit verschillende concentratiekampen naar Dachau op transport gesteld en kwamen de bevolking van de „Sonderabteilung” versterken, waartoe zij ten deele in een dépendance werden ondergebracht. Het aanvankelijk zeer beperkte aantal, varieerend van 15 tot 20, werd aldus opgevoerd tot omstreeks 160. Het meerendeel der nieuw-aangekomenen bestond uit Duitschers; daarnaast eenige Oostenrijkers, Hongaren, Russen, Engelschen, Franschen, Italianen, Grieken, Denen, een Zweed, een Let enz.

Onder hen bevonden zich bekende persoonlijkheden als Dr. Von Schuschnigg, de Oostenrijksche Bondskanselier, Dr. Schacht, de Duitsche financier, generaal Holder, generaal Von Falkenhausen, de groot-industrieel Thijssen e.a.

Mede behoorden tot deze groep een Prinz von Preuzen, een Prinz von Hessen en een Prince de Bourbon.

Het geheel vormde nu een cosmopolitisch gezelschap van een 20-tal nationaliteiten.”

In een eerste ontmoeting met Dr. Van Dijk hadden we reeds de namen van enkele medegevangenen gehoord, zooals Ds. Niemöller en Dr. Von Schuschnigg. Wij zijn nu nieuwsgierig naar enkele bijzonderheden.

De naam van Ds. Niemöller, den vurigen strijder voor de vrijheid van de Christelijke Kerk, is in ons vaderland algemeen bekend. En wie zijn „Laatste acht en twintig preeken” heeft gelezen, beseft welk een zwaren strijd deze prediker heeft ge-

streden, ongeacht zijn eigen vrijheid of leven. Onvermoeid en met grooten geloofsmoed heeft hij in zijn kerk en land de alarmklokken geluid. Hij doorzag volkomen het geestelijk gevaar van het in den grond antichristelijk nazidom.

In een aanhangsel op zijn uitgegeven preeken teekent Niemöller hoe de „Nationalistische Staat” de Kerk langzaam maar zeker onder zijn volkomen overheersching bracht. Het begon (gelijk men in ons land ook heeft willen probeeren) met een zoogenaamd „collecteplan”. De Staat gaf de Kerk (na indiening van een collecteplan en beantwoording van allerlei vragen over de financiën van de Kerk) toestemming „om te mogen collecteeren”!

De Staat ging verder! Begon zich te bemoeien met bestuursaangelegenheden. Nazi-predikanten werden op den voorgrond geschoven, de „lastige” niet-nazi predikers op den achtergrond gedrukt. De bedoeling werd duidelijk. Het nationaal-socialisme moest geestelijk in de Kerk domineeren en ten slotte regeeren. De Kerk moest, als alles, „genazificeerd” worden.

Met voorbeelden wordt aangetoond, hoe tenslotte in de Kerk de Gestapo regeerde.....

Ds. Niemöller trok heftig aan de alarmklokken en riep het luid uit: „De Staatskerk, waar wij als Vrije Kerk zoolang tegen gevochten hebben, is er!”

Zulke dingen mocht je niet zeggen. Dan deed je aan politiek!.....

Je moest zwijgen (wat velen in angst en vrees dan ook deden) en stil toelieten, dat de Staat de Vrije Kerk worgde.....

Maar Ds. Niemöller stond op het standpunt, dat de Kerk niet mócht zwijgen, maar moest blijven getuigen tegen de aanranding van haar vrijheid en recht en hij deed dat met Gods Woord in de hand.

Met spanning hebben wij, ook in Nederland, dezen Kerkstrijd gevolgd en menigmaal werd in de bezettingsjaren de vraag gehoord: „Hoe zou het toch met Ds. Niemöller zijn?”

Oud-minister Van Dijk heeft dezen trouwen dienstknecht Gods in zijn langdurige gevangenschap ontmoet en warme vriendschap met hem gesloten.

Niemand zal zich verwonderen, dat wij de vraag stelden: „Kunt u ons wat vertellen van Ds. Niemöller?”

„Zeker,” is dan het antwoord, „Niemöller is een man van 53, 54 jaar. Na een paar jaar gevangenschap elders was hij, naar ik meen, reeds gedurende acht jaar in Dachau opgesloten. Hij is een positief Christen, zijn vast geloof in Gods voorzienig bestel heeft hem al die jaren staande gehouden en bewaard voor inzinking, ook toen hij door smartelijke verliezen in zijn familie werd getroffen.

Aanvankelijk mochten wij zelfs niet met elkander spreken; later kwamen wij nauwer met elkander in contact en hebben toen veel aan elkander gehad, in het bijzonder toen, na veelvuldig afgewezen verzoeken, eindelijk werd toegestaan, dat Ds. Niemöller voor de orthodoxe Protestanten een enkele maal mocht preeken. Voor de eerste maal mocht dat plaats hebben tegen Kerstmis 1944 en vervolgens eenmaal in de maand.

De dienst had plaats in een cel, door de R.K. geestelijken als kleine kapel ingericht. Daar heeft Ds. Niemöller voor het eerst na zijn gevangenneming weer gepreekt, thans voor een „gemeente” van een zestal orthodoxe Protestanten: twee Macedoniërs, een Engelschman, twee Noren en ik, en later nog een Duitscher. Na het houden van een voortreffelijke preek en gemeenschappelijk gezang, heeft Ds. Niemöller (volgens de Luthersche ritus, wat voor mij onder die omstandigheden absoluut geen bezwaar was) het Heilig Avondmaal bediend. Ik kan u verzekeren, dat het voor ons allen een gebeurtenis was, die ons diep heeft getroffen en als een groote zegen werd ondervonden.

Tegen Paasen 1945 werd na de preek weer het Heilig Avondmaal gevierd. Dat is de laatste keer geweest.”

„Is Ds. Niemöller getrouwd?”

„Ja, zijn vrouw is in de nabijheid van het kamp komen wonen en mocht haar echtgenoot nu en dan bezoeken. Naar ik vernam zijn in den oorlog twee zonen gesneuveld, twee zonen vermist en is een dochter gestorven. Wel heeft dat gezin door diepe wegen moeten gaan.

Zoals ik reeds zei, is Ds. Niemöller bewaard gebleven voor inzinking; hij is nog krachtig en energiek. Met groote vriend-

schap en waardeering blijf ik denken aan dezen man met zijn heel diep geloof ”.....

Dit oordeel is nog weer even anders dan dat van den ex-predikant, die als lid van de N.S.B. in „Evangelie en Volk” van 15 October 1940 schreef, dat Ds. Niemöller een „lastig” man was, die „met groote hardnekkigheid enkele politieverboden wenschte te overtreden, die niets met het Evangelie hadden uit te staan en alleen dààrom gevangen genomen werd.”

Als de oud-minister het zoo heeft over Ds. Niemöller gaan zijn gedachten ook uit naar anderen en hooren we:

„Ook ontmoette ik in Dachau Lt.-Col. Stevens. Deze Engelsche officier was gevangen genomen bij het „grensincident” bij Venlo.

Velen zullen dit grensincident zich nog wel uit de pers herinneren. Lt. Col. Stevens werd (hoewel wij nog niet met Duitschland in oorlog waren) met een medewerker, naar ik meen den heer Paine Best, door Duitschers, die met hen zoo genaamd kwamen onderhandelen, op Nederlandsch grondgebied beschoten, waarbij een Nederlandsche Stafofficier werd gedood, vervolgens overweldigd en over de grens gesleept.

Twee jaar lang hebben de Duitschers dezen man, die als officier 26 jaar in het Britsch-Indische Leger had gediend, met geboeide handen in Berlijn gevangen gehouden, waar hij object was van de geraffineerde Deutsche methodes van onderzoek totdat hij den dood nabij was. Toen is hij, in verband met het feit, dat hij officier was (alsof men dat niet aanstonds had geconstateerd!) naar Dachau overgebracht, waar hij, na verschillende moeilijkheden, vrij behoorlijk werd behandeld en gelukkig geheel hersteld is. Ik mocht hem daar leeren kennen als een sportieve figuur, nog vol energie, en als een hartelijk kameraad en vriend, altijd tot hulp bereid.

Nog een paar medegevangenen zou ik met een enkel woord in het bijzonder willen noemen; het zijn de twee Noren, de heer Klaveness, voorzitter van de Noorsche Reedersvereniging, en de heer Björn Hansen, reeder.

Zij hadden reeds elders een paar jaar in een Deutsche gevangenis doorgebracht en werden vrijgelaten, mochten ech-

ter niet huiswaarts keeren, maar werden naar Dachau overgebracht.

Tenslotte werden zij, enkele maanden vóór het einde van den oorlog, uitgewisseld tegen Duitschers, die in Zweden geïnterneerd waren.

De dagelijksche omgang deed banden van warme vriendschap ontstaan, ook op geestelijke basis. Hoezeer verheugd, dat zij hun vrijheid herkregen, gevoelde ik het afscheid als een groot persoonlijk verlies.”

Tenslotte vernemen wij ook iets van Dr. Von Schuschnigg, den Oostenrijkschen Bondskanselier.

Zoo veel doenlijk laten wij telkens tot goed begrip van de historische omstandigheden en gevangennemingen den achtergrond der dingen zien.

Laat ons dan ook den achtergrond even zien van Dr. Von Schuschniggs gevangenschap.

Wat had deze staatsman gedaan, een gevangenis waardig? Niet anders dan dit, dat hij als wettig Bondskanselier van Oostenrijk, vooral in 1938 (tegen de Duitse agressie-politiek in) energiek gevochten heeft voor Oostenrijks onafhankelijkheid, terwijl de Oostenrijksche nazi-advocaat Seyss Inquart (in Nederland helaas maar al te goed bekend) zijn land verraadde en trachtte uit te leveren aan zijn Führer.

Van dezen geweldigen strijd van Dr. Von Schuschnigg voor de onafhankelijkheid van Oostenrijk hooren wij veel in het boek van den Weenschen journalist Eugène Lennhoff: „De laatste vijf uren van Oostenrijk,” in 1938 in Londen uitgegeven.

Hier lezen we, hoe de Oostenrijksche Kanselier, op 12 Februari 1938 naar Berchtesgaden gekomen is, „teneinde met den Duitse Führer een vriendschappelijke overeenkomst tusschen de twee staten te versterken.”

„Toen het gezelschap Hitlers landhuis bereikte,” schrijft Lennhoff, „stond de Führer van het Derde Rijk niet, zooals verwacht mocht worden, klaar om het regeeringshoofd van den tweeden Duitse Staat warm en hartelijk welkom te heeten. Aan Oostenrijks Kanselier werd met echt Pruisische kortaan-gebondenheid medegedeeld, dat Hitler bezig was met een vergadering.”

Lennhoff schrijft dan, hoe President Miklas van Oostenrijk,

die veel ervaringen met regeeringshoofden had gehad, daarna gezegd heeft: „Een wonderlijke situatie. U kunt zich de gevoelens van den kanselier voorstellen!”

Inderdaad, want in de wachtkamer lagen de kaarten op tafel, waarop de marschroutes waren aangegeven, om Oostenrijk binnen te vallen..... Het waren ongeveer dezelfde kaarten, als die Dr. Von Schuschnigg in zijn tasch had zitten en die in beslag genomen waren bij de ontdekking van een complot van Oostenrijksche nationaal-socialisten.

De kanselier kon in zoo'n overval van Duitschland maar moeilijk gelooven, maar nu zag hij, dat de kaarten van de Oostenrijksche verraders in hoofdzaak overeenkwamen met de kaarten, in de wachtkamer van Berchtesgaden kennelijk „ter inzage” gelegd.

„Hitler gunde zijn gasten drie kwartier om over deze merkwaardige overeenstemming na te denken,” zegt Lennhoff, terwijl hij voortgaat: „Het was bedoeld als een hors d'oeuvre voor Hitlers uitbarsting,” die als volgt was:

„Na een korte formeele begroeting riep Hitler tot Schuschnigg: „Wat heeft al die onzin over jullie onafhankelijkheid te beteekenen? De Anschluss is het eenige waar het om gaat! Of Oostenrijk onafhankelijk is of niet, is hier niet de kwestie. Er is slechts één ding, dat besproken moet worden en dat is, wenscht u de Anschluss met of zonder bloedvergieten? De keuze is aan u!”

Nadat Hitler in dit barsche onderhoud gezegd had, dat hij de leider van alle Duitschers in de wereld was; waarschuwde dat hij niet zou toestaan, dat er in Oostenrijk Duitsch bloed zou vergoten worden; dreigde dat zijn tanks gereed stonden en verzekerde: „Ik zeg u één ding: er is niemand, die u tegen mij zal bijstaan! De Engelschen niet en de Franschen niet en de Italianen zeker niet!”

Hij schoof Von Schuschnigg een document toe, dat reeds zijn eigen handteekening bevatte. Het was de nieuwe overeenkomst tusschen Duitschland en Oostenrijk, die in feite het opgeven van Oostenrijks onafhankelijkheid bevatte,” aldus de schrijver.

Na tien uren van loven en bieden wist Dr. Von Schuschnigg alle voorwaarden (op drie na) van de hand te wijzen en teekende.

„Hij meende,” eindigt hier de Weenske journalist, „Oostenrijks onafhankelijkheid gered te hebben!”

Een maand later (11 Maart 1938) kwam de ontzuuchtering, het was toen de laatste dag van Oostenrijks onafhankelijkheid. En Dr. Von Schuschnigg kwam in de gevangenis terecht.

Zooals reeds werd medegedeeld, was ook Dr. Von Schuschnigg tegen het einde van den oorlog overgebracht naar de Sonderabteilung van Dachau's concentratiekamp. Hij kwam daar met zijn vrouw en dochtertje en werd gehuisvest in een vertrek uitkomende op de binnenplaats met de geprojecteerde wandelpaden.

Hier heeft Dr. Van Dijk met Dr. Von Schuschnigg kennis gemaakt en die kennismaking nog korten tijd kunnen voortzetten.

„Dr. Von Schuschnigg,” aldus Dr. Van Dijk, „maakte een sympathieken indruk. Het was hem aan te zien, dat de jaren van zijn gevangenschap hem nogal sterk hadden aangegrepen; ook zijn gezondheidstoestand liet te wenschen over. Maar zijn belangstelling in de geweldige gebeurtenissen van dezen tijd was onverzwakt. Het was vanzelfsprekend, dat hem in het bijzonder de vraag bezig hield, welk lot Oostenrijk in de toekomst beschoren zou zijn. Hij vertrouwde er op, dat Oostenrijks onafhankelijkheid weer erkenning zou vinden en hoopte vurig, dat uit een oogpunt van rechtvaardigheid Zuid-Tirol weer met Noord-Tirol vereenigd, wederom deel van den Oostenrijkschen Staat zou uitmaken.”

Het echtpaar Schuschnigg had een lief kindje: Süssi, vier jaar oud. Een alleraardigst, levendig kind. Het was in gevangenschap geboren en nog nooit in de vrijheid daarbuiten geweest.

Dr. Van Dijk vertelt dan, hoe de kleine Süssi bij ieder de cel zoo eens kwam binnen huppelen en overal een praatje maakte; allen hadden schik in het vroolijke meiske.

„Ik herinner mij nog een klein voorval met haar,” vertelt de oud-minister lachend, „toen wij tegen het einde van den oorlog uit Dachau werden afgevoerd en onze zwerftocht een aanvang had genomen. In de nabijheid van een bergmeer, waar wij eenige dagen verblijf hielden, ging Süssi op onderzoek uit en wilde langs een zeer steil trapje den rotsigen oever bereiken. Ik zei tegen haar dat het gevaarlijk was en dat

zij voorzichtig moest zijn en wat antwoordde het parmantige kleine ding?

„Nein, mein lieber Freund!“.....

Ze had dit „mein lieber Freund“ haar vader wel eens hooren zeggen!

Wij vinden tenslotte oud-minister Van Dijk op weg naar huis. Alleen maar..... het was een heel lange omweg, nog vol van avonturen.

In autobussen werd het gezelschap op 24 April '45 's avonds van Dachau weggevoerd onder bewaking van de S.S., waaraan eenige Gestapo's waren toegevoegd. De tocht duurde den geheelen nacht en ging over Kufstein naar Innsbruck, in welks nabijheid allen werden ondergebracht in een schandelijk „Lager“, dat verblijfplaats was geweest, en ten deele nog was, van arbeidsschuwe mensen.

Na twee dagen verblijf ging de reis verder over de Brenner naar het Pustertal tot in de nabijheid van Niederdorf.

Daar durfden de Duitschers aanvankelijk niet verder te gaan, vermoedelijk omdat berichten waren ingekomen, dat er Italiaansche „partisanen“ in de buurt waren; de colonne voertuigen bleef dan ook een vollen dag op den weg staan. Eén der gevangenen Italianen had contact gekregen met de partisanen, die het aanbod deden het gezelschap uit de handen van de S.S. te bevrijden. Dit aanbod werd ernstig overwogen, temeer omdat uit een afgeluisterd gesprek was gebleken, dat de Gestapo opdracht had nog een achttal gevangenen onderweg dood te schieten (wie tot dit achttal zouden behooren, was niet bekend). Dat zou dus een voortzetting zijn van hetgeen bij het vertrek uit Dachau was gebeurd, namelijk dat een der gevangenen, een Fransche generaal, die reeds plaats had genomen in één der voertuigen, er uit werd gehaald en op staanden voet werd geëxecuteerd.

Hoewel de bevrijdende overval van de Italiaansche partisanen groot risico zou meebrengen, wanneer het tot een gevecht met de Duitschers zou komen, werd toch besloten het aanbod te aanvaarden.

Intusschen was de colonne weer in beweging gezet en reed in het donker Niederdorf binnen; vooraf hadden eenige gevangenen namens allen aan den commandant van de bewakings-S.S. medegedeeld, dat (indien de gestapo's niet werden

verwijderd) niemand meer in de voertuigen zou plaats nemen. Zij het ook na een aanvankelijke weigering, werd aan dien eisch voldaan.

Dat zulks gelukte moet wel worden toegeschreven aan het feit, dat de Duitschers zich onveilig begonnen te gevoelen, aangezien de in Noord-Italië strijdende Deutsche troepen reeds voortdurend terugtrokken voor de geallieerde legers.

Die voorgenomen bevrijdingsaanval door de partisanen is niet noodig gebleken. Een der Deutsche officieren uit het gezelschap had in Niederdorf telefonisch contact gekregen met den staf van een der terugtrekkende Deutsche legers en had gevraagd om verlossing uit de handen der S.S. Prompt werd aan het verzoek voldaan. Een compagnie van de Deutsche „Wehrmacht” kwam de gevangenen inderdaad verlossen uit de handen van de S.S.

Door Duitschers verlost van Duitschers!

De Deutsche Wehrmacht deed meer; zij verleende zooveel mogelijk hulp, bracht de gevangenen naar een hotel, 1500 M. hoog in het gebergte en zorgde voor de veiligheid. Met dit alles waren een paar dagen gemoeid geweest en intusschen had de Zuid-Tirolsche bevolking van Niederdorf den gevangenen op verrassende wijze gastvrijheid bewezen en medegewerkt aan de voorziening in de voeding.

Het einde van de gevangenschap was in zicht. Telefonisch werd aan een der Amerikaansche legers mededeeling gedaan van den toestand, met verzoek de gevangenen te bevrijden, thans uit handen van de Deutsche „Wehrmacht”. Aldus geschiedde. Een compagnie Amerikanen kwam de gevangenen overnemen, hetgeen volmaakt rustig toeling; de Deutsche compagnie werd krijgsgevangen gemaakt en..... de gevangenen waren in vrijheid onder de hoede der Amerikanen.

De Deutsche bewakings-S.S. was nog in Niederdorf gebleven. Een paar gevangenen, onder wie generaal Garibaldi, zochten toen weer contact met een groep partisanen en gezamenlijk trok men naar Niederdorf, waar de S.S. werd gesommeerd zich over te geven, omdat anders allen zouden worden gefusilleerd. De S.S. gaf zich over, werd ontwapend (zeer tot genoegen van de aanvallers, die slechts over een gering aantal wapens beschikten) gevangen genomen en opgesloten.

De hoede der Amerikanen was bewonderenswaardig. Zij voorzagen het gezelschap van alles, waaraan behoefte was (en dat was niet weinig) en gedroegen zich als volmaakte gastheeren.

Na een drietal dagen was alles voorbereid voor het wegbrengen van de bevrijde gevangenen naar Napels, omdat daar de gunstigste gelegenheid bestond de buitenlanders per vliegtuig naar hun bestemming te vervoeren.

Het ging eerst naar Verona in een tweetal colonnes van kleine auto's; een interessante tocht wegens het overschrijden van bergstroompjes, waar de overgangsmiddelen ontbraken; het telkens neerdalen in een diep ravijn ter plaatse waar in den hoofdweg een viaduct vernietigd was; en eindelijk (in den nacht) het overschrijden van een breeden stroom op een ondiepe plaats, terwijl de fel-brandende voorlichten der auto's het snelstroomende woelige water fantastisch belichtten. Overal waar zich moeilijkheden konden voordoen, was de Military Police aanwezig om geleide te geven; geen oogenblik van hapering, een voortreffelijke organisatie.

Na enkele uren slapen ging het verder per vliegtuig naar Napels. Daar werden de Duitschers en Hongaren (behalve het gezin Von Schuschnigg en Ds. Niemöller) van de overigen van het gezelschap gescheiden en in een ander hotel ondergebracht.

Na een paar dagen werd de groep Duitschers en Hongaren (die blijkbaar nog aan een onderzoek moesten worden onderworpen) per boot naar Capri overgebracht; mede gingen daarheen eenige andere leden van het gezelschap. Ook Dr. Van Dijk was daarbij, maar te zijnen aanzien was het een vergissing, zoodat hij na enkele dagen weder naar Napels werd teruggebracht.

Intusschen was op zijn verzoek door den Nederlandschen consul te Napels contact opgenomen met den Nederlandschen ambassadeur te Rome, die op zich nam via Londen aan zijn echtgenoot te doen weten, dat hij in veiligheid was. De reis huiswaarts ging per vliegtuig naar Parijs, vandaar per vliegtuig naar Brussel, en van Brussel per auto naar Breda, waar Dr. Van Dijk zijn schoondochter en zijn oudsten zoon ontmoette; den volgenden dag was hij thuis bij zijn vrouw. Na twee jaren gevangenschap weer thuis.

Welk een blijdschap !
En nu leven in welverdiende rust?
Verre van daar! Door onderscheiden ontmoetingen en contact kwamen we er achter, het is werken en..... hard!
De veerkracht van Dr. J.J.C. van Dijk is nog ongebroken.

KETTING NR. 7415

V OOR mij ligt een ketting (een polsketting), eens in Vught gedragen door den heer W.F. Kloos. Deze koperen armband met een nummer (ieder droeg zoo'n ding) getuigt van de gedragen straf voor een, in een Rotterdamsche vergadering uitgesproken wensch, dat onze geliefde Koningin weer in ons land mocht komen.

Bij het leegstroomen van de zaal sprongen twee N.S.B.-ers op, die liever vochten voor den Germaanschen Führer dan voor eigen Vorstin, en grepen, met een S.D.-er, den „onverlaat” aan, en duwden hem voort.....

„Vooruit!”..... Het verhoor had plaats in kamer 14 van het S.D.-gebouw aan den „Heemraadssingel”, berucht bij iederen Rotterdammer.

In deze bekende kamer (ook wij zelf zaten daar tweemaal) gaf de eveneens ons zoo bekende „Obersturmführer” den Oranjesman een raken klap in het gezicht. Dat was zoo de „groet”, bij het binnenkomen.....

„Stoel pakken,” snauwde het heerschap, „op je hurken gaan zitten en stoel vooruit steken, met gestrekte armen!”....

Als zoo'n vertooning dan een uur duurt, ben je àf!

„Toen kwamen er vier landwachters binnen” (ook al verbeterden op hun Koningin) „gingen elk op een hoek van de tafel staan en toen moest ik tienmaal, met gestrekte armen, de stoel vooruit houdend, rond de tafel hippen en telkens als ik voorbij een van die schoften kwam, werd ik geschopt of midden in het gezicht geslagen. Dit kon ik niet uithouden, ik ben toen in elkaar gezakt.

Toen ik weer bijkwam, was ik op het Haagsche Veer, waar de Rotterdamsche politie mij vriendelijk verzorgde.”

Het volgende verhoor begon vriendelijk, maar toen de Oranjeliefde niet gebroken scheen door het eerste onmenselijke verhoor, begon dezelfde S.D.-officier minachtend te hoonen over het Oranjehuis en sprak: „Wij zullen je wel klein krij-

gen, man, we zullen je wel een poosje in een concentratiekamp duwen, dan zal die Oranjeliefde wel veranderen!”

In Vught was de heer Kloos No. 7415.

Alles werd hem ontnomen, ook zijn Bijbeltje, waarmee een Duitscher den spot dreef en hoonend snauwde: „We krijgen je hier wel klein!”

Na wat dresseering ging het aan het werk (boomen rooien) onder leiding van de „capo's”, gestrafte Duitsche misdadigers, hier op de gevangenen lotgelaten. „Beestmensen,” is het letterlijke oordeel.

„Al kon je haast niet voort onder de zware boomstammen, bang voor den „knuppel”, liep je maar mee.”

Met schrik ging je 's avonds naar de appélplaats. Misschien werd vanavond jouw nummer afgeroepen en kreeg je „zoo-veel” zweepslagen.....

Bij het werk op het vliegveld Gilze-Rijen was het nog erger dan in Vught. Een capo, een groot misdadiger, wekte daar zijn onderhoorigen 's morgens met stokslagen.

Het was daar hard werken en veel slaag. Verder veel kou, doornat en drogen kon je niets. Bij het baden ging het zóó:.... buiten moedernaakt uitkleeden, dan naar binnen onder warmen stoom en dan dadelijk weer naakt naar buiten.

Indirecte moord! Velen kregen longontsteking en bezweken. Vreeselijk was de afschuw in Vught, toen ongeveer 65 vrouwen, als „haringen in een ton”, in één cel werden gepropt, en daar tegen elkaar staande, enkele dagen onverzorgd bleven opgesloten. Toen de deur na enkele dagen open ging, was de lucht ondragelijk. Verschillende vrouwen waren bezweken. In zulk een wereld is het een waagstuk om van het Evangelie te getuigen. De heer Kloos heeft het tóch gedaan. „Mannen,” sprak hij, „wij zijn nu wel van huis, maar daarom behoeven wij toch niet te verwilderen.”

Hij vroeg aan allen, of ze met het eten wilden wachten, totdat er gebeden was.

In Vught zong met Kerstfeest een mannenkoor uit de gevangenen „clandestien” ingestudeerde Kerstliederen en waagde gevangene No. 7415 iets van het Kerstevangelie te zeggen.

God heeft alles wonderlijk wel gemaakt. Velen waren dankbaar en voelden zich in alle ellende geestelijk gesterkt.

Eindelijk kwam het uur der bevrijding.
Naar den dokter, dan in 't bad, daar nog even van een bloed-
dorstigen capo een pak slaag, dat het bloed uit het lichaam
spat, je aankleeden, even een papier teekenen, „dat je nooit
mishandeld bent”..... en „ketting No. 7415” (wij personifi-
ceeren) gaat de poort uit.
Vrij..... Onbeschrijfelijk!

DE STAATSGEVAARLIJKE RAADSHEER
Oud-minister Mr. Dr. J. DONNER

WAT nu deze politieke wilsvorming betreft, zoo herhaal ik nog eens, dat wij niet in dit land gekomen zijn, om het Nederlandsche volkskarakter te onderdrukken of het onze wereldbeschouwingen op te dringen, integendeel....”

Herkent gij den man, die aldus sprak?

Het was Seyss Inquart door het volk genoemd: „Zes en een kwart” die in ons vaderland namens den vijandelijken bezetter het hoogste gezag uitoefende.

Zijn woord, waarmede hij voor het eerst het Nederlandsche volk tegemoet trad, was toen (Juli 1940) nog o zoo lief en bescheiden. Zoo wilde hij „de vraag van den staatsvorm in de Nederlanden” niet aanraken. Zelfs wilde hij niet „op eenigerlei(!) wijze de betrekking van het Nederlandsche volk tot het Huis van Oranje” beïnvloeden, „want dat zijn dingen,” sprak deze man, „waarover het Nederlandsche volk zelf in vrij besluit(!) zal oordeelen.”

Mooie..... woorden!

Maar..... de daden?

Mocht het Nederlandsche volk nu werkelijk in „eigen vrij besluit” oordeelen over politieke wilsvorming, staatsvorm en Oranjehuis? Werd ons volkskarakter metterdaad met rust gelaten? Heeft men ons nimmer de nationaal-socialistische levensbeschouwing willen opdringen?

In deze vragen ligt het antwoord.

Vijf jaren lang heeft deze man door daden zijn eigen woorden verkracht. Hij heeft elken vezel van ons volksbestaan, met de dankbare hulp van zijn „Nederlandsche kameraden” langzaam maar zeker willen doordrenken van het nationaal-socialisme. En wee degenen, die „in eigen vrij besluit” anders oordeelden dan de Duitschers en dit niet onder stoelen of banken staken. Zij waren dan staatsgevaarlijk! Verdwenen als besmet geld uit de circulatie!

Ook Mr.Dr. J. Donner, oud-Minister van Justitie, Raadsheer in den Hoogen Raad, bleek staatsgevaarlijk.

Deze was in den aanvang van de bezetting voorzitter van het Convent der Kerken, dat in Christelijke roeping dikwerf getuigde tegen de onchristelijke handelingen van den bezetter, de Jodenvervolging, de rechtsverkrachting, de onderdrukking van ons volkskarakter, het wegsleepen der slaven, het opdringen van de anti-christelijke beginselen enz. Zúlk een man, op zúlk een plaats, moest naar het oordeel der bezetters uit de gemeenschap verdwijnen. Men wilde de kracht van het Convent der Kerken breken. Dr. Donner en Ds. Gravemeijer, een evenzeer krachtige figuur in het Kerkelijk Convent, werden ongeveer gelijktijdig gearresteerd.

Het was op een Donderdagmorgen in Maart 1941. „Na het verhoor,” vertelt Dr. Donner, „verwijderde de man die mij verhoord had, zich en kwam even later terug met de woorden: „Sie sind verhaftet.” Toen ben ik naar Scheveningen gebracht.” De behandeling was niet bepaald onheusch. Bij het verhoor van den volgenden morgen bleek, dat de oud-Minister enkele stukken, waarnaar men gevraagd had, thuis had laten liggen. Hij werd toen met een auto naar huis gereden, om deze stukken te halen en maakte van de gelegenheid gebruik, om zich even te scheren en nog eenige rustige oogenblikken met zijn vrouw te spreken, terwijl de Gestapo-agenten in den salon zaten te wachten bij het portret van... de Koningin.

Tijdens het verhoor bleek, dat het ging om een bepaalde afkondiging van den kansel, die men wenschte te voorkomen. „Daar het geval op een misverstand bleek te berusten,” ging Dr. Donner voort, „werden wij in den loop van den Zaterdagavond weer vrijgelaten. De Duitschers stelden er prijs op, dat wij vóór den Zondag vrij zouden zijn en gaven aan onze vrijlating dan ook zooveel mogelijk ruchtbaarheid. Kennelijk waren ze bang, dat er dien Zondag in de Kerken zou gebeden worden in verband met onze arrestatie en het volk daardoor verontrust zou worden.”

De vreugde der vrijheid was echter van korten duur. De „risico” dat Dr. Donner vrij rondliep werd blijkbaar grooter

... terwijl de Gestapo-agenten in den salon zaten
te wachten ...

geacht dan het gevaar voor deining in de Kerken ingeval van gevangenneming.

Tien dagen later (begin April '41) werd Dr. Donner uit een zitting van den Hoogen Raad weggehaald, en zat binnen een kwartier wéér in Scheveningen.

Oorzaak? „Ein Synodale Angelegenheit, oder so etwas,” had de Duitscher nog in het gebouw van den Hoogen Raad gezegd.

In de gevangenis van Scheveningen aangekomen had de gearresteerde Raadsheer een eigenaardig verzoek.

Hij wilde zoo gaarne zitten in cel no. 784.

Vreemd? Toch niet, want dat was de cel waar Dr. Donner tien dagen geleden ook gezeten had. Was er een bijzondere voorliefde voor die cel? Neen. Was het dan mogelijk een bijzonder „gezellige” cel? Ook niet. Dit was de oorzaak: er was daar een aardige „ganglooper”, een man, die onder toezicht van de Duitschers belast was met huishoudelijken dienst en deswege nog al eens in contact kwam met zijn medegevangenen, die in hun cellen minder bewegingsvrijheid hadden, dan hij op de gang.

Had zoo'n „ganglooper” een „Hollandsch hart”, dan kwam dit de celbewoners ten goede.

Helaas was cel No. 784 bezet, maar geen nood, toen werd cel 786 vrijgemaakt. Het doel was bereikt.

De vele lectuur, waarvoor Mevrouw Donner zorgde, was een antidotum tegen de geestdoodende cel-eenzaamheid.

Het vervelende was echter, dat er in het verhoor geen schot zat. Men traineerde opzettelijk.

„Mijn indruk was,” getuigt de oud-minister, „dat men blijkbaar een voorwendsel had gezocht om mij uit de maatschappij kwijt te raken. Eerst na een dag of drie kwam het eerste verhoor. Ik werd midden in den nacht wakker gemaakt: „Sta op, u moet mee.”

Dit was geen prettige sensatie. Ik dacht: daar begint het spul. Inderdaad werd ik in de verhoorkamer gelaten. Ze deden daar erg geheimzinnig, doordat ze voortdurend maar niet wilden zeggen, wat de reden van mijn arrestatie was. Volgens hun zeggen was het inderdaad heel ernstig en zeker geen misverstand.

„U ziet,” zeiden ze, „we behandelen uw zaak met den mees-

ten spoed, om u op zoo'n ongewoon uur midden in den nacht te verhooren." Galgenhumor!

„Waar denkt u voor gearresteerd te zijn?" klonk de vraag. Ik antwoordde: „Het eenige wat ik bedenken kan is, dat u den afloop van mijn vorige arrestatie al te gemakkelijk gevonden hebt."

Neen, dit mocht zoo niet gezegd worden was het wederwoord, want als de Duitschers iets afgedaan hadden, wàs het ook afgedaan!

Door krachtige bemoeiingen van Mevrouw Donner, die tot de hoogste instantie wist door te dringen, volgde na acht weken eindelijk een verhoor. De beschuldiging bleek belachelijk.

Na dit verhoor volgde nog een onderhoud met iemand van de Politische Abteilung. Dit onderhoud van twee uur, had meer de strekking van: „we stellen het op prijs om met voor-aanstaande menschen in Nederland te spreken en zoo in kennis te komen van wat er leeft onder de bevolking."

Het liep uit op een politiek twistgesprek, dat hoe langer hoe heftiger werd. Daarna werd ik teruggebracht naar mijn cel. Eindelijk was ik dus verhoord. Er bleef echter de spanning: „wanneer zal ik er wéér iets van hooren?"

Tot mijn groote verbazing kwam Dinsdag daarop, nadat de celdeur al op het nachtslot was, de bewaker: „Kleed u maar aan, u bent vrij." Zoo was ik opeens vrij! Binnen een kwartier stond ik buiten. Het verloop was van dien aard, dat ik dacht: „Dit is een verlossing, die God rechtstreeks zendt. Eigenlijk een wonder."

Men had nog geen voldoende motief kunnen vinden tot een veroordeeling en liet den Raadsheer weer los, hem nastarend met leede oogen.....

Maar..... vier weken na de laatste vrijlating (op 26 Mei 1941) volgde wéér een arrestatie, nu als..... gijzelaar, „zoodat ik op die manier uit het sociale leven kon worden weggenomen, zonder procesvorm," luidde de conclusie van Dr. Donner.

Het gijzelaarsleven begon in Schoorl. Den lezer reeds bekend.

Dr. Donner had hier echter zoo als ieder zijn strikt persoon-

lijke indrukken. „Veel gezelliger voor mij, dan wat ik gewend was op celgebied. Het was een verschil als tusschen hemel en aarde. In zekere mate vrijheid en een prettig onderling verkeer.

Het was toen zomer en het droeg bijna het karakter van een vacantie. Veel afwisseling en de materieele verzorging was goed.”

Een eigenaardige gewaarwording werd gewekt bij het binnenkomen van een aantal nieuwelingen in Schoorls duinenkamp. Werden dezulken in den regel als geestverwanten met gejuich begroet, ditmaal kon dit niet lijden, want bij het naderkomen bleek, dat ze N.S.B.-speldjes droegen.....

Een aantal „kameraden” uit Zandvoort. Ze hadden bij den burgemeester een inval gepleegd en dat was zelfs den Duitschers te gortig. Zoo kwamen ze nu in het kamp terecht en werd hun dienstneming naar het Oostfront voorgesteld, waar er maar één of twee gebruik van gemaakt hebben.

Op 22 Augustus '41 was het honderdtal A.R.-gijzelaars al sterk geslonken en dien dag werd bekend gemaakt, dat er weer 19 man in vrijheid werden gesteld, wat gepaard ging met een toespraak van een Duitscher.

Hij vertrouwde, dat zij, die heengingen, geen actie tegen de Duitschers zouden voeren, terwijl tot de achterblijvenden werd gezegd dat hij hetzelfde nu maar vast tot hen zou zeggen, want zij zouden nu ook „geleidelijk worden vrijgelaten.” Laconiek merkte Dr. Donner op, dat hij daarna nog twee jaar had gezeten en dus het begrip „geleidelijk vrij laten” bij de Duitschers niet normaal is!

Den 24sten Augustus kwam het gezelschap van 39 gijzelaars, na een onafgebroken rit van 32 uur in vracht-auto's te Buchenwald aan.

Ook het dagelijksche leven in Buchenwald is ons al bekend. Buchenwald werd vervolgens verwisseld met Holland-Haaren, waar alles geriefelijk ingericht was.

Van Haaren gaat Dr. Donner den weg van schier alle gijzelaars, naar St. Michielsgestel.

In Gestel hebben onze gijzelaars een zeer spannende week doorleefd.

In Rotterdam was (naar de Duitschers zeiden) een spoorwegaanslag gepleegd en als de dader zich niet meldde, zouden

er gijzelaars gefusilleerd worden. De spanning in het kamp werd groot.

Het allergrootst echter bij 'n vijftwintig gijzelaars. Zij werden namelijk gefotografeerd en dachten niet anders, of zij waren ten doode opgeschreven.

Uiteindelijk werden er vijf gefusilleerd. De lijken zijn later gevonden.

Den volgenden dag moesten de gijzelaars zich in een groot vierkant (afgezet door mitrailleurs) opstellen en werd hun voorgelezen, dat de Duitsche regeering tot haar diep leedwezen zich genoodzaakt zag, vijf menschen ter dood te brengen. Dit was de schuld van de regeering in Londen.

's Zondags daarna kwamen de gijzelaars samen in een bijzondere godsdienstoefening, waar Prof. Dijk sprak over Romeinen 8 : 37: „Maar in dit alles zijn wij meer dan overwinnaars, door Hem, die ons lief gehad heeft.”

Wij informeerden tenslotte nog, hoe het in het algemeen met het geestelijk leven was gesteld geweest.

Met zooveel geestverwanten bij elkaar, onder wie verschillende predikanten, werd er regelmatig godsdienstoefening gehouden, waren er avondwijdingen, geestelijk gesprek enz. De innerlijke beleving ging vaak op en neer met de verschillende omstandigheden.

In de eenzaamheid was er een dieper leven dan in het voortdurend verkeer met anderen, terwijl in Buchenwald het godsdienstig peil ook veel hooger was.

In Haaren en Gestel was de druk minder en dies het geestelijk leven minder diep.

Over het algemeen viel er toch veel verdieping van het geestelijk leven te constateeren.

„Achteraf” (zoo besluit Dr. Donner, die April 1943 werd vrijgelaten) „moet ik zeggen: ik had het niet willen missen. Ook mijn geestelijk leven is door deze ervaringen verdiept.

„God doet niets toevallig en heeft hier ook Zijn bedoelingen gehad. Anderen zeggen soms, dat ze het gevoel hadden, alsof het verloren jaren waren. Ik zou dat nooit willen zeggen”.....

EEN PREDIKER, TOT 'T LAATSTE TOE
Ds. D. VAN DEN BOSCH

TOEN ik eenige dagen in het concentratiekamp Amersfoort was, zag ik op een middag een ouden, eerbiedwaardigen man met zilverwitte haren, die met moeite een zwaar beladen kruiwagen voortduwde. Ik vroeg aan een medegevangene, wie dat was, daar hij mij zoo bekend voorkwam. Ik kreeg ten antwoord: „Ken je dien niet? Dat is Ds. Van den Bosch.”

Ziedaar, wat de heer W. Rijlaarsdam ons vertelde van den bekenden Haagschen predikant, die in het beulenkamp zijn leven gelaten heeft.

Hij heeft als prediker gewerkt zoolang het dag was. Iederen Zondagmiddag vergaderde hij een kring van vrienden om zich heen, die begeerig waren, om Gods Woord te hooren. Dan ging hij hun voor, lichamelijk zwak, maar geestelijk sterk. Velen is hij tot steun en zegen geweest.

Op een Zondag preekte Ds. Van den Bosch over: „Gelijk wij vergeven onze schuldenaren” en dat daâr in een kamp (laat ik hier letterlijk mijn zegsman citeeren) „waar kwellingen doorstaan worden van sadisten, wier grootste genoegen het is om te zien lijden.”

De zilverwitte prediker heeft daar getuigd, wat door het geloof in Christus mogelijk en noodzakelijk is en er op gewezen, dat de beulen wel het lichaam, maar niet de ziel kunnen dooden.

Hij genoot van het „blij vooruitzicht”, dat hem wachtte....

„Ik zie hem nog vóór mij, toen hij op die wijze tot ons sprak, de sporen van het zware werk op zijn gezicht, maar met een glimlach, alsof hij toen reeds zien mocht, wat voor hem gereed gemaakt werd. „Nog een korten tijd,” sprak hij, terwijl hij zich zijn roeping ook in het kamp bewust was .

„Ik weet, dat ook hier een groote taak mij is opgedragen,” was het woord van den moedigen prediker. Ja, in een gebed riep hij het uit: „Ik dank U, mijn God, dat Gij mij deze opdracht gegeven hebt.”

Welk een krachtig geloof, dat kon getuigen: „In de grootste smarten, blijven onze harten, in den Heer gerust.”

Geestelijk in evenwicht, kon hij zoo de geschokte gemoederen voorgaan als een rustig getuige.

„Het was op een Kerstfeest,” zoo vervolgde onze vriend, „er was een heimwee naar huis..... naar de huiselijke sfeer.

Velen werden moedeloos en vroegen zich af: Waarom zijn we niet thuis? Waarom kan het niet anders? Waarom.....?

Als een rustige rots stond Ds. Van den Bosch temidden van de opgezweepte geestelijke golven. Hij sprak van Jezus. Zijn komst. Zijn lijden. Zijn liefde voor zondaren.

„Kunnen wij dan niet dat weinige dragen wat God ons in dit leven te dragen geeft, zonder te vragen: Waarom?

Zeker, Gods wegen laten zich niet immer begrijpen, maar hoe onbegrijpelijk ook, ik vertrouw er op, dat God Zich niet vergist.

Vergeeft je vijanden, vrienden. Weest een discipel van Hem, die zondaren voorging in lijden en dood, dan zullen wij eens God loven voor datgene, wat ons heden als een straf voorkomt.”

Zoo ging de overtuigde prediker (zelf lichamenlijk een wrak) zijn lotgenooten voor. Telkens, telkens weer.... In het donker van het lijden, wijzend op het licht der Verlossing.

Ds. Van den Bosch is niet meer. Hij ging lichamenlijk onder in een Nederlandsch gruwelkamp, met ook Nederlandsche beulen, waar hij velen tot zegen was.

Laten wij daarom lucht geven aan één der velen, die ons dit vertelde:

„Ds. Van den Bosch, ik dank u voor alles wat gij gedaan hebt. Gij zijt een man geweest, een martelaar en hebt niet versaaagd. Wij zijn u veel verschuldigd. Nu weet ik, dat uw werk en verblijf in Amersfoort niet voor niets geweest is. Velen uwer medegevangenen hebt gij bewaard voor den geestelijken ondergang. Uw leven is niet tevergeefs geweest.”

GENERAAL WINKELMAN BEHOUDEN WEERGEKEERD

STOP! Amersfoortsche Straatweg 71b. Hier moeten we zijn. Onze auto staat stil, en binnen enkele oogenblikken staan we voor de deur van den teruggekeerden generaal.

Wij behoeven niet lang te wachten, want met een breeden zwaai gaat de deur open, en klinkt het ons op vriendelijken toon tegen. „Goeden middag dominee, komt u binnen. Vader is thuis. Wij hebben u al verwacht.” Mej. Winkelman brengt ons naar de werkkamer van haar vader.

De ontmoeting is bijzonder hartelijk. We worden sterk herinnerd aan het oogenblik, toen wij deze sympathieke stem voor het eerst hoorden.

Dat was op den namiddag van 14 Mei 1940.

Wij stonden als veldprediker, „ergens in Nederland”, met officieren, kader en manschappen voor de radio, met 'n van spanning kloppend hart.....

Nederland had gecapituleerd!

De opperbevelhebber, generaal Winkelman zou spreken, zijn besluit tot capitulatie persoonlijk bekend maken en toelichten.

Het werd in die oogenblikken gevoeld: hier spreekt Neêrlands hoogste officier, door H. M. de Koningin, bij Haar heengaan, met het hoogste gezag bekleed, als een bewogen man.

Hoe warm die stem.

Hoe, pijnlijk zijn besluit.

Hoe bewogen het hart.

Hoe vaderlandsch de toon.

Wij zongen na de proclamatie van den generaal, begeleid door de radio-tonen ons „Wilhelmus”.

Maar..... het pakte niet!

Wij stonden op het laatst nog met een paar enkelingen te zingen, mat, o, zoo mat!

Het was een trieste, zwarte dag!

De generaal wordt er aan herinnerd.....

„Ja, dat was de slechtste dag van mijn leven! Ik had geadvi-

seerd dat de Koningin weg zou gaan en ik meen, niet mis gezien te hebben.”

Inderdaad, het advies van den opperbevelhebber aan H.M. de Koningin is door de geschiedenis volkomen gerechtvaardigd. Het kón niet anders, het móést.

Dat blijkt ook duidelijk uit wat de generaal nu onthult over de Deutsche bedoelingen met onze Residentie.

„In den loop van den eersten dag,” zoo hooren we, „hebben we uit één van de gevallen vliegtuigen een dossier gekregen, waarin de volledige opdracht van de Duitschers stond, namelijk het in bezit nemen van de Residentie.”

Dit dossier, waarin ook alle adressen vermeld stonden van de hoogste legerautoriteiten, sprak duidelijke taal!

De Koningin moest weg.

Door enkele vragen schakelen we nu over op een andere gedachte. Immers, reeds op 1 Juli 1940 werd de opperbevelhebber gearresteerd.

Was daar bijzondere reden voor?

De generaal was door de Duitschers beschuldigd, dat het bombardement van Rotterdam de schuld was van het talmen van den opperbevelhebber.

Deze leugenachtige beschuldiging werd toen door hem krachtig weerlegd.

Was het dààrom dat de Duitschers vervolgen werden en ingrepen door arrestatie en wegvoering?

De generaal vertelt ons breedvoerig, hoe de verhouding met de Duitschers, uit allerlei oorzaken, steeds meer verscherpt werd. Het begon al bij het bombardement van Rotterdam.

„Ik kreeg uit Rotterdam de mededeeling, dat er een papier gekomen was, dat, als wij den strijd niet staaften, Rotterdam gebombardeerd zou worden.

Er werd, meen ik, een ultimatum gesteld van twee uren. Dit gewichtige stuk was echter een vodje papier, met potlood gekrabbeld, en niet onderteekend. Ik heb toen gezegd, dat op dergelijke dingen niet werd geantwoord en alleen een door een verantwoordelijken commandant geteekend stuk in behandeling kon worden genomen.

Toen zijn de Duitschers teruggekomen met een behoorlijk getypten brief, waarin het zelfde stond.

Na rijp beraad, gezien den toestand en alle omstandigheden

in aanmerking genomen, heb ik toen besloten, de wapens te doen neerleggen.

Hierop is een officier naar de overzijde van de Maasbrug gezonden. Deze is daar tijdig aangekomen, maar toen was de eerste partij vliegtuigen al afgezonden. De officier moest inmiddels wachten op de Duitse generaals. Toen deze kwamen, was het ultimatum nog niet verstreken.

De Duitsers hebben toen roode lichtkogels afgeschoten, wat betekende, dat het bombardement niet moest doorgaan! Het mocht niet meer helpen, het ging door.....

De Duitsers zeiden toen, dat ik de schuldige was, omdat ik niet op tijd geantwoord had.

Toen ik hierover later bij Seyss Inquart protesteerde, zei deze man: „Ik ben door mijn autoriteiten anders ingelicht!”

Ik schreef toen, de Duitse beschuldiging verwerpend, een brief, betreffende de juiste toedracht van zaken en vroeg den burgemeester van Rotterdam, of hij dezen brief wilde doorsturen aan alle gemeenteraadsleden.

Er was een zeer scherpe verhouding tusschen de Duitsers en mij.

Met Goering had ik bezwaren op drie punten.

Ten eerste: wij zouden parachutisten mishandeld hebben en dat waren voor hem natuurlijk de grootste helden! Hij vertelde, dat wij de menschen tegen den muur gezet hadden. Mij is daarvan niets bekend.

Wij zouden ze in de gevangenis gestopt hebben. Dat was juist. Ze zijn, alvorens zij naar Engeland afgevoerd werden, één dag in de gevangenis van Scheveningen geweest, omdat we nog geen krijgsgevangenkampen hadden. Hij had voorts vernomen, dat één van hen in gevangenis-costuum geweest was. Ook dat was waar. Hij was namelijk in een sloot gevallen en had, bij gebrek aan droge kleeren, een gevangenis-pakje aan gekregen. Hij is echter in uniform naar Engeland gegaan, als krijgsgevangene.

Duizend krijgsgevangen Duitsers zijn er naar Engeland verstuurd . . dat stak Goering geweldig. Ze gingen, naar ik meen, toen verder naar Amerika.

Ten tweede: Ik had verboden voor de Duitsers aan de Hembrug geweren e.d. te maken.

Goering vroeg, waarom ik dat verboden had, want met deze

mitrailleurs zou geen enkele Nederlander vallen, omdat de oorlog uit was. Ik zei toen, dat de oorlog niet uit was met het oog op Indië en de Nederlandsche troepen in Engeland.

Goering zei toen: „Als de oorlog dan niet uit is, zal ik dit aan den Führer mededeelen. Dan is er geen enkele reden, dat hij zoo grootmoedig zou zijn tegenover Holland, als hij tot nog toe geweest is!”

Ten derde: Het Nederlandsche leger zou onvoldoende eerbied tegenover het Duitsche leger betoond hebben. De officieren werden niet voldoende gegroet.

Deze kwestie van groeten was tevoren overlegd. Ik was met den Duitschen bevelhebber overeengekomen dat de beide legers elkaar het eerbewijs zouden brengen. Door enkele Hollanders was dat niet gebeurd.

Ik zei: „Het is wel merkwaardig, dat dezelfde klacht, die u mij ter oore brengt, mij bereikte van de officieren van ons leger.”

„Maar dat was heel iets anders,” zei Goering, „dat de Duitschers ónze officieren niet groetten. Zij waren overwinnaars.” Goering is toen naar Amsterdam gegaan.

Daar schijnt hij ook niet behoorlijk gegroet te zijn.

Toen werd ik 's nachts opgebeld. Er was een brief gekomen uit het hoofdkwartier, waarin werd medegedeeld, „dat de houding van ons leger alles te wenschen overliet. Als dat niet binnen afzienbaren tijd beter werd, zou generaal Winkelman met twaalf andere generaals voor een maand naar een Duitsch concentratiekamp gebracht worden.”

De verhouding werd dus al scherper.

Den volgenden morgen moest ik bij Christiansen zijn. Een brute man, die je niet aankeek, als hij met je sprak.

Bij de eerste kennismaking zei hij mij: „Ik ben twintig jaar in dienst bij den Führer en ik zal zorgen, dat het hier ook in dien geest gaat.”

Klaarblijkelijk was dit bedoeld als tegenstelling van de wijze van optreden van zijn voorgangers, die meer begrip hadden getoond voor de positie van de Nederlanders.

Toen ik dien morgen op zijn bureau was, werd mij gevraagd of ik dien brief had gekregen. Ik zei: „Ja,” meer niet.

Hierop werd ik door een majoor uitgeleide gedaan.

Op de trap deed deze mij nog eens de vraag: „Hebt u dien brief begrepen?” Ik zei: „Ja, maar één ding kan ik niet begrijp-

pen, dat de opperbevelhebber bedreigd wordt met wegvoering naar een kamp, teneinde daar te leeren, hoe men zich tegenover Duitschers heeft te gedragen.”

's Avonds om tien uur werd ik toen weer opgebeld. Het verluide nu, dat ik ten onrechte in dien brief genoemd was. Het was een „vergissing”! Er zou een officier komen van den Staf, om excuses aan te bieden. Deze kwam.

Op mijn vraag, of ook voor de andere twaalf generaals, de in den brief gestelde bedreiging verviel, antwoordde deze officier ontkennend, waarop ik zeide, dat het dan even erg bleef. Hierop volgde het verbazingwekkende antwoord, dat ik mij niet ongerust behoefde te maken, aangezien de houding van het Nederlandsche leger zóó zeer ten goede veranderd was (let wel van Zaterdag tot Maandag!) dat aan de order in bedoelden brief geen uitvoering behoefde te worden gegeven.

Toen kwam er nog een kwestie bij, met Seyss Inquart. Deze heeft mij dadelijk geheel ter zijde gesteld. Bij de overdracht van de macht ben ik niet aanwezig geweest.

Alleen de secretarissen-generaal. Die hebben toen wel voeling met mij gehouden, wat zij moesten doen.

Na de Ridderzaal zou een lunch zijn. Zij vroegen mij, wat ze zouden doen. Ik adviseerde: „Niet naar de lunch gaan, maar wel naar die ceremonie en dan onder voorwaarde, dat er met geen enkel woord wordt gesproken over hun aantijging, dat wij geheuld hebben met de Engelschen,” waar ik al eerder tegen geprotesteerd had, toen ze dat op Oranje-plakkaten hadden laten aanplakken.

Verder heb ik hun als eisch laten stellen, dat de Koningin buiten het geding zou blijven.

Zoo is het ook gebeurd.

Tenslotte ben ik door de Duitschers uitsluitend belast geworden met de demobilisatie van het leger.

Uit handel en industrie kwamen toen vragen tot mij: wat te doen? Ik heb de vragers schriftelijk geantwoord, dat wij niet mochten werken voor de Duitschers.

Toen werd ik bij Christiansen geroepen.

„Heeft u dien brief geschreven? Dat moogt u niet doen, u was alleen belast met de demobilisatie. U bent buiten uw bevoegdheid gegaan.”

Ik moest dit erkennen en zei, dat ik bereid was den brief in te trekken.

De druppel, die ten laatste den emmer deed overloopen, was de verjaardag van den Prins!

Dat kwam zoo. Ik ben toen naar het paleis gegaan, om het felicitatieregister te teekenen. Er was nogal veel publiek en dat gaf aanleiding tot een kleine ovatie aan mij, wat aan de Duitschers werd overgebracht. Deze kwamen ijlings, sloten het paleis en namen het felicitatieregister weg.

Naar mij medegedeeld werd, is toen een heer op het Noord-einde gaan staan, met een schrift, waarin men toen tóch kon teekenen..... Ook deze man werd gearresteerd."

„Na al deze spanningen werd u toen gearresteerd?"

„Ja, dien Maandag daarop werd ik in hechtenis genomen. Dat was dus 1 Juli 1940.

Mijn buurman had mij al gewaarschuwd, toen ik 's middags van het bureau thuiskwam, dat er iets gaande was, „want” zei hij, „er is een telefoon aangelegd, tot aan den boom voor uw huis.”

Nu, er bleek dan ook inderdaad iets gaande te zijn. De generaal had thuis een geheim telefoonnummer. Een Duitsch commandant informeerde om negen uur 's avonds bij de P.T.T. welk nummer dit was.

De generaal, door de P.T.T. hierover opgebeld, weigerde dit nummer op te geven. Een geheim nummer is nu eenmaal geheim, ook voor een Duitscher.

„Zeg maar, dat ik op mijn bureau te bereiken ben,” was het bescheid terug.

Schijnbaar heeft men den generaal telefonisch een en ander willen bekend maken. Toen dit niet mogelijk bleek, stonden 's avonds elf uur plotseling eenige auto's voor de deur stil. De generaal liet vijf officieren en wat manschappen binnen en vroeg, wat er aan de hand was.

„Mij werd toen een brief voorgelezen,” aldus generaal Winkelman, „waarin stond, dat ik, bij nader inzien, als krijgsgevangene zou worden weggevoerd.

Geen, oogenblik ben ik toen meer alleen geweest.

Ze liepen door heel het huis, terwijl er ook nog zoo'n vent voor de deur zat. Iemand in burger kwam gewoon mijn slaap-

kamer binnen..... Mijn familie, die boven zat, mocht niet meer naar beneden.

Den volgenden dag, om twee uur, zouden ze weer vrij worden. Direct na mijn wegvoering werd ieder, die aan de deur kwam, vastgehouden.”

Men tastte dus ook de „omgeving” van generaal Winkelman af.

In gezelschap van twee Duitschers, een majoor en een kapitein werd toen onze opperbevelhebber weggevoerd naar Königstein, aan de Elbe.

Zijn beide adjudanten en chauffeur verzochten den Duitschers hun chef in krijgsgevangenschap gezelschap te mogen houden. Dit werd goedgevonden.

Toen de kleine „lijfgarde” van den generaal, kort daarna, eveneens in Königstein arriveerde, wachtten den adjudanten daar een geweldige verrassing!

Zij werden namelijk tot den generaal niet toegelaten, maar als Nederlandsche officieren, naar een ander kamp in krijgsgevangenschap gevoerd.....

Of ze al protesteerden, dat ze dit niet verzocht hadden en het zóó toch niet de inwilliging van het verzoek was, het mocht niet baten.

Ze bleven waar ze waren, in gewone krijgsgevangenschap, ver van den generaal!

De beide officieren zullen wel veel gepeinsd hebben over het vraagstuk, dat hun duidelijk gesteld verzoek toch heette „ingewilligd” te zijn!

Evenwel bleven zij niet in gepeins over dit raadsel verzonken. Eén der heeren toch wist te ontsnappen, en kwam veilig in Engeland aan.

De generaal bleef intusschen, zonder adjudanten, in Königstein. Dat wil zeggen in de vesting Königstein, boven op een berg gelegen.

Aanvankelijk was Königstein een „Generaalskamp”, waar, bij aankomst van onzen opperbevelhebber, reeds Fransche en Poolsche generaals waren.

Enkele maanden vóór de overgave kwamen er echter ook hoofd- en subalterne officieren bij, uit een opgeheven krijgsgevangenkamp.

Hoe was het dagelijksch leven in Königstein?

„Vrij vervelend,” is het korte antwoord. „Königstein was een complex van verschillende gebouwen, in een waarvan ik mijn eigen kamer had.

De eerste periode, die ik er toefde, was het een behoorlijke kamer, de laatste periode echter was het een „meidenkamer-tje”. Het eenige merkwaardige hiervan was, dat dit was in de alleroudste kazerne van Deutschland.

Ik mocht mij niet vrij bewegen en ging dan ook heelemaal niet uit. Bovendien had ik in het eerst niets bij me en was er nog geen contact met de familie.

Later werd dat alles beter en heb ik mij geen minuut meer verveeld. We mochten toen per maand vijf brieven en drie briefkaarten schrijven, terwijl we, na een driekwart jaar, anderhalf uur per week onder „leiding” mochten uitgaan.

Driemaal per dag was er appél. Wij werden dan in de kamer gecontroleerd.

Verder mochten we converseeren en doen wat we wilden. De verhouding met Poolsche en Fransche generaals was heel goed.”

Werd de bekende Fransche generaal Giraud ook niet op Königstein gevangen gehouden? Is Giraud vandaar niet ontvlucht? Weet generaal Winkelman van deze ontvluchting iets af? Heeft hij Giraud daar ontmoet?

„Ja, Giraud heb ik daar ontmoet. Hij is inderdaad gevlucht. Men heeft van Duitse zijde gezegd, dat hij misbruik van vertrouwen had gemaakt, maar dat is niet waar.

Giraud had relatie met vrienden in Deutschland en die hebben, evenals zijn mede-generaals, hem bij de ontvluchting geholpen.

Tevoren had Giraud allerlei einden touw, tot een lengte van ongeveer 80 Meter, aan elkaar geknoopt. De generaals, die bij de ontvluchting hielpen, lieten hun collega, die in een lus was gaan zitten, nu aan dezen zelfgemaakten kabel veertig meter zakken.

Generaal Giraud kwam zoo, buiten den vestingmuur, op een vooruitspringend bergplateau terecht.

Eenmaal buiten de vesting ging het gemakkelijk. Daar stond de bevriende auto klaar. In den auto heeft hij zich snel verkleed en met valsche papieren ging het op de Zwitsersche

grens aan. Giraud heeft toen de gelukkige omstandigheid meegehad, dat zijn ontvluchting, die 's Zaterdagsmorgens tien uur plaats had, pas 's Zaterdagavond werd ontdekt, zoodat hij, toen 's Zondags de controle-maatregelen aan de grens genomen waren, er al over was. 1)

Na deze ontvluchting van Giraud werd er, dwars door het park, een groote hindernis gemaakt en kwamen er veel meer posten.

Königstein stond van toen af onder speciaal toezicht van Hitler. Niets mocht meer zonder zijn toestemming gebeuren.”

Na Königstein, waar generaal Winkelman in de eerste periode drie weken toefde, was het een trekken van het eene kamp naar het andere.

Van Königstein ging het naar Hohenstein, vandaar naar Johannesbrunn, toen later naar Lienz in Tirol, daarna in Schokken in Polen en tenslotte weer terug naar Königstein. Hohenstein ligt ongeveer 60 K.M. van Königstein.

Met ook Poolsche en Fransche generaals vertoefde de generaal hier in een ouden burcht, die eerst voor jeugdherberg gediend had. „Ik alleen had daar een eigen kamer. De anderen lagen met meerderen op grootere kamers.”

Gevraagd, of de generaal nog wetenschappelijken arbeid verrichtte, antwoordde hij: „Ik heb er Poolsch, Italiaansch en Noorsch gestudeerd en later, toen de Russen in zicht kwamen, nog drie maanden les in Russisch genomen met de andere generaals samen. Drie maanden is echter veel te kort voor zulk een moeilijke taal.”

Vanzelf gaat onze belangstelling ook uit naar de geestelijke verzorging.

In Königstein was die er aanvankelijk niet. In Hohenstein mochten de generaals naar de kerk gaan, in het dorp.

Op smakelijke wijze verhaalt de generaal, hoe eens zulk een kerkgang hem in conflict bracht met de Duitschers.

1) Deze ontvluchting van Generaal Giraud was juist op tijd! De Duitse generaal-majoor Lahausen, hoofd van Hitlers geheimen dienst, onthulde tijdens het Neurenbergsche proces (Nov. 1945), dat Keitel opdracht had gegeven generaal Giraud te vermoorden.

„Het was in het najaar van 1940. Er was toen veel regen gevallen en de oogst mislukte zeer. Toen de dominee, die voor Duitschers sprak, ernstig gebeden had om verbetering van het weer, zei ik tot een generaal naast mij: „Wij bidden om regen!”

Den volgenden dag werd ik geroepen.

Er zat een commissie van officieren, die mij vroegen of ik dit gezegd had. Ik zei: „Ja, maar hoe weet u dat?” Het bleek, dat een van de begeleiders het had gehoord en overgebrieft. Ik zei: „Dan is hij een luistervink, want ik heb het niet tegen hem gezegd.”

Na een week kwam de commandant bij mij, die zei, dat het een betreuwenswaardig incident was. Hij was van oordeel, dat men als goed Christen in een kerk niet moet praten en hoopte, dat we ons dienovereenkomstig zouden gedragen. Hiermede was de zaak uit.

Na negen maanden verblijf in Hohenstein ging de reis naar Johannesbrunn.

Daar hadden de opperofficieren het goed. Het was daar een sanatorium voor hartlijders geweest. Er waren zelfs kamers met clubfauteuils. Het werd later echter ingericht als herstellingsoord voor Duitse oorlogsgewonden. Dus ging de reis weer verder.....

Naar Lienz in Tirol.

Dit was een kamp met elfhonderd Fransche officieren. De onderbrenging was vrij slecht.

„Wij kwamen daar in barakken met wandluizen,” zoo hooren we. Ook de behandeling was verre van goed te noemen. Better, ja uitstekend, was de verhouding van de officieren onderling, terwijl velen van hen hun gaven, in allerlei kunst, besteedden tot veraangenaming van het gemeenschappelijke leven in ballingschap.

„We zijn daar aardig ontvangen en hebben in den omgang veel plezier gehad,” is de resumeerende opmerking over Lienz.

Na acht maanden ging de Nederlandsche opperbevelhebberin-ballingschap, op zijn zwerftocht door verschillende kampen, weer verder.

Nu naar Schokken, bij Posen in Polen.

„Daar was het uit,” memoreert de generaal, daarbij terug-

denkend aan het nog vrij behoorlijke leven in Lienz.

„Wij kwamen daar 1 Augustus aan en werden op een onbeschofte manier ontvangen door een kapitein, die ons niet eens groette! Wij hebben hem op dezelfde manier behandeld. Alles werd daar afgesnauwd.

Op 2 Augustus kwam de generaal uit de Wehrkreis ons zoenenaamd „begroeten”. Wij waren met ons vijven Nederlandse generaals (generaal van Voorst tot Voorst met z'n broer, generaal Van der Bent, generaal Van Lawick en ik) als altijd, ook toen bij elkaar. Juist in de cantine.

De generaal begon zijn begroeting aldus: „Mijne Heeren, u bent hierheen overgeplaatst..... voor straf.”

Wij vroegen toen, vol verbazing, wat ons dan ten laste werd gelegd. Toen kwam dit voor den dag: de Duitschers hadden in Lienz aan de Fransche officieren gevraagd, wie voor hen wilde werken. Van de elfhonderd waren er toen maar 30 (zegge dertig) die geteekend hadden. Dit voor de Duitschers droevige resultaat werd nu ons ten laste gelegd.

„Dat wordt geweten aan u!” sprak de verbolgen Deutsche generaal.

Nou, wij voelden ons, ineens, een kop groter, dat wij zóóveel invloed hadden! Maar we zeiden, dat we nooit aan politiek deden en nooit invloed hadden uitgeoefend.

Dien avond te voren, 1 Augustus, werd er een appél gehouden. Er kwam een soldaat bij mij binnen, zonder kloppen, die weinig correct optrad.

Ik zei: „Weet je wel, tegen wien je het hebt? Je moogt wel een anderen toon aanslaan!” De kerel wenkte toen met de hand, alsof hij zeggen wilde: „bedaar maar wat!” en sprak: „Sie sind nur Kriegsgefangene!”

Toen ik mij den volgende morgen daarover beklaagde, was het antwoord: „O, wenn die Herren lieber auch draussen beim Appell stehen, das können Sie auch machen!”

De geheele behandeling was vreeselijk. Een bankemployé was daar kapitein. 's Morgens kwam hij controleeren, klopte niet, groette niet, keek rond en ging weer weg.

Ik ben toen naar den commandant gegaan en heb hem gezegd, dat ik het zóó niet wilde.

Toen ik toch bij den Lagercommandant was, vroeg ik hem gelijk, waarom ik, op mijn driemaal herhaald verzoek, nog steeds geen antwoord had gekregen.

Hij antwoordde: „Ik weet het, maar ik heb uw briefje ter zijde gelegd. Mijn naam stond er niet op.”.....

Ik zei: „Dat doen wij bij ons niet. Wij adresseeren in dit geval alleen aan den „Lagercommandant”, maar ik zal het voortaan doen. Ik wensch echter, in mijn positie, een dergelijke behandeling, waarbij een driemaal herhaald verzoek zonder meer genegeerd wordt, niet te aanvaarden.”

De majoor zei toen: „Van leeftijd verschillen wij niet veel, u bent oud, ik ben bijna net zoo oud. U bent opperbevelhebber, maar ik had het ook kunnen zijn. Ik ben het niet, want toen de socialisten in '18 hier de baas werden, heb ik mij afzijdig gehouden. Voorts, wat rang betreft, ben ik wel onder u, maar wat naam betreft, sta ik hooger. U bent in de maatschappij gewoon „mijnheer Winkelman” en ik ben..... Graaf „die en die”!

Ik vroeg hem: „Maar, als ik u weer spreken wil, hoe moet ik dat dan doen?”

Het antwoord was: „Als u maar één keer mijn naam noemt in het verzoek, dan is het goed!”.....

Is het wonder, dat een ondeugende glimlach om den mond van den generaal speelde, toen hij dat vertelde!

Wij mogen heel het verblijf in Schokken wel typeeren als: slecht!

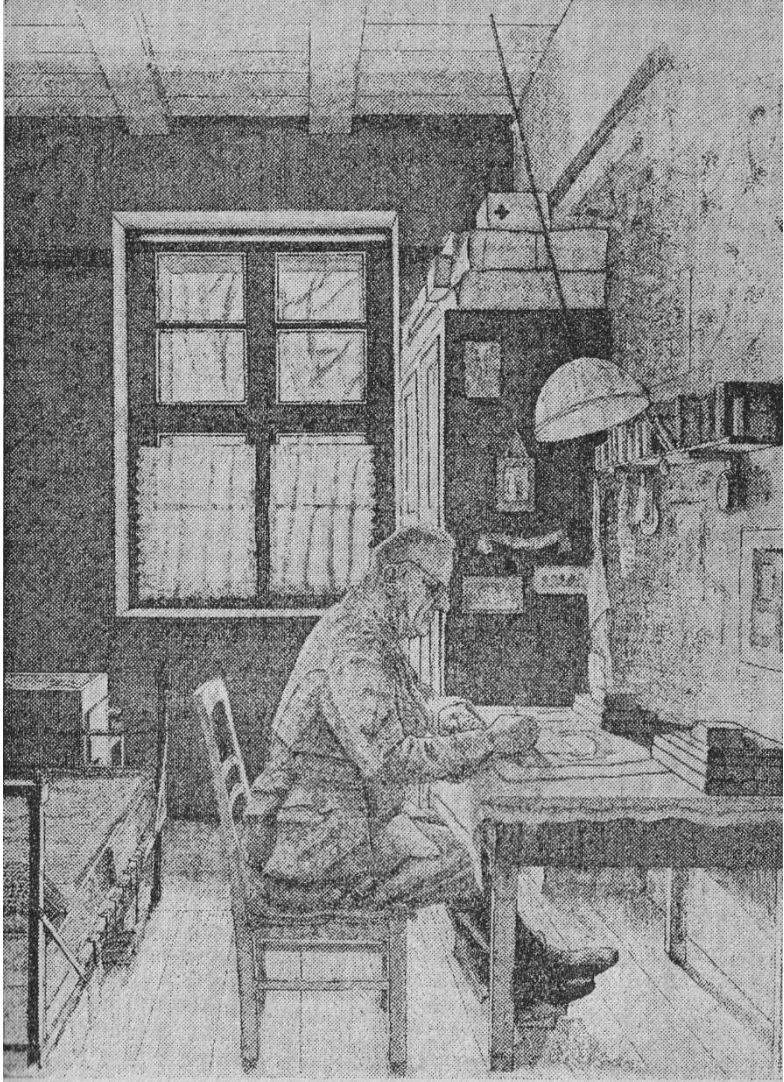
Men leefde er in gezelschap van 120 Noorsche en 700 à 800 Joegoslavische officieren. „De omgang met deze officieren was op de meest aangename wijze en wij zullen daaraan steeds de prettigste herinneringen bewaren,” aldus generaal Winkelman.

Het terrein, waarop de Nederlandsche generaals zich konden bewegen, was niet grooter dan p.m. 40 bij 60 Meter. Het was gewoon een zandvlakte.

Generaal Winkelman had daar geen groot vertrek, geen kamer om nog eens flink te „verstappen”! Er was een „scheiding tusschen tafel en bed” van, welgeteld, vier en een halve plank.

Het bed moest aan elkaar gehouden worden door drie aan elkaar gespijkerde planken, terwijl al wat er aan eenige luxe te zien is, als gordijntjes, kleedjes enz. van Holland uit was verzorgd door mevrouw en mejuffrouw Winkelman.

Het was nu niet bepaald een „generaalskamer”.

Het was nu niet bepaald een „generaalskamer”
(Naar een tekening van den Joegoslavischen kolonel Zjalitsch)

„Het eten was er ook zeer slecht,” zoo hoorden we, „dikwijls meer voor varkens dan voor menschen geschikt.”

„Acht maanden lang aten we daar soep, bestaande uit water met een paar schijven knolraap.” De Zweedsche ambassade kwam de rantsoenen wel controleeren, maar kwam zelden achter de waarheid.

Tot goed begrip diene hier de opmerking, dat het Verdrag van Genève (1929) bepaalt: „Het voedselrantsoen der krijgsgevangenen zal gelijkwaardig zijn zoowel van hoeveelheid als van hoedanigheid aan het rantsoen der” (in dit geval Duitse) „depottroepen.”

Een neutraal land houdt hierop dan toezicht. De ambassade van het neutrale Zweden kwam nu onderzoeken of men zich in Duitschland aan de Conventie van Genève hield en vroeg derhalve den Duitschers, om opgaven van de rantsoenen, aan eigen depot-troepen verstrekt. Met deze opgave in de hand kon de ambassade dan controleeren, of de krijgsgevangenen wel hetzelfde kregen.

Nu is het al dadelijk veelzeggend, te moeten memoreeren, dat de Zweedsche ambassade (opkomend voor de vastgestelde rechten van de krijgsgevangenen) zulk een opgave van de Duitschers zeer moeilijk kon loskrijgen. Maar eens had een intendant zulk een opgave dan toch verstrekt en toen bleek (naar de heeren van de Zweedsche ambassade generaal Winkelman mededeelden) dat de krijgsgevangenen belangrijk minder kregen.

„Ook hier dus hielden de Duitschers zich niet aan de door hen mede-onderteekende Conventie van Genève!” schreef de generaal ons nader.

Grooten dank zijn wij verschuldigd aan de Zweedsche ambassade in Duitschland, voor het vele, dat zij voor onze krijgsgevangenen deed. Zij gaf herhaaldelijk blijken van medeleven met hen en hield zich steeds gereed om, waar noodig, hulp te verleen.

Gelijke erkentelijkheid sprak de generaal ook uit jegens het Nederlandsche Roode Kruis, het Internationale Roode Kruis in verschillende landen, de Y.M.C.A., het „Bureau international d'éducation à Genève, la commission oecuménique pour l'aide spirituelle aux prisonniers de guerre”, het „Fonds européen de secours aux étudiants” en last but not least de vele vrienden, kennissen en ook onbekenden in binnen- en

buitenland, die in zoo ruime mate er toe hebben bijgedragen het lot van de krijgsgevangenen in moreelen of materieelen zin te verlichten. Helaas is het niet doenlijk hen allen persoonlijk te bedanken, reden waarom de generaal er prijs op stelde te dezer plaatse een woord van bijzondere waardeering te uiten, in de overtuiging, dat hij hiermede ook uit naam van zijn oud-lotgenooten sprak.

Gelukkig waren de laatste twee jaren, in Königstein doorgebracht, wat beter.

Er was een heel behoorlijke commandant, kolonel Hesselmann. Hij beschouwde de krijgsgevangenen „als gasten van het land, dat ze gevangen heeft gemaakt.”

„De oorlog tusschen onze landen is niet uit,” sprak deze kolonel, „maar wel voor de heeren, dus is er voor mij geen reden, om u het leven nog onaangenaam te maken.”

Na zijn inspectie was hij woedend, dat alles zóó slecht geregeld was, stuurde een Hauptmann naar generaal Winkelman, die zei: „Generaal, in opdracht van den kolonel kom ik bij u, om u mijn verontschuldiging aan te bieden voor de minderwaardige wijze, waarop uw aankomst is voorbereid.”

Toen na Girauds ontvluchting Königstein onder speciaal toezicht kwam, eerst van Hitler, en later, bij oprichting van den Volkssturm, van Himmler, maakte de laatste allerlei bepalingen. Zoo moesten o.a. alle voorraden binnen acht dagen worden opgegeten. Wat nog niet opgegeten was, moest worden weggegeven. De commandant weigerde en sprak: „Deze order leg ik naast mij neer.” Hij voorkwam alzoo een dreigenden hongersnood in het kamp.

„Ja,” zoo luidt het waardeerend oordeel, „hij heeft veel meer voor ons gedaan dan noodig was.”

Wat de geestelijke verzorging betreft, was het in de kampen zeer verschillend.

In Hohenstein mochten de officieren naar de dorpskerk.

„In Johannesbrunn hadden we een tolk, een dominee, die in Holland gestudeerd had. Op ons verzoek heeft hij Zondags gepreekt. Hij deed dat in het Duitsch. Jammer, dat deze bijeenkomsten verboden werden.

In Lienz hadden we geen geestelijke verzorging, evenmin als in Schokken.”

In Lienz waren er echter wel ongeveer een vijftien Fransche Protestantsche officieren, die zich vereenigd hadden, om wekelijks een godsdienstoefening te houden, waarbij eenigen van hen, om beurt, de leiding hadden. Wij, Hollandsche Protestanten, hebben ons daarbij aangesloten. Wij zaten dan in een daartoe ingericht barakkenlokaal.

In ons laatste kamp, Königstein, werden, in het kerkgebouw van de vesting, in denzelfden geest bijeenkomsten gehouden waaraan wij ook deelnamen.

Hier was het aantal Franschen, waaronder twee generaals, nog geringer, zoodat we gewoonlijk met ongeveer tien personen waren.

Later werd in Königstein, eens in de twee maanden een officieelen dienst gehouden, door Ds. De Waard uit Kampen, terwijl ook eens in de twee maanden een aalmoezenier de Roomsche officieren bezocht.”

Ziedaar, de geestelijke verzorging.....

Wel schraal, eens in de twee maanden een prediker is niet veel. Toch werd in officieelen dienst of door onderlinge bijeenkomsten, gewezen op het heil in Christus, dat terecht genaamd is: „de eenige troost in leven en sterven.”

Het doet goed te weten, dat onze vijf Nederlandsche generaals in ballingschap, soms een gehoor vormend van vijf kerkgangers, deze boodschap van het Evangelie zich in zulk een kleinen kring toch lieten vertolken.

En toen de bevrijding.....

Dat was in Königstein.

Door in het geheim te luisteren naar de radio, waren de officieren op de hoogte van den toestand.

„Op het laatst kwamen er zelfs berichten door van de Duitse officieren zelf, die, op een enkele uitzondering na, allen anti-Hitler waren.”

Toen kwamen de Russen. De poorten gingen open! Maar de generaals gingen er nog..... niet uit. Ze wisten niet, hoe ze thuis moesten komen.

De Amerikanen hebben daar tenslotte keurig voor gezorgd. De bagage werd apart per auto naar Holland gebracht, terwijl onze opper-officieren, via Chemnitz, naar Jena werden gebracht en vandaar naar Brussel vlogen. De tocht naar Holland ging verder per auto.

„In Zundert,“ vervolgde de generaal, „hadden we een aardige ontvangst van de bevolking. Ik zag daar o.a. den waarnemend burgemeester, de marechaussee, den pastoor en zoo meer.

Er werden toespraken gehouden en zelfs bloemen aangeboden.

Naarmate ik dichter bij de familie kwam in Nijkerkerveen, begon de vraag te rijzen: „Zouden ze nog leven?“

We hadden met groote spanning door de clandestiene radio vernomen, dat in Nijkerk gevochten was en er veel slachtoffers waren. Nu werd de spanning op het hoogst: „Zouden ze er nog zijn?“

Toen ik in Nijkerkerveen een boer den weg vroeg, en informeerde of mijn familie nog leefde, zei hij: „Nou, merakel!“

Ik heb toen in Nijkerkerveen gewoon audiëntie gehouden.... Velen kwamen met bloemen, sigaren enz. Toen ik mijn distributiekaart ging halen en mijn naam noemde, werd er sponstaan een hoeraatje aangeheven voor mij.

Ja, van het publiek heb ik er veel aardigheid ondervonden.”

Zoo is, Gode zij dank, generaal Winkelman weer thuis.

En het blijkt, dat onze generaal nog vol vitaliteit is, want als slotbeschouwing krijgen we te hooren:

„Ik beschouw den tijd, die achter mij ligt, als een verloren tijd. Je hebt het gevoel, dat je daar „duimen zat te draaien“, terwijl je hier wat had kunnen doen.

In Königstein leek het met zoovele, uit den aard der zaak, niet-jonge generaals wel een „ouwemannenhuis“.”

Daar voelde de generaal niets voor, want, getoetst aan vijf jaren praktijk, sprak hij, met denzelfden ondeugenden glimlach als tevoren, als zijn hartgrondige meening uit: „Dit weet ik wel, dat ik nooit naar een „ouwe mannenhuis“ ga!“..... Gelukkig is het nog lang niet aan de orde!

Ook de Regeering is deze meening toegedaan, want zij benoemde generaal Winkelman, na zijn terugkeer in het vaderland, tot Militair Raadsheer in den Bijzonderen Raad van Cassatie.

DE ZOON ER UIT, DE VADER ER IN

HET ging hard tegen hard. Een bezetter, die al meer te keer ging en 'n volk, dat zich al sterker verweerde.

In roetdonkeren nacht ging het er op uit, zwaar bewapend, twee man in „burger”, vier in Duitse uniformen. De strijd werd gestreden, het doel werd „volgens de plannen” bereikt. De dappere kerels hadden hun leven veil gehad voor Neêrlands zaak. Ieder ging weer zijns weegs en toen liep het mis.... In aarde-donkeren nacht scheurde plots een schot het kleed van duist're stilte stuk.

Een schreeuw....: „Halt!” Vier landwachters sprongen uit het struikgewas en de jonge Schrijvers werd als eenige van de strijdgroep naar een vunzigen kelder gesleurd, geslagen (niet zoo zuinig ook) en met touwen geboeid.

De kogel stond hem te wachten. Het werd hem aangezegd. Op de Markt zou hij den kogel krijgen en de zwarte discipelen van Mussert zouden het lijk drie dagen „te kijk” leggen, met een bord je erbij: „Ik ben terrorist.”

„Je moet er uit, wât er ook gebeurt, want je staat ten doode opgeschreven,” zei een nieuw aangekomen gevangene, een gedroste landwachter, die er genoeg van had, tegen Schrijvers.

En Schrijvers kwam er uit....

Door een raam, over schuttingen, over een muur, door een schuur.... Rennen, rennen.... In 't holst van den nacht, vrij! Halt! Hier gebeld, even gefloten door de brievenbus, en de deur ging open. Woorden van ontroerde verbazing: „Wij hadden gedacht, dat je nooit terug zou komen....”

De zoon er uit? Dan de vader er in....

„U hebt uzelf als arrestant van de Landwacht te beschouwen,” klinkt het kort en majoor Schrijvers (zoo wordt hij als politieagent genoemd) wordt naar denzelfden kelder geleid, waaruit zijn zoon ontvlucht is.

Hier, in dit donkere hol, heeft mijn jongen gezeten, peinst de vader; hier zat hij, na de vreeselijkste mishandelingen en in

de strengste kou (en dat vier dagen) zonder bed, zonder deken en officieel zonder eten, want het weinige eten werd hem clandestien gebracht; hier is hij aan den dood ontsnapt.... Vader, die nu moet boeten, heeft hier God gedankt voor de vrijheid van zijn zoon en gebeden: „O God, verlos ook mij!” Het ging naar een andere cel, nacht en dag in ’t pikkedonker en verder niets te doen dan.... „duimen-draaien”, maar ook dâar komt niet van, want het „niets doen” zou iemand razend maken, zegt hij. De rustige vergenoegdheid van een „duimendraaiende ouwe heer” is dus ver te zoeken. Een „beschermmer” wil den Oranjeman wat opmonteren, naar het schijnt.

Hij laat hem in de open deur een foto van den „Führer” zien! „Dat is toch wel iets anders dan die Koningin, die naar Engeland is gevlucht!” smaalt de man.

Dan komt er een eind aan de terging.

De majoor wordt gehaald door den corpschef. Buiten gekomen zegt deze: „U bent vrij!”

Wat? Hij kijkt zijn chef met knipperende oogen aan vanwege de verblindende sneeuw. Wat?

„Ja! U bent vrij! de Postenführer van de S.D. is „onder den invloed zijnde” verdronken en zijn opvolger stelt u in vrijheid.”

En Schrijvers lacht: „Dan is de een zijn dood den ander zijn brood....”

DE COMMANDANT-VELDLEGER TEEKENDE NIET Luitenant-generaal J.J.C. BARON VAN VOORST TOT VOORST

ALS u de „eerewoordverklaring” ondertekent, dat u niets zult doen ten nadeel van ’t Duitsche rijk, bent u heelemaal vrij en behoeft u niet in krijgsgevangenschap.”

Ziedaar wat luitenant-generaal J.J.C. baron van Voorst tot Voorst, geïnterneerd te Zwolle, werd gezegd, korten tijd na het wegvoeren van den opperbevelhebber Generaal Winkelman.

Het was dus heel eenvoudig.

Even teekenen en de generaal kon thuisblijven.

De Duitsche generaal Christiansen dacht aldus een sterke troef uit te spelen. Hij vergiste zich totaal. Onze „Commandant Veldleger” kon dit niet beloven. Zulk een verklaring kon niet geteekend en dies verkoos hij de gevangenschap boven de vrijheid.

„Klap”.... een auto (een post met geweer naast den bestuurder) smakt dicht en „ergens in Nederland” rijdt (einde Juli 1940) een Duitsche auto naar de Nieuwe Alexanderkazerne in Den Haag. De inzittende is de Gouverneur van de Residentie, de Commandant van het Veldleger, luitenant-generaal J.J.C. Baron van Voorst tot Voorst, met als begeleider een Duitsch officier, die zeer vriendelijk doet en de foto's van zijn vrouw en kinderen laat zien.

De generaal, die als soldaat hard is voor zichzelf, als het zijn plicht betreft, voelt zich anderzijds ook man en vader en had slechts een schouderophalen voor deze minder kiesche geste in een oogenblik, dat iemand van vrouw en kinderen wordt weggehaald.

Welke teere snaren ook trilden in het hart, de generaal kon, wat zijn plicht hem voorschreef, niet verzaken, en liet zich wegrijden naar de voldongen krijgsgevangenschap.

Was er in Zwolle nog sprake van vestingarrest met eenige bewegingsvrijheid, nu was het uit met dit alles. Hier was het: u bent nu krijgsgevangene. Hier was het een stuk harde kuch en wat soep, „want,” zei een Duitscher, „u hebt nu recht op ontbering!” Maar er volgde reeds dadelijk een verassing.

In de Haagsche Alexander-kazerne ontmoette de generaal zijn broer, generaal-majoor H.F.M. baron van Voorst tot Voorst, die eveneens als krijgsgevangene zou worden afgevoerd.

De beide generaals konden nu in letterlijken zin als „broeders” hun lot samen deelen.

De generaal vertelt ons een en ander van zijn ervaringen in de Duitsche krijgsgevangenschap.

Het ging eerst naar den burcht Hohnstein in Saksen. Ook de admiraal Van Laer maakte de reis daarheen mede.

Toen de „hooge gasten” aankwamen, was de oude burcht fel verlicht. „Zeker te onzer eere geillumineerd!” merkte de generaal ironisch-lachend op.

„Met acht Fransche generaals moesten wij één kamer deelen; later kreeg ik een aparte torenkamer, omdat ik gereclameerd had, dat Fransche generaals van lager rang een aparte kamer hadden.

Generaal Winkelman zat aanvankelijk in Königstein, en was reeds op het Nederlandsche Hohnstein gearriveerd.

Hier waren ook alle Poolsche generaals. De bewaking was streng, want er waren eenigen tijd vóór wij kwamen, enkele jonge Poolsche officieren ontsnapt.

Gedurende zes weken was toen alle verbinding met thuis verbroken.

Hoewel wij ver van ons vaderland waren, hebben wij den verjaardag van Hare Majesteit de Koningin gelukkig nog feestelijk kunnen herdenken.”

„Had u daar in Hohnstein nog bijzondere bezigheden, generaal?”

„Inderdaad, ik had bijvoorbeeld de schrijfmachine van mijn zoon meegenomen en heb in die dagen leeren typen met mijn oogen dicht. Dat was een prettige afwisseling.

Ook hadden wij boeken meegenomen en die leenden wij aan elkaar uit.

Verder heb ik er veel schetsen gemaakt van de omgeving, die ik opstuurde naar mijn vrouw, zoodat zij er ook nog wat van kon zien.

Wij hadden daar een aardig uitzicht.

De Fransche jongere officieren (aardige lui) gaven veel voor

tijdpasseering, avonden, waarop de een 'n voordracht hield, de ander piano speelde en weer anderen zongen. Zij verstonden werkelijk de kunst, om van niets iets te maken.

Mijn oppasser b.v. (een handige Franschman) at op zulk een uitvoering een stuk glas op.... Hij had ontzettend sterke tanden.”

Wij waren hier toch wel even verwonderd.

„Hij heeft ons later de clou verteld,” verklaarde de generaal, „Hij nam erg veel meel in zijn mond en dan.... glas, hij maalde dit fijn en zoo ging het glas naar binnen.

Van alles werd verzonnen voor een dragelijke tijdpasseering. Ik hield ook nog de Fransche conversatie bij met een Fransche generaal. Zoo kwamen wij de eerste maanden door.”

In October 1940 gingen onze Nederlandsche generaals met Polen en Franschen naar een sanatorium in Johannisbrunn bij het stadje Troppau, maar gelukkig niet als patiënten....

Zij begonnen daar in het volgende voorjaar een stuk grond te ontginnen, waar ze het eerste jaar veel plezier van gehad hebben. Maar een jaar later waren de opperofficieren vóór den oogst al weggevoerd naar een ander oord.

Eenmaal kwam de generaal in het stadje Troppau zelf. Het was toen voor een medisch onderzoek in het hospitaal. Hier bleek, dat het personeel van het hospitaal niet heelemaal pro-Hitler was, zelfs het militaire personeel niet.

Anders was het met de Nederlandsche couranten, die onze generaals daar lazen. Die werden na eenigen tijd „walgelijk”, zei de generaal, vanwege de zoo opgeschroefde Deutsche overwinningsberichten en het verstrekte commentaar.

Een Poolsche generaal gaf (gedistilleerd uit verschillende Deutsche, Engelsche en Poolsche couranten) telkens een militair weekoverzicht, dat dan onderling besproken werd. Dat de Deutsche propaganda overal bezig was, blijkt wel uit wat generaal Van Voorst tot Voorst vertelt van het optreden van de Deutsche officieren.

„Telkens kwamen die officieren bij je in de kamer, zonder kloppen natuurlijk. Ze waren net als vliegen. Je kon ze niet van je af slaan. Onze tactiek was, niets te zeggen. Zij bewerkten ons niet, maar wij hen. Soms hadden wij geen lust iets te zeggen, doch ook waren er wel korte, niet altijd voor de Duitschers aangename woordenwisselingen....

Een Duitsch officier zei mij eens, dat zij de Nederlanders toch niet slecht behandeld hadden. Zij hadden onmiddellijk de krijgsgevangen soldaten weer vrijgelaten.

Ik antwoordde hem: „Uw superieuren, en u vanzelfsprekend ook, probeeren met alle mogelijke middelen den oorlog te winnen. Geen middel is te laag of te grof, ik wijs u slechts op het bombardement van Rotterdam. En daarna komt u zoete broodjes bakken en zeggen, dat jullie nog zoo kwaad niet zijt. In Maart en April 1940 (zelfs al daarvóór) kwamen de Duitsche vliegtuigen heel hoog boven de Grebbelinie, om foto's te maken. En u herinnert zich nog wel de kwestie aan de grens bij Venlo. Dat was alleen een middel, om het doel te „heiligen”.

De Duitsche officier hield toen zijn mond.”

Ziezoo, die lastige „propagandavlieg” was afgeslagen!

Het volgende kamp werd (in Mei 1942) Lienz in het Oostenrijksche Tirol.

Op de merkwaardige nachtelijke „omreis” daarheen (de generaals mochten niet door, maar moesten om Tsjecho-Slowakije heenreizen) werd den nacht verder doorgebracht in een Oostenrijksch station, dat tegelijkertijd voor hotel was ingericht.

„Ik heb wel kamers voor de generaals,” had iemand van het station gezegd, en hij begeleidde generaal Van Voorst tot Voorst naar een kamer, waar een.... heel groot portret van Hitler hing. De man begreep de hindernis, liep er gauw naar toe en draaide het om!

„Zoo was de stemming in Oostenrijk,” sprak de generaal. „De Oostenrijkers voelden een zekere lotsverbondenheid met ons, Nederlanders. De man liet zich (toen hij merkte met wien hij te doen had) in sceptische woorden over Hitler uit. De stemming was daar zeer anti-Pruisisch. De geestelijkheid was er weggehaald, terwijl alle kerkklokken gestolen waren. Men zei mij eens: „De Pruisen hebben alle klokken meegenomen. Keizer Wilhelm liet tenminste nog één klok achter om te luiden”....

Het kamp Lienz was bepaald minderwaardig voor onze generaals. Het wemelde er van wandluizen. En ofschoon het kamp geheel met prikkeldraad was afgerasterd, stond er op

een bepaald moment voor de generaalskamer nog een wacht. Tweemaal in de week mocht, onder bewaking, een wandeling gedaan worden in de omgeving, waarbij generaal Van Voorst tot Voorst dan veel teekeningen maakte en als er eens een boer naar buiten kwam, een praatje begon, om mogelijk wat nieuws te hooren. Natuurlijk mocht dat niet, maar de sigaretten van den generaal deden bij soldaat en boer wonderen. De bewakende soldaat keek „door de vingers” en de boer begon te „praten” en werd „bewerkt”.

Wanneer Deutsche of Oostenrijksche burgers op een wandeling (steeds onder geleide!) of op reis bij verplaatsing van kamp tot kamp „Heil Hitler” tegen ons zeiden, wat vaak voorkwam, antwoordden wij stelselmatig met „Grüss Gott” en.... somtijds mompelden zij dan ook „Grüss Gott”. Zelfs de Deutsche officieren, die ons begeleidden, durfden ons dat niet te verbieden! Wanneer Deutsche officieren zich somtijds meldden met „Heil Hitler”, leerden zij dit na ons antwoord: „Heil Wilhelmina”, wel dadelijk af.”

Dat dit „ondergronds werk” ook hier niet zonder gevaar was, blijkt uit de opmerking, die een Oostenrijksche onderofficier den Commandant-Veldleger na zoo'n gesprek maakte: „Generaal, u spoort aan tot mouterij!”

Van het Oostenrijksche Lienz ging het (Augustus '41) naar het Poolsche Schokken.

En dat voor straf! De generaals hadden (volgens Deutsche opvattingen) een onjuisten invloed uitgeoefend op andere buitenlandsche officieren en nu scheen alles wel zoo'n beetje te staan in het teeken van het strafkamp.

„Onze intrede aldaar” (gaat de generaal voort) „vond plaats boven op een boerenkar met al onze bagage achterop door een Duitsch officier aangekeken, alsof wij minderwaardige individuen waren.

Mijn bed bestond uit zeven plankjes en als je dan 's nachts eens wakker woelde, schoot er een plankje los en lag je met je beenen in de lucht....

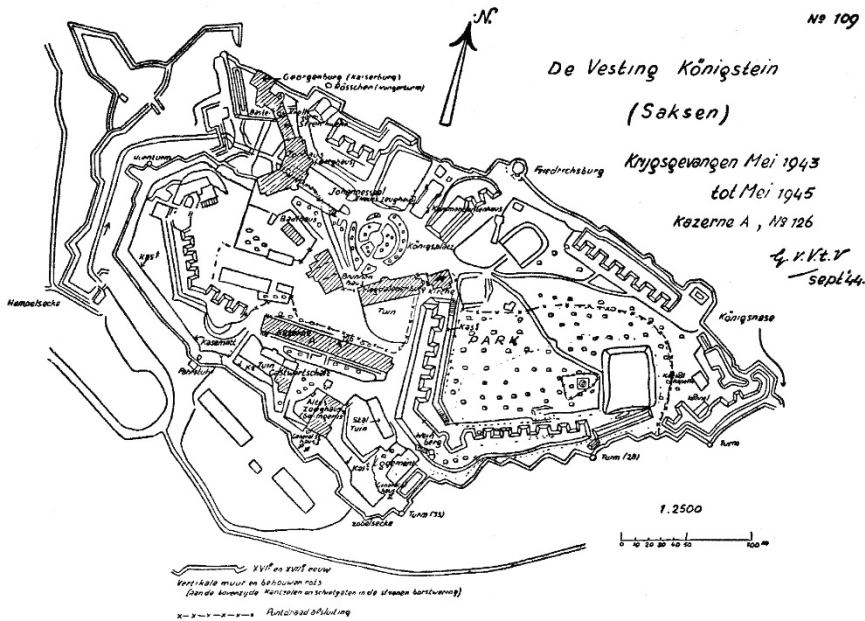
Toen op zekeren dag een Duitsch generaal op bezoek kwam en vroeg: of ik nog „wenschen” had, liet ik hem mijn bed zien en zei: „Ik sliep in andere kampen op het bed van een Feldwebel.”

Zijn antwoord was: „U krijgt wat wij goed vinden voor u.”
Op de kleine loopruimte, een halve hectare voor zevenhonderd man, die we daar hadden, kon je 's zomers als de zon fel scheen, haast geen stap doen, want dan lag iedereen in het grijze kampstof te zonnen.
Tot eind October was het voor ons verboden om mee te gaan naar een klein sportveld, dat buiten het kamp lag en waar wij toen ordeoefeningen hielden en wat handbal speelden. Het eten was zeer slecht. De pakketten uit Holland hielpen ons er tenslotte boven op, terwijl we van de Noorsche officieren (er waren er een honderdtal, brave lui) ook wel „Klippfisch” (stokvisch) kregen.

Ook de behandeling was onwaardig.
Duitsche officieren liepen je kamer in en uit, zonder kloppen, stonden dan ineens in je kamer en haalden uit je handen wat je er in had.
Er werd tegen ons gezegd, als wij bleven bij ons lijdelijk verzet en onze aansporingen aan andere officieren, dat de Duitschers dan niet zouden aarzelen de Nederlandsche generaals voor den krijgsraad te dagen.

Was de verhouding met de Duitschers voor onze Nederlandsche generaals min of meer gespannen, de onderlinge verhouding met de vele Joegoslavische en Noorsche officieren was gelukkig heel goed. Een oud Servisch generaal aanvaardde dankbaar een vaatje van onze bekende „Hollandische haring”, die geroemd werd als een delicatessen.
Had de generaal in Troppau al eens een lezing gehouden over „Het land van Rembrandt”, hier in Schokken hield hij een voordracht over de Nederlandsche schilderkunst. Mevrouw Van Voorst tot Voorst en verschillende vrienden uit het vaderland hadden voor studiemateriaal gezorgd. Vooral de Serven (velen van hen waren begaafde schilders en beeldhouwers) toonden diepe bewondering voor onze schilders uit de 17e eeuw.

De bevrijding kwam in Königstein, het kamp, waar de Fransche generaal Giraud ontvluchtte, iets waar Hitler „meer dan woedend” over was.
De commandant heeft twee jaar gevangenisstraf gekregen.

(Naar een door luit.-gen. J.J.C. baron van Voorst tot Voorst vervaardigde teekening)

's Nachts brandden er zoeklichten en liepen er politiehonden rond.

Verder was het in deze oudste vesting-kazerne van Duitschland heel behoorlijk. Er was een mooie bibliotheek van de Fransche generaals en de commandant was een humaan mensch, die terwille van de gevangenen een order van Himmler, om alle conservenvoorraad op te maken, niet opvolgde, iets wat later een zegen is gebleken. Er was nu eten in het kamp tot den laatsten dag, terwijl ik zelfs bij mijn terugkeer nog enkele blikjes kon meenemen voor mijn vrouw. In dit kamp hield de generaal-majoor baron Van Larwick, gouverneur der Koninklijke Militaire Academie, voor zestig Fransche generaals een mooie serie voordrachten over Nederlandsch Indië.

Bevrijd door de Russen (wij hadden nog enkele maanden Russische les genomen bij een Franschen Mr. in de Rechten, nu ziekenoppasser, geboren in Rusland) stonden wij dra op goeden voet met hen. Zij lieten ons echter in gevangenschap achter. Toen kwamen Amerikaansche ziekenauto's en transportwagens, begeleid door pantserwagens en brachten ons naar een plaats bij Chemnitz. In een „duchtig avondmaal” met wittebrood hartelijk ontvangen door den Amerikaanschen generaal Schmidt, ging het den volgenden dag naar Brussel en vandaar naar Holland.”

Onze Nederlandsche generaals zijn het eerst (twee jaar voor de andere beroepsofficieren) in krijgsgevangenschap gevoerd, maar waren ook het eerst terug.

“Dit was zeker de belooning, dat wij ons eerewoord niet aan de Duitschers hebben willen geven,” sprak de generaal met een glimlach.

„Een groote schaduwzijde van onze gelukkige behouden thuiskomst was, dat mijn zoon (die luitenant bij de Irenebrigade was) bij het laatste gevecht in de Bommelerwaard zoodanig werd getroffen, dat zijn been geamputeerd moest worden.”

Hier sprak weer de vader in het generaalshart en dat deed ons warm aan.

Tenslotte hooren wij nog iets van de verschillende verhooren, die de Duitschers onzen generaal hebben afgenomen.

Niet onbelangrijk voor de geschiedenis, om dit nog even vast te leggen.

De kern van deze verhooren immers hield de beschuldiging in, dat de Duitsche parachutisten door de Nederlandsche officieren en soldaten niet behandeld waren volgens het Oorlogsrecht.

Deze parachutisten zouden na hun gevangenneming zijn neergeschoten, naar de gevangenis gebracht en (volgens de Duitschers) had men in de Meidagen in de groep Merwede telefonisch een bevel doorgegeven, dat voor de Duitsche parachutisten geen pardon mocht worden gebruikt. Ze zouden nu afrekenen met degenen, die opgetreden waren tegen de parachutisten.

„Nu werd er iemand gezocht, die daarvoor verantwoordelijk was en zij dachten, dat ik dat was,” sprak de generaal, „en wilde de Duitsche generaal, die mij aan een verhoor liet onderwerpen, mij o.a. op dat zoogenaamde „doorgegeven bevel” zien te vangen. Ik heb echter geprobeerd duidelijk te maken, dat dit bericht misschien was doorgegeven, maar dan verkeerd, door een telefonist, die erg zenuwachtig was en alles niet goed begrepen had.

Ik zei hem ook, dat het in strijd is met de eer van een Nederlandsch generaal, om een dergelijk bevel te geven. Ik zelf had wel eenige autobussen vol met gevangen parachutisten van mijn hoofdkwartier te Zeist naar het Oranjehotel (de gevangenis te Scheveningen) laten brengen, maar dat was omdat wij nog geen krijgsgevangenkamp hadden. De kwestie over dat neerschieten is een fabeltje!

De eigenlijke zaak was deze: de Duitschers waren woedend, dat zij in ons land zooveel verliezen hadden geleden en dat wij op het laatste nippertje nog een duizendtal parachutisten naar Engeland hebben gestuurd en zij over deze geoefende troepen niet meer konden beschikken.”

Het zoo welwillende en prettige onderhoud loopt ten einde. Slechts nog één ding.

Uit deze verhooren bleek ook, volgens den generaal, dat Hitler had verklaard, dat het Nederlandsche leger goed had gestreden en de Nederlandsche bevolking de Duitsche gewonnen goed had behandeld.

Deze waardeering willen wij, de historie waardig, hier dankbaar noteeren....

KAPITEIN VAN DEN HEUVEL DEED ZIJN PLICHT

DE N.S.B. heeft in haar „glorietijd” hoog opgegeven van de gruwelen, onschuldige N.S.B.-ers ten onrechte aangedaan. Opzienbare processen werden gehouden om de onschuld van de partijgenooten aan het licht te brengen. Met groote koppen werd alles in de pers vermeld.

„Onomstootelijk” werd bewezen, dat ze niet geschoten hadden op Nederlandsche soldaten. Alles was laster!

Welnu, hier is de man, die eens voor hun balie stond....

„U bent dus als „moordenaar” veroordeeld, kapitein! Hoe zit dat?”

Kapitein A. van den Heuvel antwoordt: „Tijdens onze vier oorlogsdagen in 1940 kreeg ik als commandant van 2 (III) 1 R.I. te Wassenaar de opdracht om in een bepaald rayon de daar aanwezige N.S.B.-ers te arresteren, wier namen mij op het politiebureau werden medegedeeld.

Bij deze arrestatie's sommeerde ik hen persoonlijk de handen op te steken. Eén der te arresteren personen voldeed hier niet aan, was zeer heftig in zijn protesteeren tegen zijn gevangenneming, stak aarzelend en onvoldoende zijn handen op en bracht zijn rechterhand tot driemaal toe naar zijn rechterbroekzak. Dat alles, ondanks mijn eveneens driemaal herhaalde scherpe en luide waarschuwing: de handen omhoog te houden.

Omdat er al vele berichten waren binnengekomen over zogenaaemde „Hollanders” die als burger op onze eigen soldaten schoten en waar ik met mijn sergeant-toegevoegd zelf midden in Wassenaar reeds beschoten was, zónder dat er Duitschers in het dorp waren gesignaleerd, meende ik niet te mogen afwachten of deze zeer heftige arrestant een wapen te voorschijn zou halen en heb hem toen persoonlijk neergeschoten....

Heel nadrukkelijk wil ik nog verklaren, dat ik in precies dezelfde omstandigheden weer precies zóó zou handelen, ongeacht den zeer onprettigen nasleep voor mij zelf.”

Kapitein Van den Heuvel is er diep van doordrongen, dat hij geen strafbaren moord gepleegd heeft, maar het neerschie-

ten van dezen N.S.B.-er een zuivere oorlogshandeling was, uitgelokt door het gedrag van den betrokkene.

De verklaring van den kapitein werd onder eede bevestigd door den sergeant en de twee soldaten, die er bij tegenwoordig waren. Het mocht niet baten.

Ofschoon het een zuivere oorlogshandeling was, werd de Nederlandsche officier toch in het voorjaar 1941 veroordeeld. Eisch was twee jaar gevangenisstraf, gevolgd door een uitspraak van.... twee maanden!

„Dit vonnis” (sprak de kapitein) „was schandelijker dan de veel zwaardere straf, die mij later door het „Vredesgerechtshof” te Den Haag werd opgelegd. Immers, er waren maar twee mogelijkheden: „schuldig” of „onschuldig”.

In geval van schuld was de straf van twee maanden belachelijk en een aanfluiting van alle recht, daar de strafmaat dan in de buurt van 10-15 jaar moet liggen.

In geval van onschuld kon en mocht er alleen maar „vrijpraak” op volgen en was elke straf, hoe gering ook, een verkrachting van alle recht!”

Het zij zoo.

De kapitein kon naar huis gaan, voor zijn „moord” gestraft met twee maanden, om te zijner tijd deze straf uit te zitten. De rust thuis duurde echter niet lang.

Op 12 Juni 1941 werd kapitein Van den Heuvel gearresteerd, en ter beschikking gesteld van de S.D.

Toen hij bij het verhoor er tegen protesteerde, dat hij ter beschikking gesteld was van den Sicherheitsdienst en aantoonde, dat zijn geval terecht moest worden door den Nederlandschen rechter, gaf de dienstdoende S.D.-officier te kennen, dat deze arrestatie was geschied op bevel van Rauter, uiteindelijk op verzoek van Van Genechten.

Uit deze verklaring van den Duitschen officier bleek dus duidelijk van welken kant de wind den heer Van den Heuvel tegen was. Niemand minder dan de felle N.S.B.-Procureur-Generaal Van Genechten werkte in deze zaak met den Duitscher mee, tegen den Nederlandschen officier, die zijn soldatenplicht vervuld had.

Om te weten, hoe 't toen bij en na zijn tweede arrestatie is gegaan, laten wij den kapitein zèlf aan het woord:

„Tegen den avond kwamen een paar Duitschers in burgerkleding mij per auto afhalen en vervoerden mij op een open-

lijk vriendelijke en welwillende wijze via Rotterdam naar de Polizei-Gefängnis te Scheveningen, beter bekend als het „Oranjehotel”.

Zoodra daar de toegangspoort achter mij dichtsloeg, was ook alle vriendelijkheid en welwillendheid met één slag verdwenen en werden mijn schoenneuzen plus mijn eigen neus tegen een muur gedrukt, in afwachting van fouilleering, inschrijving enz.

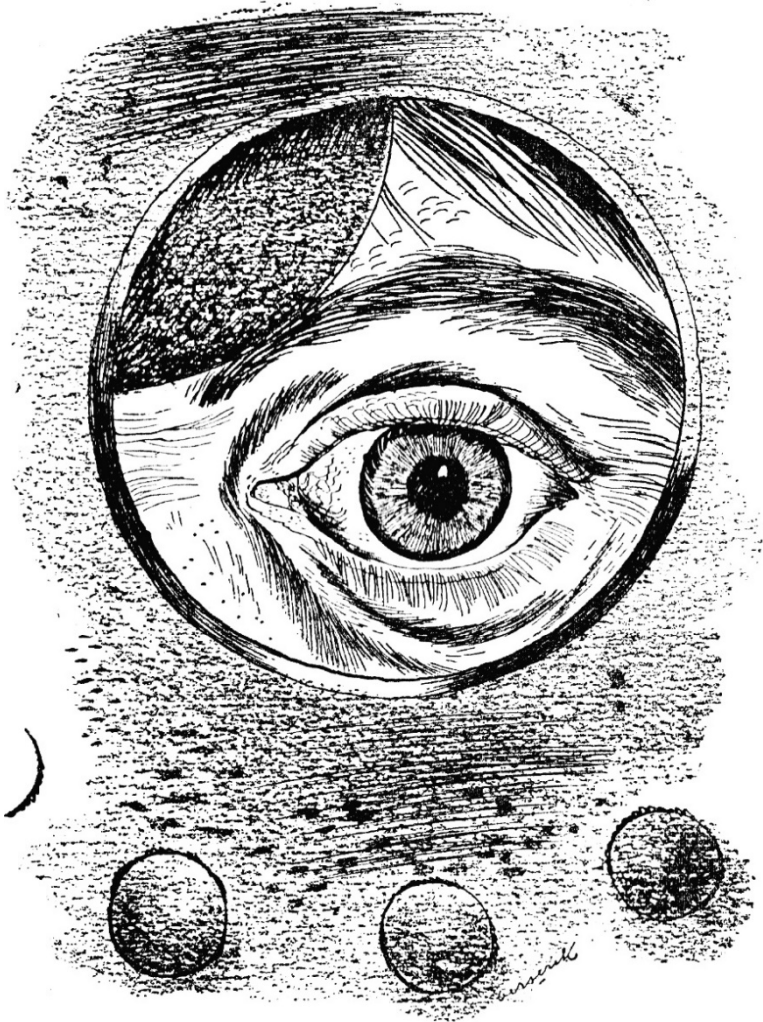
De gewaarwordingen te beschrijven, die men ondergaat als men plotseling geen „persoon” meer mag zijn, maar stomweg een „nummer” wordt, en door de „Herrn” als een stuk vee heen en weer wordt gedreven, gaat verre boven mijn capaciteiten. Wat een zelfbeheersching is er dan noodig om niet terug te slaan of te trappen, om hen niet met alle minachting in 't gezicht te spuwen, en maar schijnbaar onaandoenlijk zich boven die slavendrijvers te stellen, door een rustige en kalme houding hen te laten voelen, dat men als Hollander alléén maar verachting en minachting voor hen en hun lage praktijken heeft!

Daarna de schok in een cel te worden opgesloten: opgeborgen als een voorloopig onbruikbaar meubel, als een waardeeloos iets waarnaar men misschien later wel weer eens zal kijken....

Wat te vertellen van de hondsche manieren, waarop fatsoenlijke mensen door de S.D.-kerels werden afgesnauwd, uitgevloekt, gehoond en gesard? Hoe mensen daar zoodanig werden „behandeld”, dat alleen nog maar de dood uitkomst kon brengen en zij trachtten de polsaderen te openen, om langs dien weg te ontsnappen aan hun beulen; hoe enkelen er een einde aan maakten door zich op te hangen, en weer een paar anderen ontsnapten door de tralies met handdoeken van elkaar te wringen!

Waarom al die ellende te detailleeren en weer op te halen? Persoonlijk ben ik moreel op velerlei wijze mishandeld, lichamelijk niet, afgezien dan van een enkelen stomp of wat harde duw.

Alles was er in 't Oranjehotel op gericht om die Hollanders klein te krijgen, hen te doen buigen, breken en op de knieën te brengen. Je werd den ganschen dag gecontroleerd en bespionneerd door het luikje in de celdeur. En wonderlijk was het, mee te maken, mee te beleven, hoe diezelfde Hollanders,

... bespionneerd door het luikje in de cel ...

die vroeger van alles op elkaar hadden aan te merken en steeds met elkaar overhoop lagen naar aanleiding van futiliteiten, daar als één man tegenover den vijand stonden en „den kop er vóór hielden”!

Als er een „nieuwe” binnenkwam en wat in den put raakte, soms begon te huilen en te klagen (alleen vertoevend in zijn kleine celletje) waren al gauw de „buren” bezig via de luchtroostertjes op de gang, hem moed in te spreken en op te beuren, hem in te prenten vooral nooit klein te zijn binnen 't gehoor van een Duitscher en als er dan gehuild moest worden, het 's nachts te doen en met de dekens er overheen!”

Waarom al de ellende dáár te vertellen, als er zooveel te memoreeren valt over de prachtige kameraadschap tusschen menschen, die elkaar nog nooit gezien hadden vóór hun gevangenschap, maar vrienden zullen blijven voor hun leven. Vrienden, zonder veel praatjes er omheen, en zonder uiterlijk vertoon. Vrienden, zonder rang- of standsverschil, zonder verschil in Godsdienst of politiek, omdat ze één werden in hun gemeenschappelijke ellende en daarin door banden aan elkaar verbonden geraakten, zóó hecht, dat niets of niemand die meer verbreken kan.

Vrienden, die alles wat ze van „thuis” in pakketjes ontvingen, en waar ze zoo kinderlijk blij mee waren, deelden met hun buren in de cellen er naast en blij waren iets ter verdeeling beschikbaar te hebben om daarmee anderen leed enigszins te verzachten.

Zwaar was dat celleven in Scheveningen! Den geheelen dag zonder werk en maar lezen, lezen en nóg eens herlezen om den tijd door te komen. Hopeloos zwaar moet het geweest zijn voor hen, die niet mochten lezen, luchten of schrijven: hetzij als strafmaatregel, hetzij om hen „rijp” te maken voor een of ander verhoor!

Met groot respect herdenk ik hen, die de doodstraf over zich hoorden uitspreken en dagen-, wekenlang wachtten op de bevestiging van hun vonnis door „Berlijn”, en tóch niet, nooit klein werden voor den vijand. Moedig waren en bleven zij, een voorbeeld en aanmoediging voor hen, die dreigden te wankelen onder veel lichter druk. Zoo gauw en dikwijls wordt gezegd: „Zij stierven niet vergeefs!” Met hén was dat zoo.

Onvergetelijk waren ook de paar kerkdiensten, die ik, bij vergissing, mocht bijwonen.

Groot en machtig was tijdens de godsdienstoefeningen het gevoel van eenheid, de zekerheid te lijden voor één en 't zelfde doel, de zekerheid, dat de Schepper uitkomst zou geven, hoe en wanneer dan ook.

Geen overheerscher heeft die koppige eenheid kunnen breken, die in 't Oranjehotel ten toon gespreid werd, en langs alle mogelijke wegen kwamen de oorlogsberichten binnen en toen het allesbehalve „goed” ging, steeds voorzien van 't stempeel: „Het gaat goed” of: „Het gaat best!”

Via klopsignalen, per briefje of mondeling langs de „Flurwärters” (gangloopers, gangreinigers) vlogen de nieuwtjes en berichten langs en door alle cellen, dikwijls valsche hoop wekkend, maar toch steeds de belangstelling voor de buitenwereld levendig houdend en daarmee ook de hoop toch „eens” weer vrij te komen en weer mee te leven met hen, die achterbleven, „thuis”.

Juist, daar is het woord, dat vooral de eerste maanden van het gevangenisleven zoo zwaar maakt: „thuis”. Niet eigen leed, niet het gemis aan vrijheid viel (mij althans) het zwaarst, maar de onzekerheid of men „thuis” wel wist wàar ik heen geslept was en dat zij zich geen zorgen over mij behoefden te maken. De zorgen over „thuis”, de machteloosheid daar in geen enkel opzicht te kunnen helpen of steunen is zwaarder en moeilijker te dragen dan de cel-eenzaamheid. Daardoor is ook zoo'n eerste „bezoek” van „thuis” zoo uiterst moeilijk! Tientallen vragen naar „thuis” wellen op en zoo weinig wordt er eigenlijk maar uitgezegd, niet alleen door de vreugde en spanning van zoo'n eerste weerzien, maar ook en vooral door de rem, veroorzaakt door den bij 't bezoek aanwezigen controleerenden Duitscher.

Later, als de onzekerheid over „thuis” weggenomen is door geruststellende bezoeken of brieven, krijgt de cel haar kans om haar knagend en sloepend werk aan haar slachtoffer te beginnen, daar deze nu volop tijd heeft te gaan piekeren over eigen lot en eigen leed, dat zich steeds hooger opstapelt tot een onoverkomenlijken berg...., als er niet de „vrienden” rondom waren, die het verloop van een en ander al kennen en steeds waakzaam bleven om hun lotgenooten uit den put te halen.

Voor mij zelf waren de eerste week of zes vrij zwaar, doordat ik bij iemand in de cel werd gezet, die niet geheel normaal meer was, zich voorstelde als „geheim agent der Secret Service”, veel fraais opdischte en al na een paar dagen een min of meer gewoon diefje bleek te zijn: kortom, een zéér onprettig iemand was, om samen mee in één cel te zitten.”

Toen in December 1941 eindelijk het zoogenaamde „Vredesgerechtshof” in elkaar gezet was door Van Genechten en zijn kameraden, werd de Nederlandsche kapitein voor de balie geleid door.... de Duitschers. „Een bewijs” (zei de officier) „hoe Rauter en Van Genechten in feite één waren, tóén al!”

„Hoe is het op die zitting van dat „Vredesgerechtshof” gegaan?”

„Over de zitting van het Vredesgerechtshof is alleen maar leelijks te vertellen: van A tot Z een vertoening van N.S.B.-ers in uniform om zichzelf te laten zien, reclame te maken voor de N.S.B.-zaak en vooral te laten lezen in de kranten hóé krachtig en hóé heerlijk zij nu het „R E C H T”.... krom draaiden!

Rustig liet bijvoorbeeld de procureur-generaal Van Genechten door de vrouw van het slachtoffer onder eede verklaren, dat ik haar man vóór het schot gefouilleerd zou hebben, terwijl ik zelf en twee getuigen onder eede verklaard hadden (geheel naar waarheid) dat ik den man nooit aangeraakt had, noch vóór, noch nà het schot.

Door mijn houding heb ik het Vredesgerechtshof en het bij de zitting aanwezige „publiek” voor 100% laten voelen, hoe vuil het heele gedoe mij aandeed: Barbertje moest immers bij voorbaat al hangen en ging op 23 December '41 naar zijn cel terug met een uitspraak van acht jaar gevangenisstraf. Een zware straf. En toch.... ik was min of meer „blij” met m'n vonnis, omdat ik nu in elk geval los kwam van de Duitschers en in een Hollandsche gevangenis met Hollandsch personeel zou komen, in dit geval „Leeuwarden”.

Ik zal altijd onthouden, dat één van mijn burens mij direct na de uitspraak „opbeurde” met het gezegde: „Ziezoo kappie! voorloopig heb je onderdak en hoef je niet naar Moffrika!” Humor was er, van het soort galgen-humor dikwijls, en zeer veel ten koste van de Duitschers in 't algemeen en van onze

bewakers in 't bijzonder. Jammer was, dat wij, op gang A constant denzelfden bewaker hadden, een S.D.-sadist van het onzuiverste water, later „de beul van Amersfoort” geworden; ook daardoor werd het celleven in Scheveningen extra-zwaar.

Steeds dezelfde eentonigheid, zelfs in de bewaking geen variatie, en hopeloos vervelend door gebrek aan nuttige of interessante bezigheid.

Toch is het voor mij geen verloren tijd geweest, daar deze gedwongen retraite gedachten en gevoelens tevoorschijn heeft gebracht en verdiept, die mogelijk in het „normale” leven latent gebleven zouden zijn. Speciaal de overtuiging, dat er in het leven één Algemeene Leiding regeert, boven alle klein-menschelijk gestumper uit, met een wijsheid, waaraan wij ons, waanwijs, stooten en bezeeren, is daar (bij de meesten, meen ik) zéér versterkt. Daar is „winst” behaald, niet alleen voor de gevangenen persoonlijk, maar waarschijnlijk voor de maatschappij als geheel.

De enkele vrienden uit Scheveningen, met wie ik al even rustig spreken kon, waren het er in groote lijnen met mij over eens, dat het hun opviel, dat de „andere mensen” zich zoo druk maakten over kleine onbeteekenende dingen; zij zoo drongen om op te vallen; „dik” deden om belangrijk te schijnen; zoo opvallend leeg en hol bleken, zoo gauw men trachtte achter hun uiterlijke gedoe een kern te vinden; zoo gauw kleine narigheden als groot leed wilden aangemerkt zien.... Mogelijk zijn wij ex-gevangenen daarin abnormaal en, zoo ja, dan zal de samenleving zèlf ons wel reclasseeren.....”

„U werd in Januari '42 dan overgebracht naar Leeuwarden, zegt u, hoe was toch wel het leven daar, in de zwaarste gevangenis van Nederland, kapitein?”

„Aan den eenen kant viel het verblijf daar (qua gevangenis) oneindig veel zwaarder dan in Scheveningen, doordat er, uit den aard der zaak van „vrienden” geen sprake was tusschen de zwaarste misdadigers. Aan den anderen kant was voor mij persoonlijk het verblijf daar veel „prettiger”, gezien de bewaking door Hollandsche beambten, die (op 4 à 5 uitzonderingen na van de 120) ook wel degelijk „Hollander” waren en dat in houding en gedragingen tegenover mij ook duide-

lijk tot uitdrukking brachten, waarvoor ik hun dan ook nog allen lof breng.

Het passeeren van den tijd viel me gemakkelijker, doordat ik een naaimachine in m'n cel kreeg en werd „gedresseerd” tot kleermaker!

Mogelijk zullen er postboden of gevangenenbewaarders in een broek rondloopen, die hun niet al te prettig zit, die broeken stammen dan mogelijk uit sommige dagen, dat 'k met m'n gedachten „thuis” was en m'n aandacht ergens „buiten” rondzweefde!

Tot October 1942 duurde de, strenge cel-eenzaamheid, waarna ik in de „gemeenschap” kwam.

Maar wélk een gemeenschap!

Laat ik één voorbeeld geven.

Eén gevangene daar was al voor de 55ste maal veroordeeld en kwam met zijn 56ste veroordeeling in Leeuwarden terecht, dat beteekende dus met een straf van „meer dan vijf jaar”.

De man kwam in de gevangenis aan, at eerst rustig zijn suiker enz. op en „vluchtte” daarna in den dood, door ophanging.

Het leven in gemeenschap van zulk soort menschen is in geen enkel opzicht te vergelijken met den gemeenschapszin en de kameraadschap, die ik in Scheveningen heb aange troffen.

Al spoedig werd ik „loopknecht” van den Meester-kleermaker en had in die functie alle mogelijke artikelen aan en weg te slepen.

Ik liep toen (binnen de geheele gevangenis) „vrij” rond en heb daardoor het gevangenisleven in Leeuwarden wel tot in de finesses leeren kennen.

Op grond daarvan durf ik als mijn zeer positieve meening uit te spreken, dat gevangenen van het Leeuwardensche oude systeem absoluut niet opvoedend of verbeterend werken, zoolang de inrichting (gelijk het in Leeuwarden is) nog een middeleeuwsch menschenpakhuis is, zonder eenig comfort, zonder eenige kans op levensblijheid en zonder de mogelijkheid om bij de bevolking ook maar eenig verlangen naar een gelukkiger, eerlijker leven op te wekken.

Afstootend, schrikaanjagend als het geheele gebouw en in-

richting zijn, kweekt het eigenlijk alleen maar haat tegen de rechters, tegen de mensen, die hen daar brachten.

Eigen „schuld” telt natuurlijk hoogst zelden mee, wèl eigen „onhandigheid” of „stomiteit”, en het voornemen om het een „volgenden keer beter aan te leggen”!

De vaderlandsche officier heeft zijn soldatenplicht moeten bekopen met een kleine vier jaar gevangenisleven, te mid-den van zware misdadigers.

Hoe is nu wel zijn bevrijding geweest?

„15 April 1945, 's morgens om ongeveer vier uur, werd ik gewekt met „direct opstaan en aankleeden”, en „er uit”, en ik meende niet anders dan dat de Duitschers mij nog even zouden neerschieten vóór zij weg gingen uit Holland.

't Was dan ook wel een opluchting, toen bleek, dat de Nederlandsche Binnenlandsche Strijdkrachten het Huis van Bewaring hadden bezet en de belangrijkste menschen van hun beweging, en hen, die extra gevaar liepen van Duitsche zijde, in vrijheid stelden, en ook mij daarbij niet vergeten hadden! Het gevoel te beschrijven van zoo'n bevrijdingsmoment na een kleine vier jaar gevangenschap is uitgesloten! Daar zijn geen woorden voor te vinden.

Geweldig wijd en ruim en mooi was de wereld weer en elke bloem een wonder van vorm en kleur.

Een jonge hond op straat groeide uit tot een „gebeurtenis” en daar moest, midden op het trottoir, een kwartiertje mee gespeeld en gestoeid worden. Een peuter van een jaar of vier, met vuilen snoet en natten neus, gestruikeld over eigen klompjes, komt op m'n arm terecht en wordt zóo lang bepraat en aangehaald tot er weer een lach doorbreekt!....

't Heele leven, de heele aarde was één uitbundig feest van kleur en vorm en ruimte, vooral onbegrepen, ontastbare ruimte in overvloed!

Wèg benauwende, insluitende, star-onaandoenlijke muren!
Wèg tralies!

Wèg alle narigheid en ellende! Wandelen! Loopen, wààr en wanneer je maar wilt! Het vólle leven inzuigen met diepe, gulzige teugen! Vrij!

Het is niet te beschrijven, niet te vertellen hóé dat allemaal was. En over de „thuis”komst zijn geen verhalen mogelijk:

een lach, een traan, een zoen, in bonte afwisseling, en dwars en dóór alles heen gróóte, innige dankbaarheid behouden te zijn gebleven. Dankbaarheid weer verder te mogen leven in vrijheid en geluk! Weer zonneschijn en bloemen, weer vogels en ruimte te mogen zien. Weer zich-zèlf te mogen zijn en niet langer een „nummer zooveel”....

TWEE HOOG, ZOOALS VROEGER IN DIENST

DAT dienstleven, met zijn kazernes, kribben, stroozakken, appels, corvéedienst en je „slaapie”, dáár had de heer P. Bokhoven op 58-jarigen leeftijd toch niet meer van gedroomd!

En toch kwam het! Plotseling, op 13 juli 1942, des morgens half zes. Terwijl hij den slaap uit de oogen wrijft, staat er al een Deutsche soldaat in de slaapkamer. Hij grabbelt wat „spulletjes” bij elkaar en (vlug een beetje!) hij gaat mee. Mee naar Haaren, als gijzelaar.

Daar zijn al heel wat lotgenooten bij elkaar.

Het schijnt op het getal nog al aan te komen, want de gijzelaarsbuit wordt de eerste dagen al maar geteld, maar kwam nooit uit.

Dan weer overtelen! Vervelend.

Een groep van 120 man kwam in de aula, een groote zaal, terecht, „twee hoog, zooals vroeger in dienst,” sprak de heer Bokhoven. Ja, zooals vroeger in dienst, maar dan onder den druk van de gevangenschap, met de gevaren er aan verbonden.

En gevaren wàren er, dit bleek in het fusilleeren van 5 lotgenooten op den befaamden 15en Augustus 1942.

Dat pakt je even aan....

Verder viel het leven niet tegen. Veel afwisseling, vrijheid binnen 't prikkeldraad en een uitgesproken negatie van de Duitsche geuniformeerde bewakers.

Achteraf bezien heeft de langdurige afzondering niet geschaad, vooral in geestelijk opzicht zijn velen er verrijkt vandaan gekomen.

„Er vandaan” (gelukkige gedachte) maar niet dan na een hartig woordje over de „goedheid van den Führer”, die de vrijlating had bevolen.

Zoo was het na 5½ maand een en al goedheid.

Dezelfde „goedheid” die honderden onschuldigen had doen arresteren en sommigen van hen deed neerknallen, diezelfde goedheid liet nu (en dat nog wel onschuldigen) vrij!

Wat een lieve goedheid toch....

MOMENT-OPNAMEN BIJ DE KRIJGSGEVANGENEN

HET was op den 14den Mei, dat bij Eindhoven een groep Nederlandsche soldaten door Duitsche stoottroepen werd gevangen genomen. Ze zouden al heel spoedig ervaren, wat dat te beduiden had. Te voet ging het via Roermond naar Venlo en vandaar als haring in een ton (80 tot 85) man in één vrachtauto (naar Bocholt in Duitschland, waar de mannen acht dagen in een krijgsgevangenkamp hebben doorgebracht.

„Toen” (getuigt G.W. van Hoorn) „werden we als vee in spoorwegwagons geladen, ongeveer 50-60 man per wagon. De hygiënische toestanden waren meer dan ergerlijk. Bij afwezigheid van een ton, werd noodgedwongen een „hoek” van den wagon als „toilet” gebruikt, terwijl later een kier van de deur als zoodanig werd benut. Zoo hebben onze mannen 72 uur in een ondragelijke atmosfeer doorgebracht. Van slapen kwam niets, geen wonder, er was zelfs geen stroo noch deken verstrekt, terwijl de plaatsruimte zoo gering was, dat ze (als er nog wat gerust werd) op en over elkaar lagen.... Neu Brandenburg bleek de bestemming te zijn.”

Wat Van Hoorn verder van dit kamp vertelt is niet erg aantrekkelijk.

„Na dagen loopen en slapeloos reizen als vee in een wagon, was de eerste vriendelijkheid, die den Nederlandschen soldaten werd bewezen, déze, dat ze een nacht in den stroomenden regen moesten staan om gesorteerd te worden.”

Van Hoorn kwam met zijn gewonde knieën in het lazaret terecht en was zeer dankbaar, dat hij spoedig weer ontslagen werd.

Weet ge bovenal waarom?

Omdat het systeem werd toegepast: „Wie niet werkt, zal ook niet eten.”

Over eten gesproken.... Het dagrantsoen was twee dikke boterhammen en een bord watersoep.

Door honger gedreven gingen de soldaten graag aan het werk,

want dan zou er meer eten gegeven worden. Nu, het kwam, twee dunne sneedjes brood en een half bordje soep, waarvan het beste het water was!

Op dit hongerrantsoen van welgeteld vier sneden brood en anderhalf bord water, moesten de menschen werken van 's morgens half zeven tot 's avonds zes uur, terwijl ze dan 's avonds halfnegen in het kamp weer terug waren.

De vloekende Duitsche bewakers zwaaiden (in '40 al) graag met den knuppel. Van Hoorn had (zoo bleek) te weinig verstand van „bieten wieden” en werd toen met tien stokslagen aan het aardappelpoten gezet.

Nóg even over eten gesproken....

Heerlijk eten wàs er toch wel. Kostelijke worsten.

Tien Nederlandsche soldaten kregen op zekeren dag opdracht stokken, volgeregen met heerlijke worsten, op hun schouderen te dragen.... langs een filmapparaat.

Propaganda! want onze hongerige jongens kregen er niets van en konden de stokken met worsten weer netjes terugbrengen naar het magazijn.

Alle dagen waren er precies hetzelfde. Men wist niet meer of het Zondag of in de week was, ook al omdat er van godsdienstoefeningen geen sprake was.

Hoe overgelukkig waren deze mannen, toen zij 9 juli 1940 met een ruim 1500 man in Arnhem op vaderlandschen bodem met bloemen van vaderlandsche vreugde werden verwelkomd en den volgenden morgen wéér met bloemen uitgeleide werden gedaan naar den trein.

Burgers van Arnhem! Onze mannen (en wij met hen) danken u!

Het was in 1940 voor onze krijgsgevangenen slechts een eerste kennismaking. Een tweede zou volgen in den zomer van 1943.

Lichting voor lichting en regiment voor regiment moesten zich voor krijgsgevangenschap melden.

Nederland had niet netjes opgepast, werd „ondergronds” al meer ondeugend, wilde zich maar niet krommen aan de voeten van den „meester”, noch lispelen „des meesters hand”, met Neêrlands bloed bevekt....

Toen werd de „groote meester” boos. Gevolg?

Neêrlands strijders moesten weer achter prikkeldraad.

Er waren er die niet gingen en onderdoken.

Er waren er nóg meer, die met een „Ausweis” thuis konden blijven.

Er waren er, die noch het een noch het ander voor elkaar konden krijgen en (geen uitkomst ziende) zich met lood in de schoenen gingen melden. En „melden” beteekende (zonder Ausweis) heengaan in krijgsgevangenschap.

Velen voelden hier de waarheid van het Fransche spreekwoord: „scheiden is 'n weinig sterven”.

Laat ons aan deze gevoelens een weinig lucht geven.

Wij bladeren daartoe in het soldatendagboek, in krijgsgevangenschap bijgehouden door den heer G.J. Straver, die de pijn van het scheiden heeft gevoeld.

Wij lezen op de eerste bladzijde van zijn dagboek o.m.:

„Gevangen zijn is heel erg.

Den tienden Juni 1943 trok ik, na een zwaar afscheid van Nettie en thuis, bepakt en gezakt naar den trein.

Ik moet er uitgezien hebben als een Franschman met zijn golfbroek aan en alpinopetje op.

Aan den trein wilde ik het zoo kort mogelijk maken. Niet lang zeuren.

Ik kon wel janken. Niets laten merken. Een sterke vent, die mij er onder krijgt.

Om 9.08 vertrok de electricische met tragen zin naar Utrecht. Het is alsof een mes onbarmhartig in mijn binnenste iets teers doorsnijdt....

Voor hoe lang???”

Niemand kan het zeggen.

Ook een jongen van het platteland voelt iets van deze gemoedsstemming. Immers lezen wij op dezelfde bladzijde:

„Een boerenjongen stond in een hoekje te snikken. Hij had gedacht vrij te komen op.... een briefje van zijn vader.

Een zelig gezicht!”

Het huilen hielp niets. De boerenzoon moest méé. En niet alleen hij, de ongehuwde, ook mannen en vaders moesten afscheid nemen en hun dierbaren achterlaten.

Deze pijn van het scheiden voelde ook de heer H.D. Wagenaar, kwartiermeester bij de Koninklijke Marine, die zijn vrouw en een kind moest achterlaten.

Het weerzien van vele oude kameraden doet een oogenblik

de afscheidssmart vergeten, maar als dan de deuren van de reiswagens, volgepropt met soldaten, dichtgaan met ijzers en prikkeldraad, door een klein luikje nog maar een klein stukje van die groote blauwe lucht te zien is, zie dan begin je te gevoelen, dat je echt gevangene bent....

Geleidelijk begint de soldaat zich dan wat aan te passen en begint er wat humor te komen.

Bij de Nederlandsche grens (voorbij Oldenzaal) hooren ze de Tommies overgaan. „Hoor,” zegt er een, „we worden netjes uitgeleide gedaan,” maar als dan even later twee hevige explosies den wagon doen schudden, is het plotseling angstig stil, vouwt de kwartiermeester zijn handen om zichzelf bid-dend toe te vertrouwen aan de zorgen van Hem, Die 't al re-geert.

In Alten-Grabow (bij Berlijn) gaan beugels en prikkeldraad van de wagens en klinkt het: „Heraus!”

Maar dat is Duitsch en dat begrijpen Hollanders niet gauw en zoo klinkt het in zuiver Hollandsch terug: „Wat zegt u, mijnheer?”

Deze vraag ontlokt even een geweldig héén en weer gepraat, dat tenslotte eindigt met een brul: „Heraus!”

Een jongen van een anderen wagon komt dan vertellen, dat ze „er uit” moeten! Die domme Hollanders toch....

In het kamp aangekomen, wacht den mannen een verras-sing. Er waren daar reeds 750 Nederlandsche krijgsgevan-genen aanwezig, warme vaderlanders, dat blijkt....

Als de nieuwe krijgsgevangenen makkers binnen marcheeren, zingen zij hun uit volle borst het „Wilhelmus” toe....

Weldra wordt dan het zingen van politieke liederen (waaron-der ook het Wilhelmus werd gerekend!) verboden. Ook kwam enkele dagen later het verbod af, dat geen politieke gesprek-ken meer gevoerd mogen worden.

De soldaten begrijpen dan, dat er iets niet in orde is.

Verraad....

De twee aanwezige N.S.B.-ers begrijpen nu, dat ze ontdekt zijn. Ze werden door de Duitschers toen eerst apart gezet en later vrijgelaten.

Als de krijgsgevangenen mannen wat tot zichzelf gekomen zijn, blijkt mij uit verschillende getuigenissen, dat de harten on-weerstaanbaar naar huis getrokken worden.

Ik blader weer even in het dagboek en lees:

„Veel gedacht aan thuis, aan het afscheid van Nettie en Moeder. Aan dit afscheid van thuis wil ik niet meer denken. Weg, weg met die ellende!

Nu zit ik hier. Het allerergste is, dat onbestemde, dat nietsdoen, dat niets hooren van thuis”.

Ach, de soldaat wil niet denken aan dat zware afscheid van thuis en toch.... hij kàn het niet laten!
Ook onze matroos niet, die er over klaagt, dat alhoewel hij wel gewend was soms lang en ver van huis te zijn, nu zijn dierbaren achterliet in zoo gansch andere omstandigheden, zoo pijnlijk, zoo onzeker....

In dezen weg van weemoed en scheiding is niet alles verlies. Er zijn er over wie iets wakker wordt van hoogere dingen. Een eenvoudig man maakt zich op, gaat (bij ontstentenis van een predikant) voor in gebed en spreekt het Woord Gods. Allen, die er waren, voelden zich gesterkt.

Er wordt nu besloten, dat iederen avond een der aanwezigen (voor zoover zij daartoe vrijmoedigheid hebben) zal voorgaan. De orde van dienst zal dan zijn: Schriftlezing, Tekst, Meditatie, gebed en samenzang.

Uit het dagboek blijkt, hoe ook de Roomsche makkers elkaar vinden in religieuze samenkomsten, onder leiding van een aalmoezenier. Op menige bladzijde ontsnapt er een zucht uit het hart, dat tast en zoekt naar hoogere kracht.

In Alten-Grabow kwam eens een „vriendelijke vraag” ter sprake. Allen moesten aantreden.

De Lagercommandant sprak poeslief over de gemeenschappelijke afkomst. „Wij zijn toch allemaal „Germanen” niet waar? En jullie kameraden(!?) vechten toch met ons mee aan het Oostfront?”

Toen kwam de „vriendelijke vraag”:

„Wie van jullie heeft nu zin, om vrijwillig voor ons in de oorlogsindustrie te gaan werken?”

„Nooit!” was het kloeke Hollandsche antwoord van onze jongens.

„En die lui aan het Oostfront onze „kameraden”? Hoe komt u er bij!”

Als de Hauptman den volgenden dag dit spelletje herhaalt en kort en bondig wordt geantwoord, dat zij het niet doen en zich daarbij beroepen op de Conventie van Genève, die het tewerkstellen van krijgsgevangenen in de oorlogsindustrie verbiedt, dan begrijpt de Duitscher, dat er met die Hollanders geen goed garen te spinnen is en laat hen gaan. Twee dagen later echter gaan er duizend man op transport naar Straatsburg.

Algemeene, argelooze blijdschap! want volgens de Duitschers zouden in dat kamp alle dingen prima in orde zijn! Trouwens, de voortdurende reclame was steeds: „in het volgende kamp is het beter!”

Welk een desillusie, ook thans.

In Straatsburg komen de jongens op een oud fort terecht een onbeschrijfelijk vies ondergronds hol, met natte muren, zwermen ratten, en eten, zoo afschuwelijk, dat het hier al spoedig fort „honger” wordt genoemd.

Wat dit hol beteekende, inzonderheid voor kwartiermeester Wagenaar, die de wereldzeeën heeft bevaren en spreekt van „de heerlijke wijde watervlakte”, laat zich denken.

Ook hier roepen de Duitschers steeds:... „volgende Lager beter!” Niemand gelooft het, terwijl enkelen er ook niet op wachten willen. Zij ontvluchten! Hoe? De Duitschers vinden het een raadsel. Op straffe van medeplichtigheid moeten de achtergeblevenen vertellen, hoe hun kameraden zijn ontvlucht. Onnoodig te zeggen, dat niemand iets verried en dies de ontvluchte makkers een voorsprong kregen, die voor het welslagen van een ontvluchtingspoging schier alles zegt.

Door niemand voorgelicht over de ontsnapping, gingen de Duitschers nu aan het zoeken naar de plaats van ontvluchting. Na twee dagen vonden zij de plek, waar het nièt was gebeurd! Och, wij kunnen het nù wel zeggen, het kan geen kwaad meer, de eigenlijke plaats van ontvluchting was, de uitlaatkoker van den pompmotor!

Ook in dit hol trachten de Protestantsche jongens hun godsdienstige samenkomsten te organiseeren. Iederen avond hou-

den ze hun „dagsluiting”, zij sluiten dan den dag af met God en Zijn Woord, met alles eindigend in het gebed voor 's Heeren aangezicht.

„De bevolking van Straatsburg” (sprak Wagenaar) „was ons welgezind en menige burger heeft dan ook zijn vrijheid verloren omdat hij een der onzen wat brood of cigarettten gaf. Een Hollandsche schippersdochter werd zelfs (toen ze een brood had neergelegd voor haar hongerende landgenooten) onder vuur genomen.

Een storm van verontwaardiging ging er bij onze mannen op en het kwam tot een gevaarlijke openlijke verzetshouding, die evenwel overging, toen bleek, dat het kranige meisje ongedeerd was.

Onderling wordt er nu wel besloten, dezen „Germaan” geen oogenblik meer rust te gunnen. „Nu,” zei Wagenaar, „hij heeft het geweten, dat hij met Hollanders te doen had!”....

Van Straatsburg ging het naar Stuttgart.

„Arbeiten!” klonk daar het commando.

Er moest gewerkt worden aan een rioleering, die door bominslag beschadigd was. De vele zeelui „begrepen” evenwel niet, hoe ze met een spade moesten omgaan. Konden zij het helpen? Op zee worden immers geen defecte riolen opgegraven?

Zij lieten zich nu door een Stadsinspecteur leeren, hoe zij een spade moesten hanteeren.

Het slot was.... een erg zweetende Duitscher en een groep ernstig toeziende „leergierige” marinemensen.

Na vijf weken joeg een Duitscher de spittende zeelui weg.

Motief? Ze hadden al tienmaal meer opgegeten, dan dat ze werk gedaan hadden. Alsof ze zooveel eten kregen!....

Ach ja, ze wilden wel werken (mits niet in oorlogsindustrie) maar dan ook goed eten en drinken, maar zij lieten zich niet afbeulen in zwaar grondwerk op hongerrantsoen.

Het regende dan ook klachten bij den Lagercommandant, die echter als de Egyptische Farao bij Israël den dienst verzwaarde, beperkingen oplegde en celstraffen uitdeelde.

Gevolg? Vijftig man gingen vluchten!

Gevolg? Nieuwe straffen en beperkingen!

Gevolg? Weer vluchten! En ontslag van den Commandant.

Zoo ging het dóór.... Hard tegen hard. Toen er eens een nieuwe commandant gekomen was, sprak deze het openlijk

uit, de Hollanders zooveel te zullen dwarszitten, als hij maar kon. Zijn eerste maatregel was, op iedere vijf krijgsgevangenen één schildwacht en zoo ging het naar het werk.

Ook dät hielp echter niet, want de schildwachten waren ôf omkoopbaar, ôf zoodanig oorlogsinvaliden, dat ze onmogelijk goede controle konden uitoefenen.

Het gebeurde wel, dat zulk een oorlogsinvaliden-schildwacht door de krijgsgevangenen tusschen zich in genomen werd, omdat de stakker niet meer voort kon....

Deze toestand is gebleven tot aan de bevrijding en (voor de Duitschers) nog verergerd naarmate de oorlog langer duurde.

Over dwars zitten gesproken:

Dat kwam ook voor op het terrein van het godsdienstige leven. Er werd (onder zeker voorwendsel) geen toestemming gegeven voor het vergaderen in een geschikt lokaal, dat aanwezig was. De soldaten wezen er op, dat de Commandant verplicht was gelegenheid te geven voor godsdienstoefeningen.

Het Duitse antwoord was: „Dat ze naar den duivel konden loopen met hun godsdienst.”

De jongens zochten en vonden zelf een weg.

Eenvoudige mannen (ook de kwartiermeester Wagenaar) leidden de godsdienstoefeningen, lazen een preek of bij gebrek daaraan spraken zij een zelf-overdacht stichtelijk woord.

Hoe dankbaar hebben onze mannen toen de preeken ontvangen, die wij gezonden hadden uit allerlei preekenseries. „Als uit Gods Hand ontvangen,” werd ons toen bericht, gepaard met een gift van bijna honderd gulden uit de collecten....

Uit correspondentie bleek ons, dat bij sommigen een leven was nabij God. Er bloeide in die wildernis een roos....

De voorgangers deden ijverig „huisbezoek”.

Kerkverzuimende vrienden werden bezocht en vermaand.

Het werk werd gezegend. De behoefte aan de prediking werd steeds grooter en de mannen waren dan ook zeer dankbaar, toen Ds. Elgersma, uit Deventer, onder hen kwam arbeiden, die spoedig aller achtung had verworven.

Er ontstond nu een „noodgemeente”, waar ook het Heilig

Avondmaal werd bediend. Het werd een heerlijke tijd. Op den verjaardag van onze Koningin hielden alle vijfhonderd mannen (zonder onderscheid) een gemeenschappelijke dienst. Er werd gelezen, gebeden, gesproken en gezongen. „Toen onze nationale liederen door de ruime theaterhal klonken, was het één mooi moment in ons leven,” zeide Wagenaar.

Ook op Kerstfeest vergaderde men samen. Vlaardingsche schoolkinderen hadden drie kisten „versiering” gezonden en zoo konden de mannen hun zaal wat gezellig maken.

Allen hoorden het Kerstevangelie en vernamen van de komst van Christus, om zondaren zalig te maken.

Bij de jaarwisseling sloegen de mannen eveneens hun Bijbel op. Te middernacht las één hunner Psalm 90 en een daarop gegronde meditatie, terwijl na „klokke twaalf” het nieuwe jaar begonnen werd met gebed.

Heel sterk gingen toen de gedachten uit naar allen, die hun zoo lief en dierbaar waren.

Het bleef hard tegen hard gaan.

De veldprediker ondervond van Duitsche zijde de meest mogelijke tegenwerking. De krijgsgevangenen voelden zich op hún beurt niet verplicht, tot zekeren opgedragen arbeid vooral op den Zondag en zij saboteerden. Zij wilden trouw blijven aan Vorstin en Vaderland.

Een Duitsch hoofdofficier daarentegen rukte nijdig een foto van Hare Majesteit van den muur.

De krijgsgevangen Nederlanders ontvingen dankbaar de pakketten van het Amerikaansche Roode Kruis. De Duitschers waren minder spontaan en noemden deze pakketten „Judendreck”!

Toen bij de invasie en het verder optrekken der Geallieerden de doodsklokken over „Das Dritte Reich” begonnen te luiden, zakte 't Germanenhoofd.

Als dan een Germanenofficier het hoofd nog weer even omhoog trachtte te heffen en (zooals de kwartiermeester het zei) „geweldig stond te zwammen,” keek de zeeman hem alleen maar nuchter en veelbeteekenend aan, méér niet.... Waarop hem werd toegebruld: „Kijk me niet zoo aan. Jullie bent nog niet de heeren der wereld!”

Zoo was er voortdurend wrijving.

Ook sergeant H.C. Runge is niet zoo opgewekt over het leven in krijgsgevangenschap. Geen wonder....

Met twee honderd man in een ouden paardenstal, zonder eenig comfort; zeer slecht eten (als middageten water met een hand zuurkool, schijven augurken, of een rotte aardappel erin, veel dysenterie; veel honger; veel ongedierte; zeer slechte hygiënische toestanden; hondsche optreden van (zooals hij ze noemde) „Übermensen“; dat alles en zooveel meer, is nu niet bepaald opwekkend.

In onderscheiding met Alten-Grabow was het eten in Mühlberg a.d. Elbe iets beter, maar veel te weinig.

Velen werden hier naar fabrieken gestuurd om te werken, anderen naar boeren. Sergeant Runge protesteerde en wees naar de Conventie van Genève, die bepaalt, dat van onderofficieren geen arbeid geëischt mag worden. Goed, dan niet werken. De heer Runge kwam uiteindelijk terecht in een kamp bij Krakau, waar de werkweigerende onderofficieren waren ondergebracht.

De slechtste tijd is wel geweest na December 1944, toen onze mannen geen Roode Kruispakketten meer ontvingen.

Aardappelschillen waren toen een tractatie!

Opmerkelijk is, dat ook sergeant Runge getuigt, dat de tijden van nood hem nader tot God brachten.

„Mijn geloofsleven is innerlijk versterkt en steeds heb ik ondervonden, dat God een Verhoorder der gebeden is,“ luidt zijn getuigenis.

Nu nog een laatste snapshot:

De onderofficier A. van den Berg verklapt iets van de „zwarte markt“, die gehouden werd onder den luifel van de Russische cantine in het krijgsgevangenkamp te Mühlberg a.d. Elbe.

Hij vertelt, hoe naast de drukbezochte lezingen van aalmoezenier en veldprediker, ook het „politiek weekoverzicht“ behoorlijke aftrek had; hoe de mannen, bij het stijgen van den voedselnood, soms groote bezorgdheid hadden over thuis; hoe de schildwachten (oorlogsmoe als zij waren) omkoopbaar waren, maar slechts voor eigen leveranciers of klanten. Iedere bewaker had zoo zijn vaste menschen, met wie hij han-

delde, voor de overige krijgsgevangenen bleef hij „de gestrenge”.

Een breed licht laat de heer Van den Berg tenslotte vallen op de viering van het Kerstfeest in 1943.

Er werd toen in Mühlberg een z.g. „Godsvrede” afgekondigd van 24 December tot 3 Januari. De bewaking werd sterk beperkt. Met als gevolg: géén barakkencontrole, géén appels en Kerstnacht en „Oud en Nieuw” géén taptoe, dus dag en nacht buiten, terwijl het Russenkamp, dat altijd geïsoleerd was, nu ook open mocht.

Dit alles gaf een gansch ongewoon aspect aan het kamp-leven. Het hek was nu (vooral voor de Russen) letterlijk van den dam.

„Wij ondergingen toen een ware Russeninvasie,” zei sergeant Van den Berg, „hetgeen te begrijpen was, omdat wij Hollanders van alle nationaliteiten het best in de pakketten zaten en zoowel gezamenlijk als individueel veel afstonden.”

Het hoogtepunt in dezen tijd van „Godsvrede” was de Kerstfeestviering. De Duitschers gaven vergunning en zelfs eenig materiaal om de barakken te versieren en iedere nationaliteit mocht op „zijn eigen wijze” Kerstfeest vieren.

Hierin hebben de Hollanders zich waardig onderscheiden.

Een bijzonder goed zingend Nederlandsch mannenkoor zong in den Kerstnacht op plechtige wijze „Stille Nacht”, „Eere zij God” en andere Kerstliederen. Zoo deden onze vaderlanders op deze wijze nog iets hooren van het Evangelie van den geboren Zaligmaker.

Zij gingen van barak tot barak.

Eerst bij de Nederlanders en verder bij de Franschen, Italianen, Engelschen, Russen en welke nationaliteiten er ook mogen geweest zijn.

Zoo golfde de Kerstzang voort.

Het maakte diepen indruk en menig man pinkte een traan uit het oog.

's Middags (den eersten Kerstdag) werd het bij de Nederlanders overstelpend druk. Krijgsgevangenen van nagenoeg alle in het kamp vertegenwoordigde nationaliteiten kwamen niet alleen de schoonst versierde Nederlandsche barak bezichti-

gen, maar boven dat bedanken voor zang en gaven.

Zullen zij iets begrepen hebben van het zoo dikwijls onbegrepen:

„Eere zij God in de hoogste hemelen, en vrede op aarde, in de menschen een welbehagen”?

„ZEG, 114, WAT SCHEELT JE TOCH?”

BROER J.G. heet nu „nummer 114” en dit nummer voelt zich niet prettig. Waarlijk geen wonder, want dit genummerde geraamte is ook nog vader, en als zoodanig gaat er veel in hem om. Zijn gedachten zijn aan het zwerven.

Hij ziet zijn vrouw nóg liggen.... Geschokt in haar zenuwen bij het binnenkomen der politie, viel zij bewusteloos neer en lag ze daar met drie schreiende kinderen om haar heen.

„Mag ik niet wachten, tot ze bijgekomen is?” Neen, dat mocht niet. Broer J.G. was een te groot misdadiger, hij moest dadelijk mee. Hij had twee jodenmensen, door verberging in zijn huis, het leven willen redden en dat was zulk een zware misdaad, dat, al lag zijn vrouw daar bewusteloos op den grond en al huilden de kinderen om moeder, hij toch op staanden voet werd meegevoerd; per brief verraden....

Bij de S.D. kreeg hij, als ontvangst, een raken klap in zijn gezicht, zoodat hij stond te duizelen. De Hollandsche agent kon gáán en toen werd aan de gevoelige ontvangst verder gewerkt, door toediening van een vreeselijke mishandeling.

En daar zat hij nu als „nummer 114” in het concentratiekamp.

Eerst in Amersfoort.

De ontvangst daar had ook al een krachtigen indruk nage laten. Komend uit de beschaafde maatschappij sta je hier plots stom verwonderd, dat je menschen „als varkens ziet rondloopen”. Verder was er een behoorlijke boevenbehandeling.

„Uitkleeden!” is het commando, „Snel, snel, schiet op mensch, sneller.” Pats! hij heeft er al een paar te pakken. Aan de volgende tafel kreeg hij zijn kampkleeren toegesmeten. Te groot of te klein, kapot of heel, daar werd niet naar gekeken. „Hier, pak aan!” Uit den krijgsbuit wordt een luitenantpakje in zijn richting geslingerd en de man op groote klompen en in de uniform van een Nederlandsch officier gestoken, vernam nu, dat hij „nummer 114” was.

... de dronken Duitscher greep de kwast en begon het hoofd en het gezicht van „nummer 114” geweldig in te zeepen ...

Bij de ontvangst hoorde ook nog (zij het niet zonder humor) het kaalscheren van het hoofd.

Toen de kapper daarmee bezig was, kwam er plotseling een dronken Duitscher binnen, hij gaf den dienstdoenden kapper een mep, pakte den kwast en begon het hoofd en gezicht van „nummer 114” geweldig in te zeepen. Angsten werden uitgestaan. Als hij toch maar niet met het scheermes begint.... De man kan haast niet op zijn beenen staan, misschien zakt hij voor dien tijd wel in elkaar. Deze hoop was echter ijdel. De beschonken „beschermer” vroeg een scheermes en de kapper, het ergste vrezend, gaf hem een kam.... Toen dit tot den dronken man doordrong, werd hij woest en begon links en rechts om zich heen te slaan.

De „scheerklant” vloog in zijn benauwdheid door het open raam naar buiten en sprong daar met zijn witschuimenden „zeepkop” (zooals hij het uitdrukte) boven op de pet van den juist passerenden S.S.-commandant.... Door dezen woedend naar binnen geschopt kon het kaalscheren (zonder dronken Duitscher) rustig voortgang vinden.

Bij het appél was er weer een incident.

Omdat „nummer 114”, toen hij geroepen werd, rustig kwam aanlopen, kreeg hij er flink van langs en moest hij naar den „rozentuin”, de dusgenaamde lange, smalle met prikkeldraad omgeven ruimte, waar de gestraften soms twee, vier tot acht uur moesten staan. Hij had (wat hem nog onbekend was) hollend moeten komen.

Het leven in Amersfoort was vól verschrikking geweest. Ongedierte, kou, honger en mishandelingen waren zoo de dagelijksche ervaringen.

Het gebeurde vaak, dat je 's morgens vroeg (en dat in den winter) werd opgepakt en in een ijskoud bad werd ondergedompeld.

Je was dan ineens goed wakker!

Bij 't marcheeren lieten ze je nu eens hollen, dan liggen, dan opstaan naar grillige willekeur en liefst commandeerden ze: „liggen!” als je net in 't water of de bagger stond.

Wee, als je niet goed plat in de bagger ging liggen, want dan ging de knuppel er overheen. Dat deden „Hollanders” je aan! Hartverscheurend was het in Amersfoort, om daar voor je

eigen oogen te zien, hoe door een Duitscher (uit louter plezier) met een scherpe schop een oude man den arm werd afgeslagen!

Kuilen, diepe kuilen met water, waarlangs men de joden met een kruiwagen grond of steenen liet gaan, om ze dan een duw te geven, zoodat ze, met den kruiwagen boven op zich, in den kuil terecht kwamen.

Verschrikkelijk was het om te zien, hoe een „Hollandsch” beestmensch een jood verder afmaakte, die door een Duitscher murw geslagen was. Hij liet dezen afgebeulden stakker met een kruiwagen met steenen loopen en toen de man in elkaar zakte, wierp hij hem in een kuil, hakte er met den scherpen kant van de spa op los (terwijl de Duitschers stonden te schateren van den lach) ging nog wat op zijn hoofd staan trappen, en toen was de held klaar. Het leven was er uit....

Zulke verschrikkingen te moeten aanzien is zenuwschokkend. Het gebeurde ook, dat bij de 25 stokslagen, die vaak werden uitgedeeld, iemand, die zijn handdoek in vieren gevouwen op zijn zitvlak had gelegd, er als straf nog 25 slagen bij kreeg.

Als dan bij dit alles, wat je ziet, je ook zelf bent afgeranseld, in een ondergrondschen bunker wordt gesmeten, omdat je van den honger twee aardappelen en wat schillen bij de keuken hebt opgeraapt, je, tenslotte longontsteking krijgt met hooge koorts onder een dun dekentje zowat van den tocht van je bed waait, en niet anders dan snauwen en grauwen krijgt, dan is het toch wel te begrijpen, dat de moed in je schoenen zinkt.

Ja, als je dan eerder hier en daar, op een eenzame plaats, al eens een jood vond, die zichzelf van het leven beroofd had, dan is het ook te begrijpen, dat iemand bidt: „God, zelfmoord mag ik niet plegen, maar neem mij maar uit deze hel weg.” Het is niet gebeurd. En gelukkig maar, want men moet ook kunnen sterven. Sterven is God ontmoeten. En God ontmoeten is in het gericht komen. „Het is den mensch gezet eenmaal te sterven en daarna het oordeel.” (Hebr. 9 : 27.)

Sterven kan dus beteekenen: u i t het leed, i n het leed.

Gelukkig, dat er behoudenis door het geloof in Christus mogelijk is. Dat kwam (liefelijke herinnering) in Vught aan de orde, want nummer 114 werd van Amersfoort naar Vught

gebracht. Reeds ziek van Amersfoort vertrokken, kwam hij hier met longontsteking en bronchitis in het ziekenhuis terecht.

Daar lag hij nu, na veel ups-and-downs op zijn bed, vechtend bij beurte v o o r en moedeloos o n d e r het leven, ditmaal moedeloos....

Toen gebeurde het, dat zijn geschokt geloof („is er wel een God, hoort Hij wel mijn bidden?“) weer werd gesterkt.

Hij ligt te bed en haalt heimelijk verborgen foto's van vrouw en kinderen voor den dag en houdt ze in zijn handen.

Hij denkt aan de verschrikkingen van het kamp, voelt zich doodelijk zwak en piekert, starend op de foto's: „Zal ik ze ooit weerzien?“

Terwijl hij zoo zijn gedachten laat zwerven, komt (het is Zondag) zijn buurman van twee bedden verder hem opzoeken.

„Zeg 114, wat scheelt je toch? Huilen en met foto's in je handen. Je wilt zeker graag dood, niet? Kerel, er is toch nog iets, dat veel belangrijker is dan deze foto's? Ik weet wel, het zijn je vrouw en je kinderen, maar je weet toch wel de bekende gedachte uit den Bijbel: Wie niet zal verlaten hebben vrouw en kinderen om Mij nentwil, kan Mij n discipel niet zijn?

„Nou, kerel, wèg dan die foto's en „kop op“, hoor. Bid zonder ophouden, of je „thuis“ moogt komen. Je ziet zelf wel, „114“, je leven hangt aan een zijden draad. Ik behoef dit niet te verzwijgen. Maar bedenk toch, dat de God van voorheen nog steeds Dezelfde is en ook nu nog wonderen kan verrichten. Het is heden dus nog niet verloren. Ben je bereid, om te sterven?“

„Nee, dominee,“ is het antwoord van den moedelooze, „als ik sterf, ben ik verloren, want ik heb te veel zonden. Maar dit eene vertrouwd ik toch, dat God voor mijn vrouw en kinderen, die ik achterlaat, wil zorgen.“

„Nu, kerel,“ sprak de prediker, „daar is Christus nu juist voor gestorven, voor groote zondaren, want de Bijbel zegt toch, dat Jezus niet gekomen is voor rechtvaardigen, maar voor zondaren.“

„Als je dit leert gelooven, is er behoudenis, ook voor jou. Je moet daarom, zolang God je nog in 't leven laat, bidden zonder ophouden. Hij laat geen bidder staan en zeker niet

iemand uit een concentratiekamp, dien Hij behouden wil thuisbrengen. Dus vriend Broer, „kop op”, en welterusten! Wij zullen eerst nog even bidden en dan ga je, als de rust ons gelaten wordt, lekker slapen. Waar nog leven is, daar is nog hoop.”

Toen ging de dienaar van het Evangelie voor in gebed.

Na dezen Zondag zijn er nog velen gevolgd.

Na dit gesprek en het gebed van Ds. Ter Steege uit Groningen kwam de moed er weer in en geleidelijk aan was er ook beterschap te bespeuren.

Dit stukje religieus leven is een liefelijke pendant van de bespottung van God en Zijn Woord in het kamp soms doorleefd. Zoo werd er een jongeman boven op een tafel gezet. Bij dezen vriend ontdekte de Duitscher namelijk een Bijbeltje. „Nu,” zoo sprak de godsdiensthatende nazi-knecht tot den op de tafel staanden Bijbelvriend, „lees jij nu maar eens wat voor.” De jongeman slaat Mattheus 24 op en leest voor, hoe Jezus de verwoesting van den tempel voorspelt en de discipelen dan vragen: „Zeg ons, wanneer zullen deze dingen zijn? en welk zal het teeken zijn van Uw toekomst, en van de voleinding der wereld?”

Hij leest voor, hoe Jezus dan Zijn wederkomst voorspelt en hoe er vóór die wederkomst zullen zijn vreeselijke tijden.

„Gij zult hooren van oorlogen en geruchten van oorlogen; ziet toe, wordt niet verschrikt; want al die dingen moeten geschieden, maar nog is het einde niet; want het eene volk zal tegen het andere volk opstaan, en het eene koninkrijk tegen het andere koninkrijk; en er zullen zijn hongersnooden en pestilentiën, en aardbevingen in verscheidene plaatsen.”

Hij leest, dat Jezus waarschuwt:

„Als dan zullen zij u overleveren in verdrukking en zullen u dooden en gij zult gehaat worden van alle volken, om Mijns Naams wil.”

Hij leest verder, hoe Jezus profeteert, dat dan velen om hun leven te behouden, den Godsdienst zullen verloochenen en hoe de menschen elkaar zullen overleveren en elkaar zullen haten en de liefde van velen zal verkouden.

De jongeman, staande op tafel, leest al maar voort....

Er zal verdrukking komen, „Maar wie volhardt tot het einde zal zalig worden.”

En voor dat de geschiedenis eindigt in de wederkomst van Christus, zal er „groote verdrukking wezen, hoedanige niet geweest is, van het begin der wereld tot nu toe, en ook niet zijn zal. Ziet”, zegt de Heiland, „Ik heb het u voorzegd!” Na dezen tijd van verdrukking en verschrikking, waarbij de menschen elkaar in haat en nijd en oorlog verteren en er groote ellende zal zijn, „zal in den hemel verschijnen het teeken van den Zoon des menschen; dan zullen al de geslachten der aarde weenen, en zullen den Zoon des menschen zien, komende op de wolken des hemels met groote kracht en heerlijkheid.”

De Duitscher laat den man maar rustig voortlezen en schijnt bij deze laatste woorden „met groote kracht en heerlijkheid” scherp te luisteren, zij het niet zonder een glinstering van weerstand in het oog. Hij luistert naar wat er verder komt. Zullen de menschen nu luisteren naar God? Ach neen, het zal zijn, gelijk als in de dagen van Noach, profeteert Jezus. Zij eten, drinken, trouwen, het leven gaat zonder te letten op de waarschuwingen Gods maar voort, „tot den dag toe in welchen Noach in de ark ging” en de zondvloed kwam.

De Duitscher luistert naar de waarschuwing van Jezus. „Waakt dan, want gij weet niet, in welke ure uw Heer komen zal!”

De roepstem tot bekeering klinkt hem en allen in de ooren, terwijl de verdrukking der tijden (naar Jezus' woord gekomen) krachtig mééspreekt in het concentratiekamp.

Het lange hoofdstuk van een en vijftig verzen spoedt ten einde.

De Heere zàl komen tot aller afrekening!

„Daarom,” zoo luidt het, „zijt ook gij bereid, want in welke ure zij het niet meent, zal de Zoon des menschen komen.” Komen tot zaligheid, bedoelt Jezus, voor dengene, die gelooft en in dat geloof ook leeft, en tot rampzaligheid voor dengene, die niet gelooft. „Daar zal” (zoo klinken de laatste woorden) „weening zijn en knersing der tanden.”

Na deze slotwoorden springt de Duitscher (eigenlijk nu reeds met de tanden knersend) naast den jongen voorlezer op de tafel. Hij gaat nu op zijn beurt aan het spreken. Hij heeft gehoord, dat Gods Zoon zal wederkomen in groote kracht en heerlijkheid. Het blijkt nu, dat dit woord hem heeft gepakt. Immers hij vraagt aan zijn tafelenoot op het tafelblad ten

aanhoore van allen: „Waar denk jij nu, dat de kracht vandaan komt en wie er de baas is?”

„Alleen God,” zoo klinkt het waardige antwoord, „kan en zal recht doen en zal een ieder vergelden naar zijn werk.” „Stakker, stakker,” is het onwaardige wederwoord, „niet van boven komt de kracht, maar hier zit de kracht,” en gelijk geeft hij met zijn opgeheven vuist den jongeman zulk een slag, dat deze van de tafel rolt, terwijl de hater van God het Bijbeltje woedend weg smijt door de ruimte....

Een enkeling onder de Duitschers was wel eens wat milder. Zoo sprak een officier eens vertrouwelijk, dat hij nooit iemand sloeg en het zelfs niet kon aanzien. Hij waarschuwde dan ook den Hollandschen sadist, die den jood dood trapte in den kuil, dat hij te vèr ging met zijn moordpraktijken.

Maar dát slag Duitschers regeerde niet. Dat blijkt wel, als je daar in Vught een 300 lijken klaar ziet liggen voor verbranding. Dan flitst het door je brein: „Zal ik daar óók zoo liggen straks?”

Vreeselijk is ook het ontaarde egoïsme onder de gevangenen zelf. Ieder denkt: „als ik het maar heb”. Het komt in levensnood pas goed uit, wat de mensch van binnen is.

Men zit soms op den dood van iemand te wachten, om dit of dat te erven. Op zichzelf nog te begrijpen, maar niet te verdedigen valt het stukje ongekend egoïsme, dat nu volgt.

Een man zit op het sterven van iemand te wachten, wiens pullover hij zoowat afgeperst had, terwijl hij er al vijf heeft! Van het doode lijf ontvangt hij nu de zesde!

Maar nu komt het: Toen men den egoïst vroeg een stukje kleeren af te staan voor een stervenden zieke, was zijn antwoord, dat hij het niet noodig vond, want (en nu moet ik het, historiegetrouw, maar letterlijk neerschrijven ook) de zieke ging toch.... kapot!

Vreeselijk....

Die weggesmeten Bijbel schijnt het toch wel goed te hebben, als hij het menschenhart (naar Jezus' woord) teekent als een bron van wanbedrijven, waaruit allerlei kwaad omhoog stijgt.

Gelukkig is er, door Christus aangebracht, toch nog zaligheid mogelijk, zooals Ds. Ter Steege eens tot troost voorhield aan zijn medegevangene, „nummer 114”.

„GOD BEHOEDE JULLIE, JONGENS”

DEZE wensch werd een groepje vaderlanders, dat naar Vught werd gebracht, toegevoegd. De dagen, die achter lagen, waren soms behoorlijk, soms slecht geweest. Als een Hollandsche nazi-knecht, fungeerend als politie-luitenant, commandeert: „Niet lezen, niet luchten en luikjes dicht,” en de dienstdoende agent, het eten bezorgend, dreigt bij het openen van luikje of cel onpasselijk te worden van de ondragelijke lucht, dan heb je het met z'n zoovelen in een cel niet best.

En daarna: Vught.

„Eenmaal achter den slagboom van het kamp, voelt men zich onmiddellijk onder een speciale terreur,” vertelt de heer G.J. van der Linden, één van de „jongens”.

Dan is het schreeuwen, stompen, dreigen, vloeken, kortom een houding van een „heer en meester”, die in machtswellust met z'n zweep zwaait en in het huiveren van zijn slaven een innerlijk genoeg heeft.

Als je, gevraagd naar politieke richting, zei, dat je A.R. was, werkte dat als de roode lap voor den stier.

Het leven in Vught begon met de reveille van half zes.

Het slapen 's nachts in een van de drie britsen, boven elkaar aangebracht, was dan niet altijd even best geweest. Er is immers geen gevangene, die vanwege de onvoldoende kleeding, koude appéls en tochtige barakken niet hoest of kucht en tijdens zoo'n hoest- en kuchorkest veelal in den nacht gehouden is het slapen niet immer weldadig.

Hoe het zij, het is half zes, de dag begint en je springt van je slaapstee af. Het is nu vlug aankleeden, wasschen, eten, appél en daarna mee in het werkcommando.

Twee steenen dragen over een afstand van 1 K.M. lijkt dan gemakkelijk, doch als je dat doet tot 's avonds 6 uur met één uur pauze slechts, en je moet dan den geheelen dag voort op twee linksche(!) klompen, dan is het een marteling.

Als dan een toeziende S.S.-voogd naar zijn hartelust je een

schop in je lendenen geeft, of zijn hond op je afstuurt, wil je wel lopen, al staat het bloed in je klompen.

Dat alle verandering in dit kampleven geen verbetering is, blijkt wel uit het werkcommando Moerdijk.

Om 6 uur 's morgens op, moesten een 650 man zich buiten aan het Hollandsch Diep, aan open kranen wasschen, en dat bij flinke vorst.

Het hoesten was dan ook chronisch, terwijl dysenterie scheuring en inslag was. Als eten kreeg men per dag een derde kuch, een klontje margarine of stukje kaas en 's middags aan den slootkant gezeten de beruchte koolsoep. De voeding was slecht.

Kwam je van Vught, dan was je op den open vrachtauto al half bevroren voor je aan 't werk ging.

Kerkboek of Bijbel was contrabande in het kamp. Overbodig te zeggen, dat ze tóch binnen gesmokkeld werden. Het hart dat naar God uitgaat, kan er niet buiten. Door kleine groepen werd er 's Zondags uit gelezen of ook wel tijdens het rustuurtje.

Zulk een geestelijke verheffing was heusch niet overbodig, want de geest onder de gevangenen was slecht.

„Vloeken, schelden, vechten, stelen, waren aan de orde van den dag en zelden heb ik grooter egoïsme gevonden dan daar,” luidt het stellig getuigen.

In zulk een sfeer moet God je behoeden en moet je deze geestelijke bescherming bij Hem zoeken, anders degenereer je ongemerkt mee en je gaat naar huis met zooveel procent verlies aan fatsoen, eerbaarheid, karaktergaafheid en Gods vrucht.

Welk een zegen, als men hier dan gaaf vandaan mag komen en je tenslotte hoort, teruggekeerd in het S.D.-gebouw te Rotterdam: „Meneer Van der Linden, u is vrijgesproken en u kunt zich naar huis begeven.”

Stomme verbazing.

„Vrijgesproken!” En aangesproken met „meneer” en „u”!

Niet allen is dit geluk beschoren geweest.

Op het transport van Vught naar Rotterdam immers zaten de „jongens” met zijn veertienen op een vrachtauto met tusschen hen in (op een baar) een stervende man van 60 jaren. Hij was op weg naar huis, maar stervende....

AALTJE WAS GEVAARLIJK VOOR DE WEHRMACHT

MEVROUW Voormolen uit Den Haag en haar vaardige hulp in de huishouding mej. Aaltje van der Waal staken hun „vaderlandsche meening” niet bepaald onder stoelen en banken en dat met de lijfgarde van Seyss Inquart vier jaar tegenover de deur....

Op zekeren dag (het was 26 Juli 1944) wordt er gebeld. De S.D.! „Of mevrouw thuis is?”

Aaltje laat weten van „niet” en wil de deur sluiten en terwijl de soldaat dan toch opdringt, duwt ze hem (ook niet mis!) terug. Dat was te véél.... Was mevrouw niet thuis, dan moest Aaltje toch mee!

Later werd van haar verklaard, „dat ze zeer gevaarlijk voor de Wehrmacht was”!!

Als Aaltje weggebracht is komen er dra weer „heeren” voor mevrouw. Zij is nu thuis. Mevrouw moet méé.

Met een opgewekt gelaat, maar niet met een dito hart, stapt mevrouw den Duitschen auto in, haar leven in de stilte der ziel toevertrouwend aan Gods hoede, bedenkend, dat zonder Zijn wil haar niets zou overkomen.

Mijnheer Voormolen, die tevergeefs pleitte voor zijn vrouw, werd gezegd, dat mevrouw op het Binnenhof „gehoord” moest worden en gauw weer terug zou komen.

Dat was een leugen, want de auto, vertelde mevrouw Voormalen, ging niet rechtsom, maar linksom, richting Scheveningen!

Mevrouw begreep het en snoof eens extra den frisschen zee-wind in.

Wonderlijk gevoel was dat, toen zij de celdeur binnenstapte. Het was, of ze „er in wipte als een vogel in z'n kooi.”

Dra werd het nieuwe, nauwe verblijf eens grondig opgenomen. Kruk, tafeltje en daar in een hoek de „ton”.

Mevrouw begint met haar hand voor den mond te proesten en zegt overluid tot haarzelf: „Maar dáár ga ik niet opzitten!” „Maar nood brak wet,” vervolgt ze haar vertelling.

Aaltje wil de deur sluiten ...

Heel anders was het met de muren. Die hadden bijzondere aantrekkingskracht.

De muren spraken!

Spraken de taal van vele vrouwen of mannen, die hier reeds eerder waren. Deze muren spraken aldus:

„'t Is de Heer, die 't al regeert en door Zijn goedheid 't kwade weert.”

„Naast mijn krib,” vertelt mevrouw, „stond in den muur gekrast: „Dien de Heere liefheeft, kastijdt Hij.”

Als ik op mijn krukje zat, viel mijn oog op: „Werp al uw bekommernissen op Hem, Hij zorgt voor u.”

Verder stond er te lezen: „God is liefde,” „De Heere regeert” en nog andere teksten uit den Bijbel.

De muren spraken ook van verlangen en klacht:

„Moeder, ik verlang zoo naar je,” en „Hoe lang nog” en „Al 7 maanden hier en nu naar Vught.”

„Wat zal er in zoo'n cel,” zegt mevrouw Voormolen, „gewor-steld en gebeden zijn. Maar ook, wat zal daar veel de nabijheid Gods en de liefde Gods gevoeld zijn, want zoo'n poosje in een cel stemmen een mensch zeker tot nadenken en inkeer.

Wat is het daar een geluk te weten, dat we, waar we ons ook bevinden, in Gods handen zijn.”

Met een andersoortige interesse bekeek mevrouw (en dat natuurlijk deskundig) het vaatwerk. Een houten mes en een houten lepel, waarmee het iederen dag een kwelling was om te eten, omdat dit „eetmeubel” te groot bleek voor de opening van haar mond.

Mevrouw begon hier te begrijpen waar de benaming „Hotel de Houten Lepel” wel vandaan kwam.

Als mevrouw haar omgeving zoo heeft opgenomen, dringt de vraag zich aan haar op: „Waar is Aaltje?”

De beslist vriendelijke en hulpvaardige gevangenisbewaar-ster wéét het niet. Kènt geen Aaltje. Mevrouw steeds wéér vragen. „Geen Aaltje bekend,” is steeds het bescheid.

Het celleven gaat gewoon door. Denken aan thuis, denken aan Aaltje. Gelukkig mocht mevrouw (bijzondere gunst) wat breien, want niets doen is een ramp. Je weet van geen uur of tijd en dan dit. „Je voelt je zoo onveilig, want ieder oogenblik kan de deur opengaan. En dan dat „glazen oog” in de deur. Je voelt je steeds bekeken of begluurd. Ook was het

een zenuwachtig gehoor, dat rinkelen met die sleutels, die harde voetstappen, die korte bevelen, dat wegtrekken van snikkende menschen. O, als je niets te doen zou hebben, zou je zooiets haast niet uithouden!”

Telkens vroeg mevrouw naar Aaltje en eindelijk kwam het bericht: „Aaltje maakt het goed, maak u zich maar niet bezorgd. Ze houdt zich goed en zit te lezen.”

Zoo wist zij waar haar Aaltje was, maar Aaltje wist niet waar haar mevrouw was.

En nu zou het dan gebeuren.

Het was op een keer weer „luchten” en de vriendelijke juffrouw had gezegd: „Aaltje, straks zal je een bekende zien, maar denk er om, je moogt niet spreken.”

Aaltje is op de binnenplaats al aan het luchten en dan komt mevrouw, die reeds verwittigd was, dat Aaltje daar óók zou zijn. Mevrouw kijkt zwijgend rond en.... ziet Aaltje, maar Aaltje ziet h  r niet. Wat nu? Spreken is verboden, mevrouw hoest....

Geen opmerken! Mevrouw hoest n  g eens.... Aaltje kijkt op en.... ziet plotseling mevrouw.

Met wijd opengesperden mond staat ze op zooveel meter afstand stil, daarmee beduidend: „U hier?” En gelijk k  ek de juffrouw, dus was het „mondje dicht”.

Bij het „rondloopen” echter werd er toch telkens wat gefluisterd.

Enkele dagen later hoorde mevrouw bij het „luchten”, dat Aaltje voor den duur van den geheelen oorlog naar Vught zou gaan....

Ja, we zeiden het toch reeds, dat Aaltje door het terug duwen van dien soldaat zoo gevaarlijk voor de Wehrmacht was geworden! Zelfs z  o, dat het feit, dat de familie Voormolen z  lk een meisje in huis had, de Duitschers nu het recht (!) gaf het geheele gezin te arresteeren, aldus de verklaring bij het verhoor van mevrouw.

Mevrouw ging spoedig naar huis, maar mej. Van der Waal ging naar Vught, naar Ravensbriick, naar Hornburg en nog andere Deutsche gruwelkampen.

Er volgde alzoo een weg van lijden en ellende.

Wij gaan met deze jonge, moedige Hollandsche vrouw dezen weg verder op. Ook vrouwen hebben er recht op, dat haar

leed en ellende in de Duitse concentratiekampen doorstaan voor het historische voetlicht kome. Geen doofpot-politiek, maar eerlijke, trouwe historie-beschrijving.

Drie weken is mej. Van der Waal in Vught geweest. Persoonlijk had ze het daar niet zoo slecht, maar ze laat ons het kamp zien, zooals een vrouw dat zag en werpt een fel licht op de gedragingen van meisjes en vrouwen van „minder goede”, ja zelfs „zeer slechte” reputatie, die in de vrije wereld zich steeds met Duitschers hadden opgehouden.

Dit leven werd hier eenvoudig voortgezet, in het bijzonder 's nachts, als zij onder het prikkeldraad door tot de „heeren” doordrongen.

Vanwege het alarm (onder aan het prikkeldraad zaten belle-tjes) werd dan dikwijls op deze vrouwen geschoten. Kwam er een wacht nabij, dan was er meestal niets te zien, want aan de „andere zijde” stond men klaar met een cape en pet en de schildwacht zag in het donker dan niet anders dan een.... „soldaat” met cape en pet.

Deze vrouwen en meisjes hebben op deze manier getracht wat goedkoope vroolijkheid te krijgen en hadden het best. Ze kregen van alles, tot taartjes toe. Sommigen begonnen zelfs eischen te stellen. Als ze geen „gebakken aardappelen” kregen of een „gebraden kippetje met appelmoes”, waren ze niet te spreken!

Een minder aangename ervaring van mej. Van der Waal was in Vught het afpakken van haar Bijbeltje.

Toen de Duitser hoorde, dat zij dit in Scheveningen had mogen behouden, zei hij: „Dat Scheveningen, dat Scheveningen!” Het was ook wèl verschrikkelijk daar, ze lieten een meisje maar gewoonweg haar Bijbeltje houden!

Ravensbrück.

Met 800 vrouwen, hoofdzakelijk van het goede „Oranjesoort” ging het van hier naar een heel groot vrouwenkamp.

Een kamp van 50.000 vrouwen van allerlei nationaliteiten. Hier begon de ellende pas goed. Omdat er geen plaats was, hebben onze Hollandsche vrouwen, die pas uit Vught aankwamen, twee dagen en twee nachten buiten moeten doorbrengen. Zij moesten maar zien, dat ze zoo „ergens buiten” in slaap kwamen.

Als kleeding kreeg mej. Van der Waal hier een heel lang hemd tot op de hielen (een soort van lange bruidsjapon) en daaroverheen een jurk tot boven de knieën. Meer niet.... Zoo hadden alle dames daar zoo „iets bijzonders”, de een dit, de ander dat. „U begrijpt dus wel, dat wij er erg potsierlijk uitzagen,” zegt Aaltje.

De vrouwen leefden daar met 500 in één barak en sliepen daar met z'n drieën in één bed. Eigenlijk was het zóó.... Drie eenpersoonskribben waren stijf tegen elkaar geschoven en dan sliepen ze daarop met z'n tiene. Negen lagen dan op haar zij, „lepeltje lepeltje” krom gebogen, naast elkaar en één sliep dan aan het voeteneind dwars over de drie bedden heen.

Dat viel dus niet mee, vooral niet als er een of meer van de tien wat „lastig” was. Als er één zich wilde omdraaien (vanwege pijn bijvoorbeeld) dan moesten allen zich omdraaien en dan was het: „nou jongens, draaien!” En precies op het commando keerden de „lepeltjes” zich om.

De dag begon met twee en een half uur op het appél staan, van half vijf tot zeven uur. Dan uitrukken naar de verschillende „werkcommando's”, wat ook wel voor de vrouwen spitten beteekende. Als dat dan niet goed ging, sloegen de vrouwelijke S.S.-bewaaksters er maar op los.

Deze „lieve vrouwen” liepen den geheelen dag met een zweep of knuppel rond. Wee....

Ook een man maakte zich (om woedend te worden!) op dit terrein voor het Groot-Duitsche Rijk verdienstelijk en sloeg de vrouwen, waar hij ze maar raken kon, zoo maar in het blinde weg. De vele zieken lagen hier zonder medische verzorging en werden verpleegd, niet door „liefdezusters” maar door Poolsche vrouwen, die er al vijf jaar verbleven en geheel gedemoraliseerd waren.

Als een stervende vrouw wat te veel in haar nood vroeg, werd ze „lastig” genoemd. Een Hollandsch meisje, dat zwaar ziek was, lieten ze twee dagen naast een lijk liggen. Op het appél stonden moeders met kinderen van allerlei leeftijd. Sommige moeders stonden dan daar haar zuigelingen te voeden. Viel er op het appél een vrouw bewusteloos neer vanwege de ellende, dan werd zij (door vrouwen) weer overeind geslagen of

aan den kant getrapt.

De kinderen die loopen konden, liepen in het kamp als vuile zigeuners te „schooieren”.

Wat wij hooren van de clandestiene godsdienstoefeningen in Ravensbrück is treffend.

De dames Ten Boom (zusters van een ons bevriend collega, Dr. Ten Boom) hielden, ongeacht de gevaren er aan verbonden, driemaal op een Zondag godsdienstoefening. De vrouwen en meisjes, die daarbij wilden zijn, gingen dan (om het minste gevaar te loopen) op enkele kribben van „drie hoog” zitten en dan hield de oudere zuster Ten Boom, „tante Bep” genaamd (helaas reeds overleden) een „preek”, een volgenden keer deed dan de jongere zuster, „tante Koos” het weer. Deze geheime Bijbelsamenkomst „voor vrouwen, door vrouwen” werd dan zooveel mogelijk in overeenstemming gebracht met een kerkdienst. Er werd gezongen (heel zacht) gebeden, waarop de Wet of de Geloofsbelijdenis werd gelezen, vervolgens werd er over een tekst gesproken, dan volgde dankzegging en slotzang, met nog wat napraten over verschillende vragen.

Het waren voor de vrouwen uren van verkwikking.

Ging er een transport weg, dan werd er een „afscheidspreekje” gehouden. Ging er een meisje weg, dan werd er voor haar gebeden, alles kinderlijk-eenvoudig in ontroerenden ernst.

Zelfs op het appél maakten de dames Ten Boom van de daar heerschende stilte gebruik om (in de achterste rijen tusschenin staande) nog een stukje uit haar meegesmokkelde Bijbeltje voor te lezen, dat dan gretig werd aangehoord.

Wij hebben eerder gehoord van „appél-sadisme”, hier is wat beters, wat hoogers, „appél-godsdienst”.

Hier past een stille hulde aan deze zoo moedige vrouwelijke Evangelisten.

Horneburg.

In dit kamp, nabij Hamburg, was mej. Van der Waal van 12 October '44 tot 18 Februari '45. Ze was er in het revier (de ziekenbarak) en deed dienst als „hulp in de verpleging”. Qua kamp, niet slecht, dank zij den Duitschen arts, een zeer humaan mensch, die met groote zorg voor de zieken was ver-

vuld en werkelijk deed wat hij kon. Hij onderzocht ze goed en als de zieken eens trek hadden in een of andere groente of wat fruit en ze vroegen dit aan hem, ging hij altijd naar de keuken en trachtte daar voor zijn zieken wat los te krijgen. Hij bedacht dan ook steeds de verpleegsters met een zak appels of zoo. Op verzoek van de hoofdverpleegster Hilda verzorgde hij voor een bijna stervend joodsch meisje nog een laatste redmiddel, namelijk kunstmatige voeding. Het doet goed dit te mogen hooren. Hier was een Duitscher, die „mensch” was en „mensch” blééf.

Het joodsche meisje is ondanks alle goede zorgen toch overleden. De verpleegsters moesten haar zelf begraven. Ook mej. Van der Waal was daarbij. Vreeselijk was dit voor deze vrouwen. Het doode meisje werd (in papier gewikkeld) op een wagen naar het bosch gereden. De meisjes moesten daar een diepen kuil graven en het lijk er in gooien, hetgeen ze niet deden. Zij bewaarden den eerbied voor de doode en hebben haar rustig in het graf gelegd. Mej. Van der Waal en een ander meisje gingen in den grafkuil staan, de andere twee gaven de doode aan en zoo is het stof heel letterlijk „ter ruste” gelegd. De Hollandsche bewaakster kon evenwel niet laten om te spotten: „Je mag ze wel goed toedekken, anders krijgt ze koude voeten”....

Wat kan een mensch (ook een vrouw) ontaarden!

Dat blijkt ook uit het leven van een andere vrouw, beter gezegd, een meisje in het kamp Horneburg.

Zij was een provocatrice, een meisje dus, dat zich „vaderlandsch” voordeed, zulk soort woorden en daden uitlokte, zelfs illegaal daarin meegewerkt had en dan alles wat ze zoo te weten kwam aanbracht bij de Gestapo.

Met haar eene been stond ze dus bij de „ondergrondsche”, met haar andere been bij de Gestapo.

Toch was ze als gevangene in het kamp verzeild geraakt. Hier zette ze haar werk voort, arrangeerde met enkele meisjes een ontvluchtingspoging, met het gevolg, dat de meisjes werden gepakt en verschrikkelijk zijn mishandeld. Zij zelf bleef op het laatste nippertje achter.

De drie meisjes, verleid door mooie beloften van dit vrouwelijke onmensch en door haar verraden aan den commandant, zijn beestachtig geslagen en mishandeld.

De bruoit heeft drie wandelstokken op het bloote lichaam van deze meisjes kapotgeslagen. Toen was het nog niet genoeg, vertelde Aaltje, en nam hij een riem. In het „wilde weg” sloeg hij maar raak....

De dappere Hollandsche meisjes hebben geen kik gegeven! Haar verdere straf was, geen eten en op de planken slapen, terwijl ze, kaal geknipt, een heelen dag in felle koude bij een open deur moesten staan. Drie achtereenvolgende dagen kregen ze 's morgens om te beginnen 25 stokslagen, terwijl de wonden van den vorigen dag nog versch waren.

Behalve deze drie meisjes zijn toen ook nog een 50 andere vrouwen geslagen, terwijl ze drie dagen geen eten kregen. De „sadistische wellust” was nu eenmaal wakker....

Dit gebeurde op Kerstfeest 1944.

Posta bij Mienden.

Vijf weken heeft mej. Van der Waal hier getoefd in een grot, die ge u moet voorstellen als de grotten in Limburg of België. Hier was het weinig eten, géén slaag, 10 minuten luchten per dag en verder niets doen dan.... „kubels leegen” zoo noemde Aaltje het leegstorten der „tonnen”.

Een aantal joodsche meisjes, die uit Auschwitz alles afwisten van het „vergassen”, wilden de grot beslist niet in, bang dat ze daar „vergast” zouden worden. De Duitsche bewaakster is toen het éérst er ingegaan, om aan te toonen, dat het geen gaskamer was....

Salzwedel.

Na een kort oponthoud in nog enkele andere kampen is dit het laatste kamp voor onze Oranje-getrouwe Aaltje. Ze vertelt ons hier in het bijzonder iets over de reis naar Salzwedel. „Die was verschrikkelijk,” zei ze.

Met 120 meisjes in een wagen van „Vollenhovens Bieren”, en deuren dicht, géén stroo, géén eten en géén ton! Inplaats daarvan werden de etensbakjes gebruikt.

Ondanks al het smeeiken mocht de deur op geen kiertje open. U begrijpt het. De benauwdheid werd verschrikkelijk. De vrouwen en meisjes ontkleedden zich geheel (op een laatst, niet te missen kleedingstuk na) zoo stikkend was de atmosfeer.

Het geil en het gekrijsch in den wagen was niet om aan te

hooren. „Ik heb met mijn vingers in mijn ooren in een hoekje gezeten om het tumult maar niet te hooren,” zei mej. Van der Waal. Zij huivert nog, als zij aan dit transport denkt.

In de groote benauwdheid begonnen enkele meisjes luid te bidden en was er in die oogenblikken even stilte en dan ging het gehuil weer voort.

Toen na lang bidden en smeeken de deur eindelijk op een kier werd gezet, sloeg de damp naar buiten.... Ontzettend was dat.

Als tenslotte een stuk brood met boter werd uitgereikt, was de honger zóó groot, dat het Hongaarsche meisje, die het uitdeelde, letterlijk werd aangevlogen.

De nagels van de grijpende vingers haakten in haar ontbloot bovenlichaam, dat van allen kant bloedde. Wild waren de meisjes van den honger. Als iemand nog een stukje brood in de hand had, vlogen ze er op af en rukten het er uit, zoodat Aaltje haar stukje brood opat, wegduikend achter haar mantel.

Toen kwam eindelijk in Salzwedel de bevrijding.

Welk een feest. Er kwam van alles. Eieren, boter, aardappelen, rijst. Ja, de Fransche soldaten hebben goed voor onze Hollandsche vrouwen en niet het minst onze Hollandsche jongens gezorgd.

'T EXTRA VERLOF VAN EEN S.S.-ER

ALS je acht maanden een joodsch vluchteling verbergt en het komt uit, belandt je via voorarrest in Vught. En Vught is berucht. De heer J. Kasteelen weet er van, want hij toefde aldaar.

Een voorproefje werd al gezien bij aankomst voor het station. Enkele vrouwen uit Vught hielpen een paar joodsche vrouwen, die op reis waren naar het kamp, met de bagage. Liefdadig? Neen, misdadig, en dies werden zij wegens „jodenbegunstiging” gelijk maar meegenomen achter het prikkeldraad.

Niet bepaald bemoedigend, als je dat ziet.

Het binnenkomen van het kamp was echter nog minder moedgevend, want toen werd juist iemand afgeranseld. Om welke zonde? Hij had tabak in zijn bezit en rookte....

Het wordt echter „gevoeliger” voor een mensch, als je zèlf de stokslagen opvangt, zooals de heer Kasteelen.

En wat dan te zeggen van het feit, dat men een groep aangetroden mannen gewoon met knuppels uit elkaar slaat?

We hooren ook, hoe een Hollandsche S.S.-man aan extra verlof kwam. Dat ging zoo: een gevangene vroeg aan een bewaker, of hij even achter een boom mocht zitten.

Dit werd toegestaan, maar een Hollandsche S.S.-man, die tien meter verder stond, legde aan en knalde een schot weg gemunt op den man achter den boom. Het was mis, ketste af op den schop.

Een tweede schot? Nu raak. Schot in den buik.

„Ziezo,” zei de Hollandsche „held” „ik heb een poging tot ontvluchting verijdeld, dus ik krijg drie dagen verlof!”....

Zou het geweten van dezen moordenaar nog gesproken hebben, toen hij „gezellig van zijn verlof genoot”?

Of had hij die Goddelijke gave (in het geweten geschonken) al verspeeld?....

NEURENBERG, STANISLAU EN NEUBRANDENBURG NEDERLANDSCHE OFFICIEREN IN KRIJGSGEVANGENSCHAP

HET is voorjaar 1942.
In ons, toch al onrustig, vaderlandsch leven komt weer nieuwe deining. Nu bijzonder in den kring van onze officieren. Geen wonder.

Op kort termijn, ongeveer een week, moeten alle beroepsofficieren zich gemeld hebben, zoo luidde een krantenbericht. Dit zou moeten gebeuren in Assen, Ede, Breda en Roermond. Wat te doen?

Ziedaar, de vraag, die zich als een steeds aanrollende golfslag voortstuwt in het hart.

„Vooral de jongeren,” vertelt luitenant J. de Geus van het K.N.I.L. „koesterden hier groot wantrouwen.”

Mijn eerste intuïtieve reactie was: „dat is mis!” Zoo wordt in een verdeeld hart de keuze: „wat te doen” heel moeilijk. Het is géén zaak, die men even beslist, door te tellen op de rij knopen van het vest: „doen - niet doen”....

Goede raad was duur.

De luitenant tracht hier en daar zijn licht op te steken.

„Vader dacht, dat ik het mis had, met mijn „verdenking” van de zaak. De „vorige melding” was toch ook zonder eenig incident verlopen?

Zijn advies luidde: „Spreek eens met de oudere collega's.” Voor zoover ik hun vroeg, bleken dezen de zaak niet zoo somber in te zien.

Met één mijner klasgenooten heb ik toen verder stad en land afgereisd, om iets te weten te komen. Helaas verzuimden wij bij de Nederlandsche Spoorwegen te informeeren, die achteraf één der weinige instanties bleken te zijn, die „iets” wisten, omdat zij voor de treinen naar Duitschland hadden te zorgen.

De beslissing: „Zal ik me melden of niet?” werd zeer moeilijk, temeer, daar ik juist in die dagen een aanbod kreeg, van vertrouwde zijde, om naar Zwitserland te ontkomen.

Tenslotte zag men kans, mij veel van het gekoesterde wantrouwen uit het hoofd te praten en het slot van het lied

was.... dat ik mij ging melden in Breda, de plaats, waar de officieren uit Zuid-Holland zich moesten vervoegen. Mijn vertrek geschiedde dus zonder eenige voorbereiding voor een krijgsgevangenschap, in burger. Enkele collega's hadden evenwel een klein koffertje meegenomen, terwijl een enkeling zelfs verscheen in uniform."

De reis naar Breda geschiedde per groote extra-trein en het verstrekte retourkaartje, alsmede de belofte van generaal Christiansen van „terugkeer op denzelfden dag” wekten enigermate vertrouwen.

De extra-trein, door de familieleden met spanning verwacht, keerde inderdaad denzelfden avond terug, doch met als éénige reizigers een gering aantal, terstond weer vrijgelaten N.S.B.-officiëren, en verder enkele officieren, die vanwege hun speciale functies hier noode gemist konden worden.

Tot juist begrip dient hier te worden vermeld, dat velen van deze laatste groep officieren (toen zij merkten, wat er gaande was) geen prijs meer stelden op een uitzonderlijke behandeling door de Duitschers. Zij begaven zich vrijwillig in krijgsgevangenschap."

„De officieren zijn dus met recht misleid en in den val geloopten?"

Een reeds wat sluimerend gevoel van rechtmatige verontwaardiging wordt weer even wakker geroepen in het hart van den officier. „Natuurlijk,” klinkt het wat heftiger dan het voorgaande, „van een generaal mag je toch wel aannemen als hij zegt: „de treinen staan klaar en de heeren kunnen er op rekenen, dat zij vanavond om zeven uur terug zullen zijn,” dat het dan ook absoluut gebeurt.

De „misleidende woordbreuk” heeft nu echter tengevolge gehad, dat vele heeren er het slachtoffer van geworden zijn en daardoor ook maar zonder iets in het gevangenkamp aankwamen. Want ook de Duitschers zorgden niet voor toiletbenoedigheden, zoodat wij tot de ontvangst van de koffers zoo goed als niets hadden."

„Te Breda,” vervolgt luitenant De Geus, „werden we allen als een bont gezelschap kakelende reünisten, in een groote loods van de Chassé-kazerne bijeengebracht, waar een Duitsch kolonel het noodig oordeelde uit te roepen: „Bitte

De vogelaar, zoet-fluitend, had het valhek dichtgetrokken en de vogels waren er „ingevlogen” ...

Ruhe, meine Herren, sonst dauert es bis Morgen!" en dat, terwijl het ruim drie jaar zou gaan duren!

Enkele minuten later beklom dan ook een tolk de tafel en deelde in zijn semi-Duitsch tolken-Hollandsch mede, dat de goedheid van den Führer over ons afgeloopen was en dat we onmiddellijk in krijgsgevangenschap afgevoerd zouden worden.

Iedereen zei toen tegen iedereen: „Heb ik het niet gezegd?" Maar het was net te laat!

De vogelaar, zoet-fluitend met een „retourkaartje en belofte" had, bij monde van een kolonel, het valhek dichtgetrokken en de vogels waren er „ingevlogen"!

Hoe de officieren hierop reageerden?

„Wij lieten ons door die „heeren" niet nemen en wij trokken in ieder geval geen vervelende gezichten. De stemming bleef uitstekend!

Na een flink portie eten marcheerden we door Breda naar het station.

De bewaking op dit kleine eindje was, alsof we de gevaarlijkste wilde dieren waren: Mitrailleurs op de straathoeken, ettelijke overvalwagens in de nabijheid, het publiek op grooten afstand gehouden, enz.

Toen wij hierop reageerden met het inzetten van vaderlandse liederen, werden de Duitschers „des duivels" en dreigden te schieten!

Op het station werden wij in een Belgische personentrein geladen en om 8 uur vertrokken we richting: Oost!

Op de stations, die we passeerden, stond de chef steeds in de houding en bracht het militaire saluut.

Toen we langzaam over de Maasbrug bij Gennep reden, zag één onzer kans, de bewaking te verschalken en wipte den trein uit. De Duitschers schoten op hem, en verklaarden laconiek „tod"! Hij was echter wel „weg" maar niet „dood"!

's Nachts passeerden wij de Duitse grens en 's morgens vroeg kwamen wij door het reeds zwaar gebombardeerde Keulen, waarvan wij door de dichte ochtendnevels weinig zagen.

De verpleging onderweg was behoorlijk en toen de nevels opgetrokken waren, volgde een prachtige Rijn-reis, waarvan we door onze stemming niet genoten."

„De ongeveer tweeduizend officieren gingen naar Neurenberg?”

„Ja. 's Avonds arriveerden we in Neurenberg-Langwasser, wat de plaats van bestemming bleek te zijn.”

Daar begon de narigheid pas!

Na eindeloos tellen werden onze officieren zonder eenige beschutting in tenten „gesmeten”. Tenten, waarin niet meer te vinden was dan hier en daar een stukje houten vloer! Zelfs stroo, voor legering in den nacht, was niet te vinden! Men moest na een vermoeiende reis, maar zien, dat men den slaap kon vatten op een kalen vloer. En dat in een zeer kouden voorjaarsnacht.

Kapitein H. Veluwenkamp van den Generalen Staf en luitenant De Geus vertellen nu afwisselend, hoe de officieren in Neurenberg hebben geleefd.

„Niet wetend, dat voor ons een hongerkuur voor de deur stond, gooiden we den eersten dag nog voedsel toe aan uitgehongerde Russische krijgsgevangenen, die daar in smerige plunje rondliepen.

Den eersten tijd konden wij verder niets doen, doordat wij totaal niets hadden. Wij konden ons zelfs niet scheren wegens gebrek aan alle toiletbenodigdheden. Het eenige wat er bleek te zijn, was.... water.

Als voeding kregen wij dikwijls rotte aardappelen.

De eenig goede maaltijd was de Vrijdagsche, wij kregen dan stokvisch.

Al spoedig begon de slechte voeding zich te wreken. Wij lagen veel op bed en na zes weken vielen er officieren van zwakte en ondervoeding bewusteloos neer.

Daarbij duurden de appéls erg lang en stonden we uren lang in zon en regen.

Wij hadden, uit een van onze hoogste Nederlandsche officieren een zoogenaamde „kampoudste”, als eigen interne leiding, verder was er, behalve den Lagercommandant, ook steeds een „Abwehr-offizier” aanwezig, die o.a. de politieke controle had.

In rang stond hij beneden den Lagercommandant, maar in bevoegdheid kon hij zelfs dézen op de vingers tikken.

Wegens het niet-nakomen van zijn beloften, liep deze Abwehroffizier al gauw den bijnaam op van „Piet de Leugenaar”.

Het leek wel, of het personeel van het Neurenbergsche kamp ons voor een stelletje „boeven” hield.

Die lui waren ontzettend onhebbelijk. Het geweer werd, zonder dat het noodig was, „gericht” en wij werden afgesnauwd op de bekende Deutsche manier!”

„Werden dus onze Nederlandsche officieren in Neurenberg niet naar de bepalingen voor krijgsgevangen officieren behandeld, zooals dat werd vastgelegd in de Conventie van Genève van 1929?”

„Wij werden niet als officieren behandeld,” is het bescheid. „Het was een slecht kamp. Alles moest gevraagd worden. De ligging was niet voor officieren. Er waren geen sportterreinen, ook geen gelegenheid tot studeeren. Van een tafel, immers, was geen sprake, die zou pas later komen.

Voor de W.C. moest men zelfs midden in den nacht naar buiten. Wij moesten onze eigen oppasser maar wezen. Zoo doende moesten wij zelf de barakken schoonhouden en dat met bezems, die eigenlijk geen bezems waren.

Het was er verschrikkelijk vuil.

Wij moesten zelf overal voor zorgen. Gelegenheid tot het bereiden van levensmiddelen, uit eigen ontvangen pakketten, bestond er niet. Om dit voedsel te kunnen toebereiden moesten wij eerst van blikjes zekere „kooktoestellen” vervaardigen.

Dankbaar gedenken onze officieren, hoe zij in hun nood geholpen zijn.

Niet alleen door het Roode Kruis, maar ook nog door krijgsgevangen Servische collega's, die naast het Hollandsche kamp verblijvend, uit hun Roode Kruispakketten, heimelijk, voedsel en cigaretten over het prikkeldraad wierpen. Iets wat door de Duitschers verboden werd, maar tóch doorging! De Hollandsche officieren wierpen dan als „souvenirs” knoopen, kepi's e.d. over de prikkeldraadversperring terug. Er groeide zelfs zulk een kameraadschap tusschen de Servische en Nederlandsche collega's, dat er, al seinend over het prikkeldraad een spelletje schaak werd gespeeld!

„Hoe het ging met de godsdienstoefeningen?”

„Een veldprediker en aalmoezenier waren er nog niet. Op

Zondag werden toen de Protestantsche kerkdiensten geleid door den kolonel Mr. Dr. Barbas.

De Roomsche godsdienstoefeningen werden geleid door den luitenant-generaal P.J. van Munnekrede.”

Het doet ons veldpredikershart goed, dit te mogen neerschrijven!

Minder mooi was, dat, bij gebrek aan barakken, de godsdienstoefeningen in de „open lucht” moesten worden gehouden en er nooit vrij gesproken mocht worden. Alles, het Bijbelgedeelte, dat gelezen, het woord, dat gesproken zou worden, moest men eerst door de Duitschers laten keuren. Zelfs het gebed was aan censuur onderworpen, want aanvankelijk mocht niet gebeden worden voor Hare Majesteit de Koningin.

De spontaan opgezette geestelijke verzorging „voor officieren, door officieren” werd dus op hinderlijke wijze aan banden gelegd.

Het kamp Neurenberg had ook een radio. En dat blijkbaar voor de geestelijke opvoeding in echt nationaal-socialistischen zin.

Het was toen in den tijd, dat de Duitschers nog vorderingen maakten in Rusland en de slag om Sebastopol gaande was. Geweldige luidsprekers galmden de Deutsche overwinningen uit. In triomfantelijken toon klonk het dan over het kamp: „Weer zóóveel duizend ton tot zinken gebracht”! Alles voorafgegaan door het lied der hope: „Wir fahren gegen England”....

Na ongeveer zes weken van honger en kommer, kwam er uit Holland een prachtige zending van het Nederlandsche Roode Kruis.

Sommigen hebben zóóveel gegeten, dat zij er ziek van werden....

„Bent u lang in Neurenberg gebleven?”

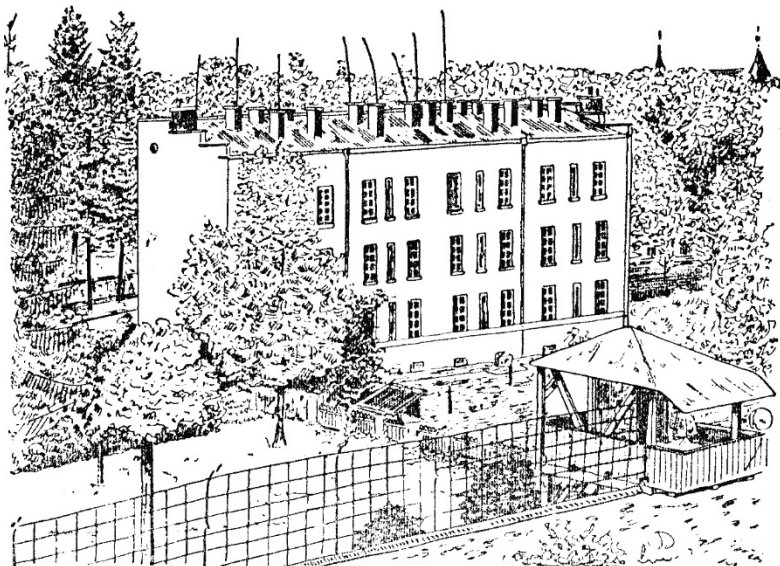
„Niet zoolang. 2 Augustus 1942 vertrokken wij met onbekende bestemming.

Velen meenden, dat wij wellicht naar Holland gingen. Wij werden in een gesloten goederentrein geladen, met ongeveer 35 man in een wagon. Het interieur van de wagons bestond uit enkele banken.

Als toilet moesten wij een conservenblik gebruiken. De spanning steeg, toen de trein in Noordelijke richting draaide. Noord werd echter Noord-Oost en ten slotte kwamen wij in Ratibor (Opper-Silezië) aan. Daar meenden wij, dat wij niet ver van onze bestemming konden zijn. Het moreel zakte dan ook zichtbaar, toen het volgende station een Poolsch station bleek te zijn. Juist kwam daar uit Oostelijke richting een trein met Russische gevangenen binnen. Enkele overleden Russen werden als dood vee uit den trein gesleept. De verpleging tijdens de reis was zeer matig. Het drinkwater moest tijdens de regenbuien, van de daken van de wagons in blikjes worden opgevangen!

Na een zware reis van zes dagen, werden wij toen 's morgens vroeg uitgeladen in Stanislau. Terwijl een tropische regenbui ons overviel, marcheerden wij door het Poolsche stadje naar een kazerne aan den buitenkant, die er vervallen uitzag, maar tot ieders verbazing... voor ons ingericht bleek te zijn en veel meer comfort verschafte dan de barakken, die wij tot nog toe gewend waren." Het klimaat was er uitstekend. Behalve een enkelen stormwind heerschte er bijna altijd een totale windstilte, waardoor het zelfs mogelijk was, dat tot begin November de Protestantsche godsdienstoefeningen in de open lucht konden worden gehouden, hoewel er voor de godsdienstoefeningen ook een goede zaal aanwezig was. Aangezien er meer gelegenheid was tot studie, werden er al spoedig de noodige cursussen georganiseerd. Bijzonder in trek was de juridische cursus. Toen een Duitsche legercommandant toezicht op deze cursussen eischte, werd afgesproken, dat men de „Duitsche inmenging" op geenerlei wijze zou dulden! Voet bij stuk.... Behalve bij deze cursussen was er in Stanislau ook sprake van een cultureel leven in den vorm van muziek, zang e.d. Was er onder leiding van kapitein Dr. C. L. Walther Boer in Neurenberg reeds een mannenkoor opgericht, in Stanislau werd bovendien op kampkosten een vleugel aangekocht en bespeelden vele officieren een instrument, dat zij van huis hadden laten komen of wel ter plaats kochten. Zoo worden er van tijd tot tijd muziekkuitvoeringen gegeven

of liet een koor, orkest of kwartet zich hooren. Vooral op de verjaardagen van het Koninklijk Huis. Op zulke vaderlandsche gedenkdagen stonden er ook altijd sportwedstrijden op het programma. De dag werd dan besloten met een taptoe, waarbij ons volkslied werd gezongen of, indien dit verboden was, een ander vaderlandsch lied.

Uitzicht van kamer 92

(Naar een te Stanislau door luit. J. de Geus gemaakte tekening)

Het voedselvraagstuk was in Stanislau geen „vraagstuk”. Er kwam zeer veel „maagvulling” uit Holland. Voorts vloeiden van de berghoogten van het Engelsche, Amerikaansche, Deensche, Braziliaansche en Canadeesche Roode Kruis een stroom van pakketten Stanislau binnen. Terwijl éénmaal zelfs een deputatie Hongaarsche verpleegsters een zending luxe levensmiddelen aan het kamp bezorgden. Zij werden niet in het kamp toegelaten, doch de Nederlandsche generaal-kamp-

oudste mocht ze in de Duitse Kommandantur ontvangen. Hebben de Hongaren, onder Duitse druk staande, toen willen zeggen: „We meenen het niet zoo kwaad?”...

Niet te vergeten valt, hoe ook mevrouw Visser, de echtgenoot van den Nederlandsche gezant te Istanboel meermalen een zending zuidvruchten en Turksche cigarettten stuurde, en Nederlanders in Argentinië zich ook niet onbetuigd lieten.

„Een en ander,” zegt luitenant De Geus, „heeft me vaak het merkwaardige gevoel gegeven, dat mijn bestaan te vergelijken was met dat van een konijn: achter draad zitten en gevoerd worden!”

Op deze beeldspraak gaan wij even nader in. Immers, hoe dankbaar het dier achter de tralies ook is voor het voedsel, dat met kwistige hand in de ruif wordt uitgespreid, het wil er toch uit...

Welnu, zoo ging het ook onze officieren. Hoe goed ook achter het draad, ze waren toch maar liever buiten het draad. Is het niet begrijpelijk, dat onze officieren wel eens begonnen na te denken, hoe dit mogelijk was?

Tal van pogingen zijn ondernomen.

Kapitein Veluwenkamp vertelt er iets van.

Een veel ondernomen „poging tot ontvluchting” was het graven van gangen onder de omheining door. Veel succes had dit niet, omdat deze gangen telkens „even te vroeg” door de Duitschers ontdekt werden.

Op zekeren dag kreeg een officier een „inval”!

Juist was op dat oogenblik de Zweedsche gezant in het kamp, gekleed in burger.

Terwijl Zijne Excellentie in gesprek was met den kampoudste en den Lagercommandant, trok de aspirant-vluchteling fluks zijn officierenuniform uit, schoot burgerkleeren aan, twee officieren in uniform mee, en liep de poort uit...

Halt! Wat moest dat?

„Ik ben de Zweedsche gezant,” was het bescheid terug.

„Met twee Nederlandsche officieren ga ik in de stad het ziekenhuis bezoeken, waar de Hollandsche officieren worden verpleegd.”

„Even wachten,” luidde het commando.

De wachtcommandant wilde zich eerst overtuigen, of deze „heer” werkelijk de Zweedsche gezant was.

IJlings ging hij naar boven en vond daar den Zweedschen Excellentie in gesprek met kampoudste en Lagercommandant.

Toen de verbaasde wachtcommandant weer bij de poort kwam, waren de vogels gevlogen...

De „pseudo-Zweedsche Gezant” had zijn burgerpak weer snel verwisseld voor zijn officierenuniform en was nu met zijn beide adjudanten in de schare van officieren ondergedoken. De wachtcommandant had vergeten, den „pseudo-gezant” en zijn officieren te arresteren...

Men bleef echter op „vlucht bedacht” en zoo gelukte het sommigen, om over de Karpaten naar Hongarije te ontkomen, waar er ook weer enkelen aan de grens gestrand zijn.

„Een aardige gebeurtenis,” zoo hooren wij nog van den kapitein verder, „vond er nog in Stanislau plaats, toen wij een „bericht” ontvingen, dat er een Prins (let wel Prins!) geboren was.”

Hier konden de officieren, met het vaderlandsche hart op de vaderlandsche plaats, zich niet inhouden.

Het verwekte zulk een feeststemming, dat uit volle borst het „Wilhelmus” werd ingezet. Toen den Duitschers ons plechtig gezongen volkslied in de ooren drong, werden zij woedend. Ze hadden namelijk juist dien dag vernomen, dat ze een groote nederlaag geleden hadden en dachten dat „der officieren feeststemming” dááaraan te wijten was.

Zeer verbolgen joegen zij de feestvierenden uit elkaar.”

Wij hooren nu desgevraagd nog heel prettige dingen over de „verhouding onder de officieren” en de „geestelijke verzorging”.

„De verhouding onderling was zeer goed. De officieren waren rangsgewijze gelegerd, maar overigens zocht men elkaar, op elkaars kamer, op.

De geestelijke verzorging was zoodanig, dat men op Zondag éénmaal godsdienstoefening had.

Verder was er een Bijbelkring, weer onderverdeeld in kleinere kringen, die eenmaal per week bij elkaar kwam voor onderzoek en bespreking van Gods Woord.

Verder was er op den Zondagmiddag een bijeenkomst, die

geleid werd door majoor L.C. van der Schee, die dan een gedeelte van de Geloofsbelijdenis behandelde.

Als geestelijk verzorger hadden wij Ds. Vaandrager en later ook Ds. Wesseldijk, die als le luitenant der Mariniers met de reserve-officieren uit Lissa in ons kamp kwam en ook veldpredikersdiensten deed. Verder waren er twee aalmoezeniers.”

„Werd deze geestelijke verzorging over het algemeen door de officieren gewaardeerd, kapitein?”

„Voor zoover ik het kan beoordeelen, voorzag de geestelijke verzorging in een behoefte, die ook werkelijk bestond, hetgeen ook blijkt uit het zeer groote aantal officieren, dat gedurende de drie jaar krijgsgevangenschap „belijdenis des geloofs” heeft afgelegd. Onder deze officieren waren er velen, die al op zeer gevorderden leeftijd waren.”

Aan alles komt een eind, ook aan het vrij rustige leven in Stanislau. Toen de Russen Kiev bereikten, werden de officieren overgebracht naar Neubrandenburg. Nu komt de luitenant weer in actie om ons iets te vertellen, hoe het dáár ging.

„Op de reis er heen (in gesloten goederenwagen) ontsnapten ongeveer 150 man. Woedend werden de Duitschers en wij kregen den naam van „de beste ontvluchtters van heel Europa”.

Na een groot alarm werden er weer 'n 130 officieren achterhaald. Bij deze ontsnappingspoging is de luitenant Derks doodgeschoten en één der officieren werden beide beenen afgereden.

De aankomst in Neubrandenburg was beneden onze laagste verwachting!

Een uitgewoond barakkenkamp vol ongedierte. Behalve kribben was er geen meubilair. Zelfs de aanwezige kribben waren aanvankelijk nog onvoldoende in aantal.”

De officieren begonnen zelf gedeelten van barakken te sloopen om tafels en zitgelegenheden enz. te fabriceren.

Zelfs werd nog een mooie siertuin aangelegd. Toen in den zomer deze tuin tot bloei kwam, was het den Duitschers on aangenaam, toen bleek, dat een groote Oranje W met kroon uit den grond kwam opzetten en dat het heele kamp omringd was van goudsbloemen!

„Dat was de bedoeling niet geweest, bij het toestaan van den aanleg!” merkten de Duitschers op.

Wij vernemen ook nog iets over het cultureele leven in Neubrandenburg.

Lezingen over militaire of politieke onderwerpen waren niet toegestaan, maar werden tóch gehouden. Zoo was het ook met het luisteren naar de zeven binnengesmokkelde radio's. Eén ontdekt? Geen nood! De zes overgebleven toestellen zorgden, van Februari 1944 af, voor „goed nieuws” uit „onbedorven bron”, door een „berichtendienst” verspreid over het heele kamp.

Om, wanneer noodig, tijdig gewaarschuwd te zijn voor „ongewenscht bezoek”, vond men allerlei alarmsystemen uit. Zoo werden bijvoorbeeld een aantal scheerblikjes aan den knop van de deur bevestigd. Kwam er een Duitscher binnen, dan vielen deze blikjes met groot lawaai omlaag, en was men gewaarschuwd. De handigheid van de officieren ging zelfs zoover, dat zij met behulp van melkblikjes de door hen zoo genoemde „dompelaars” fabriceerden, waarmee zij „electricisch” water of koffie konden koken.

Om bij de krijgsgevangen officieren het reizen te bevorderen richtte men een „reisvereniging” op.

Ieder, die „op reis” wilde gaan, kon zich daar vervoegen en werd op velerlei wijze geholpen. De kleermakerij van deze vereniging zorgde voor een fatsoenlijk burgerreispak. Verder was er gelegenheid om een pasfoto te laten maken.

Ook werden er „papieren” verstrekt, die door de Deutsche politie werden geprezen, als zijnde bijzonder in orde. Het was in een wachtkamer van het station Neubrandenburg. De dienstdoende politieman maakte, bij de contrôle, tegen tal van burgers de opmerking, dat hun reisvergunningen niet in orde waren. Toen hij echter zijn „vakkundige speurdersblik” liet gaan over de papieren van één der officieren, die uit het kamp juist „op reis” zou gaan, prees hij: „U bent de eenige, wiens papieren in orde zijn.”

Niet minder ernstig werd er aan de ontvluchting gewerkt door de ploegen „gravende officieren”, die ontvluchttingsgangen groeven onder de prikkeldraadversperringen door.

Als een Duitsch soldaat zulk een gang ontdekte, kreeg hij als premie een extra verlof. Vanzelf werd er nu ijverig gezocht

en moest de vijand ook hier door een „krijgslist” op een dwaalspoor gebracht worden, door het graven van schijn-gangen. Aan de eigenlijke ontvluchtingsgang werd dag en nacht gewerkt. Deze gang werd gestut door ramen, gemaakt van kisten en afbraak. Ook werd gezorgd voor lucht en licht. De versche lucht kwam binnen door luchtkokers, gemaakt uit conservenblikjes. En het licht kwam per draad uit de electricische centrale. Helaas, door een geweldige stortregen zakte het zand weg, en werd de gang ontdekt.

Ontvluchten is goed. Bevrijd worden is beter.
Dit gebeurde door de Russen.

Hier is luitenant De Geus weer even aan het woord.
„Op den middag van den 28sten April kwamen de Russen aan. Groote branden ontstonden en het schieten werd in den avond zoo hevig dat wij in de door onszelf gemaakte schuil-loopgraven gingen zitten. Om kwart voor twaalf 's nachts kwamen de eerste Russische tanks langs ons kamp. Toen zij kwamen aan de plaats, waar de Russische krijgsgevangenen zaten, steeg er plotseling een geweldig gejuich op, waarmee wij dadelijk instemden. Samen stormden wij enkele gaten in het prikkeldraad en wij waren vrij!”

Wij hebben nog wat nagepraat en nagevraagd.
„Zijn er veel officieren gestorven?”
Dat viel mee. In drie jaren ballingschap zijn er van de ongeveer tweeduizend officieren naar schatting slechts vijftien gestorven.

„Hoe vond u ons land terug?”
Dat viel ook mee. „Mijn eerste indruk was,” zegt kapitein Veluwenkamp, „dat onze huizenbouw zoo prachtig was, en dat de tuinen in ons land zoo goed waren verzorgd.”
Dat was alles echter uitwendig gezien. Toen de kapitein later hoorde, welk leed hier wel geleden was aan tyrannie en honger, viel het hem tegen, en was hij zeer verheugd, dat er, zoowel bij mannen, vrouwen en kinderen, zulk een groote geest van verzet was ontstaan, en een taaiheid, die er eerst niet was geweest.
Luitenant De Geus vertelde nog....: „Het was typisch, dat velen

van ons, doordat zij in zeer langen tijd niet met kinderen omgegaan hadden, den leeftijd van een kind niet meer konden schatten. Zoo had ik in Enschede met enkele officieren een gesprek met eenige kleine meisjes. Toen wij aan één van haar vroegen: „Ben je nu al zes jaar?” was het voor ons frappante antwoord: „Twaalf, mijnheer!”

De grootste moeilijkheden, tijdens de driejarige ballingschap bleken bestaan te hebben in de zorg voor de familie en het gebrek aan rust. Doordat men dagelijks omringd was van vele menschen, waarmee men converseerde, ontstond er soms groote behoefte aan eenzaamheid.

Men wilde wel eens „alleen” zijn!

Om dit te kunnen bereiken, verzochten dan de officieren aan hun collega's, die een tien of veertien dagen celstraf hadden gekregen, om hun straf-naar-de-eenzaamheid te mogen overnemen....

Als wij tenslotte vragen: „En hoe beschouwt u nu dezen tijd in ballingschap doorgebracht?” is het antwoord van den kapitein:

„Ik betreur het, dat ik dien tijd niet aan mijn gewonen arbeid heb kunnen gaan. Aan den anderen kant heeft de gevangenschap mij ook weer dingen in het leven doen kennen, die sterker tot mij spreken dan vóór mijn krijgsgevangenschap. Er zijn bij de officieren ook veel sluimerende talenten aan het licht gekomen, terwijl bij de reserve-officieren zeer bekwaame krachten waren, waardoor in allerlei cursussen en conversatie de beroeps-officieren hun kennis konden verrijken.” „Ik heb het ook wel als verloren tijd beschouwd,” antwoordde de luitenant, „maar zie achteraf niettemin zeer goede kanten aan deze jaren. Ik heb zeer veel levenservaringen opgedaan. Het heeft mij veel kritischer gemaakt en ook heeft het veel onbeheerschte idealen afgeslepen. Deze tijd heeft mij nuchterder gemaakt. Ik heb gelegenheid gehad, om persoonlijke hobby's en studie's ter hand te nemen, welke gelegenheid mij anders nooit geboden zou zijn.”

„Bij alle verlies is er dus ook nog wel winst te boeken?”

En de beide officieren antwoordden, gelijktijdig: „Inderdaad!”

IK ZAL JOU LEEREN KONINGINNEFEEST TE VIEREN

NEERLANDS bloed kruipt waar het niet gaan kan, inzonderheid op 31 Augustus.
En zoo de ouden zongen piepen de jongen....
Zij doen wat vroolijk in de straat en ontsteken „sterretjes-koudvuur”. Dan raakt Holland in last.

Mevrouw Hoonhout-Bakker (die den kinderen dat vuurwerk had gegeven) haar zoon en ongeveer twintig anderen (links en rechts maar opgepakt in de straat) werden opgesloten. De N.S.B.-hoofdagent was woedend, hij vond dergelijke Oranjeliefde verschrikkelijk, was heel erg tegen onze Koningin, nam het namelijk op voor de Duitschers, en snauwde in het gezicht van de Oranjegezinde vrouw: „Ik zal jou leeren Koninginnefeest te vieren”....

Zonder gelegenheid te hebben 'n woord te spreken werd de huismoeder uit het drukke gezin plotseling neergezet in een eenzame cel.

Hier zat ze nu, in groote verveling, steunend op haar ellebogen, zóóveel, dat ze na ruim 5 weken weer thuis kwam met ellebogen, die dóór waren....

„Sterretje” werd ze genoemd door haar medegevangenen, vanwege de „sterretjes-koudvuur” den kinderen gegeven.

Eerst was „sterretje” erg angstig als ze dacht aan man en kinderen, maar ze zocht en vond rust in het gebed.

Het eten was zeer slecht en weinig, zoodat ze blij waren als er nieuwe gevangenen binnenkwamen. Die lieten de eerste dagen het eten veelal staan en dan kwam het den anderen ten goede!

De zeventienjarige zoon van mevrouw Hoonhout (Gerhard) ging op transport. „Waar je naar toe gaat,” zeiden ze, „krijg je het best.” Duivelsch sarcasme!

Want in het concentratiekamp Amersfoort was het hard werken, een gemeene behandeling, slecht en weinig eten en veel slaag. Hoe slechter het oorlogsnieuws was (Stalingrad was toen gevallen!) hoe meer slaag ze kregen, vooral van de Hollandsche S.S.

Met een scherp kant van een spa hakte een S.S.-man op een jood in, overal waar hij maar raken kon. Hij sloeg den vijf en zestigjarigen man den arm aan stukken....
Toen Gerhard bij zijn ontslag door twee Duitschers buiten het kamp gebracht werd, zeiden zij: „Auf Wiedersehn!”
Overbodig te zeggen, dat Gerhard hier anders over dacht ..

DE SECRETARIS VAN PRINSES JULIANA
IN GIJZELING
Kol. Mr. J.C. BARON BAUD

BIJ één van de verhooren, door den S.D. ons afgenomen, konden we heel duidelijk merken, met welk een haat de bezetter bezielde was jegens Vorstin en Vorstenhuis. Een gedeelte van het verhoor verliep aldus.

„Wat hebt u gepreekt?”

„Gods Woord!”

Hm.... Veel te breed geantwoord. Meer vragen volgden. Eindelijk de vraag:

„Wat hebt u gebeden?”

„Ik heb een zegen gevraagd over Gods Woord.”

Hm.... Het gelaat van Herr Doctor begon al strakker te staan. Alwéér te algemeen!

„U hebt toch wel méér gebeden?”

„Dat heb ik niet allemaal op papier staan.”

„Maar u kunt toch wel enkele dingen noemen.”

„Zeker, een zegen over Gods Woord, versterking van het geloof, bekeering van zondaren, uitbreiding van Gods Koninkrijk.”

De Obersturmführer kreeg al grooter wrong in zijn strak en hatelijk gelaat en begreep, dat hij zóó niet kwam waar hij wezen wilde, en zoo klinkt het tenslotte scherp en kort:

„Hebt u voor de Koningin gebeden?”

„Natuurlijk.”

„En hebt u voor het Vorstenhuis gebeden?”

„Vanzelf, dat is onze roeping. Wij Christenen bidden voor Koningin en overheden, dat is eisch van Gods Woord.”

Dat alles was niet naar den zin van den S.D.-officier, die ons verder nog al zwaar beschuldigde vanwege de afgeluisterde prediking en als zijn meening te kennen gaf, dat de Koningin ons voor de radio had opgeruid.

Toen hij het in zijn drift zoo had over de „Hollandsche Koningin”, bedacht hij ineens, dat hij Hare Majesteit te veel eer had toegebracht, door Haar telkens „Koningin” te noemen en verbeterde zichzelf aldus: „Ja, die „Wilhelmina”, die vroeger hier Koningin was, maar nù niet meer!”

Welk een zegen, dat onze Vorstin aan deze hatelijke handen nog juist is ontglipt.

„Neen, het was geen vlucht, die u deed gaan,
maar volgen waar God riep.”

Zoo riep de oude Hofprediker Ds. Welter het uit en wij hebben nimmer gearzeld, ook niet te midden van de capitulatie-weeën van ons leger in 1940, waar we als veldprediker midden in zaten, om het „veel-besproken heengaan” van onze Vorstin aldus te verdedigen.

Maar nu dan, onze Vorstin kon de vijand niet bereiken; hebben zij nu Hare Majesteit mogelijk willen treffen in Haar Hofkring, die achterbleef?

Dit wilden wij voor de historie weten en vastleggen.

Ons vermoeden bleek juist.

Kolonel Mr. J.C. baron Baud, Secretaris van H.K.H. Prinses Juliana bevestigde ons, dat de Duitschers ook de hofkringen hebben willen treffen. Hetgeen wel heel duidelijk blijkt uit de arrestaties, die ze in Juli '40 hebben verricht.

Aan allen kant greep de bezetter in de hofkringen om zich heen. Niet alleen baron Baud werd gevangen genomen, maar ook de secretaris van Z.K.H. Prins Bernhard, jhr. Mr. Dedel. Voorts de dienstdoende kamerheer, baron Sweerts de Landas Wyborg, de stalmeester van H. M. de Koningin, jhr. Verheijen. Ook de kamerheeren in buitengewonen dienst, jhr. De Beaufort, jhr. Smits van Oye en baron Van Haersholte, werden gearresteerd.

„Zij hebben in het bijzonder de Koningin willen treffen,” sprak baron Baud, toen hij al deze namen uit den Hofkring had opgenoemd.

Zelfs de vrouw van den directeur van het Kabinet der Koningin, mevrouw Van Tets, werd meegenomen, omdat haar man niet thuis was. Wegens zwakke gezondheid werd zij evenwel in de Alexanderkazerne weer vrijgelaten.

Jhr. Verheijen, de stalmeester van H.M., die den Duitschers direct na de bezetting gezegd had, „dat zij in de stallen niets te maken hadden, omdat die van de Koningin waren,” zag nevens hem ook zijn zeventienjarige zoon meegevoerd. Vanwege zijn weigeren van de Duitschers in de Koninklijke stallen hadden de Duitschers het bijzonder op hem gemunt.

Is de jeugdige Charles Verheijen na drie maanden uit Buchenwald weer terug gekomen, zijn vader jhr. Verheijen is

er, helaas, gebleven. Hij stierf daar aan longontsteking in het voorjaar van 1941.

Het was dien winter een angstige tijd. Er heerschte een soort epidemie. Je zat 's avonds nog rustig te praten en 's morgens had je een hevige longontsteking en lag je met 40 graden koorts in bed. Van de tweehonderd Indische gijzelaars zijn er twaalf gestorven.

„Het is toen een verschrikkelijk angstige tijd geweest,” zegt baron Baud.

Ongemerkt zit de kolonel, al vertellend, met zijn gedachten in het concentratiekamp Buchenwald, waar hij als gijzelaar toeft bij de zoogenaamde Indische groep.

Bij aankomst in Buchenwald moesten de leden van de Hofhouding, evenals ieder, alles afleggen en hebben zij daar verder 16 maanden in boevenkleeren rondgelopen.

„Wel practisch” (vond baron Baud) „want we moesten zelf het heele blok onderhouden, vloeren schrobben enz. U moet begrijpen, als er 60 man in één kamer slapen en leven, dat het wel noodig is, dat de zaak goed schoon gehouden wordt. Ze maakten tusschen niemand onderscheid. Wel waren er instructies dat we niet geslagen mochten worden.

In den eersten tijd waren er veel plagerijen. Wij waren verstooken van lectuur en post.

We hebben erg veel pakketten ontvangen van het Roode Kruis, maar het was een schandaal, zooals wij die uitgedeeld kregen. Wij moesten voor een gat in een soort rasterwerk komen staan en een servet aan vier punten ophouden. Het papier werd dan van de pakketten afgehaald (zoodat je nooit kon zien, van wien ze kwamen) en de inhoud werd dan in het servet gegooid, sigaren, biscuits, chocolade, kortom, alles door elkaar.

Later is de uitdeeling van pakketten veel verbeterd, dan kwam er een wagen van het Roode Kruis en die deelde de pakketten bij ons uit.

Het was ons geluk, dat we onder controle stonden van het Internationale Roode Kruis. Er werd gecontroleerd, of wij op denzelfden voet behandeld werden als de Duitschers in Indië. Dat was een heel sterk wapen.

Mei '41 is Rauter zelf bij ons komen kijken.

Zijn optreden was zeer bruut te noemen.

De paleizen zijn leeggeroofd ...

Als er klachten waren, durfden we ze haast niet uiten, uit angst voor straf.

Er was bijvoorbeeld een dokter, wien gevraagd werd, hoe het eten was. Heel onschuldig had hij gezegd, dat de kwantiteit behoorlijk was, maar de kwaliteit niet.

Ze hebben toen tegen hem gezegd, dat het heel verkeerd en gevaarlijk was, zoiets te zeggen. Hij heeft dan ook werkelijk een paar benauwde dagen gehad, maar het is gelukkig goed afgelopen.

Wij trachtten onze klachten dan ook op andere wijze door te geven, door ze op schrift te stellen en door te geven daar, waar ze wezen moesten.

De moeilijke tijd in Buchenwald heeft ons een zeer sterken onderlingen band gegeven.”

De gijzelaars hadden in Buchenwald bij alle moeilijkheden toch ook nog dingen, die het leven veraangenaamden.

Zoo was er een goede bibliotheek en heeft baron Baud met den concertmeester van het Groningsche Orkest veel gemusiceerd. Men had van de Duitschers een piano gekocht, die goede diensten bewees.

Zoo leefden de Indische gijzelaars in Buchenwald eigenlijk nog op een bevoorrecht eiland temidden van een zee van ellende.

Je zag daar van achter de afrastering de anderen in het eigenlijke concentratiekamp met den dag aftakelen. Vooral de joden hebben er bijzonder veel geleden, getuigde de kolonel. Het was ergerlijk om te zien, hoe de joden door S.S.-lui getrapt werden. Ze werden soms ook als trekdieren gebruikt, 25 joden voor een wagen....

Anderen liepen doelloos steenen te sjouwen, terwijl je ze met den dag achteruit zag gaan.

Na 16 maanden in Buchenwald te hebben doorgebracht en daarna in ons vaderland nog 6 maanden in Haaren op Beekvliet, en twee jaar op den Ruivenberg, werd kolonel Baud met zijn lotgenooten ten laatste nog overgebracht naar Vught, waar de gevangenen al weg waren en alleen nog maar een klein groepje gijzelaars toefden.

Toen de bondgenooten nader kwamen en de vliegtuigen onophoudelijk zeer laag over het kamp van Vught vlogen, werden de poorten opengezet.....

Vrij.... maar met beving, want Brabant was nog niet bevrijd. Ieder oogenblik konden de Duitschers derhalve de gijzelaars opnieuw grijpen.

Baron Baud vond het daarom beter om in de schaduw te blijven en toefde, zoals hij zelf sprak, tot Oct '44 „als onderduiker” bij een verren neef in Helvoort.

Toen kwam de eigenlijke bevrijding.

„Ik ben toen kort daarop met overste Laman Trip en baron Sweerts de Landas naar Engeland gegaan en heb daar heel lang met H.M. de Koningin over onze ervaringen gesproken. Zij verwonderde zich er over, hoe wij alles doorstaan hadden en was heel erg begaan met ons lot en met allen, die gestorven waren.”

Wij vragen nu nog wat na. De antwoorden komen hierop neer: De paleizen zijn leeggeroofd, vooral Het Loo. Kleding en linnengoed zijn grootendeels gestolen. Het gedeelte van het Paleis Soestdijk, waar de Prins en de Prinses woonden, was sanatorium voor de Duitschers, maar alles kan hersteld worden.

„Ik heb den indruk gekregen,” zegt kolonel Baud tenslotte, „dat het Prinselijk Paar de materiele schade niet telt. Ze hebben intens meegeleefd met het lot van ons allemaal.”

Zoo leven dan door Gods zegen Neerland en Oranje weer saâm.

Onze gebeden, Obersturmführer! voor Vorstenhuis en Vaderland (waartegen gij zoo fel fulmineerdet bij ons verhoor) zijn dan uiteindelijk tóch verhoord, al uw woedend smaden over de ex-Koningin ten spijt en ons Christenvolk dankt God voor deze groote gave.

JE BENT NEDERLANDER OF JE BENT HET NIET

JE bent Nederlander of je bent het niet,” sprak de agent le klasse Willem de Knecht, die als volbloed Nederlander niet de knecht wilde zijn van den „Klein-Nederlandschen” en „Groot-Duitschen” leider. Hij bekeek dit helder. Hij begreep, dat het nationaal-socialisme als totalitair systeem, ondanks schoonklinkende leuzen, elke andere overtuiging op den duur niet kon dulden, ook de ware Christelijke overtuiging niet.

„Trouwens,” zei hij „in de afschuwelijke Jodenvervolging moest het voor ieder weldenkend mensch en Christen toch wel duidelijk zijn, dat het nationaal-socialisme uitgesproken anti-Christelijk is.”

Dat was helder gezien, want, inderdaad, antisemitisme is in wezen ook antichristendom. Deze beide zaken vallen in den regel samen.

Maar een bezetter kan een verzetters niet gebruiken en zoo kom je dan (als er iets doorlekt) ook als politiemans in arrest. De Knecht gaat dan den weg van vele, zoo niet alle, arrestanten. Heen en weer gesjouwd van de eene cel naar de andere, dan hier, dan daar, dan behoorlijk, dan slecht....

Het verhoor bij de S.D. ging gepaard met de gebruikelijke afranselingen, terwijl in het „Oranjehotel” te Scheveningen de liefelijke gewoonte bestond, om je met je neus tegen den muur te drukken, tot je weer geroepen werd. De bewaking viel niet tegen.

Met aangename celgenooten, een goeden onderlingen geest en verder ijsbekers en enveloppen vouwen, was het leven er behoorlijk.

Voorals ook omdat het eten niet slecht was en een clandestien oorlogsbericht of een tijding van huis tot de cellen door-drong.

Vervoerd naar Duitschland was het daar afwisselend, een toestand van gaat wel (niet best) slecht.

Als je in Kleef goed behandeld wordt, het eten meevalt, je

gummizakken plakt en dozen maakt, gaat het wel.

Als je dan in Bochem op een ijzergieterij ontzettend zwaar werk moet doen en het eten zeer slecht wordt, is het niet best. En als tenslotte het eten al slechter wordt, je pap krijgt, die zóó helder is, „dat je er doorheen kunt zien, welk weer er komt” (zooals de politiemann getuigt) „en de gevangenen in de vuilnisbakken scharrelen, of er nog wat koolbladen zijn, om ze afgewassen in de soep te verorberen, zie.... dan is het slecht.

Als je dan nog een „opwekkend woord” moest aanhooren, om vooral toch vlijtig te werken, omdat het een werken was voor Groot-Duitschland en de bevrijding van Europa, onder de beproefde leiding van Adolf Hitler, dan is het, voor een van honger rammelenden volbloed-Nederlander toch wel een ramp om zoiets aan te hooren. Je zou willen vluchten..... maar dan werd je dadelijk neergeschoten. Blijven is het pa-rool.

En dan maar werken voor den vijand? Ja, maar als het doen-lijk is zoo weinig mogelijk werken en zoo veel mogelijk sabo-teeren. Zoo gelukte het, een stuk ijzer in een machine te werpen, die toen vanwege de gevolgen (breken van een as) zeker zes weken buiten werking bleef!

Het devies was: het oorlogsapparaat van den vijand mag niet versterkt, maar wel verzwakt.

PUTTENS TRAGEDIE

PUTTENS tragedie, zoo schreef Ds. P. de Ruig boven een kort persartikel, handelend over de verschrikkingen, die de Duitschers over Putten hebben gebracht, waarvan ook Ds. De Ruig het slachtoffer werd, zij het dan, dat hij (in onderscheiding van zooveel lotgenooten) gespaard bleef.

Wij wilden van deze dingen meer weten, om het voor de geschiedenis, in boekvorm, te kunnen vastleggen.

Dus naar Putten, het schoone, doch in zwaren rouw gedompelde Veluwsche dorpje, dat door den Duitschen bezetter zóó werd gebrandschat en uitgemoord, dat de geschiedenis er zeker van zal blijven gewagen.

Helaas, Ds. de Ruig (met wien wij later wel contact kregen) was niet thuis. Dan naar zijn collega Ds. G. de Jager, die zal ons zeker wel in contact willen brengen met verschillende getuigen van Puttens tragedie.

Onze gedachte bleek juist. Meer nog. Door Ds. en mevrouw De Jager allerhartelijkst ontvangen, waren zij beiden eigenlijk de eerste getuigen, die ons licht gaven over de voorgeschiedenis van het drama, dat zich over Putten voltrokken had.

Met wat ook anderen getuigden, komt het op het volgende neer:

In den vroegen druilerigen Zondagmorgen van 1 October klonken schoten.....

„Zeker weer een razzia op jonge mannen” werd er gedacht. De kerkgangers werden in allerijl gewaarschuwd, terwijl de mannen van 17-50 jaar, die al in de kerk waren, op verzoek van de predikanten Ds. De Jager en Ds. Hollander de kerkgebouwen weer verlieten en „zoo dachten wij” (schreef Ds. De Ruig) „de menschenjagers te vlug af te zijn.” Ik herinner me zelfs op dien Zondagmorgen, toen ik een vrachtwagen met Deutsche soldaten het dorp zag binnenrijden, gezegd te hebben:

„die zijn we te glad af geweest, ze komen lekker voor niets!”
Hadden we maar geweten, wat ons boven het hoofd hing!

In dienzelfden nacht was op den straatweg Amersfoort-Zwolle op den rand van Puttens grondgebied (dus ver buiten het eigenlijke dorp) een aanslag gepleegd op een auto met Duitsche officieren, waarvan er 'n enkele zou gedood zijn. Naar récht had hier een diepgaand onderzoek moeten plaats vinden naar de eigenlijke daders, omdat het Landoorlog-regelement (door Duitschland mede onderteekend) zegt, dat geen gemeenschappelijke straf mag opgelegd worden, in welken vorm ook, voor persoonlijke daden.

Aan dit oorlogsrecht stoorde de vijand zich niet en een beoorlijk onderzoek, dat dagen in beslag zou moeten nemen werd niet ingesteld.

In denzelfden nacht, dat de aanslag heeft plaats gehad (eigenlijk enkele uren daarna) valt een strafexpeditie van de Herman Göring-divisie op Putten aan, om zich in wilde woede te wreken op een onschuldige weerlooze dorpsbevolking.

Ze zouden nu in Nederland (in nooit gekende terreur) wel eens een voorbeeld stellen en den schrik er in jagen!

Neen, zij kwamen niet om een „gewone razzia” te houden, maar om Putten plat te branden en uit te roeien, om duivelsche wraak te nemen.

De ring om Putten wordt nauwer en nauwer.

Alle mannen, in de huizen en op de wegen aangetroffen, worden naar het Marktpllein gedreven. In het eigenlijke dorp wordt heel de bevolking (mannen, vrouwen, ook kinderen) naar de Hervormde kerk gecommandeerd: „Naar de kerk...., deuren open laten staan, want er komt een colonne soldaten, om de huizen te onderzoeken, wie nog in huis is of vlucht, wordt doodgeschoten!”

Tien vluchtende Puttenaren worden neergeknald.

De schrik komt er in:

Van allen kant komen de menschen voor den dag. „Wat zou er toch aan de hand zijn?”

„Och niets, ze zeggen, dat er twee Duitsche officieren doodgeschoten zijn. Nu moeten we naar de kerk, persoonsbewijzen laten zien, en dan zijn we zóó weer thuis, de politie zegt het zelf!”

In de kerk gekomen, is de aanblik vreeselijk!

Van allen kant ziet men de mitrailleurs op zich gericht, vol dreiging.

Vrouwen geraken in paniekstemming, huilen, schreeuwen of krijgen zenuwtoevallen.

Door de Duitschers werd gevraagd: wie inlichtingen kan geven omtrent den gepleegden „moordaanslag” op een Duitsch officier. Deze officier had belangrijke stukken bij zich. Het ging daarom om hun leven.....

Niemand kan opheldering geven.

Eindelijk mogen de vrouwen naar huis, de mannen moesten blijven. Zij slapen dien nacht (was het slapen?) deels in de school, deels in de kerk, zittend, staande, enkelen liggend.

's Maandagsmorgens is het aantreden vóór den kerkmuur. Weér staan de mitrailleurs dreigend gericht.

Ieder denkt: „Nu is het afgelopen!” Het vuurpeleton staat gereed?

„Laten wij maar in de eerste rij gaan staan,” spreekt Ds. De Ruig tot den heer Koelewijn, het hoofd van de Christelijke school. Zij wilden hun leven het éérst geven, mogelijk is het nog beschermend voor de anderen.

Plotseling wordt er geroepen: „Wie heeft er familie bij de Waf-fen S.S., N.S.B., nevenorganisatie's enz.?”

„Wie werkt voor ons of sympathiseert met ons?” roept een „landgenoot” in een groen pakje. Wie deze vragen bevestigend kan beantwoorden, mag uittreden.

Om ongeveer 1 uur wordt het vonnis bekend gemaakt.

De mannen worden weggevoerd en de woningen worden afgebrand.....

Eerst worden de mannen (een kleine 700 in getal) onder zwaar Duitsche geleide weggevoerd naar het station. Hier scheeuwt een rauwe commando-stem: „Hinlegen!” Allen moeten gaan liggen, wie zijn hoofd opricht wordt doodgeschoten. Daarna klinkt het weer: „Aufstehen!”

De plagerij der schurken is voor een oogenblik afgelopen. Vele vrouwen en meisjes, zijn achter de mannen aan naar het station gegaan. Hartroerend is het afscheid. Terwijl zij staan te snikken, stoomt de rij beestenwagens weg.....

Richting concentratiekamp Amersfoort.

650 mannen hebben afscheid genomen.... voor goed. Zij zullen in hun mooie dorp niet wederkeren....

En toen de volgende smart: het platbranden van het dorp.

De geheele bevolking moet, met achterlating van alles, het dorp verlaten. Met „Schadenfreude” zien de Duitschers den algemeenen uittocht aan. Dan steken de barbaren willekeurig gekozen (107) huizen in brand. Uit de verte, zien de opgejaagde Puttenaren hun dorp branden. Dikke rookwolken stijgen hoog op....

Puttens prediker Ds. De Ruig (zelf weggevoerd maar weergekeerd met de weinigen) schreef ons over dien fatalen datum, die het begin werd van Puttens tragedie, en een ommekeer bracht in Puttens historie:

„1 October 1944.

Dit zal een gedenkwaardige datum blijven in de historie van ons dorp. Een mijlpaal, het omslaan van een bladzijde in een fotoalbum, waardoor hetzelfde fotografische onderwerp ons geheel vreemd, geheel anders voorkomt.

1 October 1944.

Wat was Putten vóór dien tijd?

Een mooi dorp, een bekend ontspanningsoord, waar zeker als in ons geheele land geleden werd onder de gemeene tyrannie van moffen en landverraders. Maar waar de donderbuien der verschrikkingen van allerlei aard toch wel zeer langs heen trokken.

Hier werd geen oorlogsschade geleden.

Hier waren maar heel weinig mannen en jongens weg.

Hier had de bevolking geen gebrek.

Hier een bevoorrecht dorp ten einde toe!....

Ja, dat dachten we, begin September '44 toen alles er op scheen te wijzen.

Hoe anders is het uitgekapt. En wat een beeld geeft ons het Putten van na 1 October 1944!

Zeker, nu is het nog een mooi dorp, nog een vakantieplaats, nog een dorp zonder gebrek, maar overigens een geslagen dorp, in diepen rouw over honderden vermoorden; de wat dooden betreft, zwaarst bezochte gemeente in ons vaderland, die ook in de vele moedwillige vernielingen der razziahelden, materieel zware slagen te verduren heeft gekregen. Er zijn vreemde en ontzettende dingen gebeurd op 1 October èn daarna.”

Ds. De Ruig weet zoo, welk een wereld van weedom er schuilt, ook in die twee woordjes.... „èn daarna”!

Terwijl Putten in brand staat, zitten de 689 weggevoerden (evacué's en mensen, die dien dag door Putten kwamen, meegeteld) in het concentratiekamp van Amersfoort.

Het was maar „Durchgangslager”.

Te weinig eten, ondragelijke last van ongedierte, uren (één keer bijna een heelen dag) op het appél staan, verder blaffen, stompen, schreeuwen, knuppelen en grijnslachend een gevaarlijke hond, die het blaffen en bijten van zijn meester had geleerd, op wat pratende mannen afsturen, met als „toetje” een knuppelpartij: Alles zoo ongeveer het bijbrengen van de gedachte: „zóó zijn onze manieren!”

De Putters hielden den moed er in.

Zij hoorden in de verte, hoe het geschut van onze bondgenooten (bij Arnhem opgesteld) bulderend beukte op de toegangspoorten van ons land en in aller hart werd de gedachte levendig: „zij zullen geen kans meer krijgen, ons over de streep te brengen. Wij zijn heel spoedig weer thuis.”

Na ongeveer twee weken wordt er in Amersfoort groot appél gehouden en een flauw vermoeden rijst: transport!

De bekende beul met den speurhond staat gereed, met opgestroopte hemdsmouwen, den knuppel in de hand....

De colonne wordt in gereedheid gebracht.

De eersten krijgen elk een brood, maar de beul heeft haast, zoodoende krijgen de anderen niets.

De slavenstoet zet zich in beweging (dezen met te weinig, genen zónder eten) zwaar bewaakt door slavendrijvers uit het „Derde Rijk”.

Op het station worden ze den trein ingevloekt en ingestompt. Waar langzaam gereden wordt springt er hier en daar een uit den trein, verder gaan de Putters het rijk der beulen binnen.

Van het lijdens-leven in dat land zullen enkelen van de weinigen, die overbleven, gewagen.

Het zijn achtereenvolgens de heeren: J. Vonhof, H. Klaassen, Jac. Donker, H.J. Idema en Ds. P. de Ruig.

Het zal geen bezwaar zijn, als sommigen van dezelfde reizen of plaats en getuigen.

Volgens den heer Vonhof kwam het transport via Almelo

(waar men om den honger te stillen wat knollen uit den grond mocht trekken) over de grens in een concentratiekamp te Neuengamme aan.

Hier was het 't bekende recept: appél, kaalscheren, douche, een „keuring”, waarbij zelfs zieken nog goedgekeurd werden, uittrekken van de privé-kleeren en aantrekken van de dunne kampvodden.

Onder al deze bedrijven door stonden de S.S. beulen toe te zien, naar hun believen zwaaiend met hun knuppel, terwijl het steeds maar klonk: „Schnell! Schnell!”

In zijn haast (door den Duitscher opgejaagd) greep Vonhof een paar verkeerde schoenen en.... pats! daar striemde de gummiknuppel al over het bloote lijf.

„In de barak aangekomen, moesten onze medegevangenen hun bedden verlaten, om ruimte voor ons te maken. Dit ging ook al gepaard met groot geschreeuw en knuppelslagen.”

Na drie dagen en drie nachten geen bed gezien te hebben vielen de mannen des Zondagsmorgens omstreeks 5 uur, doodelijk vermoeid, op de nog warme kribben neer.

De slaap duurde evenwel niet lang.

Twee uur later kreeg men toen (voor het eerst sinds 's Woensdagmiddags 12 uur) een droge snee brood, daarna was het appél. 's Middags kreeg men eten, varkensvoer gelijk.

Van Neuengamme kwam men na een hongerreis van drie dagen in Husum aan.

„Tankvallen graven!” was daar het commando.

„Twee meter vijf en zeventig diep!” En op één meter diep stond je al in het water....

's Morgens om 5 uur appél, onvoldoende gekleed, in felle kou wachten op den trein, den heelen dag hard werken met knagenden honger, geknuppeld, geschopt, 's nachts slapen op den grond in een ondragelijke atmosfeer, bij ziekte geen verzorging met medicijnen, was dit leven in één woord moordend.

Al spoedig kwamen dan ook de sterfgevallen.

Dat scheen ook wel de bedoeling te zijn....

„Hoe meer dooden er elken dag binnen gebracht werden, des te beter was de S.S. daarover te spreken,” getuigt Vonhof letterlijk.

Zelf viel hij op een morgen op het appél van overmatige ellen-

de bewusteloos neer. Daar de dokter geen tijd had, moest hij, doodziek, tóch naar het werk:

Te ziek om uit te kijken, of er een capo in de buurt was, liep hij dien dag vele slagen op....

Na veertien dagen moest een transport van duizend man naar Ladelund. Ze zouden naar een nieuw kamp gaan met een betere behandeling.

Na een reis van twee dagen (met zoo goed als geen eten, nog minder drinken) en een marsch van anderhalf uur, op slecht geschoeide voeten, kwam het duizendtal slaven ter plaatse van bestemming.

Welk een „verbetering“!

Het kamp was al overvol en nu kwamen er nog duizend man bij. Slapen dus maar op den grond, zonder stroo, in natte kleeren, omdat het inregende, op natte planken, met natte kleeren, omdat er geen gelegenheid was de kleeren te drogen, terwijl men de beenen niet kon uitstrekken, omdat er geen ruimte was.

„Als men 's nachts naar de WC moest (die buiten stond) was het een puzzle er door te komen.“

Velen, met ingewandsziekten, konden zich dan niet voldoende beheerschen en het gebeuren greep plaats om of ook wel in de barak.... Wie buiten was geweest, viel, binnengekomen, zoo maar weer ergens neer.

Was de rij van menschen, die bij den dokter om een ziekenbriefje gingen, te groot, dan werd deze „saboteerende menigte“ met den S.S.-knuppel uiteengejaagd.

Er waren hier ook Franschen, Polen en Russen.

„Als men van het werk in het kamp terugkwam, kreeg men één liter watersoep en die moest je dan met beide handen vasthouden, anders werd die nog gestolen. Het brood werd soms 's morgens al gestolen. Stond men op het werk (waarheen men twee uur loopen moest) even recht op van pijn in den rug, dan kreeg je, „getuigt onze vriend, „25 stokslagen op het bloote lijf plus soms een uur voorover staan in regen en kou.“

Zou het dan nooit eens beter worden?

Het ging weer terug naar Neuengamme.

Tijdens de ondragelijke reis hierheen stierven velen in den goederenwagon van ellende, zwakte en ontbering.

Vonhof vertelt dan van de aankomst en het verdere leven in Neuengamme.

„Daar weer in den nacht aangekomen, werden we met vuile kleeven aan, ongewassen, bij anderen in bed gestopt, drie man in een éénpersoons krib.

's Avonds ging je met drie man slapen en 's morgens lagen er soms twee naast je dood.

De hoop op verbetering was gevlogen.

Men had in al die ellende behoefte aan steun. Als Hollanders zocht en vond men dan soms geestelijken steun in gemeenschappelijke geestelijke gesprekken, die verkwikking geven. Met Weihnachten (Kerstfeest) werd er door de Duitschers volop gebakken, gebraden, gegeten en gedronken, opgeluisterd met muziek, terwijl de uitgemergelde slavengeraamten konden toezien.

In Maart 1945 zien de uitgeleefde slaven 35 Zweedsche Roode Kruiswagens het kamp Neuengamme binnenrijden.

Komt er eindelijk redding?

De gevangenen waren enthousiast. „Instappen,” luidde het commando later. Toen echter de Duitschers megingen, werd de hoop al wat minder (het scheen niet vriendelijk te gaan) en toen ze na een nacht rijden in Brunswijk aankwamen, was alle hoop ook hier vervlogen. Ze kregen het daar nog slechter dan ooit te voren!

Toen de Geallieerden dichterbij kwamen, ging een transport van duizend man naar Ravensbrück in open kolenwagens.

„Daar hebben we zeven dagen achter elkaar ingezet, haast zonder eten en zonder drinken. Zeer velen zijn onderweg dan ook bezweken.

Het werd in elk kamp waar wij kwamen slechter. In Ravensbrück was het brood beschimmeld, in de soep zat houtskool. Alles ook weer overvol en een atmosfeer, die vreeselijk was.”

Laat ons nu eens luisteren naar den tweeden getuige uit Putten, den heer H. Klaassen.

Toen we het doel van onze komst uiteengezet hadden, kregen we ook hier een vriendelijke ontvangst.

Even komt een vreemd gevoel over je. Je zit bij iemand in huis, die Puttens tragedie heeft meegemaakt en.... nog leeft!

Je kijkt hem even aan en je denkt: hoe is het mogelijk, dat er nog iemand is, die zulk een schrikkelijke hel heeft overleefd. Maar ja, het is toch zoo, hij zit daar vóór ons, gered van den rand van het graf.

„In Amersfoort kwam het commando: „Klaar maken voor het vertrek,” en daar gingen we.

Onderweg sprongen enkelen uit den trein, maar al heel gauw werd gezegd, dat voor elken man, die uit den trein sprong er vijf zouden worden doodgeschoten.

De schrik werd er dus wel ingebracht.

Gedurende de reis van vier dagen naar Neuengamme kregen we geen voedsel.

Gelukkig hadden we in Amersfoort een Roode Kruispakket gekregen, zoodat er eenige voorraad was.”

Met zijn dorpsgenooten komt Klaassen dan eveneens in het concentratiekamp Neuengamme aan.

Na kaalscheren, verkleeden enz. werd de heer Klaassen evenals zijn lotgenooten van persoon, een nummer.

Een kruis op den rug en een kruis op de pet.

Na vier dagen (dus al spoedig) gaat de reis met bijna 200 Putters (gelijk men de Puttenaren ter plaatse wel noemt) en Russen op transport naar Wedel, ongeveer 30 KM. boven Hamburg.

Daar werd het tankvallen graven. Zwaar werk, op acht sneedjes brood per dag en 's middags en 's avonds een beetje soep. Hygiëne was zoek. Kort en goed, géén zeep, géén handdoeken en géén gelegenheid om de natte kleren te drogen. Wat dit beteekent, zal pas begrepen worden, als men bedenkt, dat het natte Novemberdagen waren en het werk uitteraard slechts buiten geschiedde.

„Van Wedel gingen wij toen naar Varsen bij Meppen,” vertelt Klaassen. Daar was het hetzelfde.

's Morgens om vijf uur op. Dan twee sneedjes brood met koffie. Om twaalf uur (bij buitenwerk) drie sneedjes brood met margarine en een stukje worst, werken tot donker, en dan één sneedje brood en één liter koolraapsoep.

Spoedig kwamen er dan ook zieken en sterfgevallen.

Dysenterie heerschte er al heel gauw. Medicijnen waren er niet. Van een plankje beukenhout maakten we houtskool en dat namen we dan in bij wijze van norit.”

Uit alles blijkt weer hoeveel ellende en ontbering in den heil-
staat werd geleden.

Bij het naderkomen van het front gaat het van de eene plaats
naar de andere. Alles saamgenomen is het één ontzaglijke
lijdensweg te noemen.

Eerst ging het loopend (80 KM) richting Bremen.

Gevolgen: zeer vermoeid en natuurlijk kapotte voeten.

Na twee dagen rust bij een boer werd de reis per trein voort-
gezet. Zeventig tot tachtig man in één goederenwagon.

Gevolgen: geen mogelijkheid om te gaan liggen, men kon
slechts staan of op de hurken zitten, een dag lang.

Bij aankomst in een voorstad van Bremen kon men gaan
slapen op een grasveld. Eten of drinken werd niet verstrekt:
De gevolgen laten zich indenken.

Zoo was het maar een reizen van hier naar daar.

Van Bremen naar Hamburg, na een dag loopen weer naar
Neuengamme, en van Neuengamme na een week weer naar
Sandbostel.

De afgeleefde, uitgehongerde geraamten konden haast niet
meer. En maar wéér ging het in een volgepropten goederen-
wagen voort, practisch zonder eten of drinken. Van Zondag
tot Dinsdag kregen ze totaal geen eten.

In den trein waren er toen al 300 dooden, die zonder meer
in een dennenbosch begraven werden.

Op Zaterdagmiddag kwam de trein eindelijk op de plaats van
bestemming aan, nu met 400 dooden.

De overlevenden moesten toch nog naar het kamp loopen.
Het was één lijdensweg. Wie absoluut niet meer kon, bleef
liggen, maar die half mee kon, moest (al was het op een krui-
wagen van een boer) tóch mee.

In het kamp Sandbostel aangekomen, kregen de stakkers
(door den dood reeds beschaduwd) om te beginnen weer
geen eten en geen drinken.

De eenige verlichting, die ze daar kregen, was, dat ze in een
ontzettende vuile barak hun beenen weer konden strekken.
Dat werd, na een week van staan en hurken in de wagons,
als een weldaad beschouwd.

De Maandag begon nu met vier aardappels.

Dinsdags kregen ze iets meer en zoo bleef het tot Vrijdag.
Toen kwam het front zóó dichtbij, dat de S.S. (met een groep

gevangenen als dekking (!) een goed heenkomen zocht. Alles wat eetbaar was, namen ze mee, de achterblijvenden prijsgevend aan den honger.

Tot overmaat van ramp werd de keuken nog door soldaten geplunderd, zoodat er voor de gevangenen letterlijk niets meer was.

„Die twee dagen kostten ons weer 400 slachtoffers, die niet meer begraven werden, want wij konden niet meer met een schop omgaan, zóó zwak waren we.

De lijken werden op hoopen gelegd en zóó bleven ze liggen. In dit kamp waren nog maar 13 Putters over, en daar was ik ook bij. We wogen niet meer dan 70 à 80 pond en sommigen waren zoo versuft, dat ze niet meer wisten, hoe hun naam was”...

Toen deze Puttenaren in zulk een deerniswaardigen toestand eigenlijk op hun dood zaten te wachten, kwam plotseling een Nederlandsch officier, kapitein van Wald van Praag (zelf oud-inwoner van Putten) het doodenkamp binnen en ontmoette daar, tot zijn verbazing, de nog 13 in leven zijnde oud-dorpsgenooten als kruipende of waggelende skeletten!

Zóó vreeselijk was de honger geweest, dat sommige gevangenen de lijken opensneden en hart en lever er uit haalden, om die te eten.... Kannibalen van den honger.

Het klonk ons te ongelooflijk, vandaar de vraag: „Is het wel waar, mijnheer Klaassen?” „Ik vergis mij niet,” is het besliste antwoord, „ik heb het een dokter zelf hooren getuigen.

Weliswaar, waren het vooral Aziaten, die dit deden.

Er heerschte zóó'n vreeselijke honger, dat takken van de struiken werden getrokken. Je kauwde er dan maar op, om toch maar iets in den mond te hebben”...

De heer Jac. Donker is de derde, die gewaagt van wat er door de Puttenaren en duizenden met hen, in de hel van Duitschlands concentratiekampen is geleden.

Die dag, 1 October was vreeselijk.... En toen van Amersfoort naar Neuengamme. Al dien tijd zonder eten of drinken, dat wil dus zeggen van Woensdagmorgen tot Zondagmiddag niets gebruikt, geen eten, geen drinken.

Pas op Zondagmiddag werden hem wat aardappelen gegeven in zijn....hoed, welke gekookte aardappelen in schil hij met vijf man deelen moest. De maaltijd bestond alzoo uit: één

hoed aardappelen voor zes man en per persoon één bordje soep.

En dat na zooveel dagen honger lijden!

Een volgende bijzonderheid is deze: dat de Putters de eerste drie dagen buiten moesten bivakkeeren op het kleine (door prikkeldraad afgezette) stukje grond rond de barak.

Van 's ochtends 5 uur af moesten ze (wat voor weer het ook was) buiten blijven, ook met het eten.

Verder kreeg je voor het minste of geringste (ook als je ze niet verstond) de noodige slaag. Ze sloegen dan met een stok, een vuist, of ploertendooder, waar ze je maar raken konden. Bij het vele luchtalarm hadden deze S.S. beulen nog een „extraatje” op dit gebied bedacht. Ze gingen dan aan den ingang van den schuilkamer staan en ranselden de menschen letterlijk den kelder in....

De sterfte was bij al deze ontberingen en mishandelingen dan ook groot. Toen de heer Donker in het revier, de ziekenbarak, lag (twee zieken op één krib), stierven er op zijn zaal alleen al een 9-17 menschen per nacht. Het crematorium werkte dag en nacht door.

Toch was Husum nog erger.

In dit eerste werkkamp na Neuengamme ging het grootste gedeelte der Putters heen, vertelt de heer Donker.

Het was daar een verschrikking, met een klein stukje brood werden de mannen om vijf uur 's morgens de barak uitgejaagd naar buiten.

Ze moesten dan per trein naar het terrein, waar men, tot de knieën staande in het water, tankvallen moest graven.

Terwijl de menschen de treeplanken van den trein opklauterden, (er was geen perron) stonden de beulen met hun knuppel klaar. Erger dan beesten werden de slaven den trein ingeknuppeld.

Uit den trein gekomen, begon dat knuppelen opnieuw. Het ging dan in looppas over de weilanden naar de tankvallen. Op bepaalde plaatsen moest men de slooten overspringen. Bij de slootovergangen stelden de knuppel sadisten zich weer op, om de menschen over de sloot te ranselen. Het grootste plezier hadden ze dan, als er iemand in het water sprong.

En dan moest het werk nog beginnen. In felle kou, haast zon-

der kleeren, zelfs (zooals de heer Donker het aan den lijve ervoer) met slechts papieren ondergoed.

Alles bij het minste zoogenaamde „vergrijp” gepaard gaande met de bekende 25 stokslagen op het bloote lichaam. De eene nazi-held hield dan van den gebogen staanden man het hoofd vast, de andere knuppelheld sloeg er op los, om den weerloozen stakker bont en blauw en beurs weer in den tankval te trappen.

In Ladelund, dat hierna volgde, was het hetzelfde: veel slaag, weinig eten en hard werken.

Menschen, die te ziek waren om te werken, werden de barakken uitgeslagen. Wie bewusteloos neerviel werd net zoo lang geslagen tot hij weer opstond.

De zieken moesten méé naar het werk en werden daar dan op het gras neergelegd. Let wel (zegt de ooggetuige) op het kletsnatte gras.

De lijken van hen, die dan daar overdag stierven, moesten 's avonds mee naar huis worden gedragen.

In Ladelund, als in Husum, begon het groote sterven der Puttenaren.

Er was maar één weg: hard werken óf dood. Een tusschenweg bestond er niet.

Toen er later een ziekenbarak werd ingericht (zonder verpleging, medicijnen of voedsel voor direct) moesten, als er S.S.-controle kwam, alle zieken, buiten, volkomen naakt, op het grasveld aantreden, waar ze dan zoo een paar uur moesten blijven staan.

Velen zakten in elkaar, maar werden dan weer.... overeind geslagen!

Op 15 December (een zes weken dus na de wegvoering) waren we nog maar met 15 Putters over om te werken. De rest was dood of zwaar ziek.

Ik zelf at toen gras, aardappelschillen en boombladeren.

Op 15 December was ons werk in Ladelund klaar en werd het overschot van de 2000 gevangenen (nog plm. 500 man) op transport gesteld naar Neuengamme.

Ongeveer 500 man waren in zes weken tijd van ontbering gestorven, terwijl 1000 man ernstig ziek geworden waren, waarvan het meerendeel later in de ziekenbarakken nog gestorven is.

Ikzelf werd in Neuengamme opgenomen in het revier met beenverwondingen. Dit was geen onverdeeld genoeg, daar we met drie of vier man in een éénpersoonskrib geperst lagen. Zóó groot was doorlopend het aantal zieken.

De doodenoogst was elken dag zeer groot. Zelfs de zieken werden nog geslagen, terwijl ze te bed lagen.

In Neuengamme, het moederkamp, werden nieuwe transporten samengesteld en ging het weer naar een ander werkkamp en daar begonnen de martelingen opnieuw. Was je dus het eene kamp goed door gekomen, dan bestond er zeer veel kans, dat je in het andere kamp sneuvelde.

Een zeer klein percentage heeft alzoo den lijdensweg overleefd.

De transporten waren verschrikkelijk. Ikzelf heb o.a. een transport meegemaakt, waarbij wij zeven dagen en nachten in open kolenwagens doorgebracht hebben. Gedurende dien tijd mochten wij er niet uit, zitten of liggen was practisch niet mogelijk, daar wij met 65 man en meer in één wagon geperst werden. De eerste drie dagen kregen we een stukje brood (misschien ter dikte van 2 à 3 dunne sneedjes) de andere 4 dagen totaal niets en de heele week geen druppel drinken. Met eigen oogen heb ik gezien, dat medegevangenen hun eigen urine dronken.

De laatste zes weken vóór de bevrijding waren ook heel erg. Het was heel gewoon, dat we in 3 à 4 dagen geen eten kregen. We werden toen steeds van het eene kamp naar het andere getransporteerd, daar de Russen steeds naderbij kwamen. In die weken zijn er ontzettend veel gestorven.

Ik persoonlijk heb die weken gegeten aardappelschillen (rauw, vuil en smerig) gras en boombladeren, tenminste als je die kon bemachtigen.

Een zeer geliefde bezigheid van de Duitschers was appél houden. Dat gebeurde elken dag. Dan stond je om 5 uur buiten in kou, regen enz. en dat duurde dikwijls tot 12 uur 's middags of zelfs nog later.

Je was te zwak, om behoorlijk te kunnen staan en leed hevig van de kou door onvoldoende kleeding en bloedarmoede. Ging het aantreden niet vlug genoeg en stond je niet behoorlijk stil al dien tijd, dan werd je op de meest gevoelige en kwetsbare plaatsen geslagen en getrapt.

De gevangenen zelf werden door al deze dingen ook zeer ver-

hard. In Ravensbrück bijvoorbeeld moesten wij den geheelen dag buiten doorbrengen. Wij zochten dan het meest beschutte plekje op en dat was naast het revier. Daar werden echter elken dag de totaal uitgeteerde lijken op een hoop neergegoid. Die lagen daar dan den geheelen dag naakt, met open oogen en monden, in één woord een luguber gezicht. Toch zaten wij rustig tegen die lijken aan.

Menschen, die aan dysenterie leden, totaal uitgeteerd waren en zich bevuild hadden, moesten, terwijl zij bijna niet meer loopen konden, geheel naakt met hun kleeding naar het waschlokaal en zichzelf en hun kleeren met ijskoud water reinigen. En dat midden in den winter! Het was dus uitmoorden met voorbedachten rade....

Wij luisteren nu naar den heer H.J. Idema.

De Puttenaren hadden op transport naar Duitschland nog gedacht, dat ze daar als „vrije arbeiders” zouden tewerk gesteld worden. Maar de grootste desillusie kwam:

Neuengam me.

Prikkeldraad met stroom er op, knuppels, vloekende en scheldende S.S.ers, waakhonden en wachtposten, kortom alles, wat een concentratiekamp kenmerkt.”

In het werkkamp Wedel, dat volgde, had „Oome Willem”, de blokoudste, flink wat houtwol „georganiseerd” („vakterm” in de kampen voor stelen) zoodat ze nog al tamelijk zacht konden slapen.

„Op het werk begon het weer: „Schnell! Nur los! Los!”

„En telkens” (aldus Idema) „maar die knuppels, die meedoogenloos neerkwamen op de lichamen.”

Velen zakten ineen, konden niet meer.

Dan sloeg de voorarbeider vaak z'n moordend instrument kapot. Ik zag een Let (een oud man) die een slag van den knuppel opving, door dezen vast te houden. De voorarbeider floot. Enkele helpers schoten toe en de beestenmenschen sloegen, beukten, schopten en lachten óók nog.

De Let viel neer, om niet meer op te staan....

Ik zag het, maar werkte rustig door en dacht: „Eenmaal komt de tijd.” Op een oogenblik gluurde ik toch even opzij. Dat kostte mij m'n middageten: „Nummer 57231 kein Essen.” Géén eten! Ik huilde....

De omstandigheden werden steeds slechter.

De ingewandsziekten al erger.

De dorst al ondragelijker, en dan toegevend aan den dorst: drinken, meestal met den dood als gevolg.

Het eten in de ziekenbarak werd grootendeels opgegeten door de verplegers. „Diarrheepatiënten mochten tóch niets hebben!”

Driemaal in de week (wij wisten soms niet eens, dat het Zondag was) hielden we, na het eten in de Putterbarak een godsdienstoefening onder leiding van een hoofdonderwijzer en een paar theologische kandidaten.

Heerlijk was het 't Licht te zien in de duisternis.

Wij dachten, dat er ook voor het kampleven eenige verbetering zou komen, want er gingen geruchten, dat we naar Meppe zouden gaan, vlak bij de Nederlandsche grens.

Wij waren inwendig blij. Wie wéét, veel slechter kón het toch niet en dan zoo vlak bij het vaderland....

Wij werden de wagons ingeslagen en het transport begon. Het laatste eind kwamen we, loopend, door enkele boerengehuchtjes waar de bevolking ons nakeek met een uitdrukking van „Goed zoo, partisanen, inbrekers en moordenaars hooren in de kampen thuis!”

Eindelijk kwamen we met een lorrie-treintje in ons vierde kamp aan, midden in een moerassige vlakte. De koude Novemberwind sneed op mijn huid.

Het werk bestond uit loopgraven en tankvallen graven.

Weer was het: „Schnell! Los! Bewegt euch!” niet van de lucht en nog harder beukten de knuppels.

Het aantal mannen werd steeds minder. Velen lieten zich door uitputting maar vallen en dan kwam de capo op de uitgeputte lichamen schoppen en trappen, en zijn laarzen waren hard!

Jan, mijn kameraad, en ik waren altijd samen en als we 's avonds op den mesthoop neervielen, baden we en we dankten God, dat Hij ons nog spaarde. We dankten vurig als God ons een mooien zonnigen dag schonk of een extra snee brood. Wij baden voor thuis en smeekten om hulp en bijstand in de ellende.

Dagelijks zagen wij dorpsgenooten sterven en op beestachtige wijze ter aarde bestellen.

Ik werd zelf ook ziek. Op mijn kaartje stond: „Pneumonie.” Den vierden dag, dat ik deze longontsteking kreeg, kreeg ik

ontslag en werd ingedeeld bij het doodencommando. Levenlooze, uitgemergelde lichamen moesten we uit de barak slee-
pen en naar de doodenbarak brengen.

Hier werden de dooden verzameld voor een week. Dan moesten we ze op karren „jonassen” en in een grooten kuil gooien. Ik sidderde van dit werk en gaf te kennen, dat ik zoiets niet doen kon. De knuppel sprak en ik moest.

Dit was de meest ontzettende week uit m'n kampeven.

Maar God gaf uitredding.

Na een klein weekje werkzaam te zijn geweest in dit krankzinnig makende, onteerende commando ging ik op transport. Oudejaarsnacht sloop Jan, die in een andere barak sliep, door het raam naar me toe. We namen afscheid en knielden samen naast elkaar neer, om God te smeeken of Hij ons behoeden wilde, nu we van elkaar gingen.

We baden lang, drukten elkaar nogmaals de handen en Jan ging. Ik zal hem op aarde nooit weer zien.... Arme Jan! Neen, tóch niet: Hij kreeg het beter....

Wat Jan voor mij gedaan heeft, zal ik nooit vergeten.

Het transport begon 1 Januari 1945.

We zaten vele dagen in volgepropte kolenwagons, zonder eten, zonder drinken, zonder.... W.C. Een groote jambus moest hiervoor dienst doen. Het vuil liep den wagen door en besmette een ieder.

In het stikdonker van den wagen werd er geschopt en geslagen. We waren als krankzinnige beesten geworden, vreeselijk egoïstisch.

We zaten op en tusschen levenden en dooden, bevuilden ons zelf en anderen.

Moesten we allen omkomen in deze ellende?

Had God ons verlaten?

Gerrit en ik baden: „Indien het zijn kan, Heere, geef uitkomst!”

Onze gebeden werden verhoord.

Neuengamme was bereikt.

Wat nog leefde, verliet den wagen en zoo strompelden we, arm in arm het plein op. Ik sprak mezelf en anderen moed in: „Niet klagen, maar dragen en bidden om kracht.”

Hier in Neuengamme werd ik ziek.

Het liep op een keeloperatie uit. M'n keel werd opengescheurd

met een schaar, en pas toen ik van pijn mijn verstand dreigde te verliezen, werd narcose toegediend.

Ik herstelde weer en kwam in het „Schonungsblock” terecht. Wij lagen daar op kribben: drie man in één krib en drie-hoog. De diarrhee-patienten onderaan, maar er waren er zooveel, dat ze ook boven moesten liggen en vaak hun onderbuurman bevuilden.

Hier stierven velen, ook van m'n plaatsgenooten. Het doodencommando had elken morgen druk werk.

Het gebeurde wel, dat uiterst zwakken ook maar voor dood werden gehouden en zoo... het crematorium werden ingeschoven.

Zou er verlossing komen? Het was half Maart 1945.

Wij zagen Zweedsche Roode Kruiswagens het kamp binnenkomen. Geruchten gingen: „Uitgeleverd aan het Zweedsche Roode Kruis,” „Naar een sanatorium in Zwitserland” enz.

Wij moesten instappen en de reis begon.

Midden in den nacht arriveerden we. Zou het beter zijn? Volkomen desillusie. Wij waren in de omgeving van Hamburg. Den volgenden morgen, bij den eersten aanblik, dacht ik in een negerkamp terecht gekomen te zijn. Zwarte gezichten, magere lichamen, waar omheen een deken geslagen was. Waschwater was er meestal niet. Luizen volop. De appels duurden lang en „landgenooten” zorgden er in onze barak voor, dat de zaak zoo nu dan flink afgeknuppeld werd.

Velen stierven ook hier!

Bij het naderen van de Amerikanen sloegen onze vijanden op de vlucht. De S.S.-bewakers lieten echter hun gevangenen niet in den steek en wéér werden we in kolenwagens gestopt.

Het vreeselijkste transport, dat ik ooit meegemaakt heb, begon!....

Langzaam rolde de trein voort. Troepentransporten in wanorde passeerden ons. Met zeventig man waren wij in een wagon met kolengruis gestopt. De dooden lagen tusschen ons in.

Tegenover mij kwijnde een Belg langzaam weg met geberste lippen van den dorst.

Het doodenaantal steeg met het uur. Ze werden nu verzameld in een „doodenwagon”, die lekte, als de trein stil stond

en zóó volgepropt zat, dat er een tweede „doodenwagon” ge-reserveerd werd.

Naast mij werd een Hollander krankzinnig van het doorge-stane leed. Zijn oogen puilen uit van waanzin. Wij werden er allen door aangegrepen....

's Nachts werd er geschopt en geslagen, om een plekje.

De reis ging verder. Ons aantal slonk. Wij konden in het kolengruis liggen met opgetrokken knieën, bijna boven op el-kaar.

Wij, uitgemergelde lichamen, onder de luizen, den waanzin nabij.

En zij, onze bewakers? Vet en rond, konden vloeken en schel-den, meer niet.

Zou deze trein ons allen in een massagraf storten? Velen leerden nu bidden en smeeken om verlossing.

Er kwam verlossing: „Aussteigen!”

We kwamen in het kamp. Het laatste. Oorspronkelijk een vrouwenkamp, in een chaos achtergelaten.

Het eten was slechter dan ooit. Er werd geroofd, geplunderd onder gevangenen en vooral den zwakkelingen, die nauwe-lijks meer konden staan, werd alles ontroofd.

Op een nacht ging ik naar de W.C. en passeerde een stapel dooden. Als versteend bleef ik plotseling staan.

Tusschen de dooden vandaan klonk een.... stem: „Ben je Hollander?” Ik slikte en antwoordde: „Ja!”

Een zachte stem als van een stervende antwoordde daarop: „Ik ook.... Rotterdammer, ik lééf nog”....

De jongen was reeds ver heen, worstelde met den dood en was maar tusschen den hoop gesmeten, toen hij zijn be-wustzijn verloren had.

Plotseling kregen we, in onze wanhopige ellende, een Roode Kruispakketje. De „Herren” konden de pakketjes, die ons regelmatig uitgereikt moesten worden, zeker niet meer op. De toestand werd voor hen met den dag critieker en een keuken vol pakketten kon toch niet achtergelaten worden!

In de verte bulderde het artillerievuur der bevrijders.

Op de wegen werd het een chaos. Vluchtende boeren met paarden en wagens, karretjes en volgepropte kinderwagens, huilende vrouwen, steigerende paarden, terugtrekkende troepen, alles in de grootste wanorde.

Ook wij werden daar tusschen opgejaagd. „Schnell! Los!”

Wie niet meer voort kon, kreeg den kogel!
Verschillende moede en uitgemergelde lichamen stonden niet meer op.

Ik worstelde ook zelf (meestal heelemaal achteraan in den stoet voortschuifelende) met den dood.

's Nachts, als we ergens langs de wegen neerzegen, om mischien wat te mogen slapen, smeekte ik God om genade op dezen lijdensweg.

Onderweg passeerden wij vele vrouwen, jodinnen uit het kamp Auschwitz. De Hollandsche vrouwen brachten we dan nog gauw even een groet, of we maakten met de vingers het V-teeken.

De stemming onder de S.S. werd slechter en ineens waren we.... Vrij!

Diepe dankbaarheid vervulde me en ik wist Wien dezen dank te brengen.

Verlost uit der beulen klauw!

Niet alleen onze jonge vriend Idema, ook de jeugdige Vonhof en de heeren Klaassen en Donker en Ds. De Ruig en nog enkele anderen, ongeveer een 40 in getal, waarvan er ook nog weer aan de gevolgen bezweken zijn.

Op 10 Mei '45 werd er in de Hervormde Kerk te Putten door Ds. Holland een binnengekomen lijst voorgelezen van de dooden, opgemaakt door den heer Klaassen c.s. De spanning was ondragelijk.... Het was uitgelekt, dat er een lijst was binnengekomen bij den burgemeester. Men wilde het nu weten. Onzekerheid is een marteling op zichzelf! Met ontroering las Ds. Holland de namen af van....190 dooden.

De weedom was groot! Later kwam meer zekerheid, ook over het lot van anderen.

Ongeveer 650 mannen van het Puttertransport van 1 October 1944 zijn niet weergekeerd....

Ons Vaderland mag Puttens tragedie nooit vergeten. Onze Vorstin gaf het voorbeeld, leefde zeer persoonlijk mee en sprak met de weinigen, die weerkeerden, hen allen de hand drukkende.

Wij geven nu tot slot Ds. P. de Ruig het woord. De verschillende gebeurtenissen acht onze collega genoegzaam bekend, daarom schrijft hij:

„Laat ik er alleen dit van mogen zeggen: wij dachten, dat wij na ruim vier jaren bezetting het verderfelijke, onbetrouwbare nazisysteem.... kenden. Wij haatten het, wij streden er tegen, wij waren op onze hoede ervoor, wij waarschuwden elkaar ervoor.

En tóch! Wij kenden het niet.

Anders waren wij niet zoo argeloos in den zoo listig opgestellten val geloopt! Anders hadden wij wel direct een goed heenkomen gezocht en waren we ons niet gaan melden....

„Alleen eventjes voor een onderzoek.”

Wij dachten nog te goed van hen, wij vertrouwden ze nog een heel klein beetje. Hoe is het mogelijk? Misschien wel, omdat wij nog te weinig ervaring met hen hadden en ons niet konden indenken, wat een mensch worden kan door het gif van dezen God- en menschonteerende leer, wanneer ze consequent in practijk wordt gebracht.

Wij kenden ze niet, helaas! Want nu kennen wij hen pas, na wat wij op 1 October en daarna van hen hebben te doorstaan gehad. Het is een kennis, verworven door bloed, lijden en tranen heen, een kennis, die honderden van ons den dood heeft gekost, een kennis, die hier in ons dorp zeer veel ontwrichting heeft gebracht, geestelijk, stoffelijk, financieel, economisch, in de gezinnen, in de kerken, in de maatschappelijke verhoudingen.

Wij hebben ze leeren kennen, in de kennismaking ook met de onmenselijke werkelijkheid der concentratiekampen.

Ook dáárvan dachten wij veel te weten. En we vonden het erg....

Maar we wisten er maar een bitter beetje van.

Anders hadden wij niet zoo lichtvaardig gedacht, dat er nog een goede kans was op terugkeer....”

Wij kunnen deze taal van Puttens pastor, getuigend van diepe smart en heilige verontwaardiging, verstaan.

Het leed door de Duitschers Putten aangedaan, schreit ten hemel. In de straat van den heer Klaassen waren acht weduwen. In de kom van het dorp is schier huis aan huis een doode te betreuren. Er zijn gezinnen waar er twee, drie, vier, zelfs tot zes toe, niet meer weer zullen komen....

Hebben de Deutsche beulen de Puttenaren in de concentra-

tiekampen goed willen treffen, zoodat dáárom zooveel dooden te betreuren zijn? Laat Ds. De Ruig u antwoorden:

„Het is niet waar, dat de Putters uitzonderlijk slecht behandeld zijn. Wij zijn met andere Nederlanders in Neuengamme aangekomen. Wij zijn over verschillende buitencommando's verspreid, met lotgenooten uit alle mogelijke andere nationaliteiten.”

Welnu, dan geeft Puttens tragedie een maatstaf voor een berekening, hoe groot de verschrikkelijke doodenooft der Duitsche concentratiekampen ongeveer geweest moet zijn.

Op 689 weggevoerden 650 dooden!

Ds. De Ruig vervolgt:

„Maar wel is waar, dat wij het met die anderen buitengewoon slecht getroffen hebben, om 't zoo eens uit te drukken. In het slechte jaargetijde kwamen wij terecht in uitzonderlijk slechte kampen, waar wij met slecht eten en buitengewoon slechte behandeling slecht werk in slechte kleeren moesten doen. Zoo was het, kort samengevat.

Toestanden in een beschaafd land ondenkbaar, spottend met alle elementaire beginselen van Christendom, humaniteit, beschaving, hygiëne. En dat alles in het laatste halfjaar van den oorlog, toen het aan alles begon te ontbreken voor een althans eenigszins redelijke verzorging van gevangenen. Wat te zeggen van een kamp, waar ze geen water en geen W.C. hadden. Waar je nooit uit de kleeren kon. Waar alles gegapt werd, als je niet oppaste. Waar je met 140 man uit 40 schalen moest eten, zonder dat ze gewasschen werden, velen zonder lepel. Waar je opgepropt naast elkaar op den grond lag, dikwijls in natte kleeren, die aan je lichaam moesten drogen. Waar de menschen hun behoeften deden rond en in de barakken. Waar ze naast je lagen te sterven. Waar medische verzorging ontbrak. Waar, als je geen kleeren meer had, je een papieren hemd en onderbroek kon krijgen. Waar de zieken werden meegeerseld tot ze bleven liggen of aan 't werk gingen, hoe dan ook. Waar sadistische misdadigers met wellust mishandelden, zóódat de slachtoffers er aan stierven enz.

In zulke omstandigheden kwamen we terecht. Dat is toch meer dan genoeg om wanhopig te zijn, als je niets meer bezit dan je veege lijf met een paar lompen, met gemis van alle

comfort (zakdoek bijvoorbeeld) elken dag bemerkend, dat je te weinig krijgt, om zulk een leven vol te houden.

En wat een hel voor zieken, die dóór moesten werken en afgebeuld werden! Onbeschrijfelijk!

En dan daarbij het duivelachtig systeem in die kampen om alle kameraadschap dood te drukken door de menschen van alles te weinig te geven, en ze elkaar te laten bewaken, zoodat de mishandelingen van boven af doorgegeven werden om zèlf er tusschen uit te draaien, waarbij de gevangenen als dieren, vechtend om zelfbehoud, tegen elkaar werden opgezet.

Te leven in zùlk een atmosfeer, in zùlk een ellende, is vrijwel onmogelijk. Natuurlijk had deze methode niet direct vat op ons. Wij waren met elkaar, en nog niet direct uitgehongerd. Maar het komt onherroepelijk, als je reserves op zijn en als je alleen staat. En als je niet sterft, hebben ze toch hun doel bereikt: moreel verminkt, en misschien ook lichamelijk geknakt, kom je in je eigen omgeving terug.

Wie dit alles meemaakt, begrijpt, dat de slachtoffers bij hoopen vallen. Tegen deze misdadige ellende is de sterkste niet opgewassen. Geen wonder dus, dat het dagelijksch aantal dooden zich in stijgende lijn bewoog. Kapotgeslagen, dysenterie, longontsteking, het beteekende alles een wisse dood. En menschen, die geen ontberingen gewend zijn, gaan er het eerst aan, ook al zijn ze gezond en goed doorvoed. De reactie, de overgang is te groot.

Het sterftcijfer onder de Nederlanders was dan ook het grootst. En onder hen spanden de Putters weer de kroon. Zij kwamen ook zóó uit hun goede leven in deze ontzetting terecht. En van elk, die terugkomt, kan worden gezegd, dat hij wonderlijk is bewaard door de genadige hand Gods. Dat realiseer je je naderhand nog beter, dan wanneer je er midden in zit. Dan moet je teveel vechten om je leven. En je bidden is een zuchten in den nood.

Zoo heeft zich de ramp van Putten voltrokken. Ik kan niet anders zeggen dan dat de mannen zich, over 't geheel, dapper gedragen hebben. Wij hebben met elkaar 't hoofd omhoog gehouden en doorgezet om te volharden.

Wij hebben elkaar gesteund en getroost en ze hadden daar wat aan.

Velen vonden hun God in de ellende als nooit tevoren, en gingen onbevreesd den dood in.

Het is een ontzaglijke slag, die ons dorp trof, maar we mogen nooit vergeten, dat voor velen de weg door dit lijden de korte weg naar de eeuwige vreugde is geweest én dat veler leed het middel in Gods Hand is geweest tot hun eeuwige redding.

Het grootste verlies is voor de achtergeblevenen. Zij moeten zonder hun geliefden het leven verder door. Zij kregen den onverwachten harden klap, die de bevolking tot in het diepste van haar ziel schokte.

En de grootste strijd voor ons zal zijn, deze beproeving geloovig te dragen, zorgend, dat het geen verzoeking wordt, waar we in vallen. Wij moeten er gelouterd doorheen, laten we daar voor waken en bidden.

Ook in dit alles moeten we God zien over ons leven, en niet alleen menschen, die het ons aangedaan hebben. Dat zal ons ook helpen, de nu nog zoo levendige wraakgedachte te onderdrukken, gedachtig aan het woord der Schrift: Mij komt de wrake toe.

Want in de uitmoording der Puttermannen hebben de Nazi's zich óók en vooral verheven tegen den almachtigen God!

KANNIBALISME EN SADISME
Dr. J.B. VAN DER WEIJDEN GETUIGT

ENKELE Puttenaren hebben ons verteld, dat er in het Duitsche concentratiekamp, waar zij vertoefden, kannibalisme voorkwam.

Maar.... is dat nu wel wáár?

Het klinkt in een beschaafd Europa immers zóó verbijsterend, zóó ongeloofelijk, dat zoiets toch niet au sérieux genomen kan worden?

Men heeft er mij althans luide om uitgelachen.

Het was op Zondagmiddag, toen ik op mijn toerbeurt in het Goudsche N.S.B.-gevangenkamp preekte voor een groot gehoor.

Ik sprak onder meer (hopend, dat mede daardoor het schuld-bewustzijn gewekt zou worden) over eenige dingen uit Puttens tragedie. Toen ik dezen N.S.B.-ers zei, dat in een Duitsch concentratiekamp de honger zóó groot was, dat menschen.... menschen aten, steeg uit de groote groep een luid hoongelach op! Enkele dagen later in het kamp terugkomend voor een spreekuur voor geestelijke verzorging, werd ik uitgefloten.

Kunt u dat hoongelach en dat uitfluiten begrijpen?

Het beteekende: „Daar heb je dien leugenaar! Die kwam ons wat gruwelverhalen in de schoenen schuiven.... Kannibalisme en zülke gruwelen meer, in de kampen van onze Duit-sche vrienden? Onzin! Leugen! Laster!”

Hoort nu wat Dr. J.B. van der Weijden, de zenuwarts uit 's Gravenhage, als een kroongetuige, bevestigt en vertelt.

Wegens spionnagediensten voor de Secret Service werd Dr. Van der Weijden door het Obergericht in Utrecht 10 (zegge tien) maal ter dood veroordeeld.

Vermoedelijk door den „dollen Dinsdag” of om dienstig te zijn voor uitwisseling van een voornaam Duitsch gevangene in Engeland heeft de doctor het leven er afgebracht en kwam uiteindelijk in het Duitsche vernietigingskamp Neuengamme terecht, waar hij als kamparts stond midden in de onmens-chelijke ellende.

„Hebben de Puttenaren u ook verteld” (vraagt de arts) „hoe

er van 5-10 Februari 1945 in Neuengamme 48 Nederlanders op de meest schandelijke wijze zijn opgehangen?”

Neen, dat hadden we nog niet gehoord.

Dr. Van der Weijden werd verplicht het gruwelstuk te aanschouwen. Over een balk hingen verschillende touwen met aan het eene eind een strop. In kleine groepjes moesten onze landgenooten aantreden. De strop werd om den hals gelegd en zoo werden ze dan van den grond opgetrokken naar omhoog. Het was geen eigenlijke ophanging door een plotseligen val in den strop, maar meer een worging.

Terwijl de ontzielde lichamen daar nog aan den balk hingen, kwam een ander groepje binnen.

Geestelijke bijstand werd den mannen in hun laatste oogenblikken geweigerd.

Dit was een algemeene regel. Geestelijken, die hun medegevangenen in stervensnood bijstonden, werden als straf ter dood gebracht!

De doodstraf was trouwens aan de orde van den dag, vertelde Dr. Van der Weijden. Als men bijvoorbeeld van den honger een brood stal, beteekende dat de onmiddellijke dood. De menschen waren hier overgeleverd aan de meest gruwelijke wreedaards. Zoo was er zelfs een capo (een losgelaten misdadiger als bewaker aangesteld) die zijn eigen moeder had vermoord. Van zulke demonen kon dus niets mensche lijks meer verwacht worden. Wee den gevangene, die in zulke handen viel!

Hoe men in de Duitse concentratiekampen met een menschenleven omsprong, blijkt ook uit de leeken-operatie's, die er verricht werden.

„Een automonteur,” sprak de arts, „opereerde de menschen aan de maag! Een ander werkman verrichtte amputaties en zette beenen af! En dat terwijl er beroemde chirurgen in het kamp waren, o.a. de Fransche chirurgen Dr. Morin, bekend buikchirurg en Dr. Maraud, bekend orthopaedist.

Op 30 Maart 1945 werden 3500 zieken uit Neuengamme in beestenwagens op transport gesteld naar Sandbostel.

Dr. Van der Weijden moest met een aantal andere doktoren en ook eenige verplegers (samen 21 in getal) dit zieken-transport geleiden. De reis naar Sandbostel duurde 8 dagen en was voor de arme zieke stakkers in één woord: moordend!

Twaalfhonderd zieken zijn op de vloeren der beestenwagens onderweg reeds bezweken. De rest kwam in Sandbostel terecht in een totaal verlaten kamp.

Waarom moesten deze zieken in een geheel apart kamp worden ondergebracht, geïsoleerd van de anderen?

Om allen te worden doodgeschoten!

Mogelijk zou hier mijn N.S.B.-auditorium in het gevangenkamp mij weer uitfluiten, daarmee getuigend: „Es ist nicht wahr!”

Dr. Van der Weijden heeft het bevel, dat alle zieken (de doktoren en verplegers inclusief) moesten worden doodgeschoten, persoonlijk gezien. Dit bevel tot fusilleering werd hem getoond door den Duitschen Wehrmachts-arts Dr. Adam. Het was ondertekend door Himmler.

Men wenschte deze getuigen niet in handen der Geallieerden.

„Dat deze massa-moord op zieken en doktoren niet is doorgegaan, vindt zijn oorzaak in den angst van de S.S. voor de reeds uitgebroken vlektyphus,” vertelde de arts.

Op 19 April '45 vluchtte de geheele S.S., bij het naderen der Geallieerden, uit Sandbostel weg, met medeneming van alle eten.

De gevolgen waren onbeschrijfelijk.

Beroofd van alle voedsel, hebben eenige Tartaren en Kal-mukken Poolsche medegevangenen gedood en.... gegeten. Zij sloegen, schier krankzinnig van honger, hun slachtoffers, terwijl ze op de W.C. zaten, met een hard voorwerp de hersens in, sneden ze open, sneden uit de nog warme lijken de harten en levers weg en roosterden die op een vuurtje.

Dr. Van der Weijden betrapte deze kannibalen op heeterdaad, toen ze bezig waren met het eten van de harten en levers.

Zou het hoonlachend gehoor nu nog willen beweren, dat dit alles leugen en fantasie is?

Wij kunnen er dit nog bijvoegen: Er was niet alleen sprake van kannibalisme (het doden en eten van mensen) maar ook van necrophagie, het eten van lijken, een vorm van kannibalisme, waarbij men de menschen er niet opzettelijk voor doodslaait.

„Er heerschten in Sandbostel de meest afschuwelijke toestanden, erger nog” (sprak de medicus) „dan in Bergen-Belsen.”

De lijken werden niet meer begraven, maar lagen door heel het kamp verspreid.

De waterleiding was stuk, terwijl de mensen waren prijsgegeven aan de diepste ellende, vanwege de vlektyphus, die onbestreden woedde.

Van de 21 artsen en verpleegsters zijn er dan ook maar 9 in leven gebleven. Dr. Van der Weijden kreeg zelf ook vlektyphus en heeft ten doode gewankeld.

Vermeldenswaard is hier de moedige opoffering van de Franse krijgsgevangenen, die zonder schromen in het besmette kamp het noodige voedsel brachten, terwijl het toch hun dood kon betekenen!

Wij hoorden ook nog iets over het verschrikkelijke kamp in Neuengamme.

Hier waren 14 kinderen van anderhalf tot veertien jaar, die opzettelijk met tuberkelbacillen werden besmet, om dan de uitwerking vervolgens medisch vast te stellen. De kinderen werden doorgelicht, om te zien, hoe de ingespoten tuberkelbacillen, op de lichaampjes als verwoesters losgelaten, nu wel werkten.

„Deze kinderen,” getuigde de Haagsche dokter, „zijn met de beide Nederlandsche verplegers (Dirk Deutekom en Tonnie Huishof) door de Gestapo weggevoerd en vermoedelijk vermoord.”

We gaan nu maar voorbij, hoe een zeshonderd Hongaarsche Joden Budapest werden uitgejaagd en loopend 600 KM moesten afleggen, waarvan er in Neuengamme nog maar enkelen over waren.

Wij gaan ook maar voorbij, hoe Dr. Van der Weijden getuige was van den bevriezingsdood, waarbij iemand werd natgespoten en buiten aan de bevriezing werd prijsgegeven, tot hij er dood bij neerviel.

Neen, er is nog wat anders, dat ook veel te denken geeft. Er was namelijk een bijzondere haat merkbaar tegen predikanten en priesters.

Om het minste zoogenaamde „vergriep” werden zij geslagen en gedood. De geestelijken, die stervende gevangenen bijston-

den, werden (gelijk reeds gezegd) ter dood gebracht. De Fransche priester-wijsgeer La Garde is in Neuengamme tengevolge van zware mishandelingen overleden.

De gruwelen (ook aan predikanten en geestelijken begaan) zijn zoo duivelsch, dat men zich als normaal mensch afvraagt: hoe krijgt men het bedacht?

Ziedaar....

Dr. Van der Weijden staat er bij....

In machteloze woede moet hij toezien, hoe dronken S.S.-kerels bezig zijn met een Fransch priester.

Ze hebben het slachtoffer een slang in de maag geduwd en zijn nu bezig met hem vol te pompen. Ze pompen het deerniswaardige slachtoffer vol, al voller, net zoo lang totdat hij.... berst!

Huiveringwekkend! Duivelsch!....

„De Fransche priester heeft zijn lijden gedragen, met de heiligheid van een martelaar,” sprak de dokter.

Dr. Goebbels schreef eens in zijn boek „Het bronzen hart” over de goedigheid in het Duitsche volkskarakter en de zoo goedge Duitsche soldaten en prijst den alom bekenden (goedigen) Michel in het hart. Ze zijn eigenlijk te goed.... Vooral voor de Joden, bedoelt Goebbels.

„Zoo zijn wij Duitschers nu eenmaal,” schrijft hij.

„Wij zien alle menschen voor even goedge aan, als wij zelf zijn.”

Zou deze Nazi-leider zichzelf geloofd hebben?

Wij willen hier niet generaliseeren, maar veroorloven ons toch deze opmerking, dat wij van dien „goedigen Michel” in het hart van de Nazi-Duitschers niet overtuigd zijn....

Zal iemand ons dit ten kwade duiden, na beschrijving van zulke krankzinnige gruwelen?

Of herhalen hier de fluitende Nederlandsche Nazi-vrienden nu soms nõg: „Es ist nicht wahr”?

Dan.... adres: Dr. J.B. van der Weijden, Mauritskade 51, 's Gravenhage. Hoore men daar, wat wordt bevestigd en verteld.

„HET GELEEK SODOM”

POLITIE! Zoo klinkt het kort, als Johannes Versluis in morgen-donkerte zijn huisdeur opent en zijn oogen knipperen in het felle licht van een zaklantaarn.

Peinzend over zijn vrouw, die met een ernstige hartziekte achterbleef, zit de arrestant even later in de cel.

Vreeselijk was het daar! Een volle week zit men daar „gedrieën” (allen onder dezelfde verdenking, pamfletten te hebben verspreid) in een éénmanscel. Terwijl de woedende N.S.B.-politieluitenant op zijn S.S.-manier bevel gaf: „Luikjes dicht en niet luchten!”

Het gevoel van een dichtgeknepen keel en de verstikkende lucht in de kleine cel deed de gedachte rijzen: „Straks stikken we nog.”

Om de beurt gaan de mannen plat op den grond liggen, om met open mond, door den kier tusschen dorpel en deur, wat frissche lucht te happen.

Hulde aan de echt vaderlandsche politiemannen, die zooveel zij konden, verlichting brachten. Gelukkig bracht overplaat-sing verbetering in de gevangenschap.

Bij de verhooren kwam de vijandschap tegen Kerk en Christus soms heftig aan den dag. Toen bleek dat verdachte A.R. was, werd hem gevraagd: „O, dan ben je zeker Gereformeerd?” „Neen,” was het antwoord, „ik ben Christelijk-Gereformeerd.” „O ja,” werd verder gesnauwd, „daar heb ik geen verstand van, dat is toch alles gelijk. Ja ja, we zullen die kerkmenschjes met hun hetze wel krijgen.”....

„Naar Vught,” was het oordeel alhoewel geen schuld bewezen was, en het geweten niet anders dan van onschuld kon getuigen.

In Vught ontvangen met het bekende schreeuwen en razen, kreeg men, na een bad, het gestreepte boevenpakje aan en werd na een dag van training in diverse commando's, begonnen met het werk.

Volkomen zinloos. Steenen sjouwen van de eene plaats naar

de andere en dan weer terug. Alles onder toezicht van S.S.-mannen met honden, om op je af te sturen, als je niet hard genoeg loopt.

„Het kwam me voor, dat we in een voorportaal van de hel waren gearriveerd; de vloeken werden hier letterlijk gezongen, ook door gevangenen.” Hier moesten we het eens zijn met onzen vriend, dat nood op zichzelf geen bidden leert. Er zijn er, die zich verharderen en gaan vloeken!

Lijdend aan een maagkwaal, kon de heer Versluis, zonder dieet bij zeer slechte voeding het zware werk niet uithouden, en zakte hij op het werk in elkaar. Maagbloeding....

Op een kruiwagen ging het 's middags om drie uur naar de ziekenbarak, maar opneming kon pas plaats hebben 's avonds ná het appél. Na eerst nog per kruiwagen naar het appél gesjouwd te zijn, kon eindelijk 's avonds half acht opneming volgen.

De doktoren (zelf ook gevangenen) deden alles om den zieke zoo goed mogelijk te verzorgen. Tot op het gebeente vermaagd kwam er toch weer herstel. Blijde uren werden doorleefd, toen het hart zich in alle stilte kon uitstorten voor God. Zich verlustigend in den Heere en Zijn nabijheid ging het met geest en lichaam voorspoedig.

Tegenover de rust in de ziekenzaal leek het kampleven „een leven tusschen wilde dieren” of weer anders gezegd: „Het geleele Sodom.”

Welk een vreugd als je dan als Lot Sodom wordt uitgeleid! Nog even een teleurstelling: „Trein is voll” klinkt het, onder dringen en duwen. Als „ellebogenpolitiek” niet helpt, roept de ex-gevangene: „Vrienden, ik kom uit Vught, ik mòet mee.” „O,” is het antwoord, „kom je uit Vught, nu, dán ga je mee,” en ze pakken hem bij zijn kraag en ze sleuren hem naar binnen, terwijl de trein al in beweging is.

In beweging, naar huis....

Het is een zware tijd geweest maar die, in geestelijk opzicht, verrijkend heeft gewerkt. Het bleek opvoedende kastijding. Zoo was dan ook de laatste betuiging: „De Heer kastijdde ons, doch stortte ons niet in den dood.”

MASSA-REPRESAILLE ONDER JONG-NEDERLAND

DE eerste helft van Februari 1943 was er heftige be-roering in ons volksleven, vooral in het leven van studenten en jongeren. Bij honderden, aangroeiend tot enkele duizenden, werden zij plotseling gearresteerd en weggevoerd....

We geven eerst een flits uit de studentenwereld.

Het is Zaterdagmorgen 6 Februari 1943. Niets deed op het eerste collegeuur van het Pharmaceutisch laboratorium van de Rijksuniversiteit te Utrecht vermoeden, welke gebeurtenissen den studenten dien dag te wachten stonden.

Omstreeks half elf echter vloog plots het gerucht het labora-torium rond: „Gebouw afgezet!”

„Mijn eerste reactie was” (aldus Drs. J.L. van Eijk) „wat heb ik in mijn zakken?” Een soort zelf-fouilleering alzoo.

Wel nóódig in die dagen! Dan rijzen de vragen: „Wat doen? Blijven? Vluchten? Verstoppen?”

Het is al te laat!

Duitschers en politie (van het Deutschfreundliche soort) ko-men reeds binnen.

Gevolg... fouilleering en verzameling in de hall.

Niemand wist wat er gaande was. Geruchten gingen over een aanslag en gijzeling.

Behalve de assistenten, het personeel en de vrouwelijke stu-denten moesten allen zich twee aan twee in een rij opstellen en was het verder: „mond dicht!”

Drs. Van Eijk, die twee maanden tevoren zijn doctoraal ge-daan had, probeerde vol te houden, bij den Duitschen onder-officier, dat hij geen student meer was. Met een trap werd de doctorandus weer in de rij gestuurd. Dat zou later wel uit-gezocht worden!

„Zielig was het om te zien, hoe de oude Professor Ernest Co-hen afgesnauwd en in een hoek werd gezet.”

Met 'n honderd studenten ging het naar Amsterdam, waar hun, in de beruchte Euterpestraat, gezegd werd, dat ze als gijzelaars waren gearresteerd wegens den moord op de N.S.B.-generaal Seyffardt.

Met nog een honderdtal Amsterdamsche studenten ging het toen per trein naar Vught, waar ze helaas niet werden verwacht.

Er was zodoende niets geregeld. In het pikkedonker moest ieder maar tasten naar een krib, één, twee, drie-hoog, zonder dekens. En dat in Februari; brrrrrr....

Honderden en honderden studenten werden steeds maar aangevoerd naar het „lust-“ (pardon!) „kwel“-oord Vught. Van Leiden, van Delft, van overal, terwijl alles ontbrak.

Na ongeveer twee dagen kwam er wat eten en wat regelmaat, dankzij een geschikt Duitsch onderofficier (spoedig „opa“ genoemd) die zich uitsloofde de jongelui te helpen. Verder werd er een „vijfdejaars medicus“ tot barakcommandant gekozen, werden corvees ingesteld, spelletjes bedacht, lezingen georganiseerd, pakketten ontvangen en.... brieven binnenge-smokkeld door de politie van Vught. Bravo!

Wat men zag van het verdere kampeven was minder mooi. Groepjes gevangenen, die er slecht uitzagen, slecht konden lopen (meer sloften) en liepen te bedelen, om eten en cigaretten.

Door de strenge bewaking van de Nederlandsche S.S. was hier moeilijk aan te voldoen.

Drs. Van Eijk begon in Vught al weer spoedig met het oude liedje: Ik ben doctorandus, géén student! Ditmaal hielp het. De slagboom ging op! Vrij....

De massa-repressaille betrof niet alleen studenten, maar ook andere jongeren uit familie's van goede vaderlandsche kleur. Hoe wisten die Duitschers de adressen toch zoo precies?!

Ook uit dezen kring van jongeren een flits:

Het is 9 Februari 1943; 's morgens omstreeks half zeven. Gerhard, de toen nog achttienjarige predikantszoon, werkzaam op een kantoor (die wegens illegale activiteit méér met de cel in aanraking kwam) ligt nog rustig te slapen.

Plotseling staat er een Duitscher voor zijn bed (de deur was tegen het bevel van vader in, tóch opengedaan) en roept: „Wie heiszt du?“

Met nog knipperende oogen is het antwoord: „Gerhard.“

„Wie alt bist du?“ „Achtzehn“ is het antwoord.

„Aufstehen, zwei Decken packen und mit,” klinkt het norsch. Als Gerhard (zoo wonderlijk gewekt) zeker wat verbaasd kijkt, sust de Hollandsche agent, die er bij is: „je bent geen gijzelaar, geen gevangene, maar je moet een poosje naar een kamp, om te werken.” En dan als een boef van 't bed gelicht....

Als de predikant met één tel aanwezig is, staat er in de gang beneden een soldaat te schreeuwen. Geen wonder. De ras-echte landsverraderlijke „Hollandsche” S.S.-man moet daar de wacht houden en staat vlak voor een.... grooten batikdoek met pur sang oranje wandborden!

De roode lap voor den stier....

Woedend grijpt hij het wandbord met de beeltenis van Prinses Juliana en Prins Bernhard van het doek en schreeuwt woedend tegen de trap op: „Hé....hier is een mooi bordje, geef 'm dat maar mee.”

Als de predikant de trap af gaat, schampert de S.S.-er krij-schend: „Is het wonder, dat we zoontjes van lui, die zulke bordjes aan den wand hebben, arresteeren?”

„Mag dat óók al niet?” vraagt de pastor, wijzend op de Oran-jeborden, „moet ik dáár ook al een streep doorhalen? Daar heb ik geen enkele reden voor.

Ben jij een Hollander?” „Ik wel,” durft de handlanger der Duitschers nog te zeggen, waarop de vraag klinkt: „Hoe kom je dan met zoo'n vreemd pakje aan?”....

Inmiddels wordt ieder in het huis (in welk vertrek ook) ge-schaduw'd. Verder is het: „Opschieten! Twee dekens, en mée.... Vlug! Vlugger!”

In de vestibule zegt de Oranje-hatende Deutsche handlanger in onverschuld Engelsch: „Let us go!” Wat Gerhard de op-merking ontlokt: „Spreek jij nou geen Engelsch, want dat stáát niet voor een S.S.-man!”

Sprak de S.S.-man „let us go” (laat ons gaan), voor Gerhard was het de vraag: „quo vadis?” (waarheen gaat gij?) Dat blijkt heel spoedig.

Een groot aantal jongeren uit dezelfde stad gaan denzelfden weg, naar het beruchte Vught.

Van het station af moet de colonne loopen, door plassen, door kuilen, dat geeft niet, het is loopen, hollen of.... stil-staan, dan weer opgejaagd als vee, geflankeerd door solda-ten met gevelde bajonet op 't geweer.

De commandeerende Duitscher is tenslotte zóó schor van 't schreeuwen, dat hij bij aankomst in het kamp haast niet meer te verstaan is.

In het kamp was het eten slecht.

's Morgens stond er een teil met grauwbrown water.

Afwaschwasser? Pardon, macaronisoep! Alleen maar, ze was nog te slecht voor de varkens. 's Middags kregen ze aardappelen, zoo uit den grond in schil gekookt en zonder zout, verder koolsoep, waar een walgelijke lucht af sloeg.

Bij gebrek aan eetgerei werden stokjes gesneden, die als vork en mes dienst moesten doen.

Aan ontsnappen viel niet te denken. Om de vijftig meter een wachttoren met een Hollandschen S.S.-man, gewapend met een mitrailleur en voor 's nachts een schijnwerper er bij. Toch werd het geprobeerd, maar wee, die gesnapt werd.

Na een langdurig selectie-appél van 's morgens 8 uur tot 's middags 2 uur (al maar staan) werd een jonge man voorgeleid.

Een stuk werd voorgelezen, dat hij geprobeerd had te vluchten.

Hij moest zich, en dat in felle Februarikoude, voor den troep geheel ontkleeden en toen een gestreept boevenpak aandoen. Toen werd hij weggevoerd. Een officier zei tot hem: „Groet je kameraden!” en liep met hem langs de rijen heen. „De tranen liepen den jongen over zijn gezicht en wij waren allen ontroerd,” sprak Gerhard. Geen wonder, zou hij dood geschoten worden? Of mogelijk gemarteld?

Toen Gerhard daar zoo op dat langdurig appél stond, hoort hij echter plotseling zijn naam fluisteren.....: „Dubois.... Gerhard Dubois!”

Als hij, ongeveer in de achterste rij staande, omkijkt, fluistert de stem verder: „De groeten van je vader en moeder, hier is een briefje”....

Pijlsnel is de koerier verdwenen en Gerhard staat daar in de vreugdevolle wetenschap, dat zijn vader en moeder in de buurt zijn en een mogelijkheid van correspondentie hebben gevonden.

Ja, wij waren in de naaste omgeving van onzen jongen en ons gebed was aanvankelijk verhoord, wij hadden reeds met hem contact.

Toen wij hier vroegen, waarvoor zooveel studenten en jongeren waren opgepakt, was het Duitsche antwoord: „Vanwege den moord op generaal Seyffardt!” De oorlog met Duitschland was nu voorbij, en dus betaamde zoiets niet. „En als er nu nog één van ons gaat” (sprak de Duitsche S.S.-er,) „dan gaan er honderd van die!” en gelijk wees hij in de richting van de Hollandsche jongelui.

Toen langs de lange boschlaan ons oog viel op een hoopje witte- en roodekoolbladeren, vroeg één der dames, die ons begeleiden: „Kijkt u daarnaar, dominee? Weet u wat dat is? Dat is een weldaad van de burgers van Vught, voor onze gevangenen. Zij hopen als de gevangenen voorbij komen, dat ze dit dan bemachtigen kunnen. Zij grijpen er gretig naar, zoo'n honger hebben ze.”

Wie had als eerzaam Nederlander ooit kunnen denken, dat hij gretig grijpen zou naar natgeregende koolbladeren? Naar konijnenvoer, aan de zijde van den weg voor hem neergelegd?

Geen prettige gedachte, als je zóó je jongen achterlaat in een hongerkamp van beulen, die het bovendien grif durven zeggen, dat het 100-1 staat.

Gelukkig werden velen van de jongeren - zoo niet de meesten spoedig vrijgelaten en was er blijdschap, ook in ons huis.

De massa-represaille onder jong-Nederland was daarmee echter niet gansch en al ongedaan gemaakt.

Een zeker aantal is langer vastgehouden en naar Duitschland vervoerd.

Wat er van hen werd?

NAAR OMMEN

EEN machtige vijand viel ons land onverhoeds aan en liet zich daarbij, om zijn kleinen nabuur des te spoediger knock-out te slaan, ook nog bedienen van verraad.

Uit de, na de Duitse capitulatie in beslag genomen, correspondentie van Mussert blijkt, hoe een N.S.B.-landverrader aan zijn „leider” triomfantelijk schrijft, dat hij in de uniform van den Nederlandschen marechaussee gestoken, bij het uitbreken van den oorlog, een aantal Duitse soldaten over de brug bij Gennep bracht, onder voorwendsel, dat hij opdracht had, deze „krijgsgevangenen” weg te voeren....

De landverrader (wij mochten dat niet zeggen tijdens de bezetting) vond 'n landverradelijken steun aan z'n „kleinen” en „grooten” leider geboden, zóó dapper, dat hij zijn „roemruchtige daden” overbriefft naar het hoofdkwartier, lispelend als een trouwe hond aan des meesters hand, met een paar vragende oogen: „Wat zegt ge daar nu wel van?”

De vijand, die ons land vijf jaren bezet hield, wilde, behalve den verradelijken steun van de „partij”, voor zijn overwinning ook den steun hebben van heel het Nederlandsche volk.

Tegen alle oorlogsrecht in (in 1907 ook door Duitschland onderteekend) werden onze jongens en mannen als slaven weggevoerd in dwangarbeid om op Duitschen bodem te werken aan de.... versterking tegen den vijand.

Is het wonder, dat vele vaderlanders hun vijand niet sterker wilden maken en in hun geweten overtuigd waren, dat deze vertrapping van het volkenrecht voor God en menschen onrechtvaardig was?

Velen gingen dan ook mokkend heen, alleen zwichtend voor 't geweld, terwijl ook heel wat mannen, waar het mogelijk bleek, onderdoken in de menschenmassa en zich onvindbaar hielden.

Ach, onvindbaar.... Het was maar relatief.

Ze kwamen je soms op het spoor. Dan waren de vertrappers van het Volkenrecht woedend.

Wat? Weigeren? Naar het concentratiekamp, naar Ommen met zulk een!

De achttienjarige Albertus van Ardenne heeft ervaren, dat dit meer dan een bedreiging was, het was werkelijkheid.

In Ommen kon hij (voor hij als dwangarbeider doorgestuurd werd naar Berlijn) over zijn weigering nadenken.

De reis naar Ommen viel (dank zij gunstig gezinde politie) mee, maar in Ommen sta je als jongeman van 18 jaren toch even vreemd te kijken.

Het afbeulen van anderen was ontzettend om aan te zien, te meer, omdat je hier machteloos stond, en ieder oogenblik hetzelfde lot kon ondergaan. Vooral de Joden hadden het bij de bewakers bijzonder slecht.

Onder de bewakers waren ook wel Nederlanders, meest gevangenen, die uit vrees hadden „geteekend” en nu als bewakers in het land konden blijven.

Vooral de Duitse misdadigers, die hier ook op gevangenen werden losgelaten als bewakers, waren ontzettend streng.

Wat zoo'n zinnetje dan te beteekenen heeft voor de arme gevangenen, weten wij nu wel zoo ongeveer.

Een voorrecht, als je hier, zoals Albertus, dan maar niet te lang hoeft te zijn....

DEN ARBEIDSDIENST ONTVLUCHT

DE Nederlandsche Arbeidsdienst moest Duitschland dienen. Mussert zei het zèlf, dat de Arbeidsdienst een opvoedingsinstituut was voor 't nationaal-socialisme. Dat was dus duidelijk, maar ook duidelijk was, dat zùlk een Arbeidsdienst voor een volbloed Nederlander niet te aanvaarden was, zelfs indruischte tegen de opvoeding, die Christen-ouders bij den Heiligen Doop hebben beloofd te zullen geven.

Onze jonge vriend R.A. Grisnigt begreep iets van deze dingen, zag op achttienjarigen leeftijd de bui aankomen en.... verdween.

Den Arbeidsdienst ontvlucht en toen.....

Toen 'n stukje avontuurlijk veelbewogen leven. De jongeman ontkwam naar Frankrijk, keerde (door alle vijandelijke linies heen) weer even in het land terug, om voor zich en andere Nederlanders noodzakelijke dingen te verrichten, ging naar Amerika, waar hij (wij hebben hem toen beluisterd) voor den Bostonzender sprak; vertrok weer naar Engeland, waar hij afgericht werd voor agent voor de Secret Service, kwam, toegerust met een zendapparaat, per vliegtuig naar zijn vaderland, sprong in Brabant met een parachute neer, vestigde zich in Amsterdam en seinde vandaar de berichten over naar Engeland, tot de dappere Hollandsche jongen werd gesnapt. Toen een lange, bange reis door gevangenen en concentratiekampen heen.

Scheveningen, Haaren, Sachsenhausen, Neuengamme, Aurich, Brunswijk en Ravensbrück. Vooral in Aurich had Grisnigt het zeer slecht.

In dit arbeidskamp moesten de mannen trechtersvormige tankvallen graven van 4 Meter breed en 3 Meter diep. Een zeer zwaar werk in den natten kleiachtigen grond en altijd met natte voeten. Terwijl er nog bij kwam, dat men iederen dag 25 KM moest loopen op klompen.

Duitschlands „blanke slaven” verdwenen dan ook zienderoogen. Na zes weken werkten er van de 1700 mannen nog maar 150.

Ook Grisnigt werd ziek. Dysenterie, met als „dieet”.... koolsoep.

De keuring van de slaven ging zoo: Ze moesten een diepe kniebuiging maken en wie dan zonder steunen uit de kniebuiging kon oprijzen, werd goedgekeurd.

De gestorven slaven werden begraven, eerst in een kist, later twee in één kist, toen in asphaltpapier met ijzerdraad, toen in een stroozak, tenslotte „geheel naakt.”

In Ravensbrück was een kamp voor „muzelmannen”. Zoo werden de afgekeurden genoemd, die niet meer uit de kniebuiging konden opkomen.

Het eten was verschrikkelijk slecht. Wat er dus te „organiseeren” viel, werd „georganiseerd,” wat, uit deze kamptermen overgezet, in gewoon Nederlandsch luidt: Wat er aan eten te „gappen” viel, werd „gegapt”.

De medische behandeling was hopeloos.

Denk nog verder even aan de vele luizen.... en voor ditmaal weet u weer genoeg.

Een binnengesmokkeld Bijbeltje („zwaar verboden lectuur”) om de beurt gelezen, gaf aan de zwaar beproefde mannen geestelijke sterkte, terwijl ook predikanten en geestelijken (zelf ook gevangenen) alles deden om den geest op te heffen. Veel heeft onze vriend voor zijn beginsel en vaderland moeten verduren.

God zij dank bleef hij gespaard en doet hij thans voor de „goede zaak” in het buitenland belangrijke diensten.

HOOFD OMHOOG, GOD IS OVERAL

ALS je een patroon hebt, die joodsch bankier is, en hij moet onderduiken, doe je vanzelf wat je kunt, maar als het uitkomt.... ga je achter slot en grendel.

„Daar zit je nou, hoe en wanneer kom je er weer uit?”

Maar: „Hoofd omhoog, God is overal!” zoo dacht onze vriend H. Korteweg, toen hij opgesloten zat, en zijn ziel heeft er houvast aan gehad. Met dit geloof bezielde, heeft hij met zijn medegevangenen gebeden, den Bijbel gelezen, daaruit gesproken en dat (wij kennen hem van zeer nabij uit vorige gemeente) met een innerlijken drang, want spreken over de dingen van Gods Koninkrijk is hem een behoefte.

Zoo hief hij 't hoofd omhoog in 't geloof: God is overal, ook hier in dit hol en in dit kamp, de vijand kon hoogstens het lichaam dooden, van de ziel blijft hij af, die is veilig in Christus, Die gezegd heeft: „Niemand zal ze uit Mijn hand rukken.” Met deze geloofskracht bezielde kan er een berusten komen in het donkere dal van schaduwen des doods, gelijk Vught wel mag genoemd.

Er in berusten is evenwel nog wat anders dan er wennen. „Wennen, nooit,” is het korte bescheid.

Vanzelf blijf je mensch en peins je soms over vrouw en kinderen of heb je last van honger, hinderlijk gezelschap, verveling.

Korteweg behoorde bij de gelukkigen, die persoonlijk nooit mishandeld zijn, maar des te meer heeft hij anderen zien mishandelen. „'t Is zeker zoo erg alsof je het zelf ondergaat.”

Bij alle ellende was er bij de mannen onder elkaar toch ook wel eens humor. „We lagen wel eens krom van den lach, maar.... met een schreeuw in je ziel.” Men werkte daar zoo veel mogelijk met „oogen en ooren”.

Uitkijken, luisteren of er iemand aan komt en als alles veilig is dan niets-doen, bij verschrikkelijke ondervoeding zoo lang mogelijk krachten sparen....

„Hoe waren de gevoelens bij de vrijlating?”

„Het was alsof ik droomde” (luidt het antwoord) „het is in een paar woorden niet weer te geven. Het was me zooals bij

Bunyan, denk ik, toen hem het pak van de schouderen weggleed. Bunyan kent u, dus snapt u me wel.”

Ja, wij meenen het te kunnen aanvoelen, bijzonder door het voorbeeld hier gesteld in den godvruchtigen Engelschen prediker Bunyan, door zijn weergalooze „Pelgrimsreize,” in de gevangenis geschreven, wereldberoemd.

Bunyan beschrijft daarin, hoe hij tot bekeering en geloof in Christus kwam en wat hij daarbij ervoer.

Bezwaard vanwege zijn zonde en schuld voor God (een kunstenaar teekende hierbij een man, gebogen voortgaande onder een zwaar pak) kwam Bunyan op zijn pelgrimsreize bij het Kruis. Hier stond hij stil, hier geloofde hij, dat zijn schuld door Christus was verzoend, hier gleed dan ook het pak, dat hem gebogen deed voortgaan, van de schouders....

Hier gevoelde hij een vrede en vrijheid, die hem deed roemen in God.

Ziedaar, het voorbeeld gesteld.

In het concentratiekamp geen vrij gevoel, altijd bezwaard, een pak op den rug en dies een gebogen voortgaan....

En dan opeens, buiten den slagboom, pak van de schouders, vrij....

HIER RADIO-ORANJE

HIER Radio-Oranje!

Wat hebben wij daar dikwijls naar geluisterd. Die bekende stemmen klinken ons nóg in de ooren.

De Rotterdammer met zijn gekruide speechen, Both met zijn rollende r in: „Errrr is maar één nieuwe orrrrdee de orrrde van het verzet!”

Vervolgens de vaderlijk-sympathieke stem van den Minister-President Prof. Gerbrandy, die op ernstige oogenblikken tot ons sprak:

„Landgenooten!”.... en last but not least onze geliefde Vorstin, met haar bewogen stem haar volk bemoedigend in tijden van lijden....

Neen, een rechtgeaard Nederlander kon niet laten dáárnaar te luisteren, al waren er zelfs een driehonderdduizend Duitschers op den Nederlandschen vloer. Ja, zelfs in Duitschland kon hij het niet laten.

Natuurlijk, als je gesnapt werd, ging je naar de gevangenis. Dat moest Teunis de Bruin, in Duitschland werkend en luisterend naar Radio-Oranje, ervaren.

Het viel in de gevangenis niet mee. In een cel, klein genoeg voor drie, moesten toeven drie Hollanders, twee Belgen, twee Franschen en één Italiaan. Alles moest dan ook staande gebeuren, daarbij: honger, trappen en slaan tot bloedens toe en zeer hard werken.

De goede berichten over den vooruitgang van de Tommies hielden de hoop op bevrijding levendig. Ook dáár dus radio! De Deutsche „Herren” moesten hier van de Hollanders niets hebben, is het verdere bescheid. De minachting over onze Koningin is te laag om neer te schrijven. De joden waren de schuld van alles. Dominé's en pastoors waren te lui, om te werken en deden slechte dingen.

Zelfs God werd bespot, aldus: „Nu is Holland zóó „fijn”, maar nu laat God ze toch ook verhongeren.” Maar gelukkig ook gebed tot God.

Na een vlucht en marsch van 500 KM kwam de Nederlandse luisteraar veilig thuis. Het leed was geleden. Hier.... voor Radio-Oranje!

Dr. F.J. KROP IN CEL EN KAMP 2)

ER zullen maar weinigen zijn, die in ons vaderland nooit eens gehoord hebben van Dr. F.J. Krop, den bekenden Rotterdamschen predikant, die als „rustend” predikant nog bergen werk verzet en als geëmeriteerde dominee thans ook nog terugziet op een stuk leven in cel en kamp.

Het begon met een „voorproefje” van acht dagen.

Hoe dat zoo kwam? Heel argeloos....

Dr. Krop, die in Frankrijk studeerde en doctoreerde deed veel aan wat hij noemt: zijn „oeuvre française,” (z'n „Fransche werk”) waarbij zijn „soirées françaises,” zijn lezingen, zijn „Publications pour la jeunesse” enz., het karakter van dezen arbeid eenigszins verklaren. Velen steunden dit werk. Op zekeren dag (begin April 1941) rinkelt de telefoon. Het is een „geestverwant” een donateur van het „Fransche werk.” Er werd een nader onderhoud afgesproken.

Het onderhoud komt....

„U gaat dus gewoon door met uw Fransche werk?”

„Vanzelfsprekend. Men verloochent toch zijn vrienden niet als er moeilijkheden komen? Men kan zijn beginselen toch niet op zij zetten noch zijn sympathiën verzwijgen?”

De „geestverwante” donateur is het daarmee roerend eens. Het gesprek wordt vertrouwelijker. Waarom niet? Met een „geestverwant” kun je toch wel eens „vrij” praten?

Inderdaad, maar met dézen niet, want het is een N.S.B.-er, die op provocatie uit is, met het gevolg, dat Dr. Krop den volgende dag met zijn secretaresse in de cel zit van de Scheveningsche gevangenis.

Bij aankomst met den neus tegen den muur en alles afgeven is ook voor onzen collega het bekende recept.

In de cel zaten reeds twee jonge vaderlanders die den domi-

2) Nadat Dr. Krop nog kennis genomen had van deze publicatie, werd onze collega en vriend, terwijl hij zijn zoon wilde bezoeken in Davos, op het station aldaar, den 4en December 1945, door een beroerte getroffen en overleed vrijwel onmiddellijk. Een werkzaam leven werd hierdoor plotseling afgesneden.

nee spoedig inwijdden in de geheimen van het celleven. Hoe men de bewakers kon verschalken, hoe men contact kon krijgen met z'n mede-gevangenen en zoo meer.

Een uur voordat de predikant kwam, hadden de beide vrienden in de cel nog tot elkaar gezegd, toen zij een gedeelte van den binnen-gesmokkelden Bijbel niet begrepen: „Was er maar iemand bij ons, die ons een en ander kon uitleggen.”

De uitlegger was er nu.

Al spoedig kwam er ook contact met gevangenen uit andere cellen. De eerste, die Dr. Krop de groeten liet overbrengen was de bekende Haagsche predikant Ds. Van den Bosch, die later in het Amersfoorts concentratiekamp bezweken is.

Hij wees zijn ambtsbroeder in een troostvolle bemoediging op het lijden van Gods volk door alle eeuwen heen en de vastheid van Gods beloften.

Vervolgens kwam er een groet van den heer W. Ruys, uit Rotterdam, die later als gijzelaar gefusilleerd werd in St. Michielsgestel.

Ook volgde een hartelijke groet van den heer Salomonson, als letterkundige bekend onder zijn pseudoniem Melis Stoke, die eens in zijn cel dichtte:

Verwijt mij niet te grooten ijver
als 'k in mijn cel, als verzen-schrijver
mijn Heer in woordenstroomen dien!
't Is niet genoeg dit leed te dragen!
Ik moet er jubelend van gewagen
dat ik Zijn licht hier heb gezien!

In 't roerig leven van te voren
verging mij vaak het zien en hooren.
Maar hier heb 'k stil en ongestoord
wanneer 'k zonden had beleden
het Licht gezien, en 't Woord gehoord.

Verwijt mij niet als verzen-schrijver
uit deze cel, te grooten ijver
in de verkondiging van 't Woord.
Maar 't blijft mij naar het harte dringen
en 'k moest het heil der dingen zingen
die 'k in de stilte had gehoord!

Is het niet vanzelfsprekend, dat er wederzijds een diep gevoel van geestelijke vriendschap was tusschen predikant en dichter beide in één gevangenis?

Eenzelfde ervaring had immers ook wethouder Polet van Gouda, toen hij met Melis Stoke in Buchenwald samen werkte in de steenhouwerij!

Veel heeft ook Dr. Krop gesproken met zijn zoo jeugdige celgenooten, die (hun jeugd eigen wellicht) met veel problemen worstelden.

Op een keer waren ze juist gedrieën in gebed, toen de celdeur plotseling werd geopend en een wachtmeester beval in de houding te gaan staan. Rustig gingen zij door. Weer volgde een bevel, maar zij bleven nog in gebed.... Toen een nieuwe schreeuw, die alles onmogelijk maakte.

„Waarom laat ge ons niet rustig spreken met God?” vroeg de predikant. Als dan na een korte woordenwisseling het antwoord komt: „een cel is geen kerk,” krijgt de brullende wachtmeester ten antwoord: „als in de cel gebeden wordt is die cel een kerk. Laat ik u mogen vermanen, om voor God eerbied te toonen, als gij dan geen mensch ontziet.”

Dit alles was nog maar zoo'n achtdaags „voorproefje”, dat Dr. Krop hier heeft doorleefd. Het zou later veel erger worden. Als vriend en medearbeider van onzen collega zijn wij van nabij daarvan getuige geweest.

Dat waren moeilijke dagen.

Niet alleen Dr. Krop werd later gevangen genomen, maar ook zijn drie zoons, Ds. F. Krop van St. Pancras, Mr. F. Krop uit Rotterdam en de heer J. Krop, theologisch candidaat.

Alzoo, vader en drie zoons in gevangenis en concentratiekamp, terwijl mevrouw Krop, alleen achterblijvend, nog evacueeren moest, met al de gevolgen van dien.

Rustig hebben wij in een huiselijk onderhoud deze dingen nog eens besproken.

Terwijl Ds. Krop van St. Pancras, al geruimen tijd in het concentratiekamp van Dachau vertoefde, werd op 18 Oct. 1942 Dr. Krop met twee andere zoons gevangen genomen.

„De beschuldiging was,” sprak onze collega, „de Vrij Nederland-actie, waarin mijn jongens zaten, en in verband daarmee natuurlijk ook jodenhulp, het verzorgen van allerlei „bescheiden” enz.

Op 18 October had zijn zoon met verschillende andere onder-

grondsche werkers een samenkomst in „Geloof en Vrijheid”, mijn vroeger wijkgebouw te Rotterdam. Dat is ontdekt.

De verraadster, een „Nederlandsche” (?) mevrouw, pleegde (toen de B.S. haar na de bevrijding kwam arresteeren) zelfmoord.

Als hoofd van het gezin werd ik nu als hoofdschuldige beschouwd, terwijl bij het eerste verhoor bleek, dat zij mij beschouwden als dengene, die tijdens den vorigen oorlog reeds gewaarschuwd had tegen het gevaar van het Pan-Germanisme, al moet ik er echter aan toevoegen, dat die hetze blijkbaar van zekere „Nederlandsche” zijde kwam.

Door een actie gevoerd in binnen- en buitenland is toen bewerkt, dat mijn dossier losgemaakt werd van het „Vrij Nederland-proces”. Men rangschikte mij nu onder de „niet-voorzichtige predikanten.”

Genoeg nu van den achtergrond.

De Doctor Theologiae, die de „zeven kruisjes” al dicht benadert, gaat zijn cel- en kampleven nu beginnen.

Eerst in het hoofdbureau van politie te Rotterdam. „Het leven was daar als in een gevangenis,” zoo luidt het. „De directeur was een vreeselijke man, ik kende hem van vroeger.”

Daarna gaat het naar Amersfoort.

Wat wij daarvan hooren is niet bijster aanlokkelijk. Het eten was er heel slecht. Van de kampbewoners leden 95% aan hongeroedeem.

Toen de Amsterdamsche gijzelaars kwamen (onder wie professoren, doktoren, geleerden enz.) werd het iets beter.

Bij de behandeling der gevangenen zaten de handen nog al los....

Tot den dominee gesproken:

„Wat doe je hier?” Pats!....

„Wat sta je met je handen in je zakken?” Pats!....

Het kletste om de ooren....

Eén keer moest de meer dan zevenenzestig jarige predikant krom gaan staan en de bekende 25 stokslagen in ontvangst nemen!

En dat deden dan de Duitschers? Neen! „Nederlanders” (weer tusschen aanhalingsteekens!) ranselden hier met een stok op een Nederlandschen dominee.

Van zijn medegevangenen ondervond Dr. Krop daarentegen veel hartelijkheid. Er was zelfs veel gebedsgemeenschap. Als een van de „makkers” het zwaar had, werd hij door de anderen bijzonder opgedragen in het gebed. Biddend werd er alzo met elkaar meegeleefd.

En toen naar Vught.

Dat was 16 Januari 1943.

„Dat was de slimste tijd,” vertelde collega Krop.

Het eten was zeer slecht. Kort en goed, de eerste vier weken was het ellende, honger, kou en luizen.

Honderden zijn daar gestorven. Gedurende den eersten tijd stierven er plm. 75 in de week.

Na een week of drie, vier, begonnen er pakjes door te komen en werd de toestand langzamerhand beter. Geestelijk was het reeds beter. Waren er, die als politieke tegenstanders Dr. Krop bijzonder tegenwerkten, er was een beschikking Gods in te zien, dat daartegenover de blokoudste (een Oostenrijker) zich zeer tot den predikant voelde aangetrokken en hem toen opzichter van de slaapzaal maakte.

De dominee, die hier de bedden moest verzorgen, kreeg nu op zijn beurt weer gelegenheid verschillende menschen te helpen. Wie zich wilde „drücken” (aan iets wilde ontsnappen) kwam bij den pastor, die dan gaarne hielp wat hij kon.

Bovenal was er nu gelegenheid om dagelijksche bidstonden te houden. Wij herinneren ons de dagen dat in onzen kring de berichten uit Vught doordrongen: „Dr. Krop vraagt om Bijbeltjes.”

Overbodig te zeggen, dat zij er kwamen, slagboomen en prikkeldraad ten spijt.

Haaren, in Noord-Brabant, was het laatste kamp voor den emeritus-predikant.

„Wel te onderscheiden” (zegt hij) „van het verblijf der gijzelaars, dat een paradijs was vergeleken bij het onze.

Wij zaten daar in de gevangenis. Met drie, vier, soms vijf of zes man in een cel van twee bij twee.”

Voortdurend werd je gestraft met niet-luchten.

Dat luchten was een verademing.

Eigenaardig is, volgens Dr. Krop, dat oudere menschen de

cel makkelijker verdragen dan het kamp, terwijl jongeren het kamp prefereeren. Voor een jongeman is de cel verschrikkelijk.

Ook hier in Haaren ontplooidde de predikant zijn bekende vurige activiteit. In zijn cel hield hij niet alleen bidstonden, maar mocht hij ook voortdurend toespraken houden voor zijn medegevangenen.

Onderscheidenen mogen gewagen van den zegen hier onder den arbeid van collega Krop ontvangen.

Bij het heengaan uit Haaren sprak de „gevangenispredikant” tot zijn medegevangenen nog een afscheidswoord.

„Bij mijn vertrek uit Vught,” eindigt Dr. Krop, „kwam nog een communist mij zijn excuses aanbieden. Hij kwam mij bedanken en zei: „Dominee, ik heb uw persoonlijk geloof weten te waardeeren, nu ik u twee maanden heb meegemaakt. Ze hebben mij verkeerd over u ingelicht.”

Wederkeerig sprak nu ook de dominee zijn dank uit.

„In Haaren heb ik den Duitschen commandant en de communisten allebei bedankt voor hun houding. Hun houding was, vergeleken bij die in de andere kampen, zoo goed als het maar kan.

Hier in Haaren hebben alzoo menschen van de meest uiteenloopende beginselen elkaar niet verscheurd.

De muren spreken....

Dat men luistere.

„MIJN GEVANGENISTIJD NIET ONVRUCHTBAAR”

DE Duitscher vond in de vijf jaren van Neêrlands bezetting altijd nog weer zoogenaamde „Hollanders”, die het voor zijn zaak heel ernstig opnamen. Hollanders aasden op Hollanders, als gieren op hun prooi. In de huizen, op de straten, in de treinen, overal.... Zoo schommelde één van deze onedele heeren van voor tot achter door een trein, mogelijk kon hij er één vinden, een Oranje-man, een jood, een onderduiker, misschien wel een illegaal werker.

Ah! hier is er waarschijnlijk een.

De A(rbeids) K(ontrol) D(ienst)man stond precies stil voor een zwaar illegaal werker, den heer H.K.A. Tholens, die met zijn vrienden L. v.d. Steenhoven en H. Vezijl een illegaal blad uitgaf en verder copie leverde aan den Ondergrondschen Voorlichtingsdienst te Utrecht. De gier wierp er zich bovenop. Prooi!.... De „papieren” werden in twijfel getrokken en de rest volgde spoedig, het was de cel in Winterswijk, de plaats van inwoning, en vervolgens in het Huis van Bewaring te Arnhem en in Doetichem.

De ondergrondsche strijder bleef rustig.

Van zijn illegalen arbeid wisten ze immers vooralsnog toch nog niets? Verder was er op „den Dollen Dinsdag” (5 September 1944) veel spanning bij de Duitschers zelf. Het viel dus mee.

Later, in het Lager op het vliegveld Deelen viel het vreeselijk tegen. Felle kou, geen dekking, slecht eten, honger, vervuiling, gebrek aan water, ongedierte en géén ontsmetting, ziekte en géén verzorging, maakten hier het leven ondragelijk.

De grootste moeilijkheid was evenwel de honger, die maar steeds bleef voortduren.

Werden er eerst nog ontspanningsavonden onderling georganiseerd, later, toen er geen licht meer was, daalde de stemming en was het ook onmogelijk.

„Nooit is mijn godsdienst” (vertelt de strijder) „mij meer tot steun geweest, dan juist daar, waar we geheel van de Kerk vervreemd bleven. Ik zie dan ook mijn vertrouwen op God

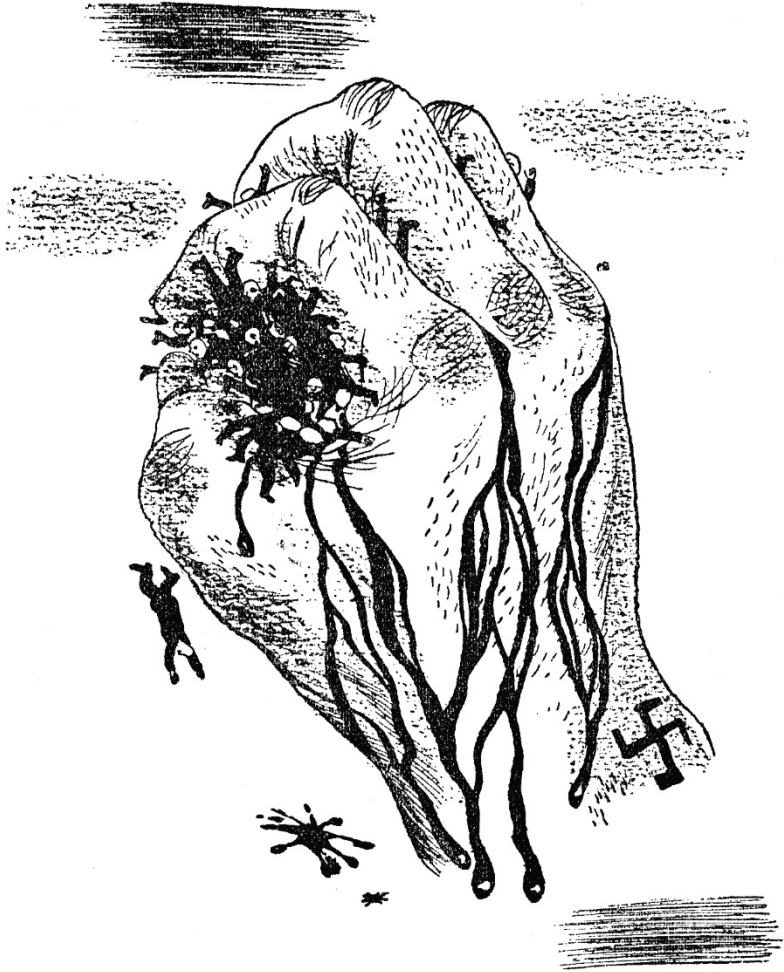
als den steun van mijn leven en mijn vertrouwen heeft mij niet beschaamd. Ik voelde Gods leiding tastbaar.

Door dit laatste (en vele andere ondervindingen) is mijn gevangenistijd niet onvruchtbaar geweest.”

Voor godsdienst toonden de Duitschers in Deelen geen begrip. Als slaven van de Duitse propaganda konden zij zich ook niet voorstellen, dat wij Nederlanders onze onafhankelijkheid op prijs stelden en onze Koningin terug wenschten. Voor joden was er evenmin begrip. Voor hen bestond er geen pardon!

Zoo wordt men met allerlei indrukken eindelijk vrijgelaten? Niet altijd! De illegale strijder vluchtte.... Vond zijn krant uitgegroeid tot een blad van 4000 exemplaren, leefde op en ging weer voort met zijn strijd voor de Vaderlandsche zaak.

Flink zoo!

UITGESTOOTENEN . . .

ER is in de oorlogsjaren '40-'45 onder het Nazi-regiem in kampen en gevangenissen onbeschrijfelijk veel geleden, niet in het minst door de joden. Zij, immers, waren de vervloekten, de uitgestootenen.

Dat was de consequentie van het rassenvraagstuk, in den nazi-bijbel „Mein Kampf” aan de orde gesteld. Daar is iemand aan het woord, die van zichzelf getuigt, dat hij een „fanatiek anti-semiet” geworden was. Deze „fanatieke anti-semiet” komt in zijn „rassenleer” tot „rassenwaan.” Het zogenaaamde arische ras wordt hoog verheerlijkt, het is niet alleen een „cultuurdragend”, maar meer, een „cultuurschepend” ras, hoog uitstekend boven de andere aardbewoners. Terwijl zoo de „cultuur-scheppende” ariër triomfantelijk op de schouders, te midden van de aardbewoners, wordt rondgedragen, krijgt de „cultuurverdervende” jood een schop, als wij lezen: „Het scherpst denkbare contrast met den ariër vormt de jood.”

Dat de Romeinsche geschiedschrijver Tacitus in zijn „Germania” er van gewaagt, dat de Germanen, zijn tijdgenooten, in het begin van onze Christelijke jaartelling nog onbeschaafd rondliepen, half gedekt door een beestenvel; de kinderen naakt en vuil waren, de menschen 's winters in onderaardsche holen leefden, er veelwijverij heerschte, de arische Germanen alles verbrasten en verdobbelden, zelfs aan Wodan menschenoffers brachten; dat Strabo, evenzeer een klassiek schrijver, in zijn „Geographica” over de onbeschaafdheid van de Germanen ook heel leelijke dingen zegt en verhaalt, dat ze „koppen snelden” en in een barbaarsch en ongehoord gebruik, van het slagveld terugkeerend, de hoofden hunner vijanden aan den nek hunner paarden hingen, soms iemand doorstaken met een zwaard, om uit zijn stuiptrekkingen de toekomst te voorspellen; dat in deze ongecivileerde wildemansboel joden, Christen joden (de apostel Paulus en de zijnen) hier het Evangelie van Christus brachten en zoo de ariërs tot de Christelijke beschaving kwamen; dat de oud-Testamentische profetie van de komst van den Mes-

sias, den Christus, in het joodsche volk tot vervulling kwam en de Bijbel dies letterlijk zegt: „De zaligheid is uit de Joden” (Joh. 4 : 22),.... dát alles ligt schijnbaar heel ver weg.

Wèl lezen we, dat de „fanatieke anti-semiet” schrijft, dat het volkomen onjuist is, om de Germanen van de vóór-Christelijke periode als „cultuurloos”, als „barbaren” voor te stellen, want dat zijn ze nooit geweest?” Daar gaat ge, Tacitus en Strabo!

De cultuurscheppende krachten waren latent (sluimerend aanwezig, alleen konden de germaansche ariërs vanwege de moeilijke omstandigheden in het Noorden, die niet tot ontwikkeling brengen.... In kiem was de hoogste cultuurscheppende beschaving aanwezig, zoo luidt het, en dies te zeggen, dat het cultuurloos en barbaarsch is, om koppen te snellen, menschenoffers te brengen, of, gelijk Germaansche waarzegsters deden, menschenharten te eten, dat is.... volkomen onjuist.

Neen, de germaan van vróéger was niet cultuurloos, dat is de jood van thàn, die „bezit niet de minste cultuurscheppende kracht,” hij is een „schadelijke bacil,” een „typische parasiet”, en zoo striemt de geestelijke geesal al feller neer op den jodenrug.

De joden zijn niet aan veel, maar eigenlijk aan alles wat verkeerd gaat, schuldig.

Zelfs wordt als laatste en belangrijkste oorzaak voor de ineenstorting van Duitschland in 1918 gesteld: „dat men het rassenvraagstuk en vooral het joodsche gevaar niet zag”. Uit deze felle anti-semietische taal moest wel een jodenvervolgging groeien. Temeer nog, daar de zuivering van het ras en de vervolging der joden wordt voorgesteld als een Gode welbehagelijke daad.

Als een vaste overtuiging spreekt de „fanatieke anti-semiet” het uit: „Door mij te verweren tegen den jood strijd ik voor het werk des Heeren.”

In den naam des Heeren ging het nu, strijdend voor het werk des Heeren op de joden los!

Uit de oogen van dien eenen „fanatieken anti-semiet” spatte de vonk van jodenhaat op de massa over en zette de volksziel in brand en na de Neurenbergsche rassenwetgeving was (in

de zoogenaamde ariërparagraaf) het kwaad ten volle besloten.

Het begon te komen!

Eerst als een volks-psychische besmetting.

De rassenwaan groeide op als een wonderboom.

Het germaansche hart van den Nederlandschen „leider” begon te zwellen van trots. Hij tilde (naar 't voorbeeld van den „fanatieken anti-semiet”) den Ariër op zijn schouders in de menigte rond en riep het in een rede letterlijk uit: „Het Germaansche ras is het heerschende ras!”

„Volk en Vaderland” van 14 Februari 1941 zegt (onder een ijselijk grooten kop: „RAS-BEWUST-ZIJN”) dat de Arbeidsdienst moet zijn een opvoedingsinstituut der nieuwe volksche wereldbeschouwing, een instelling om de Nederlandsche jeugd lichamelijk en geestelijk (!) te vormen tot volwaardige, dat is rasbewuste, raszuivere, levensblijve bouwers der nationale socialistische toekomst.”

Het begon te komen!

De rassenwaan, maar ook de jodenhaat.

De vonk sloeg over en het N.S.B.-blad dicht:

„De Booze heeft in Neêrlands Tuin gestrooid
Het zaad van gif en vreemde parasieten;
Gezegend zij de hand, die 't onkruid rooit”....

Zuivere echo van den zichzelf noemenden „fanatieken anti-semiet.” Strijdend voor het werk des Heeren gaat het op de joden, ook in Nederland los!

Het begon te komen!

De bedreiging, de terreur, de spot....

Het was overal te lezen: „Voor Joden verboden”, „Joden niet gewenscht!” De joden werden de.... uitgestootenen.

De joden werden uit hun huizen weggesleurd, hun goederen werden gestolen, hun ruiten werden stukgegooid, synagogen vernield.

Het oude Testament werd verafschuwd.

„De Misthoorn” van 1 Februari 1941 sprak van: „De Joden en hun satellieten, de Christen-predikanten.” Bewijs, hoe anti-semietisme en anti-Christendom samengaan. Dit zien we ook in de bespotting van Jezus Christus. Christus werd bespot als een slimme, smerige jood....

Een aantal predikanten (waaronder ook wijzelf), die naar het bevel van Christus het Evangelie willen brengen aan alle creaturen (dus ook aan de joden) werden in de pers aan de kaak gesteld als..... saboteurs! Bevoegde instanties werden geadviseerd, ons voor een jaar op te bergen naar een concentratiekamp voor joden. Dat werd voor zulke „jodenvrienden” het eenige juiste tegengif geacht!

Ja, de vonk van jodenhaat, uit de oogen van dien „fanatieken anti-semiet” spatte al maar weg in de hooi- en strooziel van zijn vurige volgelingen en de vlammen van haat jakkerden als een knetterende prairiebrand al wilder en woester achter de Joden aan, om ze ten slotte in te halen....

Het begon te komen!

De officieele uitmoording en vergassing.

„Strijdend voor het werk des Heeren” (zoo staat het immers in den nazi-bijbel?) werden nu de joodsche gezinnen uiteengescheurd en uitgeroeid. Mannen, vrouwen, kinderen, grijsaards, zieken, zwakken; een stroom van bloed, een zee van tranen, een hel van angst, het kwam er niet op aan: „Weg met de joden.”

De „fanatieke anti-semiet” kon voor een wijle tijds zeggen: „veni, vidi, vici”, ik kwam, ik zag, ik overwon.

Nameloos werd nu het leed der.... uitgestootenen.

Was het in de Duitsche concentratiekampen voor ieder slecht, de joden hadden het dubbel slecht.

„Vooral ten aanzien van de joden kenden de Duitschers geen pardon,” getuigde een man met concentratiekampervaring, terwijl anderen hun getuigenissen onder meer als volgt daar bijvoegen:

„De joden hadden het bij de bewakers slecht.”

„De joden hadden veel te verduren, zij kregen altijd de vuilste en zwaarste baantjes.”

Er kunnen meer niet-joodsche getuigen aantreden, maar genoeg....

Wij gaan nu luisteren naar enkele getuigen van joodschen bloede, die de hel van haat ternauwernood ontsnapt zijn.

Het leed der uitgestootenen begon (na hun arrestatie) als bij ieder, met het leven in de cel, om over de plagerijen in andere plaatsen van samenkomst, daaraan voorafgaande, maar niet te spreken.

In de cellen van de gevangenis te Scheveningen o.a. werden ze opgesloten. Joden bij joden.... Soms (vertelt de jeugdige Hans) tot 12 man in een cel van plm. 2½ x 4 meter.

Verder was het hier het gewone celleven als van ieder, maar voor de joden als uitgestootenen soms verzwwaard.

Eens per veertien dagen kwamen er pakketten van het Rode Kruis, maar de joden waren hiervan soms uitgesloten. Hoe gaarne zij dit wenschten, zij kregen er dan niets van, wel moesten zij de pakketten aan de andere gevangenen helpen uitdeelen....

Dr. G.K. Levy, arts voor maag-, darm-, bloed- en stofwisselingsziekten te Amsterdam, heeft hier ook zoo zijn bijzondere ervaringen. Alhoewel van joodschen bloede, blijkt dit uit zijn hoogblond uiterlijk zóó weinig, dat een Duitsch officier, na zijn arrestatie tot hem zei: „Und Sie, rein Ariër! was machen Sie hier?” waarop de arts antwoordde: „Ich bin nur ein schlichter Jud.”

Toen ze begonnen te begrijpen, dat de „zuivere ariër” een „onzuivere jood” was, was het dan ook uit met de hoffelijkheid.

„Ik werd vaak „derdegraads” verhoord”, vertelde Dr. Levy, „waarbij ik zeer veel geslagen werd en waarbij je de oude kastijding te verduren kreeg. En steeds, als het verhoor afgelopen was, met je neus tegen den muur moest staan.

Ze wilden van alles van me weten: waar m'n familie was, wie mij geholpen hadden en waar het geld en de sieraden waren. Je werd geslagen met de vlakke hand of met een lineaal. De klappen waren niet harder dan een gewone oorvijg, maar ze sloegen steeds op dezelfde plaats, wat op den duur zeer pijnlijk werd en de plaats, waar ze sloegen, leelijk deed opzwellen. Je kreeg zoowat 30 à 40 slagen. Soms moest je kniebuingen maken met een stoel in je handen.

Op zekeren dag moest ik in Den Haag in de Mesdagstraat verhoord worden. Ik wist, wat mij te wachten stond: ik zou daar het beruchte „koud-water-bad” krijgen.

Ik ging er heen in gevangenskleeven, op klompen en geboeid. Toen ik er aankwam, moest ik me uitkleeden en in het ijsskoude waterbad stappen. Toen ze zagen, dat ik mij niet liet intimideeren, was het genoeg en kon ik me weer aan-

kleeden.

Omdat ik vanwege de vele slagen van pijn niet meer in mijn klompen kon lopen, ben ik toen (onder geleide) blootsvoets door Den Haag weer naar de gevangenis teruggelopen.

Iedereen keek. Een groenteman stopte mij een paar tomaten in de hand. Dat heeft me echt goed gedaan.

In de cel lieten ze ook vaak een provocateur op je los, die net deed, of hij ook gevangene was en dan probeerde alle mogelijke gegevens van je los te krijgen.

Wat het werken betreft, lieten ze mij de tonnetjes schoonmaken en daarvoor kreeg ik een extra portie eten.”

Toen ze hier vroegen, of de dokter dit niet een erg onsmakelijk baantje vond, was het stellige antwoord: „Niet zoo erg. U moet niet vergeten, dat ik stofwisselings-specialist ben.”

Als Dr. Levy verder gaat over zijn ervaringen in het „Oranje-hotel” te Scheveningen hooren we: „Je mocht in de cel ook niets bij je hebben, geen boek, geen spiegel, zelfs geen Bijbel. Maar die waren er toch! Ik zat zelf in de cel met den heer Kuyper uit Den Haag en den heer De Kats. Wij spraken veel over het geloof en lazen veel in den Bijbel. Voor het eten werd er ook gebeden.

In het algemeen grepen de menschen in het begin terug naar het geloof, maar meestal, als er niet gauw uitkomst kwam, werden ze weer afvallig. Dit is echter zijn stellige indruk: in den nood zoeken de menschen God! Ze willen een houvast hebben.

Met een joodsch jongetje van plm. 12 jaar (ook al in de gevangenis dus!) en een ouderen man hebben we ook veel over het geloof gesproken. Ze waren zeer geïnteresseerd en vroegen vaak, of we een stukje uit den Bijbel wilden voorlezen.”

Dr. A. Wittenburg, de Amsterdamsche arts, dien wij vervolgens spraken, en die met zijn vrouw was ondergedoken, kwam (vermoedelijk door verraad) in de handen van de S.S. Hun kind hadden ze gelukkig op een ander adres verborgen en dat werd niet gevonden. De dokter en zijn vrouw werden overgebracht naar het Huis van Bewaring te Amsterdam.

In spanning, wat er bij het verhoor zou gebeuren (vreeselijke verhalen hadden ze hiervan al gehoord) stapten ze de kamer van den Hauptsturmführer binnen. Het viel echter mee.

De zeer gevreesde man keek alleen het rapport even in, zette zijn handteekening en zei: „Heraus!”

Met één pennestreek werd hier over het lot van een joodsch dokter en zijn vrouw beslist. Vooral voor mevrouw Wittenburg werd dit het ergste....

De joden uit heel Nederland werden van allen kant verzameld in het speciale jodenkamp op Drentsche dreven bij Westerbork gelegen.

Hoe het leven daar was?

„Mij erg tegengevallen,” zegt Dr. Levy.

Het commando van de strafbarak berustte bij een jood, die alles deed om het den Duitscher naar den zin te maken, en dat om zichzelf te redden. Ik heb zeer veel van hem te lijden gehad. Hij heeft zelf de menschen vaak geslagen.

Op een keer kreeg hij voor zijn terreur zélf een pak slaag te incasseeren....

Westerbork was een kamp met „Jüdische Selbstverwaltung”. De joden, die het hoogste baantje hadden, hadden het zeer goed, maar hoe lager je kwam, hoe slechter het werd.

In principe zorgt in het kamp (een vrij algemeen verschijnsel ook in niet-joodsche kampen) iedereen voor zichzelf en als iemand eens iets doet voor een ander, dan moet hij er zelf in geen geval slechter van worden.

Saamhorigheidsgevoel was er weinig. Je vond dit nog het meeste bij de vrouwen, die je hielpen met kleeding-moeilijkheden en eten. Het eten was slecht. Meestal afgekookte groenten en Pelkartoffeln. Alles slecht klaar gemaakt.

Je leed er honger. De Deutsche joden (die als uitgeweken joodsche vluchtelingen voor den oorlog al in Westerbork waren en nu de leiding hadden) exploiteerden op velerlei manier de Hollandsche joden en leefden in zeer goede omstandigheden. Hierdoor is voor een groot deel de haat van de Hollandsche joden tegen de Deutsche joden te verklaren.

Er waren in Westerbork vele misstanden.

Een aantal menschen, die contact hadden met de S.S., zorgden, dat je je door middel van hen vrij kon koopen. Zij staken echter zelf een groot deel van het geld in hun zak. Die menschen hadden dan ook alle mogelijke luxe, vleesch, sigaretten, fruit.

Men leefde er zeer sociaal. Moreel waren er vele misstanden,

doordat de „illegale” verhoudingen legio waren.
„Waren er ook cultureele dingen?”
„Ja zeker. Lezingen, revues, muziek enz., ook godsdienst-oefeningen.”

Hans, de joodsche jongeman van jeugdiger jaren, was wat later dan Dr. Levy in Westerbork en had bij verschillende andere indrukken toch ook dit oordeel: „Er was groote eenheid eenerzijds, verdeeldheid anderzijds.

Haat en nijd tusschen „vol-joden” en de „gemengden” plus half-joden; tusschen Hollandsche joden en Duitsche joden. Verder was er verraad, intrige, corruptie, diefstal („organisatie” genoemd) en om niet te vergeten: sexualiteit met al haar uitspattingen.

Op Westerbork heb ik den mensch wel in zijn ware gedaante leeren kennen. Als dames en heeren kwamen ze binnen, na eenige dagen was het vernis er af.”

In joodsche en niet-joodsche kampen wordt alzoo (naar de verschillende getuigenissen die samenstemmen) de zondige onderbodem van des menschen bestaan wel heel erg blootgelegd.

Dr. Wittenburg had over Westerbork minder te vertellen. Hij had gedacht, er een tijd te kunnen blijven, maar dat viel tegen. Er stond juist een transport op stapel.

Patiënten met diphtherie, roodvonk enz. Alles moest mee, ook de strafgevangenen, zooals Dr. en mevrouw Wittenburg.

Binnen drie dagen zaten zij al in een goederenwagen naar Auschwitz, het vernietigingskamp in Polen.

„Ik was op deze reiswagon E.H.B.O-er van den strafwagon,” vertelt Dr. Wittenburg. „Het vervoer was zeer goed in verhouding met wat wij later zouden meemaken. Slechts 50 man in één wagon, bovendien was er 'n ton en 'n watervat. Bij aankomst in Birkenau-Auschwitz werden de vrouwen met kinderen, de zieken en ouden in auto's naar het kamp gereden. De rest (mannen en vrouwen gescheiden) moesten naar het kamp gaan loopen. Hadden mijn vrouw en ik tot dusver samen gereisd, hier scheidde onze wegen en zag ik mijn vrouw (haar nog nauwivend) voor het laatst”....

Deze vrouw ging naar het vernietigingskamp om nooit wéér te keeren....

En waarom werd zij op zulk een tergend-langzame wijze uiteindelijk vernietigd? Wat had zij gedaan? Niets! Zij was alleen van joodsche bloede.

Als ook Dr. Wittenburg de poorten van deze hel binnentreedt, gaan wij, in den geest hem volgend, eveneens binnen....

Ons oog valt allereerst op de menschen, die hier rondloopen. Zij moesten bij het binnenkomen van het kamp alles (ringen, sieraden enz.) afgeven, kregen een nummer in hun arm getatoueed (Dr. Wittenburg stroopt zijn mouw op en laat het zien), werden van top tot teen kaalgeschoren, ontluisd en in kampvodden gehuld.

Kampvodden. Inderdaad, want de kleeren waren wèl ontluisd, maar niet gewasschen en zoo zaten alle menschelijke vlekken (er was bijvoorbeeld geen W.C.-papier) er nog in. „Dit is iets, waar ze je de grootste vernedering mee aandoen,“ sprak de dokter.

Op maten werd niet gelet. In het begin ben je nog netjes en dan gebruik je de voering van je jas nog als W.C.-papier, als je voorganger dit tenminste nog niet gedaan heeft. Verder een paar lappen als sokken om je voeten. Zooals de menschen nu aangekleed zijn, zien ze er uit als de grootste boeven.

Zie ook even naar de huisvesting in Auschwitz.

Het is een paardenstal. De paardeboxen zijn tot slaapsteden veranderd. Er behoort een stroozak op te liggen, maar deze is leeg. Het dek bestaat uit oude lompen.

Daar liggen nu de menschen, soms met acht menschen op één slaapstede, zoodat zij, op hun zij liggend, zich den heelen nacht niet konden omkeeren.

Het eten is bedroevend. Een kwart brood (zuur-zwart) en één liter watersoep per dag. De arts schat het op 1000 calorieën en dat voor hardwerkende menschen!

Af en toe komt de S.S. de barakken binnen en moeten joodsche en niet-joodsche Hollandsche gevangenen Nederlandsche liedjes zingen, tot vermaak der Duitschers.

Let ook op het leven in dit oord van verschrikking.

Per vergissing wordt Dr. Wittenburg den eersten dag bij het vliegtuigcommando geplaatst.

Alle mogelijke vliegtuigonderdeelen moeten in natte sneeuw en door dikken modder naar een hal gedragen worden.

Zoo moet een vliegtuigvleugel worden overgebracht.

Twintig Russische gevangenen kunnen het niet klaarspelen, het is té zwaar.... Als twintig Russen het niet kunnen, dan moeten vijftien joden het maar doen. Laten zij uit hun uitgehongerde lichamen de laatste krachten maar wegpersen. Ze proberen het, maar het gaat niet, 't is te zwaar.

Wat? Niet gaan? Een regen van stokslagen daalt onder hevig geschreeuw op vijftien joodsche lichamen neer en.... het gaat. Jawel, maar hoe?

Niet naar vragen! U bent toch hier in een vernietigingskamp? Het eten moet bij dit commando, staande in de sneeuw, (met zijn tweeën van één bord etend) worden genuttigd, terwijl de Pool aan den anderen kant van het bord zóó vervaarlijk schrokt, dat de dokter nog niet voor de helft zijn portie krijgt. Om in het „ziekenhuis” te worden opgenomen, moet je half dood zijn en met deze kampwetenschap voor oogen is het wel een pijnlijke gedachte, dat er een clandestien briefje komt van mevrouw Wittenburg, geschreven in het ziekenhuis. Dit kan niet worden misverstaan. Zij is dus heel, heel erg ziek. Dokter schrijft zijn vrouw terug. Het zijn de laatste woorden, want Mevrouw sterft in de gaskamer.

„Wij kregen ook eens een transport Poolsche joden uit Lublin binnen. Dat hadden ze toen te lang in den trein laten zitten, zonder eten, drinken enz. Het geheele transport bestond toen uit enkel lijken. Vijftienhonderd lijken.

Bij het uitladen vonden ze een baby van ongeveer 6 maanden, die nog leefde, waarschijnlijk doordat het een borstkind was en zodoende nog wat langer te drinken had gehad.

Wij wilden het kind proberen te redden.

Een S.S.-post zag het echter, nam het kind bij een voetje en sloeg het tegen een wagenwiel dood.”

„Gezegend zij de hand, die het (joden) onkruid rooit”.... zong „Volk en Vaderland.”

„Zeg mij wie uw vrienden zijn”....

De arts gaat voort....

„Een of tweemaal in de maand had er een selectie plaats. Dan kwam er van hoogerhand bevel, dat er opgeruimd moest worden. Bij zoo'n selectie moesten alle joden naakt aantreden en voor een S.S.-arts passeeren. De gezonden mochten blijven, de zieken werden naar de gaskamer verwezen.”

Als Dr. Wittenburg na drie maanden in een ander kamp terecht komt, is de vernietigingsmethode niet veel anders. Het eten bleef vreeselijk.

Als chef-medicus had hij daar het volle gezicht op de ellende van de mensen. Hongeroedeem, typhus, longontsteking, alles kwam daar ook voor, terwijl er maar een beperkt aantal zieken in de ziekenbarak mocht worden opgenomen.

Later werd er bepaald, dat alleen mensen met koorts in het ziekenhuis mochten. Iemand, die bijvoorbeeld een galsteenaanval had (hierbij treedt geen koorts op) kwam niet voor opneming in aanmerking en moest gewoon doorwerken. Wie onherstelbaar ziek was, moest het ziekenhuis uit, plaats maken voor iemand, die mogelijk nog beter kon worden.

Het sterftecijfer steeg onrustbarend.

De doden werden allen bij den dokter gebracht en daar opgestapeld. Eens of tweemaal in de week werden dan de lijken op een wagen geladen (gesmeten is een beter woord) en weggereden om verbrand te worden.

De toestand van de cadavers (zoo noemde de arts de nog levende uitgemergelde mensen) werd met den dag slechter. Vol luizen en ernstige ziekten.

Op een keer waren er zóóveel zieken, dat de vijfhonderd zwaarste zieken bij elkaar gezocht werden en naar Auschwitz werden vervoerd voor vergassing.

De O.T.-autoriteiten vonden, dat de vernietiging zóó toch wel wat hard ging. Zij hielden haast geen mensen meer over voor het Wehrmachtswerk en zagen zich in hun bouwprogramma ernstig gehandicapt.

Zoo ontstond er wrijving tusschen de S.S., die de arbeiders vernietigde en de Organisatie Todt, die de arbeidskrachten nog niet kon missen.

Terwille van het werk kreeg een Hauptsturmführer opdracht de medische verzorging van de joden op zich te nemen. En „Befehl ist Befehl”. Met dezelfde energie, waarmee hij eerst massa's mensen had vermoord, verpleegde hij ze nu.

Er kwam materiaal, een laboratorium, een apotheek, een operatiekamer, alles tot in de puntjes in orde.

Het kòn dus wel, als men maar wilde!....

Op een keer kwam deze militaire dokter op inspectie en zag een papiertje op den grond liggen. De raszuivere germaan

vond dat thans zóó onzuiver voor een ziekenhuis, dat Dr. Wittenburg opdracht kreeg den verantwoordelijken blok-oudste 25 stokslagen toe te dienen.

„Ik maakte hierbij veel lawaai,” zei de arts, „maar sloeg niet dóór”.... De verbolgen Duitsche dokter merkte dit en gaf zijn Hollandschen collega een vervaarlijken stomp op de kaken. „En nu óverdoen” (was het bescheid) „en vaster aandrijven.”

Er was in dit kamp ook een bepaling, dat iedereen, die een poging tot ontvluchting deed, zou worden opgehangen.

Die „poging tot vluchten” werd nog al heel ruim genomen! Zoo was er eens een imbeciele, onnoozele jongen, die plotse-ling dacht: „ik ga naar mijn vader toe,” en naar hem toe loopt. Heel gewichtig werd een rapport van „poging tot ontvluch-ting” opgemaakt en de arme vader van den zwakzinnigen jongen moest voor zijn oogen zien, hoe zijn kind werd opge- hangen. Ontzettend!

Een andere jongen kreeg van een vrouw een rotten appel toe- gegooid. Omdat de hongerige knaap even buiten het kamp ging, om den zoo begeerden appel op te rapen, werd ook hij opgehangen.

De S.S.-man zei, toen ze opgehangen waren: „Ich möchte je- den Abend 10 aufhängen lassen.”

De Amsterdamsche medicus is, bij al wat wij hoorden, nog niet klaar met het vertellen van zijn ervaringen en zoo luis- teren wij verder:

„In Februari 1945 kwamen de Russen nader en moesten we tweehonderd kilometer loopen, naar Trautenau.

Onderweg kregen wij geen voedsel. Wie niet mee kon, kreeg een schot in den nek.

Toen wij eindelijk in Trautenau aankwamen, gingen we per trein verder, 110 tot 120 man in één wagon, zonder ton, zòn- der water en zònder voedsel, honderd uren lang.

De atmosfeer was verschrikkelijk. We stonden tegen elkaar aangeplakt en konden ons practisch niet bewegen. Als er een flauw viel, werd hij door de anderen doodgetrapt. Op deze manier zijn er ongeveer vierhonderd gestikt!

Te Flossenburg mochten we veertien dagen blijven, om „uit te rusten”. We moesten evenwel zéér lang op het appél staan, zoodat we soms vreeselijke kramp in onze spieren kregen,

terwijl het slapen daar ook verschrikkelijk was. Met z'n viereen op een éénpersoonsbed”.

Na zoo veertien dagen „uitgerust” te hebben, ging het transport weer verder, naar Gotha.

Daar werkten we in een steengroeve, en kregen als slaappleaats een box voor vijf personen voor acht man.

Op een der laatste dagen hier maakten wij het volgende mee: Een Rus had tijdens het werk weten te ontvluchten. Een Poolsche jood werd hier nu verantwoordelijk voor gesteld en doodgeslagen. De S.S.-man sloeg hem nèt zoo lang met zijn stok, dat hij neerviel. Het was echter een sterke taaie kerel, die niet zoo gauw te verslaan was. Toen de S.S.-er dan ook zag, dat hij nog leefde, zette hij zijn hak op de keel van het slachtoffer, ging er op staan en zette zijn andere hak op zijn buik en maag tot de jood dood was.

Ik werd uitgezocht, om hem weg te dragen.

Toen ik hem optilde, gaf hij nog een teeken van leven en bleek, dat hij nog niet dood was. Ik moest hem toen weer neerleggen en het „doodtrappen” begon opnieuw....

Toen de Amerikanen op komst waren, werden wij van het eene oord naar het andere gesleept. Nu eens loopen, dan treinen.

De reis van honderd uren in open kolenwagens, zonder verzorging, eischte honderden slachtoffers.

Eindelijk waren de Amerikanen in aantocht en ging de S.S. er vandoor. Wij heeschen de witte vlag en waanden ons heerlijk vrij.

Helaas, wij waren te vroeg. Onverwacht kwam de S.S. terug en moesten we.... weer evacueeren.

Dit is de moeilijkste tocht, dien ik heb meegemaakt.

Een ware doodentocht.

Wij liepen dagen en dagen.

Eten werd er niet meer verstrekt en velen stierven van uitputting of konden niet meer en kregen dan een nekschot.

Na een paar dagen werden enkelen belast, om de lijken langs den weg op te rapen en op een wagen te leggen.

Iederen 25 meter van den weg moesten we een lijk oprapen. Als we er een troffen met goede schoenen aan, trokken wij ze hem uit en deden ze zelf aan.

Plotseling ging de S.S. vreeselijk lief doen. De post, die naast mij liep, zei tegen me: „Warum sind Sie nicht ausgerissen heute Nacht? Das hätten Sie doch ruhig tun können.”

Ik dacht bij mijzelf: dat is niet pluis en keek eens om en ja, op een kilometer afstand zag ik al een Amerikaansche tank aankomen, één, twee, al maar meer.

Wij liepen allemaal uit de rij....

We waren toen totaal uitgeput.

Dagen achtereen hadden we niet anders gegeten dan gras en blad van paardebloemen en wat water uit een beek of sloot gedronken.

Het eerste dat wij deden was, een boerderij binnenlopen om te eten. En hoewel ik als arts natuurlijk zeer goed weet, dat je na zoo'n lange hongerperiode uiterst weinig eten moet en ik dit ook aan anderen vertelde, konden we ons geen van allen beheerschen en aten ons zat, met als gevolg vreeselijke ingewandstoornissen.

Wij zijn toen opgenomen in een Duitsch ziekenhuis te Neurenberg, waar ze blij waren, dat ik kwam, want een tandarts was er de „behandelend geneesheer”....

Daar kreeg ik (wij hadden de Duitschers er uitgezet) ten slotte vlektyphus. Ik was er zeer slecht aan toe, maar na een uitstekende verzorging mocht ik toen weer herstellen en kwam per vliegtuig in Nederland aan.”

„Hoe is uw oordeel over het kampleven?”

„Het egoïsme is in dezen tijd sterk naar voren gekomen. Practisch iedereen dacht aan zichzelf. Een enkelen keer zag je wel eens een mooi staaltje van kameraadschap, maar dat was toch zeldzaam.”

„Hoeveel joden uit Nederland zijn naar uw meening in de concentratiekampen omgekomen?”

„Naar mijn schatting 'n honderdduizend,” is het antwoord.

Honderdduizend menschen op beestachtige wijze vermoord, wie God het leven schonk.

Ziedaar de vruchten van het hooggeroemd arisch-germaansch ras, dat verre boven de incultureele joden uit, zoo „cultuur-scheppend” is begaafd....

Zie „Mein Kampf”, hoofdstuk zooveel, bladzij zooveel....

En pas hier dan vrij toe het woord van Christus: „Uit de vruchten wordt de boom gekend.”

De Germaansche nazi-gifboom herkend uit de vruchten!

Dat zal ook blijken uit wat Dr. Levy ons te zeggen heeft.

„U ging na twee maanden met een transport joden uit Westerbork naar Theresiënstadt in Duitschland? Hoe was het daar?

„Bij aankomst werden de menschen door Tsjechische gendarmerie met slaag en geweld (zonder onderscheid of ze jong, oud of ziek waren) uit de treinen gesleurd, in wagens geduwd en naar het ghetto in Theresiënstadt overgebracht. Hier was ook weer de „Jüdische Selbstverwaltung”, o.a. een joodsch burgemeester.

Het eten was hier goed toebereid, maar... veel te weinig. Bij het eten uitdeelen stonden de oudjes te bedelen, of ze je soep mochten hebben.

De meeste menschen kregen na twee maanden dan ook honger-oedeem, ontstekingen aan de huid, diarrhee en geestelijke afwijkingen. Nerveuze storingen kwamen dan ook heel veel voor en ook vooral phlegmone, wel de kanker van het concentratiekamp genoemd. Bij deze ziekte krijgt men een groot onderhuids abces, dat direct geopereerd moet worden. Het duurt dan maanden eer het genezen is.

Gezondheidsmaatregelen tegen besmettelijke ziekten en luizen waren hier afdoende, maar dit was natuurlijk alleen maar eigenbelang.

Verder was hier eenig cultureel leven, o.a. muziek, lezingen, sport, voetbal, atletiek enz. Ook was er veel joodsch godsdienstig leven. Toch was het moreele leven er slecht.

Kortstondige liefdesverhoudingen waren legio.

De menschen hadden in het algemeen tot stelregel: genieten, wat er te genieten valt, want morgen zijn we toch dood.

In Theresiënstadt deden de Duitschers ook alle moeite, om alles zooveel mogelijk te verbloemen.

Er kwam op een keer een commissie uit Zwitserland of Zweden. Alles was echter van te voren verfraaid. Plantsoenen aangelegd, woningen en café's opgeschilderd, men gaf plotseling goed eten, terwijl 30.000 joden naar Polen werden gestuurd, opdat het maar niet „te vol” zou lijken. Propaganda, ziet ge.

Toen de commissie weer wegging, werd alles weer even slecht!”

Plotseling kwam het bericht, dat er een 15.000 joden naar een werkkamp gestuurd moesten worden, maar als zoovele

dingen was ook dit niet waar, want al deze menschen wer-

den doorgestuurd naar een „Vernichtungslager.”
Eens heeft de joodsche burgemeester getracht, dit den menschen te vertellen, met als gevolg, dat hij na eenigen tijd werd doodgeschoten!

De waarheid mocht niet gezegd.

Na verblijf van een paar maanden in Theresiënstadt werd Dr. Levy met een transport joodsche lotgenooten naar het „vernietigingskamp” in Auschwitz gezonden.

Van de reis niets dan slechts....

Na aankomst werden de joden geselecteerd in twee groepen. Alle gezonde menschen (tusschen 18 en 50 jaar) werden naar links gedirigeerd. Zij gingen naar het kamp, om zich dood te werken.

Alle zieke menschen en verder die jonger waren dan 18 jaar en ouder dan 50 jaar, alsook de moeders met kinderen, werden naar rechts verwezen. Zij gingen naar de gaskamer!

„Gaskamer?”

Lang hadden wij gezocht naar een.... ooggetuige.

„Hebt u zelf zoo'n inrichting wel eens gezien, dokter?”

„Inderdaad” (is het antwoord) „ik had het zeer twijfelachtig genoeg zulk een inrichting te bezichtigen.”

In het algemeen wisten de menschen, die dadelijk bij aankomst vergast werden, niet wat er met hen gebeuren ging. Ze kwamen eerst in een uitkleedruimte en moesten al hun kleeven voor zich uit op een hoop gooien. Hierna passeerden ze een gang, waar een beambte hun een handdoek en een stuk zeep gaf (ze werden in den waan gehouden, dat ze naar een badhuis gingen) en vervolgens kwamen ze in een ruimte, die precies op een badinrichting leek.

Douches voor pl.m. 60 menschen....

Men ging er tegelijk onder staan, wachtend op het water, tevergeefs, er kwam gas! De douches lieten het gas binnen (waarschijnlijk een mengsel van blauwzuur en koolmonoxyde) en allen waren binnen korten tijd dood.

De lijken vielen dan op rouleerende banden, die de dooden naar een volgende ruimte (een groot houtvuur) schoven. „Hier had de verbranding dan plaats en stond de groote schoorsteen, dien wij bij aankomst, terwijl de vlammen er uit sloegen, voor een fabrieksschoorsteen hielden,” sprak Dr. Levy. „Er wordt geschat” (vervolgde hij) „dat op deze vergasingsmanier plm. 8 à 9 millioen menschen vermoord zijn.

Voor het meerendeel joden, 3) maar ook zeer veel Russen en zigeuners.”

Menschen, die er door het onvoldoende voedsel en het harde werken slecht begonnen uit te zien, wisten, dat ze binnenkort in de gaskamer zouden verdwijnen.

„Hoe werden deze mensen er dan uitgehaald?”

Op verschillende manieren.

Soms kwam er plotseling een appél en dan werd iedereen, die er volgens een S.S.-er slecht uitzag, naar een aparte barak verwezen. Deze mensen wisten dan, dat zij den volgenden dag zouden worden vergast....

Dan de kamprazzia's.

De capo's (meest Duitse misdadigers, als bewakers, beter gezegd, beulen, op de menschen losgelaten) liepen dan rond en wezen willekeurig menschen aan, die vergast moesten worden.

Vervolgens werd om de drie of vier weken het ziekenhuis leeggehaald. Op een enkele uitzondering na werden dan alle zieken vergast.”

Wij vroegen (omdat al deze menschen met voldoende ervaring van het vernietigingskamp, wisten wat er gebeuren ging) hoe hun reactie hierop was.

Dat was heel verschillend.

De een werd heftig, de ander bleef berustend.

„Dezen huilden (sprak op dit punt ook Dr. Wittenburg) genen zongen het joodsche stervensgebed en andere gebeden.”

Over het algemeen kwam er spoedig een berusten, omdat men het een verlossing uit de ellende achtte.

Je moest psychisch wel heel goed tegen dit leven opgewassen zijn anders ging je er zóó al aan ten gronde!

Er waren ook nog andere methoden, die de heeren Duitschers gebruikten om de menschen te vermoorden.

Zoo werden de menschen twee aan twee voor een gordijn geplaatst, door een S. S.-er neergeknald en door gevangenen

3) De beëdigde getuige in het proces tegen de oorlogsmisdadigers te Neurenberg, Wilhelm Höttl, onthulde, dat alleen al 6 millioen Joden werden vernietigd.

(daartoe aangewezen) achter het gordijn op een hoop gelegd.

Hier is de Fransche arts Dr. Ornstein uit Parijs de getuige, die zelf ook eens werd aangewezen om de lijken achter het gordijn te leggen. Soms was er niet goed geschoten en waren de menschen maar half dood.... Tóch moesten ze achter het gordijn op den lijkenhoop gesjouwd....

Een ander systeem van uitmoording was de inspuiting met carbol of petroleum.

Na eenige minuten waren de menschen dan dood.

Een derde methode is uit te drukken in deze woorden: „Auf der Flucht erschossen.”

Bij deze methode werd iemand een weiland ingestuurd, om iets voor een S.S.-er te halen en werd dan zoo in den rug geschoten. Officieel heette het dan, dat hij „op de vlucht was doodgeschoten”....

Bij opruiming van een kamp werd ook wel toegepast, het neerschieten op den rand van een grooten kuil.

Ongeveer 60 menschen tegelijk moesten dan een lange loopgraaf graven, op den rand gaan staan, om na een nekschot in den kuil te tuimelen.

Een volgend zestigtal stond dan alweer gereed. Deze moesten dooden (en ook halfdooden!) met een laag zand bedekken, dan zelf op den rand gaan staan, om na enkele tellen ook weer in den kuil (dood of nog niet heelemaal dood) neer te storten.

Dit herhaalde zich zoo lang, tot de kuil vol was.

Zelfs vóórdat de „cultuurscheppende ariërs” de gaskamer hadden uitgevonden, gebruikten zij ter vernietiging van menschen, den.... brandstapel.

Hier werden dan dooden en levenden opgegooid, zooals zieke menschen of jonge kinderen en vrouwen, die teveel lawaai maakten.

Wij huiveren!.... Wij huiveren!....

Doch niet alleen wij, ook jonge S.S.-ers deden dat wel, als ze pas in zoo'n kamp kwamen en de gruwelen gadesloegen. „Vaak heb ik jonge S.S.-ers” (zegt Dr. Levy) „als ze pas in het kamp kwamen, zien huilen en hooren uitroepen: „Das kann ich nicht, das mache ich nicht!” maar na 14 dagen deden ze net zoo hard mee”....

Zou dat misschien komen, lezer, omdat uit de oogen van dien

éénen „fanatieken anti-semiet” de ariërvonk van haat maar

gedurig oversloeg op zijn volgelingen en die moordenaarsblik telkens zei: „Gruwelijk? Beestachtig? Menschonteerend? Huilen?... Het moet.... want door mij te verweren tegen den jood, strijd ik voor het werk des Heeren.”

Hebt ge verder nog lust om in zoo'n gruwelkamp te toeven en daar de duivels bezig te zien? Neen, lust niet, maar het moet! De martelaren hebben er recht op, dat de wereld wete, hoe ze onder de gruwelmachten van het nazidom hebben moeten leven en sterven.

De muren spreken....

Welnu, luister dan! Nog even....

Wij gaan nu maar voorbij, hoe in Gleiwitz, waar Dr. Levy ook toefde, ontzettend veel geslagen werd. Voorover op een bok liggend kreeg je dan 25 à 50 stokslagen, waarna de menschen dikwerf phlegmonen kregen....

Wij gaan ook voorbij, hoe er veel aan „sport” gedaan werd. Uren lang kniebuigingen maken, liggen, rollen, opstaan, huppelen enz., enz., waarbij de S.S.-„sportleeraren”, onder de bedrijven door, lustig den knuppel zwaaiden, zoodat hersenschuddingen en gevaarlijke wonden ontstonden.... Wij gaan tenslotte ook voorbij, hoe de massa-moordenaars, toen hun ondergang genaakte, als ware duivels zich hebben gedragen, vele transporten onverzorgd voor zich uitdreven, de achtergebleven zieken practisch allemaal doodschoten, zoodat de kampen vol lijken lagen....

We gaan dit alles voorbij!

Alleen dit nog.

Een staaltje van enkele „duivels”, die Kerstfeest wilden vieren!!.... Het waren S.S.-duivels.

Zij wilden Kerstfeest vieren met.... jenever, maar hadden geen goud om het los te krijgen.

Welnu, dan het kamp in, dáár was goud! Daar waren immers rijke joden?

Zij gingen het kamp in en keken.... keken maar rond. Op eens zagen zij een man, die hen aan goud kon helpen. Hij deed juist zijn mond wat open en ze zagen toen, dat hij zijn goudvoorraad in den mond droeg.... vele gouden kiezen! Ha, dachten ze, die kan ons een vroolijk Kerstfeest bezorgen met jenever.

De „lageroudste” werd gewaarschuwd, dat die man, met die gouden kiezen, moest worden opgeruimd!....

Hij deed het prompt („Befehl ist Befehl”) door den stakker te verdrieken in den inhoud van een latrinekuil, een kampprivaat. De man stikte in de faecaliën, de drekstoffen! Dr. Levy kreeg opdracht hem er uit te halen....

De „duivels” konden nu hun „zalig Kerstfeest” vieren met je never voor het goud der.... gouden kiezen, weggetrokken uit een lijk....

Ziedaar, ook in het leed der.... uitgestootenen de hooggeroemde „cultuurscheppende” gaven van den ariër en vooral van den germaan!

„Cultuurscheppend”! Maar dan (contradictio in terminis) 'n „vernietigingscultuur”, geïnspireerd regelrecht uit de hel!

OP HONGERTOCHT GEPIKT

DOOR honger gedreven togen duizenden tijdens den oorlog van het Westen naar het Oosten, om daar wat voedsel te bekomen.

Maar als je twintig jaar was en op dien leeftijd door den bezetter voor dwangarbeid was aangewezen, was zulk een hongertocht vol gevaren, als het „Herrenvolk” je onderweg als slaaf uit de file hongerlijders pikte en verder met je ging handelen naar bevind van zaken.

Gerard Ruijgrok ondervond het. De honger was groot, hij moest op stap en zie, in Zutfen was het.... „Pik, ik heb je!” In de eerste cel in Zutfen was het, al sta je vreemd te kijken, toch behoorlijk. Eén krib, twee stoelen, een tafel, spiegel en een ton, het interieur.

Behoorlijk eten, lezen, dammen, schaken, elkaars wederwaardigheden vertellen, het leven. Waar dient bijgevoegd een kerkdienst op den Zondag en Bijbellezen in de cel.

De tweede cel op den Kruisberg bij Doetinchem was slechter. Bij een krakende vorst in koude vochtige cellen, zonder verwarming! Onderscheidene gevangenen worden dan ook ziek. Al gedroegen de bewakers zich goed, zoo nu en dan een scheldwoord klonk er toch, gepaard gaande met minachting over Regeering en Koninklijk Huis.

Aan godsdienst werd niet gedacht. Als je om een Bijbel vroeg, werd je vierkant in je gezicht uitgelachen. Veel, heel veel is er toen gebeden om uitkomst. Niet immer gaat het met de verhooring zooals wij denken.

Met de derde cel in Bocholt (Duitschland) ging het van kwaad tot erger. Met 60 man in een veel te kleine cel. Drie dagen zonder eten, terwijl het drinken maar getapt moest worden uit het watercloset.

Slapen op een steenen vloer, zonder verwarming.

Het was kwaad....

Met de vierde cel in Gladbach ging 't tot nóg erger. De behandeling was hier schandalig. Te weinig eten en als het bij

de „Herren” uitkwam een portie stokslagen, zóó dat er verscheidene bewusteloos neervielen.

In den nacht hieven de menschen hun stem op tot God. Luide werd er gebeden om verlossing uit ellende.

Er heerschte dan ook onderling een goede geest.

Hier in Gladbach probeerde Gerard weg te komen. Met achterlating van alle bagage vluchtte hij weg van de plaats waar hij met de anderen tewerkgesteld was.

Loopen.... Loopen maar! Later fietsen! En zie, God verhoorde het gebed. Precies 1 Januari 1945 ging hij bij Winterswijk over de grens, kwam in Vorden bij een goed-vaderlandschen boer terecht, afgemat maar overgelukkig, want hij mocht er blijven.

„MIJN VARKENS HEBBEN HET BETER”

KLEINE vriendelijkheden veraangenamen het leven, luidt een spreekwoord, maar de heer en mevrouw Duym ondervonden het tegendeel.

Aan een joodsche familie bewezen ze een kleine vriendelijkheid, door van hen eenige koffers en wat levensmiddelen te bewaren, met als gevolg: Vught. En dat is nu niet bepaald een „veraangenaming” van het leven.

Dat werd al dadelijk ervaren bij het kaalknippen, het klompen passen, gepaard gaand met een snauw en een S.S.-stomp: „Opschieten!” Met als gevolg, dat je haastig een paar afgesleten klompen pakt, die niet goed passen en je dagelijks pijn bezorgen, vanwege de vele voetwonden, die ontstaan en ten slotte nog bloedvergiftiging veroorzaken.

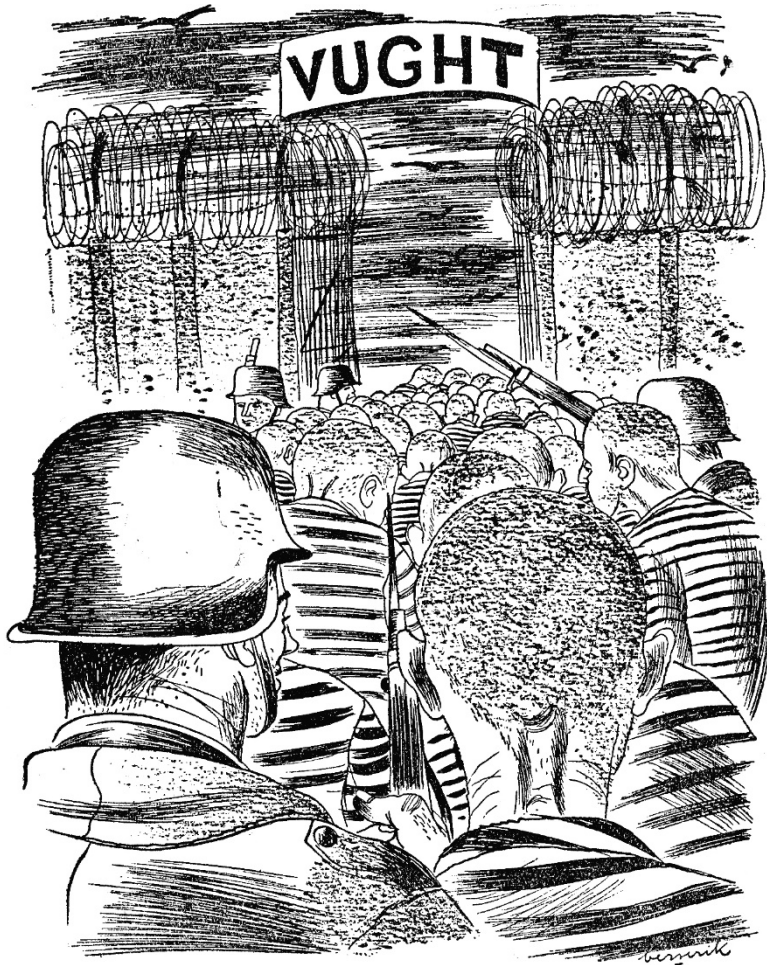
's Morgens zes uur was het al appél en getel. Dit werd soms vier of vijf maal per dag herhaald, doodmoe van het zware werk moest je dan soms uren staan. Als er iemand ontbrak waren de duivels los....,” luidde het letterlijk.

Het is gebeurd, dat men de slaven, afgebeeld door het zware dagwerk, tot elf uur 's avonds aangetreden liet staan.

Voetwonden waren dan ook legio.

Bij dit avondappél werden ook, terwijl de „zondaar” over een soort ronden bok gebogen lag, de zweepslagen toegediend. Vijf, tien, vijftien, vijfentwintig, al naar het „misdrijf” van den dag zwaar was.

Als daarbij het werk (boomen rooien, zand kruien, graven) onmenschelijk zwaar is, met den stok wordt aangedreven, het voedsel (buiten de zoo noodige pakketten) niet te eten is, kan het dan verwonderen, dat een Friesche boer zuchtend zegt: „mijn varkens hebben het beter”?

... met als gevolg : Vught ... (zie blz. 273)

WILHELMUS VAN NASSOUWE

DE jonge volbloed vaderlandsche agent A. van den Boogert, kan zich niet vereenigen met anti-joodsche en anti-Nederlandsche opdrachten, duikt met zijn dienstpistool in Oudewater onder, helpt als „ondergedokene” bij de „air-droppings” (de wapenlandingen uit de lucht), verzamelt en verbergt zoo nog meer wapens, spionneert, werkt op allerlei wijze voor de „goede zaak” en.... komt (met nog negen „werkers”) op den laten Paaschmorgen van 1945 in de gevangenis te Utrecht terecht.

Mede dank zij de groote activiteit van den N.S.B.-burgemeester van het rustige stadje, die een goed voorbereide huiszoeking voorstond naar „verboden wapenen”. Van den Boogert had ze in huis (zijn onderduikadres) verstoppt. In de gevangenis even angst: zouden ze gevonden worden? Gelukkig, het bleek van niet.

Toen Van den Boogert zijn cel binnenstapte, werd hij.... omhelsd! Een bejaard man uit Gorinchem was zóó blij, dat hij „gezelschap” kreeg, dat hij op déze manier uiting gaf aan zijn vreugde.

In de gevangenis was er nogal spanning.

Bij het verhoor (dat met stompen gepaard ging) sprak een onguur uitzierende S.S.-officier tot den jongen agent, dat hij de volgende week gefusilleerd zou worden. Hij was „terrorist”. Vooral 's nachts was de spanning groot, want dan werden telkens in de gang verschillende nummers afgeroepen en dan dacht je: „Zou ik nu aan de beurt zijn voor het vuurpeleton?”

Heel veel steun werd ontvangen van een eveneens gevangen predikant, met wien uit een Bijbeltje werd gelezen, waar groote rust en steun in gevonden werd. Op een avond, toen dominee en agent in hun cel samen een psalm zongen, kwam een N.S.B. bewaker naar de cel met de ruwe woorden: „of ze hun rot-koppen wilden houden.”

Wat de gevangenen op den 5den Mei hoorden, klonk wat vriendelijker in de ooren, het was.... „leve de Koningin! Leve de Koningin!”....

Het eerste „bevrijdingsrumoer” drong tot de cellen door en toen daarna Van den Boogert, na veel moeite, door een ruitje op straat kijkend, volop vlaggen en oranje zag, was de ontroering groot.

„Heraus!” werd er toen in den middag geschreeuwd, terwijl de cellen werden ontgrendeld, „heraus!”..... Wonderlijk oogenblik.

Meer dan tweehonderd man staan even daarna op de binnenplaats aangetreden.

Een S.S.-officier hield een toespraak, waarin zij o.m. moesten aanhooren, dat ze het aan de goedwilligheid van de Duitse Wehrmacht te danken hadden, dat ze naar huis mochten....

Als eenig antwoord zongen toen de tweehonderd mannen (met diepe ontroering, tot tranen toe bewogen) uit volle borst „Wilhelmus va-an Na-a-souwe....”

„Het werd mogelijk wel eens harder, wel eens mooier gezongen” (zegt Van den Boogert) „maar nooit zoo aangrijpend, zoo-uit-het-hart, als hier binnen deze troosteloze gevangenis muren van het Wolvenplein te Utrecht.”

Wij willen het graag aanvaarden.

Buiten gekomen was de aanblik overstelpend.

Duizenden menschen verdrongen zich voor de gevangenis met bloemen en vlaggen en onder een oorverdoovend hoerageroep werden onze bevrijde gevangenen (onder bloemen bedolven) letterlijk wèggedragen.

Bij de poort van de gevangenis stonden de N.S.B.-ers en Duitse bewakers „te buigen als een knipmes” als er weer mannen uitgingen. Wat zij dachten?

Wat de Oranjeman dacht, weten wij wèl. Hij dacht dit, zoo zei hij later.... Nu is de leuze waarheid geworden:

„Nederland zal nooit een Duitse provincie worden!”

HOE WAS HET IN DE JAPANSCH INTERNEERINGSKAMPEN ?

Luit.-generaal H. TER POORTEN

W

ELKOM, Gouverneur-Generaal!"

Met deze woorden begroette de Pers jonkheer Mr. A.W.L. Tjarda van Starckenborgh Stachouwer, den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië, toen deze na een ruim driejarig verblijf in Japansche gevangenschap, zijn eerste schreden zette op den vaderlandschen bodem.

Deze vaderlandsche groet, bij het betreden van den vaderlandschen grond, was gegrepen uit het vaderlandsche hart, dat verheugd is over de behouden aankomst in het moederland, niet alleen van onzen Gouverneur-generaal, maar ook van den hoogsten militairen bewindsman in Indië, luitenant-generaal H. ter Poorten, die de jaren van Japansche gevangenschap voortdurend in gezelschap was van den Gouverneur-Generaal.

Het spreekt vanzelf, dat het vaderland brandend nieuwsgierig is naar een antwoord op de vraag:

„Hoe was het in de Japansche interneeringskampen?"

Zeker, dagbladcorrespondenten seinden al eens wat over en zodoende drong er iets tot ons door.

Robert Kiek, de Nederlandsche oorlogscorrespondent, meldde reeds: „De toestanden in sommige interneeringskampen schreien ten hemel.”

Wij lezen dan, hoe de gedragingen van de Japanners ten opzichte van de Europeesche vrouwen wreedaardig waren; hoe meisjes en vrouwen gedwongen werden boomen te kappen, wegen aan te leggen en anderen zwaren arbeid te doen; hoe 10.000 Nederlandsche vrouwen in 300 huizen toeven; hoe in het vrouwenkamp de voedselsituatie verschrikkelijk was en na een gezamenlijke klacht de vrouwen gedurende twee dagen compleet werden uitgehongerd, terwijl de Japanners, om te plagen, wagens, volgeladen met brood door het kamp lieten rijden, om vervolgens (duivelsche terging!) het brood voor de oogen der uitgehongerde vrouwen in het zand te begraven en hetzelfde deden met enorme hoeveelheden rijst, overgoten met petroleum! Ja, wij lazen zelfs hoe vrouwen tot

boven haar middel in het rioolvuil moesten staan, om opzettelijk verstopte riolen leeg te maken en er zoo achter het vertoon van beleefdheid der Japanners schuil gaat, een geschiedenis van Japansche heerschappij en misdaden jegens geïnterneerden.

Dergelijke dagbladberichten, die als spoedig verdwijnende, fladderende vlinders over ons heen dwarrelen, maken de begeerte wakker er meer van te hooren.

Welnu, dit bleek mogelijk.

De eerste, die ons voor dit doel ontving, was de Luitenant-generaal der artillerie H. Ter Poorten, opperbevelhebber van het Koninklijk Nederlandsch-Indische leger.

Toen we telefonisch om een onderhoud verzochten, om ons een en ander te vertellen uit de Japansche kampen, was het sympathieke antwoord, kort maar krachtig: „Met genoeg, dominee!” Enkele dagen later waren wij de gast van den generaal in „Vieux Doelen” te 's Gravenhage, en nà de gemeenschappelijke tafel volgde op de kamer van onzen Indischen opperbevelhebber een zeer geanimeerd onderhoud. De generaal vertelt....

„8 Maart 1942 werd de capitulatie van Indië onderteekend en den volgenden dag 9 Maart werd ik in mijn eigen huis te Bandoeng geïnterneerd.

Ik mocht nog wel bezoek ontvangen, maar kreeg een Japanschen wacht voor de deur. Ik werd niet mishandeld, doch wel zeer onhebbelijk behandeld, zonder eenige égarde.

De Jappen sloegen in mijn huis alles kort en klein en waren erg nieuwsgierig. Waar ze niet in konden, vernielden ze de sloten of braken ze de kasten open. Ze hadden blijkbaar nog nooit een mooi huis van binnen gezien....

Aan zeven generaals moest ik onderdak verschaffen, terwijl mij verder eenige bewegingsvrijheid werd toegestaan.

Dit alles heeft zoowat een week of vier geduurd.

Op 15 April 1942 's avonds om tien uur kreeg ik bericht, dat ik den volgenden morgen om 7 uur voor het station moest zijn met zooveel bagage bij mij, als ik zelf kon dragen. Alle generaals, kolonels en staf-officieren gingen met onze groep mee naar het station.

Na een eindelooze rit (normaal duurt het drie uur) kwamen wij 's avonds om zes uur te Batavia aan, waar de Gouverneur-

Generaal en ik per auto naar het kampement (in Indië de uitdrukking voor kazerne) van het 10e Bataljon werden gebracht.”

We hooren dan hoe het leven in het „kampement” van Batavia is geweest. Gouverneur-generaal van Starckenborgh en generaal Ter Poorten hadden daar ieder een onderofficierskamer met als meubilair niets als een bed, waarop een vuile matras.

Hier leefden de beide bewindvoerders met een tolk en een adjudant, geheel afgescheiden van de andere generaals en de overige tweeduizend gevangenen, achter prikkeldraad.

In het begin was er geen contact met de andere lotgenooten. De Jappen waren erg streng. Spoedig echter werd dit anders en ontstond er het zoo begeerde contact met de anderen.

Klachten konden officieel niet ingebracht worden.

De Japansche kampcommandant deed zeer weinig voor onze gevangenen en vanzelf kon dan de Nederlandsche kampcommandant generaal-majoor Ilgen niet alles bereiken, wat wenschelijk was. Na een maand kwam er echter een nieuwe commandant, die heel geschikt bleek en zelfs vrijheid gaf, om groenten van den passar te koopen, maar die helaas, al spoedig vervangen werd door een „klein sadistje” (zooals de generaal hem noemt) een jongen luitenant.

Hij ranselde er maar op los.

Wel had hij organisatorisch talent en de flair om orde te scheppen. Allen moesten van hem werken, ook de generaals. „De toestand in het soldatenkamp was verschrikkelijk,” sprak onze Indische opperbevelhebber.

„Er heerschte daar dysenterie, terwijl de menschen er zonder meer op de vloeren moesten slapen.

De soldaten werden zwaar geslagen, vooral de Australiërs. Dat had tot doel om de Australiërs aan het praten te krijgen. Voor ons was het meer als plagerij bedoeld.

Wij werden werkelijk als „criminals” (misdadigers) behandeld. 's Nachts hield men appéls, die uren duurden en zoo de noodige nachtrust roofden.

Inlandsche soldaten werden naar huis gestuurd, indien zij beloofden niets tegen het Japansche bestuur te doen. De Abonneezen lieten zich echter niet naar huis sturen door de Jappen en moesten het dus zeer ontgelden. Ze werden door

... zijn het nu mensen of duivels ... ?

den jongen sadistischen luitenant zeer slecht behandeld en om niets geslagen.

Ook de officieren (onder wie een paar kolonels) werden geslagen. Wij (de generaal bedoelt jhr. Starckenborgh Stachouwer en zichzelf) werden niet geslagen, doch steeds vernederd en bepaald onwaardig behandeld.”

Het kamp te Batavia was doorvoerkamp voor gevangenen, die verder moesten en zoo werd nog al eens wat gehoord van de toestanden in andere kampen. Er zijn ontzettende dingen gebeurd.

Menschen met dysenterie liet men uren loopen, om de stations te bereiken.

In de kampen Tjimahi en Soekaboemi zijn menschen onthoofd, terwijl de officieren gedwongen werden, toe te zien. Jonge recruten oefenden zich in bajonetsteken op weerlooze gevangenen.

Onder luid gebrul vlogen zij, met gevelde bajonetten op het geweer, op de arme slachtoffers af, als maar stootend en stekend in den buik van menschen, die zoo onder de ondragelijkste smarten als beesten werden doodgestoken.

Verbijsterd vraagt men zich ook in de Japansche kampen af: zijn het nu menschen of duivels?

Twee secties van de Tangkoeban Prahoe-stelling, die zich overgegeven hadden, zijn op een soortgelijke beestachtige wijze afgemaakt. De Japanners hebben deze soldaten eerst met hun eigen puttees gedrieën aan elkaar gebonden en daarna met de bajonetten doodgestoken. Behalve de inlandsche soldaten zijn er 80 Europeanen op die manier afgemaakt.

Generaal Ter Poorten heeft op Java deze doodgestoken soldaten zelf in groepjes van drie, omwonden door hun puttees, aan den weg zien liggen, terwijl een Hollandsche majoor een soldaat gesproken heeft, die deze gruwelijke marteling wonder boven wonder heeft overleefd. Ook hij was aan een anderen soldaat vastgebonden en met de bajonet gestoken. Zijn makker, aan wien hij vastgesnoerd was, is aan de moordsteken bezweken en zoo heeft deze soldaat enkele dagen aan den weg gelegen, vastgebonden aan een.... lijk!

Ontzettend! Helaas, er is meer...

In de buurt van Bandoeng is het gebeurd, dat iemand aan zijn handen werd opgehangen. Bij wijze van sport (!) schoten zij toen zijn beenen af met mitrailleurs....

In Midden-Java zijn krijgsgevangenen en zelfs gewonden afgemaakt, meestal door bajonetsteken of onthoofding, terwijl in China tienduizenden vrouwen en kinderen zijn vermoord.

Ik dacht bij het neerschrijven van deze gruwelen aan het Japansche woord: „Oost-Aziatische welvaarts-sfeer.” Mooi woord! Ontzettende werkelijkheid!

Wij weten nu, wat dat woord voor ons te beteekenen heeft. Ja, wèl ging het met een vaart naar de sfeer van duivelsche tyrannie en onmenselijke ellende.

Geen wonder, dat de generaal deze karakter-beschrijving gaf: „De Japanners zijn over het algemeen leugenachtig, spreken nooit de waarheid en geven nooit een rechtstreeksch antwoord.”

Ongetwijfeld hebben ze zichzelf ook heel groot en gewichtig gevoeld, want voor iederen Japanschen soldaat, dien men tegenkwam, moest men een buiging maken en groeten, vooral voor den schildwacht, die heel in het bijzonder als vertegenwoordiger van den Keizer werd aangezien, terwijl de Keizer weer gezien werd als een soort godenzoon, wien in den diepsten grond de begroeting gold.

Op 28 December 1942 werden de generaal, de Gouverneur-generaal en een groot aantal andere gevangenen van Tandjong-Priok (de haven van Batavia) verscheept naar Singapore. Ze werden vervoerd als vee in het ruim van het schip. De Gouverneur-generaal ging als eenige burger mede en alles lag door elkaar.... Zoo nu en dan werd de lading „gevangenis-vee”, onder in het ruim van het schip, even „gelucht” op het dek.

Geen wonder, dat de generaal zei: „Die bootreizen waren verschrikkelijk, wij werden behandeld zonder eenige égarde.”

Toch zou generaal Ter Poorten niet graag een „uitzondingspositie” gehad hebben. „Ik vond dit prettiger,” was zijn woord. Hij wilde hetzelfde lot als zijn soldaten deelen.

Zes dagen heeft men zoo in het ruim van het schip moeten doorbrengen, terwijl het normaal een reis van twee dagen is. Toen kwam de boot in Singapore (eigenlijk Chengi) aan. In het doorvoerkamp te Singapore lieten de Jappen de gevangenen de week, die zij daar toefden, geheel met rust, en was er maar één appél per dag. Alleen het eten was daar zeer slecht. Driemaal per dag wat rijst en wat soep met bladeren. Op de zwarte markt (bij de Chineezzen) was nog wel wat te krijgen, maar uitsluitend tegen dollars. Hebben was natuurlijk ook wat!

Van Singapore ging de reis op 10 Jan. '43 naar Moji in Japan waar zeven dagen (van 20-26 Januari) doorgebracht werden in een groot betonnen gebouw. Het was er verschrikkelijk koud en zeer tochtig, terwijl er geen verwarming was.

„We gingen gekleed met alles, wat wij aan hadden, naar bed van de kou,” vertelde de generaal. We zaten daar met veertien man op één kamer.

Heel de kamer stond letterlijk vol met kribben. Zij sloten precies aan elkaar. Alles wat je deed, moest je dan ook op je bed doen, omdat daarbuiten geen plaats was.

We schrokken, toen wij hier gevangen gehouden Amerikaanse burgers zagen, want ze zagen er verschrikkelijk slecht uit, waaruit wij natuurlijk onze conclusies wel moesten trekken.”

De Generaal begint nu verder te vertellen van het leven in het kamp van Karenko op Formosa.

Het ging per schip (wij weten nu ongeveer hoe) naar Formosa en daar aangekomen kwam men na een verschrikkelijke treinreis 's avonds laat in Karenko aan.

Er zaten hier gedurende enkele maanden al een driehonderd Amerikaanse en Britsche kolonels, die er zeer slecht uitzagen. Ook de gouverneur van Sumatra was daar.

„Wij zijn hier zeer minderwaardig ontvangen. Het eten was weinig en slecht. Wij werden geplaagd en om niets geslagen. Ze sloegen je soms gewoonweg in je gezicht.”

„Bent u persoonlijk ook geslagen?”

„Inderdaad, een paar maal hebben ze me tegen den grond geslagen.”

„Tegen den grond?”

„Ach ja, daar was niet veel voor nodig, je had geen beenen om te staan! Toch ben ik er nog vrij goed afgekomen.”

„De generaals moesten hier hard werken. Zij moesten dan (ook de Gouverneur-generaal) geiten hoeden. We hadden echter niet veel tijd om op de geiten te letten, want wij moesten de Japanners in de gaten houden om ze te groeten.... Niet-groeten had onmiddellijk een pak slaag tengevolge. En dan te weten, dat je over de Jappen viel”....

Na Karenko volgde een verblijf van twee maanden in het kamp te Tamsato in het Zuiden van Formosa.

Hier was de behandeling wel kleingestig, maar verder toch beter. Beter eten en geen klappen.

Van de Y.M.C.A., den Amerikaanschen Bond van Christen-Jongelingen, was er volop lectuur.

Met een kleine groep uitgezochte gevangenen verhuisden na eenige maanden de generaal (ook al weer met den Gouverneur-generaal) naar een klein kampje nabij Taihoekoe, zeer idyllisch gelegen in een sinaasappelenboomgaard. Ieder van de zestien gevangenen had hier een eigen kamertje met een fauteuil, plus een oppasser. Het kan verkeeren....

Op 5 October 1944 wordt de kleine groep geselecteerde gevangenen per vliegtuig naar Japan gebracht, waar men vrij goed werd ontvangen, zelfs een lunch werd aangeboden en van een vijandige houding van de zijde der bevolking werd niets bespeurd.

Vandaar ging het per boot naar Funam (waar in de stations-wachtkamer zelfs een diner klaar stond) en vandaar per trein naar een kamp in West-Mandsjoerije.

Een kamp met veel verbetering. Wel erg koud, maar de oude kazerne, te midden van de kolenmijnen, werd goed verwarmd. Alleen bij de waschgelegenheid, die buiten was, werd veel kou geleden.

„Verder hadden wij hier ieder een eigen kamer” (laat de generaal hooren) „en werden de maaltijden krachtiger. We kregen nu behalve brood ook sojaboonen en maispap. De behandeling was niet meer zoo kleingeestig. Voor Japanners tot en met den rang van onderofficier behoefden wij niet meer te groeten. Ook was er geen sprake meer van mishandeling. Zoo was er veel verbetering.

Wij kregen hier weer Amerikaansche Roode Kruis-zendingen, zeven pakketten ieder. We deden meestal alles zelf, bedden opmaken, schoenen poetsen en wat dies meer zij.

Tot 20 Augustus 1945 hebben we in dit kamp gezeten. Wij waren hier volkomen verstoken van nieuws. De koks gaven wel eens berichten door aan onze oppassers, maar je kon er nooit van op aan. Zoo vertelden ze ons ook eens, dat de Koningin gestorven was.

Aan de schaarschte van verschillende dingen, zooals zeep, konden we merken, dat het den Jappen niet voor den wind ging.

Een week vóór den vrede heerschte er zelfs een zenuwachtige stemming onder hen. Wij hoorden uit het „Kitchen-News” (het nieuws uit de keuken) dat er een Amerikaansche dokter op komst was, die inderdaad ook gekomen is. Op 16 Augustus werden wij bij elkaar geroepen. De kamp-commandant las iets voor in het Japansch en wel.... „dat Zijne Majesteit de Keizer had besloten het pacific-conflict op vriendschappelijke wijze te beslechten....”

De Amerikaansche majoor vertelde ons, dat het vrede was. Wij zijn toen naar Moekden vertrokken, waar de Gouverneur-generaal u wel een en ander van vertellen zal.

Onze groep is toen per vliegtuig naar Siam gebracht, vervolgens via Tsjoenking (hoofdstad van Tsjang Kai Sjek) Calcutta-Lyddda-Marseille-Londen (waar de Gouverneur-generaal zijn dochter ontmoette) naar Eindhoven.”

En Eindhoven is Holland, het vaderland!

De generaal prees nog bijzonder de zorg van de Y.M.C.A., de hulp van het Roode Kruis en de Zweedsche legatie in Tokio, die ook kwamen inspecteeren.

Alle verzoeken aan deze heeren moesten op schrift gesteld worden en werden dan vóór de overhandiging door Japanners gecensureerd....

„In de kampen,” vertelde generaal Ter Poorten tenslotte nog, „liepen we op houten sandalen. Wanneer je een huis binnengaat, moet je die uittrekken en vilten pantoffels aandoen.

Elk Japanner draagt die vilten pantoffeltjes bij zich.

Wanneer een Europeaan een Japansche winkel binnentreedt, worden hem bij de deur vilten pantoffeltjes over zijn schoenen aangetrokken en mag hij dan pas verder gaan.

Zulks om te voorkomen, dat de matten, die in elk Japansch huis liggen, vuil worden.”

Wij zouden hier dus kunnen spreken, ditmaal niet van de bekende Hollandsche, maar de Japansche helderheid.

Jammer genoeg was het leven in de Japansche kampen lang niet zoo correct en beschaafd als dit gedrag van helderheid zou doen verwachten.

Dit blijkt ook uit enkele flitsen uit het Japansche kampeven, na het bezoek aan luitenant-generaal H. Ter Poorten, ons tenslotte nog gegeven, op niet minder welwillende wijze. Het blijkt ons ook hier, dat de behandeling in de onderscheiden kampen zeer verschillend is geweest en niet altijd was à la de vilten pantoffeltjes!

Het slechtste kamp was dat van Karenko op de Oostkust van Formosa.

De behandeling kenmerkte zich door een groote ruwheid van de zijde van de bewakers.

Het slaan en schoppen was voor de Japanners een gebruikelijke reactie op velerlei onbelangrijke tekortkomingen van de zijde der gevangenen. Tekortkomingen, waarvan de gevangenen zich meestal niet bewust waren en zich ook niet bewust konden zijn, omdat het 't overtreden van regels betrof, die hun niet bekend waren.....

Waarom men werd afgestraft kon men nimmer met zekerheid vernemen, maar uit een bepaalde houding of geste viel dan veelal op te maken, waar het gebrek zat.

Er bleek bijvoorbeeld dan, dat een losse knoop van een jas, of het feit, dat men z'n handen in zijn zakken had, dat men niet diep genoeg gebogen had voor den schildwacht, of dat men te lange nagels had, de redenen van de afstraffing waren.

Op klachten, die bij de Japansche officieren werden ingediend, kwam gemeenlijk geen antwoord.

Wel werd eens in een bijeenkomst van de hoogsten in rang onder de krijgsgevangenen, door den kampcommandant medegedeeld, dat iedere afstraffing een behoorlijke reden had gehad en dat zij niet moesten meenen, dat het den schildwachten aangenaam was ons hardhandig te behandelen en zij dit ook liever op meer „zachtzinnige” wijze zouden doen !...

De berichten, die zij zelf in de couranten lazen over de slechte behandeling, die de Japansche krijgsgevangenen in Engeland en Amerika zouden ondervinden, zou de stemming der schildwachten verbitterd hebben.

Belangrijke verbeteringen zouden voor ons te wachten zijn, wat betreft onze behandeling, wanneer wij bereid gevonden zouden worden aan onze Regeeringen te schrijven, dat een verbetering van het lot der Japansche krijgsgevangenen ook een betere behandeling van ons tengevolge zou hebben. Aan deze wenken hebben wij uiteraard niet voldaan.

Het gebouw te Karenko was wellicht op zichzelf niet slecht, maar het was overvol.

De voedseltoestand was zeer slecht in dit kamp.

Het was midden Augustus 1942 in gebruik genomen.

Toen mijn groep daar aankwam op 31 Januari 1943 waren wij pijnlijk getroffen door het verzwakte uiterlijk van de daar reeds aanwezige gevangenen.

Het was een kamp, dat gereserveerd was voor hooge militaire en burgerlijke geïnterneerden, op een enkele uitzondering na van kolonelsrang of hooger. Dit belette de Jappen echter niet om de gevangenen te werk te stellen voor landbouwdoeleinden.

Daarvan waren alleen de allerhoogsten en de alleroudsten vrijgesteld. Zij en degenen, die wegens lichaamszwakte niet in staat waren de schop te hanteeren, hadden tot taak om beurt voor beurt een vijftwintigtal geiten te hoeden in de onmiddellijke nabijheid van het kamp.

De afstraffingen, waarvan boven gesproken is, waren voor de betrokkenen hoogst onaangenaam en vernederend, maar wellicht is het juist om te zeggen, dat het uitdeelen van klappen nu eenmaal bij het Japansche leger een disciplinaire maatregel is.

Het is dan ook merkwaardig, dat de Japanner dit als vanzelfsprekend aanvaardt en.... toepast.

Zoo liep generaal Ter Poorten eens langs een waterreservoir dat over liep. De Japansche schildwacht sommeerde den generaal (die er waarschijnlijk geen erg in had) de kraan dicht te draaien. Nadat hij dit gedaan had, werd hij weer bij den schildwacht geroepen, die den generaal toen een paar klappen midden in z'n gezicht gaf. Het moest zoo ongeveer beduiden: „dat had je toch zèlf óók wel kunnen zien, dat die kraan dicht gedraaid moest worden?”

Als gevolg van een, nu eens niet formeel, maar werkelijke inspectie kwam er vrijwel een einde aan de lichamelijke bestraffingen en werd bovendien een derde deel van de kampbewoners naar elders overgeplaatst, waardoor voor de achterblijvenden meer ruimte ontstond.

Over het algemeen werd de reinheid in de kampen behoorlijk betracht. Dit gold niet alleen het stofvrij houden en ook met natte doeken schoonmaken der kampvertrekken, maar ook de lichamelijke verzorging. Er was gelegenheid te over om zich dagelijks behoorlijk te wasschen. Er was een waranda, die met waschbakken tot waschgelegenheid was ingericht. In de open lucht, natuurlijk wel zeer ongegeneerd, maar daar geef je je geen rekenschap meer van. Eenmaal per week was er gelegenheid voor een warm bad, op de in Japan gebruikelijke wijze ingericht, d.w.z. in een lokaal met in het midden een gedeelte, dat op een vijvertje leek en gevuld was

met warm water. Het heete water moest men daar dan uitputten, om vervolgens zich ermee te wasschen.

In sommige gevallen was er gelegenheid in het warme water te gaan, nadat men zich behoorlijk afgewasschen had. Dit om te voorkomen, dat het voor anderen onrein wordt.

Men mag niet zeggen, dat er bij de Japanners geen belangstelling was voor onze gezondheid. Echter.... geneesmiddelen waren er hoegenaamd niet aanwezig, behoudens de allereenvoudigste. Gelukkig, dat het Roode Kruis de kampen ook bedacht met geneesmiddelen.

Verder moesten de patiënten bepaald ziek zijn om verlof te krijgen het bed te houden. Met een zware hoest en lichte koorts mocht men zich gelukkig prijzen, als toestemming werd gegeven 's middags één uur op bed te liggen.

Blijkbaar schreven de Japansche kazernevoorschriften voor, dat het bed, behoudens den nacht, in het geheel niet gebruikt mocht worden. Zoo was het ook verboden op bed te zitten of op het bed iets neer te leggen. Wanneer er een doek of kleedingstuk op bed lag en een Japansche schildwacht kwam onverhoeds binnen, volgden op deze overtreding de gebruikelijke straffen. De verleiding om eens op het bed te gaan zitten, was wel heel groot, want generaal Ter Poorten en ik hadden samen slechts één heel klein bankje om op te zitten. 'k Heb mij toen meester gemaakt van een ton, die met groenten gevuld was geweest en die ik omgekeerd had.

Al spoedig zakte ik er echter doorheen en moesten wij het bankje weer samen deelen....

Met onze gedachten waren wij, bij al wat wij hoorden, nog steeds in het kamp te Karenko, het volgende kamp was beter.

In Juni 1943 hebben de Japanners 16 personen uitgezocht, die zij als hun belangrijkste gevangenen beschouwden.

Daaronder waren: Generaal Wainwright, generaal Moore, generaal King (Amerikaansche generaals), benevens acht Engelschen, onder wie generaal Percival, de legercommandant van Malakka en Singapore, de gouverneur van Singapore en Honkong en vijf Nederlanders, te weten, de Gouverneur-generaal van Nederlandsch Indië, Jhr. Tjarda van

Starckenborgh Stachouwer, luitenant-generaal Ter Poorten, de gouverneur van Sumatra Spits, de generaal-majoor Van Rees en luitenant-generaal Bakker.

Deze elite-groep werd overgeplaatst naar het kamp te Taihoekoe in het Noorden van Formosa. Dit was (wij hoorden het reeds) een ontzettende vooruitgang. Men leefde daar in een tuin van sinaasappel- wilt ge, van.... oranjeboomen, met een aardig uitzicht op het omliggende berglandschap en de vallei.

Verder alles beter, wat wel bijzonder uitkwam in de toename van het lichaamsgewicht.

Oppassers, uit eigen volksgenooten aangewezen, hielden het gebouw schoon, verzorgden de keuken, brachten het eten en hielpen bij persoonlijke dingen, zoals het uitwasschen van de kleeren.

Deze zestien oppassers moesten verder voor de Japanners nog landbouwarbeid verrichten in de omgeving van 't kamp.

„Nu zullen we nog iets vertellen van de beruchte reis van Siam naar Moekden,“ klinkt het ons vriendelijk tegen.

Wij luisteren weer met aandacht.

Generaal Ter Poorten heeft het reeds aangestipt. Nu zullen we de avontuurlijke details er van hooren.

Het eerste wat ons trof is, dat de Amerikanen er zoo bijzonder vlug bij geweest zijn om de gevangenen op te zoeken en uitgeleide te doen.

Drie kwartier vóór het teekenen van de overgave door Japan (op 16 Augustus 1945) steeg een groep van Amerikanen in Kuming op, liet zich in de buurt van Moekden met parachuten vallen en begaf zich vervolgens onverwijd naar de verschillende kampen. Zij kwamen in de buurt van Moekden neer op het oogenblik, dat de overgave van Japan nog maar nauwelijks bekend was en het heeft hun dan ook aanvanke-lijk veel moeite gekost, hun zending (verzorging van gevangenen) den Jappen duidelijk te maken. Tenslotte werden ze toch toegelaten en zoo kwamen er in het kamp, waar de groep van de zestien hooggeplaatste gevangenen waren (onder wie de Gouverneur-generaal en generaal Ter Poorten)

een Amerikaansch majoor en korporaal, om de regeling van afvoering voor te bereiden.

Dat was op 19 Augustus 1945.

Omdat op dit oogenblik de rust en vrede in Mandsjoerije verstoord waren, kon de Amerikaansche majoor niet alles zoo vlot regelen als het wel gewenscht was, zoodat den gevangenen geen andere keus overbleef dan met een Russische colonne zee te gaan, die vier dagen later doorkwam.

De bagage werd op een vrachtauto geladen en het gezelschap, dat toen bestond uit de zestien gevangenen, achttien oppassers en de Amerikaansche korporaal, die bij Moekden gedaald was, stapte toen in twee autobussen en daar ging het....

De Russische colonne met de bevrijde gevangenen zette zich in beweging over wegen, die zeer, zeer slecht waren. De Japanners toch hadden bij hun exploitatie van Mandsjoerije allen nadruk gelegd op verbetering van het spoorwegverkeer en het gewone wegenverkeer zoo goed als niet bevorderd. Het reizen in deze bussen was dan ook verschrikkelijk.

Schudden, schokken, bonken, dat het niet mooi meer was. Midden in den nacht er uit, om een afgegeden bus weer op den weg te trekken of door een modderpoel te duwen en zoo ging het inderdaad zeer avontuurlijk voort.

Bij een weggeslagen brug over een rivier kon de hindernis overwonnen worden, door dwars door het rivierbed te rijden. Toen men daarna wéér stond voor een weggeslagen brug, was de overgang heel wat moeilijker. De rivier was snelstroomend en veel te diep om te doorwaden.

Hoe er nu over te komen?

Goede raad was duur.

Er was in de buurt alleen een spoorbrug, bestaande uit een enkelspoor zonder brugdek, de rails lagen zonder meer op de dwarsliggers. Daar konden toch geen auto's overheen? Het scheen dan ook schier onmogelijk, doch niettemin wist het energiek optreden van een Russisch overste te bewerken dat het ging.

Bonkend van den eenen dwarsligger op den ander, met de rails tusschen de wielen, kwam men aan de overzij.

De passagiers gaven er de voorkeur aan om uit te stappen, maar moesten nu de ongeveer 400 Meter lange spoorbrug overloopen, stappend van den eenen balk op den anderen, met het snelstroomende water onder zich. Angstig! Eén stap opzij en men stortte in de bruisende kolken.

Alles ging echter goed en wéér ging het schokkend-bonkend een heelen dag in een autobus voort.

Dikwijls moest de hulp ingeroepen worden van koelies om de bussen over moeilijke weggedeelten heen te helpen, uit een sloot te trekken of over heuvels heen te duwen.

Na een avontuurlijke en vreeselijk vermoeiende reis kwam het gezelschap met de Russische colonne op den tweeden avond om half zeven ter plaatse van bestemming? Nee! Men belandde in een soort moeras, waar men dreigde te stranden en toch onmogelijk den nacht kon worden doorgebracht. Ook hier was goede raad weer duur.

Toen de Gouverneur-Generaal, de generaal Ter Poorten en de andere reizigers er over stonden te delibereren, wat er nu gedaan moest worden, kwam er op het naburige spoorlijntje juist een treintje aan. Stop! Beval de Russische overste. Twee wagens werden ontruimd en het hoge gezelschap met hun oppassers en den Amerikaanschen korporaal konden weer verder.

Nu per trein verder zonder moeilijkheden.... Toch niet!

Na 2 à 3 mijl gereden te hebben, ontspoorde het locomotiefje en wéér was het: halt!

Gelukkig waren de Russen met hun jeeps nog in de buurt en zorgden zij, dat er een andere locomotief werd gestuurd.

Wéér verder....

„Nu naar de plaats van bestemming?” vraagt ge.

Niet zoo haastig, lezer!

De nieuwe locomotief kon ook, heel spoedig, niet meer voort. Defect.... En toen er eindelijk een derde locomotief kwam, was er geen machinist meer.

Gelukkig was er toen in het gezelschap een Nederlandsch sergeant, die eenig begrip had van locomotief-rijden en deze kranige kerel bracht toen de trein naar Kaipeng.

In Kaipeng kreeg men toen eindelijk een vrij snelle verbinding naar Moekden, waar men na den derden dag omstreeks 2 of 3 uur 's nachts aankwam.

In Moekden was het erg onrustig. Branden woedden, schoten knalden, zoodat het niet geraden was, de stad in te gaan en een hotel op te zoeken. Men bracht den nacht dus maar door op het spoorwegemplacement, bewaakt door de Russen. Tegen den morgen naar een hotel gebracht, ging het gezelschap na enkele uren rust, per vliegtuig verder naar China en verder richting.... eigen Vaderland!

Geen der reizigers zal ooit „de beruchte reis van Siam naar Moekden” vergeten. Een reis vol avonturen en gevaren.

Het zal ons nu eenigermate voor de aandacht kunnen staan, hoe onze Gouverneur-generaal Jhr. Tjarda van Starckenborgh Stachouwer, luitenant-generaal Ter Poorten, de opperbevelhebber van het Koninklijk-Nederlandsch-Indische Leger, hun Nederlandsche oppassers en de verschillende vaderlanders en buitenlanders in Japansche gevangenschap hebben geleefd.

Wij zullen nu niet zoo vreemd meer staan tegenover de vraag: „Hoe was het leven in de Japansche interneringskampen?”

Bij al wat wij hiervan vernamen kregen wij tenslotte ook woorden van waardeering te hooren. Aldus....

„Veel dank zijn wij verschuldigd aan het Roode Kruis.

De pakketten waren voor ons verschrikkelijk veel waard.

Ook hebben wij veel te danken aan de Y.M.C.A. die voor lectuur zorgde.

Tevens heeft het Zweedsche Gezantschap te Tokio gedaan wat mogelijk was. Indien de Japansche autoriteiten niet steeds hadden tegengewerkt, zouden wij veel meer van de welwillende Zweedsche belangstelling hebben kunnen profiteren.

Wij kregen boeken, die onze speciale voorkeur hadden, ook Nederlandsche boeken voor onze oppassers, voorts stof voor kleeren en eens zelfs een groote doos met tabak....

Ook dus onzen grooten dank aan Zweden!”

Hoe was het in de Japansche interneringskampen?

Niet rooskleurig. Ook nog andere gegevens getuigen daarvan. Een behandeling, soms „beestachtig”, wij citeren hier letterlijk den man van ervaring. Vrouwen moesten sjouwen met zakken rijst van 100 KG. of tot aan den oksel (!) in een verstopte W.C. het opgehoopte vuil wegwerken.

Vrouwen en kinderen zaten met 10.000 gelijk in één kamp opgesloten, de mannen weer ergens anders en de jongens van 11-17 jaar wéér ergens anders in een kamp.

Zoo hebben de Japanners alles door elkaar gesmakt. De moeder hier, de vader daar, de kinderen ginds....

Dat vormt op zichzelf reeds een stuk „lijden”.

Diep trof ons, dat wij hoorden, hoe men (weldoordacht en volgens een bepaald plan) het Europeesche gedeelte van Indië vrijwel uitgehongerd heeft en tot aan den rand van den dood gebracht. Van zuigelingen tot aan grijsaards zaten allen in de kampen en bij de capitulatie was alles (is de letterlijke uitspraak) „den dood nabij”.

Laat ik u uit de verschillende gegevens uit Java in telegramstijl een algemeen overzicht geven, hoe het met de gevangenen er bij stond.

Tijdens de gevangenschap was de voeding slecht. In geen jaren vet of vleesch te zien, soms een partijtje darmen.

De behandeling wordt gesignaleerd als „nog minder dan beesten.” De menschen werden soms het hospitaal.... ingeslagen. Ook Officieren viel dat te beurt. Een gewoon Japansch soldaat had daartoe het recht en werd zelfs daartoe aangehouden.

Ongekende martelingen zijn hier doorstaan.

Soldaten werden levend aan reepen gesneden, met bajonetten doodgestoken of onthoofd.

Heel erg werd gewerkt aan der blanken „vernedering”. Ze moesten het zwaarste en vuilste werk doen, tot in de drekstoffen toe. Als vee werd met geheel naakte Nederlanders rondgereden om den Inlander maar goed te toonen, hoe vernederd zij wel waren.

En dan bij dat alles te denken, dat het leven van de krijgsgevangenen in Birma en Thailand nog verschrikkelijker was.

Is het te begrijpen, hoe menschen zulke gruwelijke wreedheden menschen kunnen aandoen!

Heele scheepsloadingen met doktoren, ingenieurs, kopstukken uit handel of industrie zijn gestorven van ellende en verhogering of verdronken door torpedeering.

Ook vrouwen werden gewoonweg het hospitaal ingeslagen. De vrouwen zijn heel, heel dapper geweest en hebben ondanks alle ellende volhard in haar kloeke vaderlandsche houding. Inderdaad, hier past een hulde!

Na de capitulatie springen tranen in het mannelijk oog bij het zien van een colonne vrouwen uit der Jappen greep verlost, die er uitzagen als vrouwelijke wrakken, blootsvoets voortstropelend, terwijl het hart begon te briesen van woede bij het hooren van de schandelijke dingen deze vrouwen aangedaan.

De toestand bij de capitulatie was in het algemeen aldaar: Géén huizen meer, géén huisraad, geen kleeren, geen cent, gezinnen uit elkaar gereten, het economische leven stukgeslagen, en van alles weggeroofd, auto's, meubelen, fabrieksinstallaties, koelinrichtingen, chirurgische apparaten, alles te vervolgen met een paar maal „enzoovoort”.

Indië werd betrokken in de... „Oost-Aziatische Welvaartsfeer!” Sic!

GESPREK MET PROF. IR. W. SCHERMERHORN

PROF. Ir. W. Schermerhorn was zoo vriendelijk om ons enkele slotindrukken te verschaffen. Al pratende, kwamen wij op het verschijnsel, dat een volk, dat zijn critisch vermogen niet laat werken, door een verleidende propaganda spoedig kan worden meegevoerd.

„Zelfs kan ik u een geval noemen,” vertelde Prof. Schermerhorn, „waaruit u zal blijken, dat men intellectueelen iets op de mouw kan spelden, ja, dat er heel wat kwakzalverij op den rand van de wetenschap mogelijk is.”

't Gebeurde in St. Michelsgestel, waar Prof. Schermerhorn als gijzelaar werd vastgehouden. Deze werd op 'n dag, als kampleider, ingewijd in een plan, om den honderdjarigen sterfdag van Willem Spark te herdenken. Er zouden drie sprekers het woord voeren; een zanger zou liederen van den beroemden componist ten gehoor brengen.

Aldus geschiedde: Prof. Van Groningen sprak over de historische beteekenis van den 100 jaar geleden overleden componist. Wieger Bruin belichtte de wetenschappelijke kwaliteiten van den grooten kunstenaar. En Dr. O. Damsté leverde een beschouwing over de kunst van Willem Spark.

Aandachtig werd door de intellectueele gijzelaars geluisterd naar de uiteenzettingen over de buitengewone gaven van den grooten Willem Spark, die.... nooit heeft bestaan!

Toen een der sprekers memoreerde, dat bij de 50-jarige herdenking van Willem Sparks sterfdag in Amsterdam de naam Willems Parkweg ontstond, begonnen enkele aanwezigen zich wat onwennig te gevoelen.... Maar het meerendeel had niets in de gaten en bleef ernstig luisteren. Een ernst, die zelfs zoo sterk werd opgevoerd, dat aan het einde van de herdenkingsure allen aanwezigen verzocht werd, een oogenblik op te staan ter eere van den „grooten man”, wiens naam en levensloop men gewoonweg had verzonnen....

De kampleider, Prof Schermerhorn, en het „herdenkingscomité” verlieten tenslotte door een zijdeur de zaal, de nog

in ererbiedige houding staande mede-gijzelaars toewuivend op een manier, die wilde zeggen: „Snappen jullie nu nog niet, hoe je met „Willem Spark” bij den neus genomen bent?” Maar.... veel gelegenheid voor dergelijken humor bestond er in St. Michelsgestel niet. Prof. Schermerhorn memoreerde momenten vol diepen ernst en heftige ontroering. Hij vertelde over het fusilleeren van de bekende vijf gijzelaars van Gestel. „De duistere dreiging had een typische atmosfeer geschapen, die voor velen uitliep op een sterke godsdienstige beleving en een band gaf onder de lotgenooten. Ik vergeet nooit dien avond vóór dien vreeselijken dag, toen ik naast mijn vriend Bob Baelde zat, een der vijf slachtoffers. Den geheelen avond ruimde hij zijn papieren op en zat brieven te schrijven. Hij heeft het als 't ware voorvoeld, dat hij bij de ten doode gedoemden zou zijn. De Duitschers hadden hem op het bureau laten komen en hem een standje gemaakt, kennelijk, om hem goed te kennen en 's nachts uit zijn bed te kunnen halen....” De duistere dreiging werd op den 15den Augustus 1942 schrikkelijke werkelijkheid op een stille plek in de bosschen van Goirle. Schoten knalden.... en vijf trouwe vaderlanders vonden den dood.

Op de plaats van dit misdrijf (door een jachtopziener ontdekt) hield Prof. Schermerhorn, als oud-kampleider van Gestel, de eerste herdenkingsrede na de bevrijding en sprak o.m.: „Hier op deze stille plek, vond in ons vaderland de eerste uit een lange rij van afzichtelijke drama's plaats. Wij herinneren ons dit alles. Het fotografeeren van 25 onzer; het appél; de afschuwelijke en stuitende militaire vertooning tegenover 700 volstrekt weerlooze menschen op dien morgen van 15 Augustus, op het voetbalveld van Beekvliet....” „Vrienden,” riep Prof. Schermerhorn bij die herdenking uit, „Dit alles is nu voorbij! Deutschland is verslagen, onze verdrukkers zijn verstrooid. Wij buigen een oogenblik voor het aangezicht van den Heer van Dood en Leven, om onze gedachten te richten op de persoonlijkheid van de gevallen kameraden, op de smart van hen, die achterbleven en tenslotte op de beteekenis, die hun offer voor onze nationale gemeenschap moet hebben.”

En ook later sprak Prof. Schermerhorn in dezen geest, bij de doodenherdenking in de St. Bavo te Haarlem: „Hun strijd en hun dood zeggen ons, dat er waarden zijn, die boven kracht en stof uitgaan, waarden, die in het leven van ons volk door ons moeten worden gedragen en verdedigd. Hun dood zij ons de oproep tot de bereidheid offers te brengen, opdat de gerechtigheid en naastenliefde woning kunnen maken in ons volk. Wij, die het leven tot heden mochten behouden, hebben dat te gebruiken als een gave en wij hebben onszelf te zien als een instrument Gods in den strijd om ons volksbestaan.”

BIJ HEN, DIE VIELEN

WIJ stonden eens in Brussel bij het graf van den „Onbekenden Soldaat”.
Het was er een en al devotie.

Men zag in dezen gesneuvelden, onbekenden strijder, den vertegenwoordiger van allen, die hun leven voor het Vaderland gegeven hadden.

Bij de lekkende vlammen, die op dit graf voortdurend van een soort tombe omhoog stegen, voelde men de borst van warme liefde branden en legde men, in stille hulde, „het hart op het „altaar der Vaderlands” neer.

Wie durfde naderen met gedekt hoofd, werd gesommeerd zijn hoofd te ontblooten.

Zoo stond men met ontbloot hoofd te staren en te peinzen op het graf van een onbekend soldaat.

Zóó nu willen ook wij (zij het in den geest) gaan staan bij het graf van den bekenden, méér nog van den „onbekenden vaderlander”.

Zóó nu willen ook wij in den geest ons hoofd ontblooten, even staren op dat graf; in stille hulde voor den strijder, met diepe ontroering voor het slachtoffer, in gedachten, toeven bij hen, die vielen; en bij alles het hart even neerleggen op het „altaar des Vaderlands”.

Wien Neêrlands bloed door de aderen vloeit, van vreemde smetten vrij, gedenkt vanzelf aan het bloed, dat gevloeid is in den strijd, bij het verzet, of dat kleeft aan handen en knuppels van hen, die grepen en beulden.

Hoe dan.... wij gedenken aan hen, die vielen.

Aan enkelen, die wij kennen.

Onder de enkelen, die wij kennen, is allereerst Dr. H. Colijn, de bekende minister-president en staatsman van groot formaat. In 1941 ontvangen voor een bespreking en daarna aan den familiedisch genoodigd, zijn wij Dr. Colijn nog niet

vergeten, te meer niet daar we in Augustus '43 en later in April '44 nog een schrijven uit ballingschap mochten ontvangen met een „zeer vriendschappelijken groet” gelijk het letterlijk luidde. Dit groote staatsmansleven, bij de gratie Gods, ging op tragische wijze onder in het land van een vijand, die het kennelijk op zijn ondergang gemunt had.

Toen wij, naast den minister aan den disch gezeten, onze verwondering er over uitspraken, dat hij nog niet gevangen genomen was, was het antwoord: „Het verwondert mij ook, maar ze dansen om mij heen als een mug om een kaars.”

Peilend naar de oorzaak, waarom de Duitschers nog niet „grepen”, was de meening, dat dit vooral in Amerika (waar hij o.a. persoonlijk correspondeerde met President Roosevelt en Cordell Hull) geen goeden indruk maken zou.

Het heeft ons daarna dan ook getroffen, dat, toen Duitschlands betrekking met Amerika vertroebelde en stuk ging, Dr. Colijn uit de gemeenschap werd gelicht.

Mevrouw Colijn, die haar man in ballingschap drie jaren gezelschap hield en zoo eenzaam weerkeerde, vertelde ons er iets van.

Op een Maandagmorgen werd plotseling het huis omsingeld door een dertig gewapende mannen, zij drongen zelfs door tot de slaapkamer van den oud-minister, namen alle correspondentie in beslag, verboden (ook mevrouw Colijn) naar bel en telefoon te gaan, weerden alle gemeenschap, zelfs van een kleinzoon, die het gerucht vernomen had, en poolshoogte kwam nemen, en brachten Dr. Colijn uiteindelijk naar een N.S.B.-hotel te Valkenburg in Limburg, waar het eten zeer slecht was.

Toen mevrouw Colijn den Duitschers vroeg: „Waarom heb je mijn man meegenomen? Je hebt het heele huis doorzocht en niets gevonden,” was het antwoord: „Uw man moet hier weg. De bevolking moet hem vergeten, hèm, èn zijn politiek èn zijn godsdienst.”

Hier is géén woord „Fransch” bij. Wij weten nu wat ons beschoren zou zijn geweest.

In Valkenburg was de bevolking buitengewoon vriendelijk. In de kerk stonden ze op als Dr. Colijn binnen kwam.

„De bevolking was daar allerwege te vriendelijk,” zei mevrouw Colijn, „want de Duitscher kreeg er erg in en men bracht mijn man toen naar Berlijn, waar hij eerst in een hotel en later in 'n huis van de Gestapo toefde en dikwijls (soms elken dag) verhoord werd. Wat ze hem daar allemaal gevraagd hebben, weet ik niet. Hij sprak daar liever niet over. Dit weet ik wel, dat het steeds op hetzelfde neer kwam.”

Van Berlijn werd Dr. Colijn naar het hotel Gagelbach in Ilmenau (Thüringen) gebracht waar mevrouw Colijn haar man gezelschap hield.

Hier mochten Dr. en mevrouw Colijn in de naaste omgeving vrij gaan wandelen. De menschen begonnen den Nederlandschen staatsman hier al te kennen en vroegen hem wel eens vertrouwelijk: „Excellentie, wat denkt u van den toestand?” Steeds was dan zijn antwoord: „Dat jullie het verliest.”

Zij zeiden dan: „We hopen het, want zóó is het geen leven meer.”

„De meesten in dat dorp,” vervolgde mevrouw Colijn, „waren het geheel niet eens met het Nazi-regiem. Wat mijn man tot deze menschen als zijn meening uitsprak, dat Duitschland het verliezen zou, heeft hij altijd volgehouden. Ik heb hem nooit iets anders hooren zeggen.”

Het treft ons, dat Dr. Colijn in 1941 ook ons hetzelfde verzekerde: „Duitschland zal ineenstorten.” Alleen was de kundige Staatsman, die veel doorzag, de kranten ook in Duitschland nauwkeurig iederen avond naploos, niet zoo optimistisch als velen, wat den tijd betrof. Tot tweemaal liet de Oud-Minister ons in zijn schrijven van uit Duitschland in gecamoufleerde termen voelen, dat 1945 Duitschlands ineenstorting zou brengen, als het meeviel dan 1944....

Deze gedachte is volkomen juist gebleken, al was die velen te pessimistisch.

Wat heeft deze groote vaderlander vurig uitgezien naar de ure der bevrijding.

„Niet, dat hij nog weer eens zitting had willen hebben in een kabinet,” getuigde mevrouw Colijn, „maar hij hoopte nog wat voor ons land te kunnen doen in den tijd, vóórdát de Koningin hier zou zijn.”

Helaas, het heeft niet zoo mogen zijn.

18 September 1944 stierf Dr. Colijn als gevangene. Juist gereed om uit te gaan, kwam de dood binnen.

„Ik krijg kramp,” luidde nu de plotselinge klacht. Terwijl mevrouw den stoel verzorgde, was de wensch: „Ik wil maar liever naar bed.”

Rustend op het leger klonk het: „Vrouw, mijn pols slaat over, waarschuw den dokter maar,” terwijl even later het laatste woord was: „Zeg aan den dokter, dat het hartkramp is.”

Mogelijk waren de gedachten nog bij een voorbijgaanden hartaanval, maar neen, de dood stond al aan de sponde....

Mevrouw Colijn zag den dood nader komen.

„Ik hield zijn hand vast, maar mijn man voelde niets meer. Het was voor hém heerlijk! Hij wist niet, dat hij mij zoo eenzaam achterliet. Toen de dokter kwam, wàs mijn man al niet meer. Hij is precies zoo heengegaan als zijn vader. Die zat aan tafel een pijp te stoppen en voerde een gesprek over de rechtvaardigmaking (de vergeving der zonden) en toen was hij plotseling weg.

Zijn vader was zoo'n innig vrome man en hij had zoo'n slag om met jongelui om te gaan....

Op 22 September 1944 is mijn man begraven.

Dit is met veel eerbied gebeurd. De Duitsche predikant heeft heel aardig gesproken, het is heel plechtig geweest.

Wel was de Gestapo erbij. Er zijn ook nog foto's gemaakt. Zooals ze zeiden voor mijn jongens, maar ze gingen naar Berlijn. Ze hebben mijn man zelfs nog gefotografeerd op zijn bed en in de rouwkamer.

Verschrikkelijk eenzaam bleef mevrouw Colijn achter, ver van 't vaderland, ver van kinderen en familie. Haar werd zelfs na 8 maanden aangezegd het hotel te verlaten.

Daar stond de grijze vrouw van den staatsman, niet wetend waarheen....

Juist toen kwam een Duitsche doktersweduwe haar belangstelling toonen en sprak: „U gaat met mij mee naar huis!”

„Zij was mij door God gezonden,” getuigde hier nog het geloof.

Niet genoeg kon mevrouw Colijn de lieve en goede zorgen in dat huis (een maand genoten), prijzen. „Die vrouw zorgde als

een moeder voor mij en ook de kinderen waren allerlieftst. Als ik het wel eens te véél vond, was het antwoord: „Wij zijn zoo blij, dat wij iets voor een Nederlandsche dame kunnen doen, want wij hebben schuld aan Holland!”

„Holland moet weten, dat er ook goede Duitschers zijn,” sprak mevrouw tenslotte, met zichtbare ontroering aan alles terugdenkend.

Meer dan vijftig jaren ging mevrouw Colijn als een trouwe gade aan de zijde van den grooten staatsman voort, zoo van nabij als geen ander dit rijke en bewogen leven ziende stijgen, in al hooger spiraalslag, tot de hoogte door God bepaald.

En nu (76 jaar oud) kwam ver van het vaderland het einde....., neen, het begin van den allerhoogsten spiraalslag, die eindigt in eeuwige gelukzaligheid.

Getuigt de „levensbeschrijving” van dezen doode niet van een geestelijke levensverandering, een worstelen met God, een bekeering, kortom, van een werk Gods in het hart van een jongen luitenant verricht?

Nu, dan was het voor hem inderdaad heerlijk!

De spiraalslag eindigt dan in God en hooger kàn het niet.

Zijn stof rust nog in een vreemd land. Dat de begeerte van mevrouw Colijn en velen met haar, als ge dit boek leest, vervuld moge zijn en het stof van Dr. Colijn ruste in het vaderland, waaraan hij zich zooveel jaren met alle gaven en krachten heeft gewijd.

Hier teekende mevrouw Colijn later nog bij aan: „dat is ook een beschreven wensch van mijn man, om overgebracht te worden naar zijn vaderland in eigen graf.”

Welnu, hier zullen wij dan staan met het hoofd ontbloot....

Die op dit graf dan roemt, roeme in den Heere.

Dit is in den geest van hem, wiens stof daar rust.

Wij denken aan hen, die vielen....

Vervolgens aan Willem Boot, die als jongeman van 22 jaar in het vernietigingskamp Neuengamme in onmenselijke ellende onderging. Van het leven in die oorden van verschrikking weten wij nu genoeg, het gaat er nu om hoe ze daar wel zijn gestorven. Gestorven in de kracht des geloofs.

Naar het lichaam was de jonge vriend uitgehongerd en door dysenterie (zonder eenige medische verzorging) spoedig gesloopt, maar naar den geest opgewekt en levendig. Toen vader (zelf gevangene op dat oogenblik) van zijn jongen afscheid moest nemen, hem diep in de oogen keek en vroeg, hoe het met hem zou zijn, als ze elkaar nooit meer zouden zien, was het rustige antwoord in vollen ernst: „Vader, ik weet, dat Jezus Christus mijn Zaligmaker is, en waar ik heenga en wat mij ook zal overkomen, ik zal nooit alleen zijn.” Hierop volgde het afscheid van vader en zoon voor altijd. Precies op zijn 22en verjaardag is Willem heengegaan. Steeds was hij hier een moedig getuige geweest van het Evangelie, zijn kameraden wijzend op God, die in Christus zondaren genadig is. Voor zijn sterven vroeg hij zijn vriend (indien God diens weg zoo bestuurde, dat hij in Holland kwam) zijn vader en moeder te willen groeten en hun te zeggen, dat hij naar Jezus ging en dat hij hoopte hen dáár weer te zullen zien. Zijn laatste woorden waren (getuigde zijn vriend tot den vader): „Ik ga naar den hemel, ik ben te benijden, jij moet nog in deze hel blijven”....

Wij gedenken aan hen, die vielen.

Enkele laatste brieven (geschreven in de doodencel) liggen hier voor ons.

De muren spreken....

„Wanneer ge dezen brief ontvangt, zal ik niet meer in leven zijn.

Hedenavond is mij om acht uur aangezegd, dat ik morgenochtend uit dit aardsche leven zal moeten treden.

Weest niet verdrietig, het heeft zoo moeten zijn. Wij menschen kunnen het dikwijls niet begrijpen en komen in opstand, maar we moeten bedenken: „God heeft gegeven, God heeft daarom ook het recht te nemen.”

„Ik neem afscheid van dit leven in de volle overtuiging, dat het met dit leven niet afgelopen is en deze wetenschap geeft dan ook alle krachten en kalmte om rustig den dag van morgen tegemoet te zien.”

„Met den dominee” (het was een Duitsch predikant) „heb ik vanavond Psalm 139 en Rom. 8 gelezen. Samen hebben we gebeden.”

„Vader, ik moet eindigen, nogmaals, wees niet verdrietig. Wij moeten in het onvermijdelijke leeren berusten.”

„Ik wil dan ook sluiten met het gedicht, dat ik van den dominee gisteravond gekregen heb, het luidt:

Wat de toekomst brengen moge, mij geleidt des Heeren hand. Moedig sla ik dus de oogen naar het onbekende land. Leer mij volgen zonder vragen, Vader, wat Gij doet is goed. Leer mij slechts het heden dragen met een rustig kalm gemoed.

Boven dezen brief staat als datum 10 Mei, 10 uur, terwijl de onderteekening luidt: „uw zoon Henk” en dan nog een wensch, die als post scriptum volgt: „God behoede en beware u in uw verder leven.”

Uit den volgenden brief blijkt, dat hier Henk Hos gesproken heeft.

Wij gedenken aan hen, die vielen.

De muren spreken. Wij luisteren nog eens:

„Dezen morgen half zes werd ik gewekt, om me aan te kleeden en als mijn dierbaren dezen brief ontvangen, dan ben ik bij mijn Hemelschen Vader om Avondmaal te vieren met het Lam. Dan ben ik opgenomen van de strijdende kerk en overgegaan in de zegevierende kerk. Daar waar geen rouw noch gekrijt meer zal zijn.”

„Ik kan je niet vertellen hoe kalm ik ben. Ik zit hier met een dominee en Henk Hos en wij hebben veel steun aan elkaar. Liefsten, je moet mij niet beklagen maar benijden. Ik weet waarom ik sterf en ik weet zeker, dat ik daarheen ga, waar Jezus mij en ons allen is voorgegaan.

Ook voor mij is een plaats bereid. Jezus, mijn Verlosser leeft, 'k zal als Hij onsterfelijk wezen; zijn waar Hij, mijn Heiland is, waarom zou ik dan nog vreezen? 't Heerlijk Hoofd is opgewekt, dat Zijn leden tot Zich trekt.”

Dan lezen wij (te veel om op te schrijven) van een hartroerend afscheid van zijn liefste vrouw en kinderen. Van de zonden, die beleden en vergeven zijn en dan luidt het weer: „Thans mijn liefste moet ik sterven.... Imke, mijn liefste, ik sterf geheel zonder haat. Ik zal voor hen bidden, die ons dit aandeden.”

„Mijn lief, lief vrouwtje, ga met alles tot God en vraag in Jezus' Naam om je te helpen. Hij zal je zeker helpen.”

„Ik weet, dat je om me zult treuren, tezamen met de kinderen, maar treur niet te veel, want ik heb het beter dan jullie.”

„Ik heb, onzen God zij dank, niet tevergeefs geleefd. Ik dank Hem daarvoor. Ook dat ik mag sterven op mijn eigen vaderlandschen bodem. Ook in mijn sterven zal Hij verheerlijkt worden voor God en vaderland.”

In den geest geeft dan Thies Jan (zoo luidt de onderteekening) zijn dierbaren een innige omhelzing en.... gaat sterven.

De volgende citaten zijn uit den brief van Folkert Bergsma. „Wat ik niet verwacht had is vanmiddag gebeurd: Om ongeveer 12.25 werd ik naar het gerecht in Assen gebracht, dat mij ter dood veroordeelde.”

„Het is voor mij niet erg. Maar jullie allemaal achterlaten, dat is zoo moeilijk.”

„Waar ik kracht uit put (en jullie moeten dat ook doen) zijn o.o. de volgende teksten uit Johannes: „Het Woord was God en Het is vleesch geworden....”, en uit Zijn volheid hebben wij allen ontvangen ook genade voor genade. Ja, Amen.”

Zoo ging Folkert Bergsma heen, zijn leven gevend voor het vaderland. Zullen wij dat vergeten? Neen! Wij gedenken hen, die vielen....

Ook Willem Pieter Speelman werd op onzen weg gevoerd, nadat hij gestorven was.

Zijn portret, een brief van zijn vader Ds. J.D. Speelman te Nieuwveen en een „ondergronds” blad aan zijn sterven gewijd, het ligt alles voor ons. Terwijl een onderhoud met den diepbedroefden vader ons nog helder voor den geest staat.

Wij kunnen (om de beperkte ruimte ons in 't boek toegestaan) slechts fragmentarisch iets weergeven.

„Wim” was een illegaal werker van de eerste orde, eerst in het medeoprichten van „Vrij Nederland”, later in het zich geheel geven aan de organisatie „Trouw”.

Swarth (Dr. Bruins Slot) schreef illegaal over hem: „Ik zie hem nog voor mij, zooals hij medio Januari 1943 met Mien bij mij in de huiskamer zat, met verfromfaaide kleeren (hij kwam sinds kort uit de gevangenis) met een ronden rug, het hoofd erg in de schouders en met een bleek, mager gevangenisgezicht, maar daarin een paar oogen, die al dat andere te niet deden. Donkere levendige oogen, waaruit een felle vitaliteit straalde. Het karakter van ons blad werd gedefinieerd.”

„Wij gingen samen in zee.”

Wim werkte, omdat hij geloofde, dat het moest. Het verzet tegen de aan ons volk opgedrongen heidensche beginselen van nationaal-socialisme was hem roeping....

Hij heeft de vruchten van den arbeid niet ten volle gezien. Wim werd als „zware werker” zeer ernstig gezocht en.... helaas gevonden.

17 Februari 1945 werd hij te Wolfheze gefusilleerd.

Het leven in de gevangenis (waaruit Wim ontvluchtte) had zijn geestelijk leven „onmiskienbaar verdiept”, schreef destijds (illegaal) „Tante Lien” (mej. Dr. Van der Molen). „Geestelijk was hij daar tot vollen wasdom gekomen. Het was of God hem in de afzondering nu geheel bekwaamd had tot zijn taak.”

„En nu is hij niet meer, God heeft hem tot Zich geroepen als Zijn goeden en getrouwen dienstknecht, en hij is ingegaan tot de vreugde des Heeren.”

Nog enkele klanken van hen die vielen.

„Lieve Vader,

Het valt me zeer moeilijk om u dezen brief te schrijven, maar ik moet u mededeelen, dat het krijgsgericht over ons een zeer zware straf heeft uitgesproken.”

Voorzichtig benadert Leen van Leeuwen (wiens beeltenis hier eveneens voor ons ligt en die met enkele vrienden wilde ontsnappen naar Engeland doch in Lyon in Frankrijk werd gefusilleerd) dan de vreeselijke mededeeling van zijn doodvonnis.

Hij had nog gemeend gratie te zullen krijgen, omdat zijn zaak geen misdaad was, maar een poging, die voortvloeide uit zijn plichtsbesef als militair tegenover zijn vaderland.

De tijd van wachten was geen tijd van angst, „dat is het gelukkig niet geweest” (schrijft hij) „omdat ik veel heb kunnen bidden en omdat God mij het vaste geloof heeft geschonken, dat als het doodvonnis mocht komen, ik dan mocht hopen op den zoendood van Christus en zodoende op de hemelsche heerlijkheid.”

„Straks om vijf uur zal het gebeuren en dat is niet erg. Het is tenslotte één moment en daarna zal ik bij God zijn en bij Jezus in den hemel kunnen zijn!”

„ die overgang is toch niet erg? Integendeel, het kan in Gods kracht heerlijk zijn!”

„Ik voel Gods nabijheid deze dagen zoo sterk en ben volledig bereid om te sterven. Troost u zich daarmee!” „Ik heb God al mijn zonden beleden en ben volkomen rustig geworden. Hij sta mij bij. Hij kan en wil en zal in nood, zelfs bij het naadren van den dood, volkomen uitkomst geven. Treur dus niet.”

„Moeder, lieve, lieve moeder, laat mij u omhelzen.... Huil niet, lieveling, maar wees moedig.
Vader, Wees sterk in het geloof, dat ik weet, dat u ook hebt, evenals moeder.”

„Tenslotte nogmaals, treurt niet te erg, alles is goed. De Heere is met mij, wat zou ik vreezen? Zij kunnen alleen het lichaam dooden, maar de geest is in Gods hand.”

„Als mijn stoffelijk overschot naar Holland komt, leg het dan bij de familie.”

Ja, dan ontblooten wij ook op dit graf eerbiedig het hoofd....
Gedenkend aan het jonge leven, dat zich gaf voor het vaderland.

De muren spreken. Nog even luisteren we.

Het is de stem van Ds. J. Kars. Door verraad kwam ook hij voor het vuurpeleton.

Onze broeder schreef in de doodencel nog een laatste preek over „Manasse in den kerker,” waarin hij heel zijn ziel legt en persoonlijke ervaringen van de laatste dagen mede in-vlecht.

Hij schrijft:

„Op 29 November is de doodstraf uitgesproken.

Daar lag Manasse in den kerker met het vonnis des doods. Sterven was erven. En als ik erven zou, was dat voor eeuwig de dood. Twee uur na de uitspraak heb ik vreeselijk gehuild, toen ik dacht aan mijn lieve vrouw en kinderen.

Vreeselijk zijn de gewaarwordingen van een mensch, die ter dood veroordeeld is en zijn dierbaren niet kan waarschuwen. 29 November toch werd ons vonnis geveld en 6 December mochten we pas schrijven aan onze lieve vrouw en kinderen. Toen brak de benauwing pas aan.”

„Toen hebben wij pas leeren pleiten op het verbond, niet als eischende, maar als pleitende op de trouwe Gods. Toen hebben wij het recht Gods leeren toevallen ook in den dood”....

Na deze preek, die clandestien de gevangenis is uitgegaan, en die vol ontboezemingen is uit een ziel die boordevol is, volgt dan de officieele afscheidsbrief:

„Lieve schatten. Zooeven, den 29 November 1942 is omstreeks elf uur in cel 25 bekend gemaakt, dat we om twee uur in den middag moeten sterven.”

„Om twee uur zal ik voor God staan.”

„Wil er om denken, dat Psalm 56: „Gij hebt mijn ziel beveiligd van den dood,” mijn lievelingspsalm was.”

De prediker neemt verder van zijn lieve vrouw en kinderen een hartroerend afscheid, hoofd voor hoofd en eindigt dan in de betuiging, dat hij bereid is te sterven, terwijl hij allen Gods zegen toebid:

„De God des vredes heilige u. Hij geve berusting en vrede, waarin ik sterf, want het kan echt.”

„Dag lievelingen, God zij u genadig én geve u eeuwigen vrede. Dag schatten, tot in eeuwigheid voor God.

Treur niet als die geen hoop hebben.”

De prediker werd bij Amersfoort gefusilleerd en met zijn medelotgenooten van hetzelfde proces in een massagraf daar begraven. Terwijl wij dit schrijven is het graf ontdekt en is zijn stoffelijk overschot herkend, dat (wanneer ge deze regels leest) in Schoonhoven in het familiegraf zal zijn bijgezet.

Al wie hier staat, ontbloote het hoofd en gedenke den strijder voor het vaderland, die als overwinnaar heenging naar het Vaderhuis.

Wij denken aan hen, die vielen.

Nu voor het laatst aan Harmen van der Leek, leeraar aan het Christelijk Lyceum te Amsterdam. Hij stierf als een geestelijke held in volle wapenrusting.

Nadat zijn doodvonnis was uitgesproken schreef hij aan zijn predikant:

„.... ik was onuitsprekelijk rustig en moedig. Dat is Gods werk geweest, waar zou ik anders zoo'n blijmoedigheid gekregen hebben? Ik kon rustig afscheid nemen van allen en alles.”

Gedrieën zaten ze daar in de cel. Twee ter dood veroordeelden en een vriend, wien ook de dood voor oogen zweefde maar wiens vonnis nog niet uitgesproken was.

De laatste (de heer Ligtvoet) schrijft:

„Wij vormden met ons drieën een kleine gemeente Gods. Samen lasen wij in den Bijbel, samen hielden wij een bespreking over het gelezene, samen vonden wij steeds weer de lichtende kern van het Evangelie: het kruis van Golgotha.”

„Het was een onbewust Pinksterfeest.

Bij dit alles was Brouwer meer dan toehoorder. Er liep iets van onzen geestelijken rijkdom in hem over. Hij had nooit geloofd, zei hij, maar hij ontroerde steeds zoo, als hij zelf mee ging praten.... er kwamen eenvoudige tranen. Hij kon niet voorbidden, maar hij bad met ons mee.

Steeds stelde hij vragen, die getuigden van geloof (al was het misschien gedeeltelijk onbewust) en gaarne antwoordden wij hem.”

Zoo leefden deze mannen met den dood voor oogen. Steeds kwam het doodsuur nader....

En toen kwam plotseling een kwartier van te voren de boodschap: „Uitgesteld!”...

Dat was méér dan ze dragen konden.

„Dat heeft me volkomen stukgeslagen. Ik had met den dood voor oogen geen oogenblik aanvechting, mijn Godsvertrouwen bleef sterk. Toen ik in die vreeselijke, zwaar getraliede doodencel werd ingesloten, had ik een oogenblik de aandrift om te gaan zingen, ik bekeek met een glimlach die massa ijzerwerk”....

Maar na dit loslaten van het leven kwam er na dit bericht weer een áangrijpen van het leven. Dat gaf een schok, aldus

de oog- en oorgetuige.

Uit de doodszekerheid weer in twijfel en angst, in het „opnieuw afwachten” teruggestooten.

Al bleef het geloof, dat geestelijk goed was, dit gaf ondrage-lijke spanning. Er werd nu wéér gestreden, gestreden met God en de overwinning kwam, zóó rijk, zóó geweldig, dat wij ons hier alleen maar verwonderen kunnen.

Het was in een nacht van strijden.

„En toen getuigde hij van z'n nu uitgestreden strijd, van z'n nu weer-berusten, z'n wéér-loslaten, wéér-overgeven. Het maakte op mij den indruk van een heilige extase, een heilig verlangen om bij God te zijn, toen hij uitsprak:

„Ik ben zoo blij!”

„Die rust heeft hem,” (schreef zijn vriend) „niet meer verlaten, geen moment meer, God gaf hem groote rijke stervensgenade, ja stervensverlangen, stervens-enthousiasme!”

Toen kwam voor de tweede maal de boodschap:

„Straks sterven!”

De mannen knielden daarna neer....

Harmen van der Leek bad luid.... „en toen hij het woord „wonder” gebruikte, nam de man, die niet voorbidden kon, het gebed plotseling over.... en riep uit: „O God, doe een wonder!” „Doe een wonder!” Met héél zijn ziel riep hij het uit: „O God, doe een wónder!”

„En er geschiedde een wonder: hij werd stil! Toen heb ik het gebed voortgezet,” schreef de vriend. „Met vasten tred en opgericht hoofd gingen zij heen”.

Met een lach van volle, rijke geestelijke blijdschap hebben ze voor het vuurpeleton gestaan.

Een Duitscher (die er getuige van was) bemoedigde hiermee den achtergebleven vriend in de nu eenzame cel, voor wien de emotie op een oogenblik te sterk geweest was.

Hij sprak er van (mogelijk, geestelijk, onbegrepen) dat zij nog gelachen hadden en zei: „Sie haben da so ganz schön gestanden!” En dan weer, voor zich uitmijmerend: „Ja, so ganz schön haben sie da gestanden”.... Inderdaad, Van der Leek en Brouwer hebben daar „schoon”, waardig gestaan, met

den glimlach van het geloof op het gelaat, stervend in den strijd voor hun vaderland.

Wij denken hier, bij de enkelen, die wij kennen, nu aan de duizenden, die wij niet kennen.

Als tijdens Alva's schrikbewind zijn er ook nu duizenden gemarteld, doodgeschoten, doodgeslagen....

Alleen de duizenden verdubbeld in getale.

Ons vaderland mag dit nooit vergeten.

Daarom dachten wij, bij het leven en het leed van hen, die nog leven, ook aan hen, die vielen.

Nu dan, 't is u dan beschreven
't Leed, de smart, 't geloof, de hoop!
'k Heb den traan niet weggewreven,
Die, uit 't brandend oog gedreven,
Soms bij 't schrijven nederdroop.

Want ja, wèl kunnen wij zingen:

Gegroet, o Vrijheidszon, voor Nederland herrezen!

De worst'ling is voleind, de zege is nu behaald!

Máár wat is 't schijnsel rood, dat van uw vuurbol straalt!

Ach! schoon gij met gejuich in d'opgang wordt geprezen,

Daartusschen schreien vaders, moeders, vrouwen, weezen:

't Is duur! 't Is vreeselijk duur betaald!"

BERNARD TER HAAR (gewijzigd)

God trooste de bedroefden!

AANVULLENDE INFORMATIE

De schrijver, **Ds. August Dubois** (1898-1963) kwam in 1940 van Oud-Beijerland naar Gouda en diende daar de Christelijk Gereformeerde Kerk tot 1946, waarna hij vertrok naar Maarssen. Hij overleed op 12 december 1963 in Driebergen.

Alle illustraties in dit boek zijn van **Hermanus Berserik** (1921-2002), een bekend en gevierd kunstschilder en graficus, met veel exposities, actief van 1944-2002.

N.A. (Nel) Goudzwaard-Dubois (1929-1991), pseud. **Nelly van den Bosch**, was de oudste dochter van de schrijver en zorgde voor het krachtige openingsgedicht '**De muren hebben het gehoord**'. Zij publiceerde later o.a. nog vier religieuze dichtbundels.

De overige gedichten in het boek zijn van de in Mauthausen vermoorde **Herman Salomonson** (pseud. **Melis Stoke**, 1892-1942) –

https://nl.wikipedia.org/wiki/Herman_Salomonson.

W.M. Goudzwaard (geb. 1954), de zoon van N.A. Goudzwaard-Dubois (dus van de dichteres Nelly van den Bosch die hiervoor al genoemd werd) kreeg in oktober 2021 toestemming van zijn tante **M.A. Dubois** (geb. 1931), recht-hebbende **dochter van de schrijver** Ds. August Dubois, dit in 1946 verschenen boek nu ook gedigitaliseerd beschikbaar te stellen.

Deze toestemming werd M.A. Dubois gevraagd op verzoek van **W.H. Polet** (geb.1942), die het initiatief nam om dit feitenrelaas in deze vorm aan bibliotheken, herdenkingscentra enz. aan te bieden.

.....

INHOUD

Ten geleide, door Prof. Mr. P.S. Gerbrandy	9
Een woord van raad en dank	11
De muren hebben het gehoord	13
De muren spreken	14
De burgemeester van Gouda in de cel (Mr. Dr. K.F.O. James)	15
Een dappere vrouw	27
„Kees, je wordt gehaald!”	28
Wethouder E.A. Polet als door een wonder terug- gekeerd	29
Pater en dominee in de cel	59
Gijzelaar Nr. 30 (oud-minister Mr. J.A. de Wilde)	61
In cel 27 met Psalm 27 (Luitenant-generaal L.F. Duymaer van Twist)	69
„Ik verlangde naar m'n eigen kleine cel”	72
Aangezien voor een ondergedoken parachutist	73
In gevangenisgezelschap o.a. van Ds. Niemöller en Dr. von Schuschnigg (oud-minister Dr. J.J.C. van Dijk)	75
Ketting Nr. 7415	89
De Staatsgevaarlijke Raadsheer (oud-minister Mr. Dr. J. Donner)	92
Een prediker tot 't laatste toe (Ds. D. van den Bosch)	99
Generaal Winkelman behouden weergekeerd	101
De zoon er uit, de vader er in	118
De commandant-veldleger teekende niet (Luite- nant-generaal J.J.C. baron van Voorst tot Voorst)	120
Kapitein Van den Heuvel deed zijn plicht	129
Twee hoog, zoals vroeger in dienst	140
Momentopnamen bij de krijgsgevangenen	141
„Zeg, 114, wat scheelt je toch?”	153
„God behoede jullie, jongens!”	161
Aaltje was gevaarlijk voor de Wehrmacht	163
't Extra verlof van een S.S.-er	173

Neurenberg, Stanislaw en Neubrandenburg (Nederlandsche officieren in krijgsgevangenschap)	174
„Ik zal jou leeren Koninginnefeest te vieren!”	189
Secretaris van Prinses Juliana in gijzeling (Kolonel Mr. J.C. baron Baud)	191
Je bent Nederlander of je bent het niet	197
Puttens tragedie	199
Kannibalisme en sadisme	223
„Het geleek Sodom”	228
Massa-represaille onder jong-Nederland	230
Naar Ommen	235
Den Arbeidsdienst ontvlucht	237
Hoofd omhoog, God is overal	239
Hier Radio-Oranje	241
Dr. F.J. Krop in cel en kamp	242
„Mijn gevangentijd niet onvruchtbaar”	248
Uitgestootenen	251
Op hongertocht gepikt	271
„Mijn varkens hebben 't beter”	273
Wilhelmus van Nassouwe	275
Hoe was het in de Japansche interneerings- kampen? (Luitenant-generaal H. ter Poorten)	277
Gesprek met Prof. Ir. W. Schermerhorn	295
Bij hen, die vielen	299
 In 2021 toegevoegd:	
Aanvullende informatie	314
Inhoudsopgave	315

